

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ **JOURNAL of SOCIAL SCIENCES**

cilt V volume

sayı 2 ekim 2012 october number 2

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

cilt V volume

sayı 2 ekim 2012 october number 2

Editör - Editor

Aykut Polatoğlu

Yardımcı Editör - Assistant Editör

Ali Dayıoğlu

Yazı Kurulu - Editorial Board

Nilgün Abisel

Çelik Aruoba

Ebru Çakıcı

Ali Dayıoğlu

Ümit Hassan

Aykut Polatoğlu

Danışma Kurulu - Editorial Advisory Board

Prof.Dr. Şinasi Aksoy - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Uğurcan Akyüz - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Meliha Altunışık - Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Çelik Aruoba - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Fulya Atacan - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Korkut Boratav - Ankara Üniversitesi

Doç.Dr. Eero Elfvengren - National Defense University (Finland)

Prof.Dr. Olavi Falt - University of Oulu (Finland)

Prof. Dr. Haldun Güllalp - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Ümit Hassan - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Norman Itzkowitz - Princeton University (USA)

Prof.Dr. Raşit Kaya - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Fuat Keyman - Koç Üniversitesi

Prof.Dr. Barbara Kellner Heinkle - Freie Universität Berlin (Germany)

Prof.Dr. Bilsay Kuruç - Ankara Üniversitesi

Prof.Dr. İlber Ortaylı - Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü

Prof.Dr. Aykut Polatoğlu - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Oliver Richmond - University of St. Andrews (UK)

Doç.Dr. Julian Saruin - University of Sussex (UK)

Prof.Dr. Gencay Şaylan - Ankara Üniversitesi

Prof.Dr. Taner Timur - Ankara Üniversitesi

Prof.Dr. Vamık Volkan - University of Virginia (USA)

Yayınlanması istenilen yazılar ve yayın ile ilgili iletişim;

Abonelik ve reklam talepleri ile ilgili iletişim için adres/

Manuscripts and all editorial correspondence;

Subscription and advertising enquiries should be addresses to/

Prof.Dr. Aykut Polatoğlu

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

Yakın Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Lefkoşa / Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

(Editor, NEU Journal of Social Sciences

Near East University, Faculty of Economics and

Administrative Sciences

Nicosia / Northern Cyprus)

Kapak Tasarım - Uygulama

Erdal Aygünç - YDÜ Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisinde ileri sürülen görüşler ve gerçeklere ilişkin ifadeler tamamen yazarlara aittir ve dergide yayınlanmış olması bu görüş ve ifadelerin editör ya da Yakın Doğu Üniversitesi tarafından benimsendiği anlamına gelmez.

Statements of fact or opinion appearing in the *NEU Journal of Social Sciences* are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editor or NEU.

Tüm yayın hakları saklıdır. Bu derginin hiç bir bölümü yazılı ön izni olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilemez ve dağıtılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced and disseminated in any means without the prior written permission of the Near East University.

Baskı: Yakın Doğu Üniversitesi

Fiyatı: 20 TL.

Abone Bedeli / Yıllık: 35 TL.

Hesap No: YDÜ Bank 11-304-455

e posta: sosbilder@neu.edu.tr

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi hakemli bir dergidir ve **Econ Lit, Sociological**

Abstracts ve Worldwide Political Science Abstracts kapsamındadır.

NEU Journal of Social Sciences is a refereed journal and covered by **Econ Lit, Sociological Abstracts ve Worldwide Political Science Abstracts**.

YDÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden -----	2
From The Editor -----	3
Aydın BALYER Yüksel GÜNDÜZ	Effects of Structured Extracurricular Facilities on Students' Academic and Social Development -----4
Berker BANK	Poulantzas'ın Kapitalist Devlet Kuramı: Sivil Toplum ve Devlet Arasındaki İkililiğin Aşılması----- 21
Caner SANCAKTAR	Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki Kültürel ve Demografik Mirası ----- 53
Elena SHADRINA	Japan's Pre and Post 3/11 Energy Policy: Distressing Lessons And Blurred Prospects ----- 94
Evez BAYRAMOV	Hakikatin Hakikilik Kriterleri Zaman Düzleminde: Retrospektif Yaklaşımlarda 'Kısır Döngü' Sendiromu----- 137
Muzaffer Ercan YILMAZ	Etnik Çatışmalarda Sivil Toplum Örgütleri ve Barışa Yönelik Katkıları ----- 156
Serhat KAYMAS	Egemene Direniş Olarak Alt Kültürü Okumak: Alt Kültür Örüntüsü Olarak Ankaralı Şarkıcıları Anlamlandırmaya Dair Bir Deneme ----- 177
Suvat PARİN Ahmet Emre BİLGİLİ Zekeriya MENAK	Kent(li)leşme Pratiğinde Yeni Bir Olgı: Taziye Evleri ve Farklılaşan Sosyo-Kültürel Pratikler ----- 212

EDİTÖR'DEN

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Ekim 2012'de çıkan bu sayısı ile yayın hayatının beşinci yılını tamamlamıştır. Dergimizin beş yıllık performansına ilişkin istatistiksel bilgileri okuyucularımızın dikkatlerine sunarak bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlamak istiyoruz. Geçtiğimiz beş yıl içinde, Dergimizde YDÜ ve YDÜ dışında yer alan 32 akademik kuruluştaki görevli bilim adamlarınca yazılmış 74 makale yayınlanmıştır. Makalelerin % 18'i Yakın Doğu Üniversitesi öğretim elemanlarının çalışmalarıdır. Makalelerin % 82'si KKTC dışında 7 ülkede faaliyet gösteren 32 farklı üniversitede görev yapan akademisyenlerin eserleridir. Dergimizde yayınlanan makalelerin özetlerine sosbilder@neu.edu.tr adresindeki web sayfamızdan ulaşılabilir. Yukarıda verilen bilgiler, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'nin yayın hayatına başlamasından bu yana geçen beş yıl içinde tüm bilim insanlarına açık bir uluslararası forum oluşturduğuna işaret etmektedir.

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, ilk sayısının yayınlandığı Nisan 2008'den bu yana, beş yıldır düzenli olarak ve gecikmeden her yıl Nisan ve Ekim aylarında yayınlanmaktadır. Dergimiz yayın hayatının birinci yılını tamamladığında önce "Sociological Abstracts" ve "Worldwide Political Science Abstracts", daha sonra sırayla "EconLit", "EBSCOhost" ve "ULAKBİM" gibi uluslararası dizinler kapsamına alınmıştır.

Yukarıda verilen bilgiler göz önüne alındığında, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'nin tüm bilim insanlarına ve entelektüellere açık bir uluslararası forum olduğunu ileri sürmek yanıltıcı olmayacaktır. Bu nedenle Dergimizin ilk sayısında telaffuz ettiğimiz, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'nin tüm bilim insanlarına açık bir forum olması yönündeki isteğimizi ve kararlılığımızı devam ettirdiğimizi ve bunu büyük ölçüde gerçekleştirdiğimizi görüyor ve bundan kıvanç duyuyoruz.

Bu bağlamda, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi* Yazı Kurulu adına, çalışmalarını yayınlanmak üzere dergimize gönderen bilim insanlarına ve makale önerilerini nesnel bir yaklaşımla değerlendirerek dergimizin gelişmesine katkıda bulunan hâkemlerimize teşekkürlerimizi sunarım.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu
Editör

FROM THE EDITOR

NEU Journal of Social Sciences has completed its fifth year of publication with this issue published on October 2012. We would like to give some statistical information to our readers regarding the performance of our journal in this period, for facilitating a candid evaluation of our performance. During the last five years 74 articles, written by scholars who belong to 33 different academic institutions, including Near East University, have been published in our Journal. Out of 74, 13 articles (18 %) are endeavours of the scholars who are working at Near East University; the remaining 61 articles are works of scholars working in 32 different academic institutions located in 7 different countries outside of the Turkish Republic of Northern Cyprus. Abstracts of the articles published in our journal can be reached through our web page located at sosbilder@neu.edu.tr. The above given figures clearly points out that, within the course of five years, *NEU Journal of Social Sciences* has become an international forum open to all scholars and intellectuals.

NEU Journal of Social Sciences is being published regularly in a continuous manner every April and October of each year, without any delay, since its first issue on April 2008. Our Journal was placed under the coverage of *Sociological Abstracts* and *Worldwide Political Science Abstracts* at the end of its first publication year and now also it is respectively under the coverage of *EconLit*, *EBSCOhost* and *ULAKBIM*.

When the above given information is taken into consideration, it is righteous to claim that *NEU Journal of Social Sciences* is now an internationally recognized refereed journal and an international forum open to all scholars and intellectuals. Thus, we are pleased to witness that, we were able to actualize “our wish and determination of *NEU Journal of Social Sciences* being an international forum open to all scholars and intellectuals” substantially.

In this context, on behalf of Editorial Board, I would like to express our gratitude to all scholars who made substantial contribution to the development of our journal by sending their manuscripts for publication and to the referees for their just and candid evaluations.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu
Editor

EFFECTS OF STRUCTURED EXTRACURRICULAR FACILITIES ON STUDENTS' ACADEMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT*

Aydın BALYER**

Yüksel GÜNDÜZ***

ABSTRACT

Structured Extracurricular Activities (SEAs) are kinds of optional facilities designed and carried out inside or outside school within a plan after classes. Many students participate in them although they are not directly measured and related to their academic courses. Studies reveal that these activities are important positive contributors to formal programs, so in some countries they are integrated into formal programs. This qualitatively study purposed to discover if SEAs affect students' social and academic developments in Turkey. Results revealed that these facilities increased students' both social development and academic achievement. It is suggested that school administrators should organize them more.

Keywords: *Structured Extracurricular Activities, Academic Improvement, Social Improvement, Educational Management.*

ÖZET

Yapılandırılmış Ders Dışı Etkinliklerinin Öğrencilerin Akademik ve Sosyal Gelişimleri Üzerindeki Etkileri

Yapılandırılmış ders dışı etkinlikler, okul içinde ve dışında bir plan dâhilinde düzenlenen ve yürütülen seçmeli etkinliklerdir. Akademik olarak doğrudan ölçme ve değerlendirmeye katılmamalarına rağmen birçok öğrenci bu etkinliklere katılmaktadır. Araştırmalar bu etkinliklerin formal

* A part of this study was presented at the 4th World Conference on Educational Sciences in Barcelona in February, 2012.

** Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu (balyer@yildiz.edu.tr)

*** Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü (gunduz0735@hotmail.com)

programlara katkı sunduğunu bu yüzden bir çok ülkede formal programlara entegre edilmektedir. Bu yüzden, bu nitel çalışma Türkiye’de bu etkinliklerin öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerine katkısının olup olmadığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Araştırma sonuçları, bu etkinliklerin öğrencilerin hem sosyal gelişimleri hem de akademik başarıları üzerinde katkıları bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu anlamda okul yöneticileri bu tür etkinlikleri daha çok düzenlemelidirler.

Anahtar Kelimeler: *Yapılandırılmış Ders Dışı Etkinlikler, Akademik Gelişme, Sosyal Gelişme, Eğitim Yönetimi.*

Introduction

Nowadays, behavior disorders among students have been reported recently at schools that cause negative results for both students and parents. This usually ends up in dropping out of school, failure, negligence, and drug addiction of students. It is clear that some new administrative approaches should be implemented to correct these negative behaviors instead of implementing disciplinary administrative methods. In this manner, Structured Extracurricular Activities (SEAs) can be evaluated as co-curriculum facilities in order to make them involve in some activities.

SEAs are kinds of optional facilities (*e.g.: excursion, competitions, physical education, scouting, music, folklore, newspaper/journal preparation, shows, theatre, fashion shows, exhibitions, chess, tennis, basketball, fair and creative drama etc.*) designed and carried out inside or outside school within a plan after classes. They are considered as strategic tools that help diminish effects of the negative behaviors mentioned before. Gilman, Meyers & Perez (2004) state that they represent one such strategy that potentially builds resilience in adolescents by supporting pro-social behaviors, engagement with school and related activities, constructive academic performance, and growth in subjective well-being.

The history of SEAs dates back to 1930s. Previous studies especially in the US focused on curricular activities and their effects on academic achievement. They revealed that SEAs were effective contributors to formal programs. Studies conducted on sociology, sport psychology and adult development reveal that SEAs have positive impacts on student development. Both scientists and experts stated that during school period these activities helped the development and improvement of the youth (Eccles & Gootman, 2002; Fredericks & Eccles, 2006;

Holland & Andre, 1987). Many students take part in these activities although they are not measured and directly related to their academic courses. Since they are considered as important positive contributors to formal programs, in some countries they have been integrated into formal programs to contribute students' development process.

Related Researches on SEAs

According to Powers, Conway, McKenzie, Sallis & Marshall (2002), typical activity programs attracted only 5.5 percent of the schools' daily attendance. In his study, Llyeras (2008) revealed that SEAs were as important as the outputs taken from school and work life, perhaps more significant than them. Mahoney & Cairns (1997) and Hirsch (2000) showed that they had positive contribution to academic success but some sports facilities did not have relationship with academic success but social ones. Some studies revealed SEAs had impacts on grades, exam results, and responsibility towards school, culture, socialization, motivation, positive attitudes towards school and educational eagerness (Cooper, Valentine, Nye & Lindsay, 1999; Darling, Caldwell & Smith, 2008; Dfes, 2005; Eccles & Barber, 1999; Gerber, 1996; Larson, 2000; Marsh & Kleitman, 2002). Moreover, Cooper et al., (1999) put that the students took part in these activities improved their academic successes. Logan & Scarborough (2008) showed that % 86, 7 of the students developed and learned some sort of skills in SEAs; % 90, 6 of them enjoyed them and they developed school-family relations as well. According to Llyeras (2008), academic success of the students was higher than those who did not attend. In was revealed in some studies that high school students' participation in SEAs raised their social and academic self-perceptions (Barber, Eccles & Stone, 2001; Eccles & Barber, 1999; Lewis, 2004; Mahoney, Schweder & Stattin, 2001; Mahoney, Stattin & Magnusson, 2001; Marsh, 1992).

In Wylie's (2005) research SEAs had positive relationship with students' cognitive developments and competencies. In another study conducted by New Zealand Education Office (NZEO), it was discovered that SEAs organized outside the school had more positive effects on minority and disadvantaged groups (Eccles & Barber, 1999; Fredericks & Eccles, 2006; Shulruf, Tumen & Tolley, 2008). Tolley, Smith, Gasson, Tumen, Timperley & Shulruf (2005) found out that 87 % of the students participated in these activities.

Fujita (2006), Eccles & Barber (1999) discovered that SEAs produced higher academic outputs. Eccles & Barber (1999) stated that SEAs produced

positive results in social relations, and critical educational skills. Shulruf et al., (2008) revealed that participation in some sports activities had positive impact on reading skills of the students. Mahoney & Cairns (1997) found that SEAs had significant effects on leadership, academic excellence and popularity. Reeves (2008) showed similar results as the ones conducted by Mahoney & Cairns (1997), McNeal, (1995) and Youniss, Yates & Su (1997). Furthermore, Luthar, Shoum & Brown (2006) discovered that SEAs increased students' academic achievements approximately between 2 % and 11 %. Similarly, Guest & Schneider (2003) found that while participation in sports activities improved children of poor families, it did not make any change in children of rich families. Some negative effects were also reported about SEAs. For example; Eccles & Barber (1999) revealed that badly-organized athletics activities led upper level classes to alcohol use. Besides, Dishion, McCord & Poulin (1999) and Mahoney & Stattin (2000) found that they led students to risk groups. What is more, Mahoney, Stattin & Lord (2004) reported that badly-organized activities resulted behavior disorder among children and Hansen, Larson & Dworkin (2003) reported inappropriate behaviors, competitiveness, stress and anxiety disorders among adolescents as Smoll & Smith (1989) did. Gilman et al., (2004) reported negative physiological results in badly-organized activities. However, they discovered positive results in well-organized ones.

SEAs in the Turkish Educational System

Most researches reveal that SEAs have positive contributions in students' academic and social developments. As far as Turkish Educational System is concerned, SEAs are organized very few in number. They are organized with a regulation prepared by the Ministry of National Educational (MEB) in Turkey. According to that regulation, SEAs purpose to develop students' academic and social skills. In this respect, these facilities are excursion, competitions, physical education, scouting, music, folklore, newspaper/journal preparation, shows, theatre, fashion shows, exhibitions and fair (REGA, 2008, Number: 2607). Although enriching these programs depends on economic power, when cost of student failures, dropouts, absenteeism is analyzed financially, organizing these activities costs cheaper than the cost negative results cause. In this context, the function and current situation of SEAs should be reconsidered in the system. To provide students chances to develop them academically and socially. As a result, students' attitudes towards school can become more positive and school can be more attractive to all students. However, it requires further research. For this reason, main concern of this study is to discover if these activities make any

change on students' academic and social development and if there is a change, in what way this occurs.

Research Methodology

This study was carried out qualitatively. These types of research studies are used to gain in-depth knowledge in a study (Denzin & Lincoln, 2005; Marshall & Rossman, 2006). More specifically, the study employed an ethnographic research design in collecting data. Ethnographic designs, as Creswell (2002) described them, "are qualitative research procedures for describing, analyzing, and interpreting a culture-sharing group's shared patterns of behavior, beliefs, and language that develop over time" (p. 481). As such, by using this research design and utilizing in-depth interviews, the study explored "culture-sharing" behaviors, beliefs, and language among students in Turkey. Students' views were obtained through interviews with semi-structured questions, as recommended by Bogdan & Biklen (1998), to "get the subjects to freely express their thoughts around particular topics" (p. 3). The research has mainly sought answer to the following question: "*Does participating in SEAs affect you academically and socially?*" In this manner, *excursion, competitions, physical education, scouting, music, folklore, newspaper/journal preparation, shows, theatre, fashion shows, exhibitions, chess, tennis, basketball, fair and creative drama* classes were designed. In this process, the students who participated in these activities were followed for one year and they were interviewed with semi structured questions.

Population and Sample

The sampling was determined by purposive sampling method that was described as the best used with small numbers of individuals/groups which may well be sufficient for understanding human perceptions, problems, needs, behaviors and contexts, which are the main justification for a qualitative audience research. Purposive sampling is particularly relevant when you are concerned with exploring the universe and understanding the audience. This means, using your common sense and the best judgment in choosing the right habitations, and meeting the right number of right people for the purpose of your study. It targets a particular group of people. When the desired population for the study is rare or very difficult to locate and recruit for a study, purposive sampling may be the only option. The advantage of purpose sampling is that the researcher can use prior knowledge to choose respondents (Bailey, 1994, p. 96). The participants of this

study were 20 students at an Anatolian High School (Lycee) in Istanbul province in 2010/2011 academic year in Turkey. The sampling consisted of 10 male, 10 female students; 7 of them are 16 years old, 7 are 17, and 6 students are 18 years old.

Data Collection and Analysis

In the present study, the data were collected using the following procedure. First, in an e-mail the school principal was informed about the purpose of the study, and he was asked if he could provide students to participate in this research by sharing their ideas about activities voluntarily. The principal and volunteer students were invited to take part in the research consented after being assured of the confidentiality of the data to be gathered from them. It was promised that their identities would be kept in secret and their names would not be mentioned in any part of the study or shared with anyone else. Second, an interview was planned on an agreed-upon day with those who accepted the invitation, and the participants were visited on that date. The interviews were both recorded and noted with their permission and each took approximately 50-60 minutes. To analyze the gathered data, the “content analysis” technique was used. This type of analysis usually aims to gather similar data on a topic and comment on it (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün Karadeniz & Demirel, 2008; Mayring, 2000; Yıldırım & Şimşek, 2000).

The first step taken in the analysis of the data was the data organization procedures recommended by Bogdan & Biklen (1998). In organizing the data, the researcher revisited each interviewer and listened to each audiotape while reviewing the transcripts to ensure the accuracy of the data. Each participant’s interview transcript was later analyzed according to the data analysis procedures described by Bogdan & Biklen (1998), which call for development of coding categories, mechanical sorting of the data, and analysis of the data within each coding category. Each participant’s interview was coded separately according to the participant’s views on SEAs as well as on various emerging themes and, later, on repeated themes among the interviews was grouped into coding categories. It was done in three steps: category definition, exemplification, and codification regulation. First, the answers to each question were separated into meaningful categories, named, and coded. For example, the following questions were conceptualized and named with four separate statements as extracurricular activities, academic development, and social development: “*Does participating in SEAs affect you academically and socially? Is there a change in your success in courses and academic facilities after SEAs? If so how? Is there a change in your*

success in social relations after SEAs? If so how? Is there a change in your behaviors positively after SEAs? If so what way? Is there a change in your behaviors negatively after SEAs? If so what way? In the second step, the conceptualized statements were brought together. In the third step, it was intended to avoid repetition. In the last phase, the identified results were explained and related to each other. It was also intended to build a cause-and-effect relationship among the separate parts. The views of academics on SEAs were coded as *Interviewer 1 (INT 1), Interviewer 2 (INT 2), Interviewer 3 (INT 3)*... The constant comparative approach (Glaser, 1992) was used in the process of organizing and analyzing the data. The use of the constant comparative method results in the saturation of categories and the emergence of theory. Theory emerges through continual analysis and doubling back for more data collection and coding (Bogdan & Biklen, 1998; Glaser, 1992). In this method, each set of data collected (interview transcripts) were reviewed in search of key issues, recurrent events, or activities in the data that became categories of focus. The data for each participant were reviewed multiple times for confirmatory and contradictory statements until the data were organized into satisfactory categories and sub-codes to address the research question. The research was conducted mainly with the following semi-structured questions: *Does participating in SEAs affect you academically and socially? Is there a change in your success in your academic facilities after SEAs? If so how? Is there a change in your success in social relations after SEAs? If so how? Is there a change in your behaviors positively after SEAs? If so what way? Is there a change in your behaviors negatively after SEAs? If so what way?*

Trustworthiness and Rigor

Here, the interviewer played the role of facilitator and listener by asking questions and recording the answers without leading the participants. They were interviewed with semi-structured questions developed by the researcher himself. Interviews have been widely used lately as they provide in-depth answers. The questions were reviewed by six field experts to ensure content validity and the latest forms of the questions were developed with their suggestions. In addition, the students were content enough with the confidentiality of the research to get in-depth answers without any hesitation. The locations were chosen to avoid being affected by power relations. The results are limited to this group of students and caution should be exercised when attempting to make inferences about any of the results with regard to other populations. There are several limitations of this research. First, the sample was one of volunteers. These students are not necessarily representative of other students. Therefore, the results are limited to

this group of students and caution should be exercised when attempting to infer about any of the results with regard to other populations. Secondly, the researcher was the main instrument of data analysis. The analyses and results are a product of the researcher's interpretation of the data. The interpretation was based on the researcher's knowledge in the area and his social location. Therefore, the theory-laden nature of the investigation is a recognized limitation as well as its strength. Additionally, the detailed and generous use of quotations and associated discussions of the results expose the researcher's rationale. This information may help the reader assess the validity of the findings for themselves. An exploratory study is the product of the researcher's perspective, and it is recognized that a different researcher may identify different features of importance within the same data sets (Bogdan & Biklen, 1998; Creswell, 2002).

Findings

Perceptions of students on SEAs in the Turkish Educational System were evaluated in this study, and a number of findings were obtained. According to the analyzed data, a student remarked,

"SEAs are beneficial for us. If we cannot have an alternative choice in that manner, it is impossible for us to develop ourselves cognitively, because these activities feed our brains. We need a creative and plentiful atmosphere to grow up better, but there are always boring lessons like math, literature, geography at school. I attend to the theatre club and I do not have fun except for theatre club. I have learned new things and I am feeling much better than before and more satisfied in the club (INT. 5)".

Another student commented,

"We have limited choices as students. However, I participated in the music club. Before joining that club, I was shy, and did not have much self-confidence. I have a lot of friends and I am more popular at school. Therefore, I feel better at school and I always want to go to school (INT. 2)."

A student revealed,

"I continue sports club. After joining that club, I am fitter, more relaxed and more popular. I have good relationships with my teachers and we get better results in my exams then. Before that my grades were poor but now my family and I are happier. This activity helps me a lot (INT. 11)."

Another student claimed,

"I am at the chess club. I go to the club at weekends. Before that, we used to waste a lot of my time watching television or surfing on the net. Now, there are 20 other students here in my club. We play together, and then we go to the cinema. We share a lot of things together (INT. 15)."

A student indicated,

"I am at the tennis club and I spend good time there. I have a lot more friends in the club. Before participating the club, I was reserved, later I became more sociable. There are a few activities at school. I hope they become more common. Of these activities, only sports and music clubs work well. For me but now it is more enjoyable (INT. 4)."

Another student conveyed,

"We are not satisfied with these activities, because there are a lot of clubs and they waste my time. Socially, they are good. On the other hand, they distract me from my academic courses (INT. 13)."

A student agreed with this idea,

"These activities are waste of time. Takes time but we have more serious exams to handle (INT. 10)."

Another student commented,

"These activities affect my school attendance. I go to school more regularly. In addition, they make me more motivated and increase my grades. I am more popular among my teachers and friends and I am more confident. Shortly, I think I am a better student. I also have better relations with our teachers, friends and parents (INT. 11)."

Moreover, a student claimed,

"At first I was completely opposed to these kinds of activities but my friends forced me to participate in the drama club. Now I am addicted to this club. Many students want to be there like me. I am happier there. Because of the club, school is more attractive place for me. We are all good and well-mannered students (INT. 3)."

Two students conveyed,

“These activities make us feel more relaxed. They affect our academic achievement positively. We have better grades at my lessons now. We are also more sociable and now have more friends. These activities convert students’ negative attitudes into positive ones. We know a lot of students who have changed in a good way after the music club. The situation is better for us (INT. 1 / INT. 8).”

One student put it,

“Schools want us to obey rules. They do not think that we have social needs like these activities. SEAs help me a lot socially like me but in most schools students do not have this chance (INT. 6).”

A student alleged that,

“It is very good to have SEAs at school. I attend journal preparation club and it makes me feel better and more sociable. It changes me in a positive way both socially and academically. This activity affects my self confidence in a better way so I am more social and successful academically (INT. 18).”

According to another student,

“These activities serve school excellence. I can see how they improve me both socially and academically (INT. 8).”

Another student affirmed that,

“If I weren’t in this club, I would be worse. I changed in a positive way. If I did not join this club I would be doing risky things to reveal my energy. I am affected socially more by SEAs (INT. 2).”

One student put it,

“Personally, they are important for me and most my friends. I can do something apart from silly exams. However, I am furious about the school system. I am under stress to have a place at universities. My family does not want me to attend these activities. But socially I feel better (INT. 5).”

Discussion

Students' views on SEAs were evaluated in this study, and a number of results were obtained. According to results, most students stated that SEAs were significant in developing their academic and social skills. They stated that after SEAs, their grades got better gradually. This is supported by Eccles & Barber (1999), Fujita (2006), Shulruf et al., (2008), Sheridan & Gutkin, (2000) and Luthar et al., (2006). This thought might stem from self-confidence and good feelings that they have after participating in these activities. A further result revealed that SEAs improved students' social skills more than their academic skills relatively. Such a result gave the impression that students valued these kinds of activities as they helped them to improve their social achievements which might mean that they helped their relations with their peers, teachers and parents. This may be because of the feelings that made them feel valuable personally with the participation of these activities. In other words, these activities were considered as a way of socializing among peers by the students. This result is also supported by the results obtained by Cooper et al., (1999), Logan & Scarborough (2008), Eccles & Barber (1999), Marsh & Kleitman (2002), Dfes (2005), Gerber (1996), Lewis (2004) and Darling et al., (2008). They remarked that SEAs led them socialization among them. This may stem from the relations built during these activities as their self-perceptions may have increased. It was also parallel to the results that Wylie (2005) discovered in New Zealand. He discovered that SEAs had positive relationship with students' cognitive developments and competencies. In that study, the author added that they improved the students' personalities.

According to another result, most students wanted their schools to organize these activities more professionally. This is probably because of observed positive results of the SEAs. A further result revealed that students had some concerns as well by commenting SEAs affected them negatively. They thought they wasted time by participating in badly-designed activities and they started to neglect their basic responsibilities. This is supported by the results obtained by Eccles & Barber (1999), Dishion et al., (1999), Mahoney et al., (2004; 2001), Hansen et al., (2003), Smoll & Smith (1989) and Gilman et al., (2004). This result may be because of pressure placed on both themselves and their families in getting a place at a university.

Conclusion

Results of this study revealed that SEAs increased students' both social and academic achievements. Many students participate in SEAs although they are not directly measured and related to their academic courses. Studies reveal that these activities are important positive contributors to formal programs, so in some countries they are integrated into formal programs. SEAs have the potential to promote mental health among all youths and particularly those placed at risk for negative academic and interpersonal outcomes (Mahoney & Cairns, 1997). Another thing is that they can help administrators to make school a more attractive and peaceful. Involving students in SEAs may enhance their affiliation with school, which may lead to positive outcomes. Enriching these programs depends on economic power. However, when cost of student failures, dropouts, absenteeism is analyzed financially, organizing these activities costs cheaper than the cost negative results cause. In this context, the function and current situation of SEAs should be reconsidered in the system. The recommendations reached through the results obtained in this study are below:

- It was found out that a significant number of students are satisfied with SEAs in Turkey. For that reason, school administrators should organize them as parts of the formal curriculum.
- Students stated that these activities are a source of socialization. Therefore, school administrators should organize them to increase students' social development.

BIBLIOGRAPHY

Bailey, K. D. (1994) *Methods of Social Research*, Fourth Edition, a Division of Macmillan, Inc. New York, N.Y.

Barber, B. L., Eccles, S. J. & Stone. M. R. (2001). "Whatever Happened to the Jock, the Brain and the Princess? Young Adult Pathways Linked to Adolescent Activity Involvement and Social Identity", *Journal of Adolescent Research*, 16(5), 429-455.

Bogdan, R. C & Biklen, S. K. (2003). *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theories and. Methods* (4th ed.), New York: Pearson Education.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K. E., Akgün E. Ö., Karadeniz, Ş. & Demirel F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara.

Cooper, H., Valentine, J. C., Nye, B. & Lindsay, J. J. (1999). "Relationship between Five After-School Activities and Academic Achievement", *Journal of Educational Psychology*, 91(2), 369-378.

Creswell, J. (2002). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research* (2nd ed.). NJ, New York: Pearson.

Darling, N., Caldwell, L.L. & Smith, R. (2008). "Participation in School based Extracurricular Activities and Adolescent Adjustment", *Journal of Leisure Research*, 37(1), 51-56.

Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2005). *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Third Edition, Sage, Thousand Oaks.

Dishion, T. J., McCord, J. & Poulin, F. (1999). "When Interventions Harm: Peer Groups and Problem Behavior", *American Psychologist*, 54, 755-764.

Dfes (2005). Education outside the Classroom Manifesto, London: *Department for Education and Skills*, 1-21.

Eccles, J. & Gootman, J. A. (2002). *Community Programs to Promote Youth Development*. Washington, DC: National Academies Press.

Eccles, J. S. & Barber, B. L. (1999). "Student Council, Volunteering, Basketball, or Marching Band: What Kind of Extracurricular Involvement Matters?" *Journal of Adolescent Research*, 14, 10-43.

Fredericks, A. J. & Eccles, S. J. (2006). "Is Extracurricular Participation Associated with Beneficial Outcomes? Concurrent and Longitudinal Relations", *Development Psychology*, 42(4), 698-713.

Fujita, K. (2006). "The Effects of Extracurricular Activities on the Academic Performance of Junior High Students", *Undergraduate Research Journal for the Human Sciences*, 5, 1-16.

Gerber, S.B. (1996). "Extracurricular Activities and Academic Achievement", *Journal of Research and Development in Education*, 30, 42-50.

Gilman, R., Meyers, J. & Perez, L. (2004). "Structured Extracurricular Activities among Adolescents: Findings and Implications for School Psychologists", *Psychology in the Schools*, 41(1), 31-41.

Glaser, B.G. (1992). *Theoretical Sensitivity: Advances in the Methodology of Grounded Theory*. Mill Valley, Ca: Sociology Press.

Guest, A. & Schneider, B. (2003). "Adolescents' Extracurricular Participation in Context: The Mediating Effects of Schools, Communities and Identity", *Sociology of Education*, 76, 89-109.

Hansen, M. D., Larson, W. R. & Dworkin, B. J. (2003). "What Adolescents Learn in Organized Youth Activities: A Survey of Self-Reported Developmental Experiences", *Journal of Research on Adolescents*, 13(1), 25-55.

Hirsch, M. (2000). "Student Activities Snapshots", *Principal Leadership*, 1(2), 38-41.

Holland, A. & Andre, T. (1987). "Participation in Extracurricular Activities in Secondary School: What is Known, What Needs To Be Known?", *Review of Educational Research*, 57, 437-466.

Larson, R.W. (2000). "Toward A Psychology of Positive Youth Development", *American Psychologist*, 55(1), 170-183.

Lewis, C.P. (2004). *The Relation between Extracurricular Activities with Social Competences in School Age Children: A Meta-analysis*: Texas A&M University.

Llyeras, C. (2008). "Do Skills and Behaviors In High School Matter? The Contribution of Non Cognitive Factors in Explaining Differences in Educational Attainment and Earnings", *Social Sciences Researches*, 37, 888-902.

Logan, W. L. & Scarborough, J. L. (2008). "Connections through Clubs: Collaboration and Coordination of A School Wide Program", *Professional School Counseling*, 12(2), 1-8.

Luthar, S. S., Shoum, A. K. & Brown, J. P. (2006). "Extracurricular Involvement among Affluent Youth: A Scapegoat For Ubiquitous, Achievement Pressures?", *Development Psychology*, 42(3), 583-597.

Mahoney, J., Stattin, H. & Lord, H. (2004). "Unstructured Youth Recreation Centre Participation and Antisocial Behavior Development: Selection Influences and the Moderating Role of Antisocial Peers", *International Journal of Behavioral Development*, 28, 553-560.

Mahoney, J. L., Schweder, A. E. & Stattin, H. (2001). "Structured After-School Activities as Moderator of Depressed Mood For Adolescents With Detached Relations to Their Parents", *Journal of Community Psychology*, 30(1), 69-86.

Mahoney, J. L., Stattin, H. & Magnusson, D. (2001). "Youth Recreation Center Participation and Criminal Offending: A 20-year Longitudinal Study of Swedish Boys", *International Journal of Behavioral Development*, 25(6), 509-520.

Mahoney, J. L. & Stattin, H. (2000). "Leisure Activities and Adolescent Antisocial Behavior: The Role of Structure and Social Context", *Journal of Adolescence*, 23, 113-127.

Mahoney, L. J. & Cairns, B. R. (1997). "Do Extracurricular Activities Protect Against Early School Dropout?", *Development Psychology*, 33(2), 241-253.

Marsh, H. W. & Kleitman, S. (2002). "Extracurricular Activities: The Good, the Bad, and the Nonlinear", *Harvard Educational Review*, 72, 464-512.

Marsh, H. V. (1992). "Extracurricular Activities: Beneficial Extension of the Traditional Curriculum or Subversion of Academic Goals?", *Journal of Educational Psychology*, 84, 553-562.

Marshall, C. & Rossman, B. G. (2006). *Designing Qualitative Research*, Thousand Oaks: Sage Publication, 4th Edition.

Mayring, P. (2000). "Qualitative Content Analysis Forum: Qualitative Social Research", 1(2). <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2384> retrieved, 15.01.2012.

McNeal Jr. & Ralph B. (1995). "Extracurricular Activities and High School Dropouts", *Sociology of Education*, 68(1), 62-81.

Powers, S. H., Conway, L. T., McKenzie, L. T., Sallis, F. J. & Marshall, J. S. (2002). "Participation in Extracurricular Physical Activity Programs at Middle School", *Research Quarterly For Exercise and Sport*, 73(2), 187-192.

Reeves, B. D. (2008). "The Extracurricular Advantage, the Learner Leader", *Educational Leadership*, 66(1), 86-87.

REGA (2008). "MEB İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği", *Resmi Gazete*, No: 2607.

Sheridan, S. M. & Gutkin, T. B. (2000). "The Ecology of School Psychology: Examining and Changing Our Paradigm for the 21st Century", *School Psychology Review*, 29, 485-501.

Shulruf, B., Tumen, S. & Tolley, H. (2008). "Extracurricular Activities in School, Do They Matter?", *Children and Youth Service Review*, 30, 418-426.

Smoll, F. L. & Smith, R. E. (1989). "Leadership Behaviors in Sport: A theoretical Model and Research Paradigm", *Journal of Applied Social Psychology*, 19(18), 1522-1551.

Tolley, H., Smith, S., Gasson, C., Tumen, S., Timperley, H. & Shulruf, B. (2005). *Students Staff and School Engagement in Extra-curricular Activities, A Scoping Study*, Auckland: University of Auckland.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Youniss, J., Yates, M. & Su, Y. (1997). "Social Integration: Community Service and Marijuana Use in High School Seniors", *Journal of Adolescent Research*, 12(2), 245-262.

Wylie, C. (2005). "Leisure Activities and Adolescent Engagement in School Learning", *New Zealand Council for Educational Research Paper Presented at the NZARE*, Dunedin, 1-12.

POULANTZAS'IN KAPİTALİST DEVLET KURAMI: SİVİL TOPLUM VE DEVLET ARASINDAKİ İKİLİĞİN AŞILMASI

Berker BANK*

ÖZET

Bu çalışmaya konu olan temel problematik kapitalist devlet sorunsalını, siyaset biliminin birbiriyle çok bağlantılı kavramlarını ifade eden sınıf, iktidar ve ideoloji gibi temel araştırma nesneleriyle olan bağlantısından hareketle, devletin bir tarihsel blokun oluşması üzerindeki etkilerinin yapısal düzey ve kerteler üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlarını araştırmaya yöneliktir. Hedeflenen bu çerçevede: Birinci bölümde, kapitalist devlet sorunsalı, sivil toplum ile olan karşılığı temelinden hareketle değil de, ekonomi ile olan diyalektik ilişki temelinde nasıl ele alındığı, tartışılacaktır. İkinci bölümde, kapitalist devletin bir toplumsal oluşum üzerindeki etkisi, sınıf mücadelesinin dolayımının bu süreç üzerinde ortaya çıkardığı çeşitli etkileri de dikkate alarak araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalist Devlet, Hegemonya, Egemen Sınıflar, İktidar Bloku, Tarihsel Blok.

ABSTRACT

**Poulantzas'Capitalist State Theory:
Overcoming The Dichotomy Between Civil Society and State**

The main problematic of this study, departing from the connection between the basic questioning objects such as class, power and ideology that expresses multiply connected with political science, is to elucidate the structural level and instances of results of the state in terms of the facts it had on the formation of historical bloc. In this targeted frame: In first section, the question of capitalist state will be discussed on the basis of dialectical relation it had with economy instead of the basis of contradiction against civil society. In second section, the capitalist state will be examined in terms of its impact on a social formation, of mediation of class struggle whilst considering the various effects that it has on this process.

Keywords: Capitalist State, Hegemony, Dominant Classes, Power Block, Historical Block.

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü (berkerberker@hotmail.com)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. V, No. 2, (Ekim 2012)

Giriş

Nicos Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* adlı çalışmasıyla birlikte tartışmaya açtığı kapitalist devlet sorunsalı, sınıf, iktidar, egemenlik ve ideoloji gibi birbiriyle yakından ilişkili değişik inceleme alanlarının kuşatıcı bir sorunsal bağlamında eklemelenmesini hedefleyen bir dizi kuramsal düzeyde geliştirdiği değerlendirmelerinde ortaya çıktı. O'nun bu ilk çalışması soyut düzeyde kalmış ve çok defa *teorisizm* biçiminde eleştirilere uğramışsa da, daha sonraki süreçte Almanya ve İtalya özelinde faşizm; İspanya, Portekiz ve Yunanistan özelinde askeri diktatörlük biçiminde gelişen “totaliter” ve “otoriter” rejimleri inceleyerek, daha somut düzeyde yaptığı çalışmalarda da kendisini göstermiştir.

Poulantzas, kapitalist devleti ekonomik düzey ile olan diyalektik ilişkisi temelinde konumlandırarak, bir toplumsal oluşumun “birliğini” ve “tutunumunu” sağlayıcı “küresel rolü” çerçevesinde ele alarak inceler. Devletin bu küresel rolü, sınıf egemenliğinin gerçekleştiği siyasal bir işlevi anlatır. Devletin ideolojik ve ekonomik işlevleri ise, bu siyasal işlevinin altında eklemelenerek gerçekleşir. Kapitalist devletin siyasal, ideolojik ve ekonomik işlevleri, mekanik bir ilişki biçiminde değil de, diyalektik bir ilişkiyi ifade eden organik bir bütünlük içinde kavranmalıdır. Dolayısıyla, devletin küresel rolünün ifade bulduğu her tarihsel blok, siyasal sınıf egemenliğine tekabül eder. Siyasal bunalım iki farklı biçimde ortaya çıkar: kısa erimli siyasal bunalım ile uzun erimli siyasal bunalım. İktidar blokunu oluşturan egemen sınıf fraksiyonları arasında geçen hegemonya mücadelesinin ortaya çıkardığı kısa erimli siyasal bunalım, mevcut sınıf ilişkilerinde yaşanan değişimin sonucu olarak yeni bir hegemonik sınıfın oluşumuna yol açar.¹ İktidar bloku içinde ve blok dışında yer alan sınıflar² arasındaki hegemonya mücadelesi daha geniş erimli bir siyasal bunalıma yol açtığından ötürü, yeni bir tarihsel blokun oluşumuna işaret eder.³ Poulantzas'ın kapitalist devlet sorunsalı üzerine geliştirdiği kuramsal çözümlemeleri, özellikle de Miliband ve Laclau ile arasında geçen siyasi polemiklerde, çeşitli düzeylerde çok ciddi eleştirilere maruz kalmış

¹ Örneğin, Türkiye’de süre gelen laik-anti laik, ilerici-gerici... gibi farklı uçlarda ifadesini bulan çeşitli eğilimlerin örgütlenmiş biçimleri olarak ortaya çıkan siyasi partiler arasındaki iktidar mücadelesi ve bu mücadelelerin yer yer yol açtığı siyasi bunalımlar, iktidar blokunun içinde yer alan egemen sınıf fraksiyonları arasındaki hegemonik sınıf mücadelesinin somut bir görünümü şeklinde düşünülebilir.

² Egemen ve egemen olmayan sınıflar.

³ 1789 Fransız Devrimi, 1917 Ekim Devrimi, 1949 Çin Devrimi, 1959 Küba Devrimi buna örnek olarak gösterilebilir.

olsa da, O'nun bu yöndeki çalışmaları 1960'lı yıllardaki kapitalist devlet tartışmalarının gelişip derinleşmesinde önemli bir milat olmuştur.

Poulantzas'ın düşüncesine göre, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal oluşuma bağlı olarak gelişen kapitalist devletin işleyişini kavramaya yönelik bir girişim sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinden hareketle kurgulandığı takdirde, gerçekte sınıflardan oluşan üretimin taşıyıcıları üretim sürecinden yalıtılmış olarak, biçimsel anlamda eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilerek toplumsal ilişkilerde konumlandırılmış olacaktır. Böylece, üretim sürecinden yalıtılmış durumda bulunan sınıflar özgür iradelerinin sonucu olarak bir tarafta serbest piyasa koşulları altında girdikleri karşılıklı iktisadi ilişkileri gerçekleştirirken, diğer tarafta ise hukuki düzeyde eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilerek sivil toplum uğrağında yer alacaklardır. Sonuç olarak, kapitalist devlet sorunsalı ekonomik faaliyeti de içine alacak şekilde eşit ve özgür bireylerin oluşturduğu toplumsal ilişkiler ile devlet arasındaki bir karşıtlık temelinde kurulmuş olur. Sivil toplum-devlet antitezinin şekillendirdiği kuramsal çözümlerlerin bir diğer sonucu, sınıf mücadelesinin sivil toplum uğrağına indirgenerek devletin son çözümlemede bir sınıf aygıtı olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesine ve onun sadece toplum üzerinde genişleyen baskı boyutunun ön plana çıkarılmasına yol açacaktır. Poulantzas, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal oluşumu analiz ederken, bunu, belli bir soyutlama düzeyinden hareketle yapısal düzey ve kerteler arasında kurduğu özerk ilişkiler temelinde kavramaya çalışır. Poulantzas, sınıf mücadelesini ekonomik düzeyde ortaya çıkan üretim ilişkilerinden hareketle açıklamakla kalmayıp, onun aynı zamanda siyasal ve ideolojik düzeylerle olan ilişkisini de ortaya koyar. Böylece üst yapıyı temel yapının basit bir yansıması olmaktan çıkarıp, onu tarihsel dönüşüm süreçlerinde, yani yeni bir tarihsel blokun oluşumunda veya çözülüşünde aktif bir uğrak haline getirir.

Poulantzas, belli noktalarda Althusser'den etkilenmiş olsa da, O'ndan farklı olarak devletin kendini yeniden üretirek nasıl sürekli kıldığını, devlet aygıtının sınıf mücadelesi ile arasındaki dolayımın ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinden ele alarak inceledi. Poulantzas, çalışmalarında sınıf mücadelesinin bir toplumsal oluşumun şekillenmesi üzerindeki etkisini farklı derecelerde ifade etmiş olsa da, sınıfların yapının pasif birer taşıyıcısı olduğunu hiçbir zaman düşünmedi. Poulantzas, kapitalist devletin görece özerk sınıf aygıtı olmasının yanında, bir toplumsal oluşumun "birliğini" ve "tutunumunu" sağlayıcı görevi çerçevesinde iktisadi, siyasal ve ideolojik olmak üzere üç işlevinin olduğunu belirtti. Poulantzas, devletin siyasal işlevinin diğerlerini üst-belirlediğini ve diğer iki işlevin siyasal

işlev içinde yoğunlaştığını düşündü. Poulantzas, siyasal düzeyin tam anlamıyla özerk olmadığını son kertede sınıf mücadelesinin ifade ettiği ekonomik düzey tarafından belirlendiğini vurguladı. Ancak, O'nun bu yöndeki açıklamaları ekonomizm biçiminde yorumlanmamalıdır. Çünkü, ekonomik düzey son kertede belirleyici olsa da, her kerte kendi arasında karşılıklı özerk ilişki temelinde belirlenir. Böylece Poulantzas, ekonominin son kertede belirleyici olduğu şeklindeki ifadesinin ekonomizm tehlikesini ortaya çıkarmasına karşın, üst-yapının belirleyiciliğine dikkat çekerek bu eleştiriye yanıtlayabileceğini düşündü.

Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal kapitalist devletin, siyaset biliminin birbiriyle çok bağlantılı kavramlarını ifade eden sınıf, iktidar ve ideoloji gibi temel araştırma nesneleriyle olan bağlantısından hareketle, devletin bir tarihsel blokun oluşması üzerindeki etkilerinin yapısal düzey ve kerteler üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlarını araştırmaya yöneliktir. Hedeflenen bu çerçevede ilk bölümde, kapitalist devlet sorunsalı, sivil toplum ile olan karşıtlığı temelinden hareketle değil de, ekonomi ile olan diyalektik ilişki temelinde ele alınarak tartışılmıştır. Daha sonraki bölümde ise, kapitalist devletin bir toplumsal oluşum üzerindeki etkisi, sınıf mücadelesinin dolayımının bu süreç üzerinde ortaya çıkardığı çeşitli etkileri de dikkate alarak incelenmiştir.

1. Kapitalist Devleti Konumlandırmak

1.1. Devlet ve Sivil Toplum

Poulantzas'a göre, kapitalist devlet sorunsalının sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde ele alınış biçimi, Marx'ın gençlik dönemine ait çalışmalarına dayandırılarak yapılır. Marx'ın gençlik dönemine ait çalışmaları büyük ölçüde Hegel'in devlet teorisine ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemelerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Poulantzas'ın, kapitalist devlet sorunsalını sivil toplum-devlet karşıtlığına dayandırarak yapılan çözümlemelere karşı çıkış nedenlerini daha ayrıntılı bir değerlendirmesini yapmadan önce, kapitalist devlet sorunsalının Hegel'in kuramsal matrisi içinde nasıl ele alındığını kavramak ve bu sorunsalın Marx'ın çalışmalarına nasıl yansıdığının bir incelemesini yapmak konumuz açısından önemli bir başlangıç noktasını oluşturuyor.

Hegel'in düşünce sistematigi içinde ifade bulan *Etik Yaşam (Sittlichkeit)* O'nun somut düzeye yayılan çözümlemelerinin iç bütünlüğünün kavranması açısından önemli bir yere sahiptir. Hegel çalışmalarında, *Etik Yaşam* modelini antik dünyanın kent devletlerinden esinlenmiş olarak kullanır. Burada yurttaşlar top-

lumsal varlıklarını bir dizi soyut ahlak ilkesinde değil, bireylere kimlik kazandıran rolleri belirleyen, onlardan beklenen görevleri ortaya koyan ve hem devletin hem de yurttaşların refahlarının dayanağı olan erdemleri geliştiren belirli kurumlara katılarak alırlar (Callinicos, 2004: 77). Hegel, daha sonraki süreçte, klasik polisin karakteristik özelliği olan bireyin kamu yaşamına katılma biçiminin, modern özgürlüğün karakteristik özelliği olan bireysel öznelliğin ifadesi ile tutarlı olmadığı sonucuna ulaşır. Yine de Hegel özgürlüğün uygun toplumsal ortamı ile birlikte sağlayabilecek bir *Etik Yaşam*'ın biçimlenmekte olduğuna inanmaktadır (Callinicos, 2004: 77). Hegel, insanın maddi somut yaşamını, nesnel ahlaklılık derecelerinin tezahür ettiği farklı uğraklar çerçevesinde ele alarak tanımlar. O'na göre, toplumsal uzamın üç önemli uğrağı vardır: Bunlar “aile”, “sivil toplum” ve “devlet” olmak üzere *Etik Yaşam*'ın birbiriyle bağlantılı farklı düzeylerini meydana getirirler. Aile uğrağında toplumsal ve ahlaksal birlik düşünömsüz, yansımasız, içedönük ve doğal bir birlikteliktir. Sivil toplum uğrağı aileden farklı olarak tikellikler alanını oluşturur, yani insanlar her şeyi hesap ederek, dışa dönük ve dolaylı olarak birbirleriyle karşılaşır. Sivil toplum düzeyinde ortaya çıkan bu karşılaşmalar, toplumsal özbilincin aile içerisinde eriştiğı düzeyin üzerinde bir ileri adımı gösterir ve bu adım, sivil toplumu özgürlüğe götüren bir araç ya da bir özgürlük önsezisi haline gelir (Thomas, 2000: 52). Devlet, nesnel ahlaklılığın aşağı uğraklarını ifade eden aile ve sivil toplumdan farklı olarak daha yukarı düzeyde yer alır (Bottigelli, 1997: 90). Bir başka ifadeyle, devlet, sivil toplumu meydana getiren tikel çıkarlardan ve toplumsal sınıflardan bağımsız evrensel bir uğrak olarak ortaya çıkar. Devlet, toplumsal oluşumun diğer iki uğrağından farklı olarak, evrensel olanın gerçekleştiğı bir uğrak olarak düşünölmelidir. Dolayısıyla, temel çelişki tikel çıkarların karşı karşıya geldiğı “sivil toplum” ile evrensel bir uğrak olan “devlet” arasında ortaya çıkmaktadır. Aileyi oluşturan bireyler arasındaki ilişkiler düşünömsüz olduğundan ortaya çıkabilecek tikel çıkarlar arasındaki sorunlar rahatlıkla aşılabilmektedir. Sivil toplum tikellikler arasındaki yaşamı düzenleyen bir uğrak iken; devlet, ahlaki yaşamın en yüksek düzeyde kavramsallaştığı, evrenselin gerçekleştirilmesi yönünde aktif bir rol biçildiğı edimsel bir uğrağı meydana getirir.

Sivil toplum bireylerin tikel çıkarlarının peşinde koştuğı dolayısıyla da insanların fiziki ve ahlaki anlamda yozlaşmasına neden olduğı bir uğraktır (Hegel, 2004: 160). Hegel, sivil toplum anlayışını büyük ölçüde İngiliz ekonomi politikçilerin (Adam Smith, David Ricardo, Thomas R. Malthus) yazılarından hareketle geliştirir (Callinicos, 2004: 78). Sivil toplum içinde ihtiyaçlar sistemi (piyasa ekonomisi ve bu ekonomik ilişkiden kaynaklanan kamu düzenlenmesi biçimleri), yasal sistem, polis (Hegel bu terimi 18. yüzyıldaki yaygın kullanımına

uygun olarak geniş anlamda kamu refahını iç istikrarını güvenceye almakla ilgili tüm devlet etkinliklerini ifade etmek için kullanır) ve korporasyonlar (belli sosyo-ekonomik grupların kendi iç işlerini yönetmelerini sağlayan Ortaçağ'daki grupların güncellenmiş biçimleri) yer alır. Ancak Hegel'e göre, bu ilişkiler istikrarlı bir toplumsal düzen yaratamaz (Callinicos, 2004: 78). Çünkü sivil toplum, bu çelişkileri aşabilecek bir ereğe sahip değildir. Hegel, sivil toplumda ortaya çıkan bencil ilişkiler sınırlanmadığı takdirde etik bir yaşamın kurulamayacağını düşünür. Kısıtlanmamış sivil toplum zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumun büyümesine, piyasaların daralmasına ve istikrarı bozucu bir durumun ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla, Hegel, sivil toplumda ortaya çıkan bu çatışmalı ilişkilerin düzenlenmesi açısından devletin hayati derecede önemli bir yere sahip olduğunu düşünür (Callinicos, 2004: 79). Hegel felsefesinde geçen sonlu olan sivil toplum mutlak İdea'nın yabancılaşmasından, onun kendine dönmek için büründüğü bir biçimden başka bir şey değildir. Tikel çıkarların karşılıklı çatışma içinde belirgin bir görünüme kavuştuğu sivil toplumun kendisine, yani devlet içindeki evrene geri dönen mutlak İdea'nın yetkinliğinden uzak, sınırlı bir görünümünden başka bir şey değildir (Bottigelli, 1997: 90). O halde şunu söyleyebiliriz: Sivil toplum devlete bağlıdır ve eninde sonunda ona dönecektir. Aileden sivil topluma geçerken aileye ait olan *ethos* dağılır (Hegel, 2004: 158). Eğer bu *ethos* sivil toplumda üretilebilmiş olsaydı, devlete gerek kalmayacaktı. Ancak, sivil toplumu oluşturan bireyler arasındaki ilişkiler düşünümsüz olmadığından herkes kendi tikel çıkarının peşinden giderek onları gerçekleştirmeye çalışır. Bu da sivil toplumu sorunlu bir uğrak haline getirir. İşte bu noktada devlet, sivil toplumu oluşturan bireyler arasında yaşanan sorunların üstesinden gelebilecek evrensel uğrağı ifade eder. Böylece Hegel, aileden sivil toplum uğrağına geçişte *ethos*'un dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan tikellikler arasında yaşanan sorunları aşmaya yönelik bir etkinliği ifade eden etik-politik projenin gerçekleşmesi yönünde, evrensel uğrak olan devlete aktif bir rol biçmiş olur.

Hegel'in sivil toplumla kastettiği en birinci prensibi “bizzat özel gayenin objesi olan somut kişi, bir gereksinimler bütünü ve tabii zorunlulukla keyfi iradenin bir karışımı olarak ortaya çıkar. Her özel kişi başka kişilerle ilişki içindedir. Dolayısıyla, her şahıs karşılıklı ilişki içinde kendini ortaya koyar ve ihtiyaçlarını karşılar” (2004: 159). Ancak, sivil toplumda ihtiyaçların toplumsal ilişkilerin dolayımıyla karşılanıyor oluşu, sivil toplumun sorunsuz bir uğrak olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır. Hegel'in ifadesiyle sivil toplum tikel çıkarların karşı karşıya geldiği bir savaş alanıdır (2004: 237). Poulantzas'ın da ısrarla altını çizdiği gibi Hegel'in sivil toplum kavramsallaştırması gereksinimler dünyasının bir yanması olarak ortaya çıkar ve ekonominin öznelere olarak kabul edilen sade bireyle

ilişkilidir (1978: 214). Kapitalist devlet sorunsalının sivil toplum devlet karşıtlığı temelinde kavranışının temel dayanak noktasını burjuva toplumunun birbiriyle karşılıklı ilişki içinde olan Hegel'in 'sade birey' kavramsallaştırması oluşturur.

'Sade birey' kavramının hangi anlamlara gelecek şekilde kullanıldığına geçmeden önce, Marx'ın çalışmalarında bir toplumsal oluşuma bağlı olarak gelişen devletin analizinin, "sivil toplum-devlet" karşıtlığından "devlet" "ekonomi" arasındaki diyalektik ilişkiye doğru teorik kayışın Poulantzas açısından taşıdığı önem ortaya konmalıdır.

1.2. Devlet ve Ekonomik Düzey

Hegel'in burjuva toplumunun merkezini oluşturan sade bireyin yabancılaşması sorunsalının burjuva toplumuyla evrensel uğrak olan devletin birleşerek aşılacağı yönündeki felsefi düşüncesinin etkileri, Marx'ın ilk dönemlere ait çalışmalarında izleri görülebilir. Marx'ın *Rheinische Zeitung* adlı gazetede yayımlanan makalelerine bakıldığında devletin yapısı ve rolü ile maddi ve manevi faaliyetleri arasındaki ilişki hakkındaki görüşleri henüz idealist düzeyde kalmaktadır. Marx, Hegel'in devlet düşüncesinin etkisi altında, devlet kurumunun bir bütün olarak toplumun ortak çıkarlarının bir ifadesi olduğu şeklindeki idealist görüşü kabul etmektedir; ancak, devletin özel mülkiyetin koruyuculuğunu yaptığı yönündeki görüşleri de yavaş yavaş gelişmeye başlamış durumdadır (Fedoseyev, 1995: 41-42). Marx'ın, devletin özgürlüğün somutlaşmış hali olarak toplumun ortak çıkarının bir temsilcisi ve hukukun koruyucusu olduğu yönündeki düşüncesi, Hegel'in etkisinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir (Miliband, 1989: 9). Ancak Marx, *Orman Suçları Kanunu Üzerindeki Görüşmeler* başlıklı makalesinde Prusya Devleti'ni devlet gibi davranması gerekirken, özel mülkiyetin istediğini yaptığı gerekçesiyle eleştiriyor oluşu, *Moselle Muhabirinin Haklılığı* başlıklı bir başka makalesinde de bağıcılıkla uğraşan köylülerin içinde bulundukları kötü durum karşısında devletin hiçbir önlem almayıp, halkın çıkarlarıyla devletin politikaları arasında sürekli bir çelişkinin olduğunu vurgulaması, devleti toplumun ortak çıkarının en üst düzeyde somutlaştığı bir temsilcisi olduğu yönündeki Hegel'in önermelerinden gelecekteki radikal bir kopuşun ilk nüvelerini verir (Fedoseyev, 1995: 42-43). Bu noktadan sonra Marx, Hegel felsefesiyle hesaplaşmaya girişecektir.

Aile ve burjuva sivil toplum devletin ön gereklikleridirler, gerçekte etkin olan düzeyler onlardır; spekülâtif felsefede her şey tersine döner (Marx, 1997: 16-7). Spekülâtif felsefede aile ve burjuva sivil toplumu İdea'nın nesnel uğraklarına indirgenmesi gerçekliğin tersine çevrilmesinden başka bir şey değildir. Hegel'in

yöntemsel bakımdan temel yanılgısı, nesnel gerçeklikle kavramsal araçlar arasındaki ilişkileri spekülative düzeye yerleştirmiş olmasıdır (Yetiş, 2003: 43). O halde yapılması gereken aileyi ve burjuva sivil toplumunu etkin uğraklar olacak şekilde yeniden konumlandırmaktır (Marx, 1997: 16).

Hegel, insanın iki farklı düzeyde varoluşundan bahsetmektedir: Birincisi, sivil toplum üyesi olarak insan; ikincisi, devlet düzeyinde yurttaş olarak insan. Hegel'in düşünce sistematiği içinde tek insanda birleşen insanın bu iki niteliği aşılması gereken bir çatışma olarak görülmez (Avineri, 1997: 104). Marx da aynı şekilde insanın iki farklı düzeyde varoluşundan bahsediyor: İnsanın sivil toplum düzeyinde somut birey olarak varlığı ve devlet düzeyinde yurttaş kimliği. Böylece somut birey, modern toplumun gelişimiyle birlikte kendini iki ayrı örgütlenme biçimi altında ortaya koymuş olur (Cornu, 1997: 112-13). İnsanın yurttaş ve somut birey olarak ikiye bölünmesinin ortaya çıkardığı farklı toplumsal konumlanışı arasında yaşanan gerilim modern toplumun nesnel görünümünü oluşturur. Burjuva sivil toplumu ile devlet arasındaki gerilimin nasıl aşılabileceği yönündeki girişimin analitik düzeyden normatif siyasal düzeye geçilmesini gerektirecektir. Hegel'in analitik düzlemdeki usamlaması, karşıt uçlar arasındaki ayrılma sürecini vurguluyor; ancak, normatif bakış açısı bu karşıt uçların yeni bir tarzda birleşmesini öneriyordu (Yetiş, 2003: 45).

Marx, Hegel'i, devlete evrensel bir anlam yükleyip sivil toplumun devlet üzerindeki etkisini dikkate almadığı gerekçesiyle eleştiriyordu (1997: 109). Hegel, temsil sürecinde bireyleri değil, farklı toplulukları öne çıkarıyordu. Hegel, bireylerin siyasal katılımından çok toplulukların tüzel varlıklarına göre biçimlendirecek korporatist seçim yöntemini öne çıkarırken; Marx, demokratik katılımdan yanaydı (Yetiş, 2003: 46). Böylece Marx, etkin katılım süreçlerini olabildiğine genişletiyor idi. Marx'a göre, devlet, sivil toplumu belirleyen iç çelişkilerin bir türevi ve aynı tarihsel sürecin ürünü olduğuna göre nihai çözümü sağlaması da mümkün olmazdı. Marx'ın, Hegel eleştirisi, özel mülkiyetin tarihsel konumundan hareketle burjuva sivil toplumunun genel bir eleştirisine dönüşüyordu (Cornu, 1997: 216). Sivil toplumun belirleyici çekirdeğini oluşturan özel mülkiyet kolektif yaşamın gelişmesini engellemekte ve devlet de özel çıkar karşısında gerilemekteydi (Marx, 1997: 145).

Sivil toplumun siyasal düzeyde varoluş kazanması diyalektik süreci ifade eder. Sivil toplumun soyutlanması sürecinin tamamlanması onun aşılması anlamına gelir. Diyalektik mantığın yasalarına göre, karşıtlardan birinin ortadan kalkması diğerini de ortadan kaldırır. Sivil varoluşun siyasal varoluş kazanması siyasal

talepleri artıracağından, siyasal devletin çözülmesine yol açacaktır. Ancak siyasal devletin ortadan kalkmasının diyalektik sonucu ise, sivil toplumun çözülüşüyle gerçekleşecektir (Yetiş, 2003: 53). Dolayısıyla, siyasal özgürleşmenin ifade ettiği fiili durum devletin ortadan kalkmasına neden olacak toplumsal özgürleşmeye indirgenemez. Bir başka ifadeyle, devlet ve sivil toplumun kaynaşarak sönümlenmesi siyasal özgürleşmeye indirgenemeyecek olan genel insani özgürleşmenin önemli bir aşamasını oluşturur.

Marx, Brono Bauer'e karşı yazısında, "siyasal özgürleşme" ile "türsel" veya "insani genel özgürleşme"nin birbiriyle karıştırılmaması gerektiğini söylüyordu (Cornu, 1994: 323). Siyasal özgürleşme ileri bir adım olmasına karşın, genel insani özgürleşme veya türsel özgürleşmeyle karıştırılmamalıydı. Siyasal özgürleşme bazı haklara sahip olmak için devlet dolayımıyla kısmi değişimleri içerirken; genel insani özgürleşme sivil toplumdaki somut birey ile devlette var olan yurttaş arasındaki çatışkının aşılmasını ifade ediyordu.

Marx'a göre, siyasal özgürlük sivil toplumun bencilliğini aşması mümkün değildi. Çünkü, siyasal özgürlük özünde özel mülkiyet hakkının geliştirilmesinden başka bir şey ifade etmiyordu. Güvenlik de özel mülkiyetin çıkarlarını koruduğundan sivil topluma özgü *egoizmin* aşılmasına yetersiz kalmaktaydı. Siyasal özgürlük insanın türsel varlık olarak toplumsal konum kazanmasını engelliyordu. Böylece devlet, sivil toplum uğrağında egoist insanın çıkarlarını güvence altına alan bir araca indirgeniyordu. İnsanın siyasal düzeydeki varlığını ifade eden yurttaş kimliği, sivil toplumdaki egoist insanın etkinliği altında varlığını sürdürüyordu. Marx'ın bu ilk döneme ait çalışmalarında kapitalist devlet sorunsalı sivil toplum devlet karşıtlığı temelinde ele alınarak incelenirken, sonraki dönemlere ait çalışmalarında ise bu karşıtlık yerini "devlet" ve "ekonomi" arasındaki ilişkiye bırakır gibidir.

Althusser, Marx'ın çalışmaları bir bütün olarak ele alındığında, uç sınırını *Feurbach Üzerine Tezler* adlı çalışmasının oluşturduğu ve *Alman İdeolojisi* adlı çalışmayla devam eden bir epistemolojik kopuşun olduğunu düşünür (2002: 43). Bu epistemolojik kopuş Marx'ın çalışmalarını iki büyük döneme ayırır: ideolojik etkinin sürdüğü 1845 öncesi dönem ile 1845 kopuşundan sonra hâkim olmaya başlayan bilimsel dönem. Althusser'a göre, birinci dönemin ilk evresini oluşturan 1840-44 yılları arasındaki çalışmalar Kant ve Fichte etkisi altındayken, birinci dönemin ikinci evresi ise Feurbach etkisi altındadır (2002: 46). Poulantzas, Marx'ın çalışmalarında geçen kapitalist devlet sorunsalını esas alarak devlet-ekonomi arasındaki ilişki temelinde kavradığı için, kuramsal düzeydeki çözümle-

melerinde kendisini, sivil toplum-devlet karşılığına dayanak oluşturacak olan bu çalışmalar üzerindeki Hegel'in etkilerini göstermekle yetinir.

Hegel, kapitalizmin gelişimiyle birlikte sivil toplum uğrağında ortaya çıkan çelişkilerin etik-politik projenin gerçekleştirilmesi yönünde büyük bir engel oluşturduğunun bilincindedir. Ancak, Hegel, evrensel bir anlam yüklediği devlet aracılığıyla sivil toplumda beliren çelişkilerin aşılabileceğini düşünmektedir. Marx ise devleti, ekonomik alanda ortaya çıkan çelişkilerin bir türevi olarak değerlendirmeye başlamış durumdadır. Dolayısıyla, zaten sorunlu bir uğrak olan devlet yeni bir başlangıç için çözümün kaynağı olamaz. Ekonomik alanda yaşanan çelişkiler giderildiği sürece devleti yaratan nedenler de ortadan kalkacaktır. Böylece devlet, zaman içinde sönümlenmiş olacaktır. Hegel'in düşüncesinde ise devlet sorunsalı aşılamadığı gibi, sivil toplumdaki çelişkiler tam olarak çözülüyor. Ayrıca, meslek gruplarının dışında yer alan yoksul kesimlerin evrensel bir uğrak olarak nitelendirilen devlette yer alması mümkün değil. Hem devlet hem de sivil toplumdaki çelişkiler varlığını sürdürüyor. Bu noktada Hegel'in hayata geçirmeyi hedeflediği etik-politik proje Marx'a göre, çökmüş görünmektedir. Marx, Hegel'in dışladığı yoksul kesimlerden hareketle, yani ekonomik alandaki çelişkilerden hareketle devleti de içine alan yeni bir toplumsal örgütlenme projesini hayata geçirmeyi hedeflemektedir.

Marx'ın kapitalist devlet sorunsalını devlet ile ekonomi arasındaki ilişkiye dayalı olarak ele alış biçimi çeşitli çalışmalarında dağınık bir biçimde yer almaktadır. Devlet burjuvazinin ekonomik çıkarlarını güvence altına alan bir örgütlenme olarak düşünülmüştür: "Devlet, burjuvaların dışarıda olduğu kadar içerde de mülkiyetlerini ve çıkarlarını karşılıklı olarak güvence altına almak üzere, zorunluluk yüzünden kendilerine seçtikleri örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir" (Marx, 1992a: 107). Devlet ve ekonomi arasındaki ilişkinin daha da netlik kazandığı bir başka çalışma da ise Marx şöyle diyor: "Yasalar, siyasal olsun, medeni olsun, ekonomik ilişkilerin iradelerini açığa vurmaktan, sözcüklerle ifade etmekten öteye bir şey yapmazlar" (1992b: 75). Marx'ın devlet ve ekonomik güçler arasındaki güçlü ilişkiyi anlatan en yetkin ifadesi, "modern devletin yürütme gücü, bütün burjuvazinin genel işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir" biçiminde somutlaşır (Marx ve Engels, 2004: 4-5). Ayrıca Marx, bir toplumsal oluşumun analizini "üretim ilişkileri" ve "üretici güçlerin" oluşturduğu iktisadi yapı ile bu iktisadi yapı üzerinde yükselen belli toplumsal bilinç şekillerine teka-bül eden üstyapıya dayandırarak yapar (1993: 23).

Özetle Marx'ın kapitalist devlet sorunsalına yönelik yaptığı değerlendirmeler çalışmalarında dağınık bir biçimde yer almakla birlikte, sivil toplum-devlet karşıtlığından devlet ekonomi arasındaki ilişkiye doğru bir kayışın olduğunu gözlemleyebiliriz. Ancak, kapitalist devlet sorunsalının devlet-ekonomi arasındaki diyalektik ilişki çerçevesinde ele alınış biçimi, nihai bir çözüme kapı araladığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü kapitalist devletin, bu iki düzey arasındaki ilişki temelinde kavranışı, birbiriyle uzlaşmaz farklı kuramsal çözümlemelerin temel dayanak noktasını da oluşturmuştur. Örneğin, Poulantzas'ın bir toplumsal oluşumu yapısal düzey ve kertelerin birbiriyle girdiği özerk ilişkileri temelinde kavramaya çalıştığı kapitalist devlet kuramı; öte yandan Miliband'ın geliştirdiği "araçsalıcı" devlet anlayışı ve tekeli devlet kapitalizmi tasarımı; devlet ile ekonomi arasındaki ilişkiyi esas alan kuramsal düzeydeki farklı çözümlemelerin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Poulantzas'a göre, modern toplumun gelişimiyle birlikte ortaya çıkan kapitalist devletin sivil toplum-devlet ayrımına dayandırılarak incelenmesi şu sorunları ortaya çıkaracaktır: Birincisi, devlet ile sınıf mücadelesi arasındaki ilişkinin incelenmesini olanaksız hale getirecektir. Üretimin taşıyıcılarının yapının destekçileri olarak değil de, sınıfsal niteliklerinden yalıtılmış bireyler olarak kavranmasına neden olacaktır. Toplumun farklı sosyal sınıflardan oluştuğu gerçeği yerine, toplumun özgür ve eşit bireylerden oluştuğu şeklindeki bir düşüncüyü kabul etmek gerekecektir. Ayrıca devletin hem ekonomik bireylerle olan ilişkisini, hem de devletin sınıf ve sınıf mücadelesiyle olan ilişkisini kurmak imkânsız hale gelecektir. İkincisi, sivil toplum-devlet ayrımının dayandığı ideolojik sorunsalın altında bir takım toplumsal gerçeklerin incelenmesi imkânsız hale gelecektir. Mesela, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki ekonomik düzeyin siyasal düzey karşısındaki özerkliği, ideolojinin bu düzeyler üzerindeki etkisi, yapılar arasındaki ilişkilerin sınıf mücadelesi alanı üzerindeki etkileri göz ardı edilmiş olacaktır (1978: 125). Kısacası, Poulantzas'ın yapmaya çalıştığı, kapitalist devletin hem üretim ilişkilerinin yapılarıyla, hem de sınıf mücadelesinin alanıyla olan ilişkilerini göstermektir. Poulantzas, sınıf mücadelesinin etkinliğini ekonomik alanla sınırlı tutmayıp, üst yapıyı da içine alacak bir biçimde onu genişletir.

2. Kapitalist Devlet

2.1. Sade Birey

Poulantzas, *sade birey* kavramının Marx'ın çalışmalarındaki izini sürerek bu kavramın hangi anlama gelecek şekilde kullanıldığını kavramaya çalışır. Bu-

nun için de Marx'ın *Grundrisse* adlı çalışmasının *Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler* (Marx, 1979: 523-90) başlıklı bölümün çeşitli yerlerinde kapitalist üretim tarzının “tarihsel ön koşulu” ve “kuramsal varsayımı” olarak ifade edilen “sade birey” kavramıyla ne kastedildiğini araştırır.

Poulantzas, Marx'ın yukarıda ifade edilen çalışmasında, kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu olarak düşündüğü “sade birey” kavramıyla, kapitalist üretim tarzının başlangıç tarihini değil, üretim tarzını oluşturan öğelerin soy kütüğünü oluşturacak şekilde kullanıldığı iddiasında bulunur (1978: 125). Böylece Poulantzas, bir tarihsel oluşumun dayandığı üretim tarzını oluşturan çeşitli öğeler arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarmış olur. Üretim tarzını oluşturan öğeler arasındaki ilişkinin ön plana çıkarılması, aynı zamanda, tarihöncesi⁴ dönem ile çeşitli öğelerin bir araya gelerek oluşturduğu üretim tarzını birbirinden ayrılmasını gerekli kılar. Çünkü, tarihöncesi dönem ile üretim tarzının yapısını oluşturan öğelerin oluşum süreçlerinin yarattığı etkilerin farklı oluşu, iki sürecin birbirinden ayrılmasını gerekli hale getirir. Bir başka ifadeyle, bir üretim tarzını oluşturan öğeler ile bu öğelerin oluşum süreçlerinin yarattığı etkiler, tarihöncesi dönem ile arasındaki sınırı belirler.

Poulantzas'a göre, Marx'ın çalışmalarında doğrudan üreticiyi ifade eden işçi kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılan “sade birey” teriminin kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu olarak belirlenmesi tarihin herhangi bir döneminde gerçek anlamda ortaya çıkmış *birey*'i ifade etmek için kullanılmamıştır. O'na göre, sade birey terimi tarihsel olarak feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişte yapının çözülüşünü betimlemek amacıyla kullanılmıştır (1978: 126). Bir başka ifadeyle, doğrudan üreticiyi ifade eden serbest işçi deyiimiyle aynı anlama gelecek biçimde kullanılan sade birey kavramı feodal üretim tarzının hâkim olduğu dönemde feodal kişisel bağımlılıktan, yani serfin senyöre olan bağımlılığından kurtulmasını betimlemek amacıyla kullanılmıştır. Oysa ki, Poulantzas'a göre, Marx tarafından betimsel olarak ifade edilen feodal yapıların çözülüşü, üretimin taşıyıcılarının dağılışının, yani “sade birey”in ortaya çıkışının bir göstergesi olacak şekilde anlaşılmıştır (1978: 126). Feodal toplumdan kapitalist topluma geçişte yapıların çözülüşü sade bireyi ortaya çıkarmış ve bu sade birey de sivil toplumu oluşturan bireyler olarak düşünüldüğünden, kapitalist devlet sorunsalı da sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde kavranmaya çalışılmıştır.

⁴ Bu sözcük üretim ilişkilerinin henüz gelişmediği dolayısıyla da bir üretim tarzından bahsedemeyeceğimiz bir dönemi ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

Kapitalizmin tarihsel ön koşul olması açısından sade birey deyimi üretimin taşıyıcılarının önceden oluşmuş birimler içinde toplanmış olup, kapitalizme geçiş sürecinde üretimin taşıyıcılarının atomize bireyler olacak şekilde parçalanıp ortaya çıktıklarını daha sonra da kapitalist üretim ilişkileri içinde yer alarak çeşitli sosyal sınıfları oluşturdukları anlamına gelmez (Poulantzas, 1978: 126). Poulantzas’a göre, Marx, sade birey kavramını feodal ilişkilerdeki taşıyıcıların sadeleşmesini, özgürleşmesini, bireyselleşmesini ifade eden çözümleri göstermek amacıyla kullanmıştır (1978: 126).

Ayrıca yukarıda ifade edildiği üzere “sade birey” kavramı Marx’ın çalışmasında, kapitalist üretim tarzının kuramsal varsayımını ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır. Sade birey kavramı betimsel bir biçimde kullanımı gerek kapitalizm öncesi üretim tarzları için, gerek kapitalist üretim tarzı için “gerçek sahiplik ilişkisini” ifade etmemektedir.

Sade birey kavramının ifade ettiği “gerçek sahiplik ilişkisinin” özgül niteliği doğrudan üreticinin kendi çalışma koşullarından ayrılması anlamına gelir (Poulantzas, 1978: 127). Bir başka ifadeyle, betimsel olarak ifade edilen sade birey terimiyle anlatılmak istenilen doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılığıdır. Poulantzas, Marx’ın çalışmasında geçen sade birey kavramının kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu ve kurumsal varsayımını oluşturacak şekilde kullanılıyor oluşunu, üretimin taşıyıcılarını ifade eden sınıfların gerçek anlamda *birey*’ler anlamına gelecek şekilde kullanılmadığı yönündeki iddiasına bir kanıt olarak sunar.

Poulantzas’a göre, sade birey kavramının ifade ettiği gerçek sahiplik ilişkisinin sonucu olan doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasının da ortaya çıkardığı farklı sonuçları vardır. O’na göre, üretici güçlerin sosyalizasyonu kolektif çalışma sürecine götürürken, üretim araçlarının sahiplenilmesi de sermayenin tek ellerde birikmesi sürecine yol açmaktadır (1978: 127). Bir başka ifadeyle, gerçek sahiplik ilişkisinin karakterize ettiği bu ayrım üretici güçlerin sosyalizasyonun sonucu olarak doğrudan üreticiyi üretimin kolektif mekanizmasının bir organı haline getirirken, sermayenin de üretim araçlarına sahip olanların elinde toplanmasına yol açar. Gerçek sahiplik ilişkisinin karakterize ettiği üreticinin üretim araçlarından ayrılığının neden olduğu üretimin sosyalleşmesi kapitalizmin temel sınıfları –burjuvazi ve proletarya- arasındaki ayrımı derinleştirecektir. Böylece, bir tarafta üretim araçlarından yoksun bir sınıf, diğer tarafta da bu üretim araçlarının küçük bir kesimin elinde biriktiği başka bir sınıf ortaya çıkacaktır.

Özetle, Poulantzas, sade birey kavramının, Marx'ın yapıtlarında hiçbir şekilde üretimin taşıyıcılarının bireyselleştirilmesi anlamına gelecek şekilde kullanılmayıp, sınıfları niteleyecek anlamda kullanıldığını düşünür. O halde sivil toplum-devlet ayrımının temel dayanağını oluşturan birey(ler)in gerçekte var olduklarını kabul etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, Poulantzas, kapitalist devlet sorunsalını somut bireyin oluşturduğu sivil toplum ile devlet karşıtlığı temelinden hareketle inceleyen bir kavrayışı Marksist düşünce sisteminin dışında bırakır.

2.2. Yalıtlayıcı Etki ve Sınıf Mücadelesi Alanı

Poulantzas, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki sosyo-ekonomik ilişkileri, yani ekonomik sınıf mücadelesini *yalıtlayıcı etki* biçiminde tanımladığı bir kavramdan hareket ederek anlamaya çalışır. O'na göre, son kertede emek sürecinin yapısı tarafından belirlenen yasal-siyasal ve ideolojik düzeyler gerçekte sınıfları ifade eden üretimin taşıyıcılarını biçimsel anlamda eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şekilde inşa ederler. Yasal ve ideolojik düzeyler sayesinde oluşturulan bu bireyler toplumsal ilişkilerin sınıf ilişkileri olduğu gerçeğini üretimin taşıyıcılarından gizlemesine yardımcı olur. Bu yalıtlayıcı etki kapitalist toplumlarda ekonomik ilişkilerin tüm alanlarına yayılarak diğer tüm üretim tarzlarına ait sınıflara da nüfuz eder (1978:130-1, 213-14, 275-6; 1980: 63-7, 69-70, 86-8).

Ekonomik düzeyde ortaya çıkan bu yalıtılmışlık “yasal düzeyin,” “yasal-siyasal ideolojinin” ve “genel ideolojinin” sosyo-ekonomik ilişkiler üzerinde yattığı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Poulantzas'a göre, somut bir gerçekliği ifade eden yalıtlayıcı etkinin görünümü “rekabet” biçiminde belirir (1978: 130). Yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan “rekabet” hem işçi sınıfı arasında, hem özel mülk sahipleri arasında, hem de kapitalizmin bu iki temel sınıfı arasında ortaya çıkan ilişkilerde somut bir görünüme kavuşur.

Birey olarak inşa edilen üretimin taşıyıcıları piyasada iktisadi bir faaliyetin gerçekleştiricileri olarak karşı karşıya gelmeleri, yani emeğin özgür bir şekilde alınıp satılmasının, metaların dolaşımının mutlak bir gerçeklik olarak ortaya çıkması kapitalist üretim ilişkilerinin ideolojik kavranışının bir sonucudur. Bir başka ifadeyle, ekonomik sınıf mücadelesi üzerindeki yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan birey ve bu bireyler arasındaki rekabet siyasal ve ideolojik düzeylerin etkisinin bir sonucudur. Yalıtlayıcı etkinin ortaya çıkardığı sonuçlar birey tarafından doğal bir süreç olarak algılanır. Kapitalist üretim tarzının yapısını tanımlamaktan uzak olan rekabet, yasal ve ideolojik düzeylerin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerinde ortaya çıkan yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Poulantzas'a göre, bu yalıtlayıcı etki üretimin taşıyıcılarının ekonomik mücadeledeki ilişkilerinin sınıf ilişkileri olduğu gerçeğinin gizlenmesinde önemli bir role sahiptir (1978: 131).

Yalıtılmışlık, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal formasyonda yer alan tüm sınıflar üzerinde aynı biçimde ortaya çıkmaz. Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumsal formasyonlarda farklı üretim tarzlarının eklemlenişinin bir sonucu olarak, temel sınıfların dışında kalan farklı sosyal sınıflar vardır: küçük köylülük ve klasik küçük burjuvazi. Dolayısıyla, yalıtılmışlık, kapitalizmin temel olmayan sınıfları üzerindeki etkisi farklı biçimlerde kendini gösterir. Örneğin, küçük köylülüğün ve klasik küçük burjuvazinin yalıtılmışlığı üretim araçlarından ayrılığına dayalı olarak değil de, içinde bulunulan iktisadi yaşam koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. İşçiler ile mülk sahiplerinin yalıtılmışlığı ise, üretim araçları karşısındaki konumlanışlarına bağlı olarak yasal ve ideolojik düzeylerin yarattığı etkinin sonucunda gerçekleşir. Kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyonda farklı üretim tarzlarının varlığının bir sonucu olarak ortaya çıkan küçük köylülük ve klasik küçük burjuvazinin oluşturduğu sınıfların içinde bulunduğu iktisadi yaşam koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan yalıtılmışlığın yanında bir de kapitalist devlet ile olan ilişkilerin sonucu olarak ikinci bir yalıtılmışlık etkisi ortaya çıkar (Poulantzas, 1978: 131).

Poulantzas'a göre, Marx, ekonomik sınıf mücadelesinde ortaya çıkan bu yalıtılmışlığı ifade etmek için *özel* terimini; siyasal sınıf mücadelesini ise *kamu* terimine karşılık gelecek şekilde kullanır (1978: 132). Bu özel ve kamu ayrımının nitelediği taşıyıcıların bireyler olarak hem özel alanda yer alıyor oluşu, hem de bireylerin bütününe siyasal kurumlar aracılığıyla kamuyu temsil ediyor oluşu arasındaki çelişki, yasal siyasal düzeyin sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan etkinliğinin bir sonucudur. Dolayısıyla, devlet, üretimin taşıyıcılarını yasal-siyasal düzey aracılığıyla hem dağıtıcı –eşit ve özgür bireyler olarak– hem de birleştirici –bireylerin birliğinin temsil edilmesi anlamında– iki önemli işlevi yerine getirir.

Yasal-siyasal düzey özel alanın toplumsal olarak bölümlere ayrılmasını güvenceye almakla kalmayıp, aynı zamanda bu özel alanın siyasal kurumlardan oluşan kamusal alanındaki zorunlu karşılığını da tanımlamaktadır. Özel ve kamu arasındaki ayrımın hukuki olduğu ve toplumsal baskı unsuru olarak genişletilmiş devlet tanımı içinde özel kurumları da kapsadığı ideolojik devlet aygıtları konusunda Poulantzas, bu ayrımın siyasal mücadelelerin aldığı biçimde önemli etkileri olduğunu da vurgulamış ve geniş devlet tanımının ışığında otoriter devlet ve tota-

liter devlet biçmelerine karşı önemli siper sağladığını iddia etmiştir (1978: 132, 219-20; 1974: 205, 314-5; 321, 323; 1980: 70-75, 238, 253). Poulantzas, özel alandaki yalıtlayıcı etkinin kamusal alanın birleştirici etkisiyle zorunlu olarak bağdaşık olduğunu düşünür. Çünkü, kapitalist devlet kendisini özgür ve eşit bireylerin soyut toplamı olarak kabul edilen halk-ulusun siyasal kamusal birliği olarak sunar. Bu anlamda yasal-siyasal üst yapı bireyleri birleştirir. Devlet bireylerin kamusal birliğine sadece belirleyici merkezi bürokratik hiyerarşik çerçevesi içindeki temsili kurumlarıyla vücut vermez, aynı zamanda farklı şekillerde oluşmuş bireyler ve kategoriler arasındaki ilişkileri de örgütler ve düzenler (1978: 125, 133-4, 188-9, 215-6, 279, 281, 288, 291, 348-50; 1980: 49, 58, 63-5, 86-8). Dolayısıyla, kapitalist devlet yalıtlayıcı etki sürecinde kırılmış olan sosyo-ekonomik ilişkilerle bağlantılıdır. Daha açık bir ifadeyle, sınıfsal ilişkiler kapitalist devletin örgütlenmesinin kuruluşunda mevcuttur ve kapitalist devletin eylemleri bireyselleştirilmiş vatandaşlar arasında birliği ve tutunumu sağlamayı hedeflemektedir (1978: 133, 188, 213, 223, 279, 310). Bunun anlamı şudur: Devletin örgütlenmesi ve işleyişi, bürokrasinin genel çıkarları cisimleştiren, biçimsel, genel, evrensel ve yasal olarak derlenmiş rasyonel yasal normlar içeren hiyerarşik merkezi bir koordinasyon sistemine göre işleyen, gayri şahsi ve tarafsız kurumlar olarak görüldüğü rasyonel yasal yönetim biçimini alabilir. Hatta biçimsel olarak rasyonel bir yönetim olasılığı, ekonomi temelli fiziki baskı tekeline olduğu kadar, devlet örgütlenmesindeki açık siyasal sınıf hâkimiyetinin yokluğuna da bağlıdır (Poulantzas, 1978: 216, 226-7, 332, 347-50; 1976: 186; 1980: 59, 65, 76-7, 80-2, 88-9, 91).

Poulantzas'a göre, Marx'ın özel terimi ekonomik düzeyde ortaya çıkan yalıtılmışlığı ifade etmek amacıyla kullanmasının nedeni, bireylerin bulunduğu "özel alan" ile bu bireylerin bütünlüğünün ifade bulduğu "kamusal alan" arasındaki ayrımı belirtmek için değil, bu ayrımın sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan bir dizi yalıtılmışlığın yasal ve ideolojik düzeylerin yarattığı etkinin bir sonucu olduğunu göstermek içindir (1978: 132).

Kapitalist devlet kendisini bu yalıtılmışlığı oluşturan ekonomik mücadele- nin özgün siyasal bütünlüğünün temsilcisi olarak sunar. Devlet ideolojik düzeyin karmaşık işleyişi sayesinde siyasal kurumlar düzeyinde kendi sınıfsal niteliğini gizler. Bir başka ifadeyle, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında ortaya çıkan kapitalist devlet, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan bu yalıtılmışlığın etkisi sayesinde kendisini bireylerin birliğinin ortak çıkarlarını oluştura- cak şekilde ulusal iradenin en üst düzeyde gerçekleşen örgütlü bir temsilcisi olarak sunar. Kapitalist devletin ekonomik sınıf mücadelesi alanına yönelik bu işle- vinde bir dizi ideolojik süreçler devreye girer. Ancak, bu devletin sosyo-ekonomik

sınıf mücadelesi alanına yönelik işlevinin tamamıyla ideolojik düzeyde yoğunlaştığı anlamına gelmez (1978: 133) Devletin ekonomik sınıf mücadelesi üzerindeki yalıtlayıcı etkinin gerçekleştirmesinde ideolojinin büyük bir önem taşıyor oluşu, her şeyin ideolojik düzeyde gerçekleştiği biçiminde yorumlanmamalıdır. Devletin sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtlayıcı etkisi somut bir gerçekliğe sahiptir. Devlet, ideolojik düzeyin sosyo-ekonomik düzeyde ortaya çıkan yalıtlayıcı etkisine somut işleviyle katkıda bulunur. Poulantzas’a göre, devletin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki yalıtlayıcı etkisinin somut işleyişi parlamenter sistem altında halkın iradesinin temsil edilmesi, halk egemenliği ve halk oylamasına dayanan bir dizi siyasi faaliyetle birlikte somut bir niteliğe bürünür (1978: 133). Daha açık bir ifadeyle, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlık hukuki düzeyde gerçekleşen soyut bir ifade olmayıp, bir dizi siyasi faaliyeti de içeren bireyler arasındaki somut ilişkilere dayanır.

Özetleyecek olunursa birincisinde, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyonun oluşturduğu farklı sınıflar, normatif yasal sistem sayesinde sosyo-ekonomik düzeydeki yalıtılmışlığın bir sonucu olarak biçimsel anlamda özgür ve eşit bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilirler. Sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın bir sonucu olarak inşa edilen bu bireyler arasındaki ilişkiler rekabet biçiminde ortaya çıkarlar. Bireyler arasındaki bu rekabet sosyal ilişkileri belirlediği gibi kapitalist üretim ilişkilerini de kapsar. Sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın bir sonucu olarak beliren birey, Bridges’in ifadesiyle, siyasal yapının ekonomik yapı üzerindeki etkisini gösterir (1999: 474).

İkincisinde, yalıtılmış olan bu bireyler normatif yasal-siyasal düzey aracılığıyla ulusun birliğini oluşturacak şekilde inşa edilirler. Bu durum işçi sınıfının yürüttüğü siyasi mücadele açısından bakıldığında büyük bir darbe oluşturmaktadır. Çünkü, ulus, biçimsel anlamda eşit ve özgür yurttaşların oluşturduğu türdeş bir birliği anlatır ve dolayısıyla bu kavram hukuki düzeyde gerçekleşen soyut bir ifadedir. Oysa ki, toplum, hukuki düzeyde ortaya çıkan bu soyut ifadeden farklı olarak, çeşitli sosyal sınıfların bir araya gelerek oluşturduğu ve uzlaşmaz sınıf çıkarlarının ifade bulduğu nesnel gerçekliği anlatır. Biçimsel olarak inşa edilen eşit ve özgür bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu ulus, devlet tarafından temsil edilmekle birlikte, toplumun nesnel gerçekliği, yani toplumun farklı sosyal sınıflardan oluşmuşluğu görünmez hale gelir. Bridges’in ifade ettiği gibi, sanki sınıf mücadelesi yokmuşçasına her şey devletin kurumlarının içinde yer alır (1999: 475). Böylece, sınıf mücadelesi, özgün bir biçimde yadsınmış olur.

Poulantzas, egemen sınıfların ideolojik hegemonyasını sürdürmek amacıyla üstyapının önemine yaptığı vurgu ölçüsünce Gramsci ile aynı noktada birleşirken; hegemonyanın, sosyalist devrim sonrasında, ideolojik aygıtları içine alan devletin geniş erimli dönüşümünün başarıya ulaştığı noktada kurulabileceği yönündeki, nitelik açısından daha ileri bir aşamaya gönderme yaptığı ölçüde de Gramsci'den uzaklaşacaktır.

2.3. Poulantzas ve Gramsci Arasındaki Benzerlikler

Gramsci'nin düşünsel öncüllerine bakıldığında tarihsel blokun sadece iki kurucu ögesini ifade eden temel yapı ve üstyapı uğrakları tarafından oluşturulması şeklinde değil, aynı zamanda üstyapısal kerte de konumlandırılan devlet-sivil toplum ikiliğinin kuramsallaştırılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik alandan siyasal alana diyalektik geçişi dikkate alan bir bakış açısı, kuramsal düzeyde üretilen soyut gerçekliğin farklı kerteleri arasındaki organik birliğin kurulmasıyla olanaklı hale gelebilir. Dolayısıyla, Gramsci, üstyapılar kurumunun iki önemli uğrağı olarak kurguladığı devlet-sivil toplum arasındaki ikiliği çatışkı (*antinomy*) olarak değil, diyalektik bir ikilik (*dichotomy*), yani karşılıklı ilişki mantığına uygun olarak ele almaktadır (Yetiş, 2009: 131). Bir tarihsel bloku oluşturan farklı düzey ve kerte arasındaki ilişkinin niteliğine yönelik yapılan değerlendirmeler birbirinden çok farklı tartışma eksenlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İki temel üstyapısal düzeyden biri olan sivil toplum özel diye adlandırılan organizmalar bütünü oluştururken; ikincisi ise politik toplum ya da devlet şeklinde ifade edilir. Üstyapının bu iki düzeyi egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı hegemonya işlevine, diğer yanda devlet ve hukuki hükümet aracılığıyla uygulanan doğrudan tahakküm ya da komuta işlevine karşılık gelir (Gramsci, 1971: 12).

Üstyapının bu iki uğrağı arasındaki ayırım terminolojik olarak incelendiğinde politik toplum ile sivil toplum iki farklı toplumsal varoluş biçimine karşılık geldiğini söyleyebiliriz (Yetiş, 2009: 132). Gramsci politik toplumu iki anlama gelecek şekilde kullanmıştır: dar anlamda ve geniş anlamda. Politik toplumun dar anlamda kullanımı sınıfsal üstünlüğün yeniden üretiminde zorlama (tahakküm/egemenlik, zor, baskı) işlevini yerine getiren kurum ve aygıtların yer aldığı devlet alanını oluşturur. Sivil toplum ise, sınıflar arasındaki hegemonik mücadelenin gerçekleştiği, devlet aygıtlarının kuramsal yapısının dışında kalan toplumsal ilişkiler, kurumlar/örgütlenmeler örüntüsüdür. Devletin dar anlamda yapılan tanımında oluşturulmaya çalışılan karşıtlık, devlet ile sivil toplum arasında ortaya

çıkılmaktadır. Hegemonya (yönetim) sivil topluma, zorlama (egemenlik) devlete aittir. Sivil toplum ile devlet arasında bir zıtlık vardır; egemen sınıf, toplum yoluyla hegemonya, devlet ve hukuksal iktidar yoluyla ise doğrudan egemenlik uygular (Carnoy, 2001: 260; Gramsci, 1971: 244; Texier, 1982: 48).

Gramsci'nin sivil toplum kavramı Marx'ın devlet sorunsalından kısmen farklı olarak, ekonomik nitelikli olmayan, değişik düşünce ve yaşam tarzlarının açığa çıktığı kendiliğinden rızanın yeniden üretildiği özgül bir üstyapısal uğrağı niteler. Politik toplum ve sivil toplum kavramlarına yönelik analitik ayrıştırma sistemi, sınıfsal egemenliğin yeniden üretiminde zor ve rıza (hegemonya ve tahakküm) ilişkilerinin örgütlenmesine yardımcı olur. Sivil toplum, özel olarak ikna, kendiliğinden rıza, oydaşma, hegemonya ve entelektüel ahlaki liderlik işlevleriyle nitelenirken; politik toplum ise, bu işlevlerin diyalektik karşıtı olan zor, tahakküm ve diktatörlük ile özdeşleştirilir (Yetiş, 2009: 132).

Dar anlamıyla devlet, sınıf egemenliğinin yeniden üretimi sürecinde, denetim altında bulundurulmuş belli başlı ekonomik mekanizmaların yanı sıra, zorlama ve baskı araçlarının da yardımıyla, tahakküme dayalı siyasal iktidar pratiklerine kurumsal görünüm kazandırılan aygıtlar toplamını anlatır. Her biri farklı işlevlerle donatılmış olan ordu, polis, yargı, sivil bürokrasi, vb. kurumsal/örgütsel yapılar, verili toplumsal-siyasal düzenin sürdürülmesi amacıyla etkinlik gösteren “devletin baskı aygıtını” oluşturur.

İkinci devlet kavramı ise, siyasal hükümetle özdeşleştirilen birincisinden farklı olarak, üstyapısal kerte analitik olarak formüle edilen ikili ayrımın bütünselci bir bakış açısıyla yeniden bir araya getirilmesi üzerinden türetilir. Gramsci'nin “entegral” terimini kullanarak açıkladığı bu geniş (ya da genişletilmiş) devlet kavramı, bir yandan üstyapının iki uğrağının, öbür yandan da bunlara karşılık gelen işlevlerin birliğine dayanır (Yetiş, 2009: 141).

Gramsci'nin analitik açıdan ayrıştırdığı bu iki uğrağı yeniden birleştirerek, entegral devleti, zorlama ve rızanın eşzamanlı bir sentezi olarak anlamlandırır. Gramsci'nin kuramında devletin ikinci görünümünü oluşturan bu kavram, formel örgütlenme süreçlerindeki bütün farklılıklarına karşın, zorlama işlevini yerine getiren politik toplumu ve hegemonyanın açığa çıktığı sivil toplumu kuşatır. Entegral devletin içerdiği denge, farklı oranlarda bile olsa zor ve rıza işlevlerinin uyumlu bir eklemlenme içinde bulunmasıyla sağlanan hegemonik oydaşmanın belirleyici olduğu bir sosyo-politik düzeni niteler (Yetiş, 2009: 141-42). Böylece, devlet, birbiriyle yakından ilişkili, ancak analitik olarak ayrıştırılması gereken iki

ayrı uğrağın sentezi olarak ortaya çıkar. Entegral devlet kavramı, Gramsci'nin karakteristik formülasyonu, "politik toplum + sivil toplum" (1971: 263) ya da "diktatörlük + hegemonya" (1971: 239) biçiminde özetlenebilir. Bir başka ifadeyle, Devlet deyince yalnızca hükümet aygıtı değil, özel hegemonya aygıtı veya sivil toplum anlaşılmaktadır (Texier, 1982: 49; Anderson, 1988: 28). Özetle şunu söyleyebiliriz: Gramsci'nin dar ve geniş anlamlar temelinde geliştirdiği devlet tanımları birbirinin alternatifi olacak şekilde anlaşılmamalıdır. Çünkü, devletin dar anlamdaki yorumu yöntemsel açıdan yapılan bir ayrımı ifade ederken; geniş anlamdaki yorumu ise, bu ayrımı ortadan kaldırır. Dolayısıyla, bu üstyapılar teorisi, aslında bir altyapı ve üstyapılar ilişkileri teorisi, onların birliği teorisi, onların oluştukları tarihsel blok teorisi (Texier, 1982: 49).

Tekrar Poulantzas'a dönecek olursak, her iki düşünürde de kapitalist devlet sorunsalı üst düzeyde yapılan bir soyutlamada devlet ile ekonomi arasındaki ilişki temelinde ele alınarak kavranır. Aynı sorunsal daha aşağı düzeydeki bir soyutlamada ele alındığı takdirde Poulantzas'ın "devletin baskı aygıtı" ve "devletin ideolojik aygıtları" organik birliği, Gramsci'nin "politik devlet" ve "sivil toplum" organik birliğine tekabül eder. Kısacası, Poulantzas'ın devlet aygıtı ve ideolojik aygıtları organik birliği ile Gramsci'nin politik toplum ve sivil toplum organik birliği üstyapıyı oluştururken; ekonomik düzey her iki düşünürde de temel yapıyı anlatır. Böylece, her iki düşünürün de, egemen sınıfların varlığını sürdürmesinde ve sınıf bilincinin gelişmesinin önlenmesinde üstyapının oynadığı rolün önemine ilişkin olarak önceki yazarlardan daha fazla vurgu yaptığını söyleyebiliriz. Ancak, Gramsci ve Poulantzas arasında hegemonyanın inşasına ilişkin olarak önemli farklılıkların olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

Poulantzas'ın bölgesel ideolojik kerteye ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlmeleri iki anlamda ortaya çıkar. (a) Kapitalist toplumsal formasyonda ideolojik kerteyi karakterize eden şey onun siyasal alan karşısındaki özgül özerkliğidir. İdeolojinin bu özgül özerkliği egemen sınıfın siyasal hegemonyasını kurmasına olanak sunar. (b) İdeoloji diğer düzeylere de nüfus eder ve sosyal pratiğin farklı alanlarına tekabül eden alt-bütün (*sub-ensemble*) ideolojiler tarafından karakterize edilir (Jessop, 1985: 194).

Poulantzas'a göre, ideoloji, nesnel bir düzey olarak kendi içinde görece tutunuma sahip inançlar, değerler ve temsiller bütününe ifade eden farklı öğelerden oluşur. İdeoloji yaşadığımız dünyayı, toplumu ve insanların ekonomik ve siyasal etkinliğini kapsayan pratikleriyle ilgilidir (1978: 206). Dolayısıyla, ideoloji, sosyal yapının her düzeyine nüfus eden bir ilişkidir (Jessop, 1985: 195). Somut

toplumsal formasyon içinde ideoloji, ahlaki, yasal-siyasal, estetik, dini ve felsefi olmak üzere çeşitli kertelerden meydana gelir. Egemen ideolojinin kendi iç tutunumu bir ideolojik kertenin diğer kerteler üzerinde kendi egemenliğini kurmayı başarmasıyla sağlanır. Kerteler arasındaki ilişkiler çok karmaşık bir süreci ifade eder. İdeolojiyi oluşturan farklı kerteler, egemen olan kertenin ödünç aldıkları işlevleri yerine getirirler. Egemen kertenin diğer ideolojik kerteler üzerindeki hâkimiyetinin kurulmasıyla oluşan egemen ideolojinin özgül tutunumu yapının birliğini yansıtır. İdeolojiyi oluşturan farklı kertelerden hangisinin diğer kerteler üzerinde egemenlik sağlayacağına ise, o an için ekonomik sömürüye ilişkin gerçekleri hangi kertenin daha iyi sakladığına bağlıdır (Poulantzas, 1978: 210).

İdeolojik kerte ekonomik ve siyasal pratikleri de içine alacak bir biçimde sosyal yapının tüm katmanlarına sızarak bir çimento vazifesi görür. Fakat, ideolojik düzeyin bu çimento işlevi yapının birliğini tek başına meydana getirdiği anlamına gelmez. İdeoloji, sosyal formasyonun birliğini yansıtır veya çarpıtır (Jessop, 1985: 196). Poulantzas, ideolojinin somut toplumsal formasyonda ekonomik pratiklerle karşı karşıya gelmesi sonucu kapitalist sömürüyü gizleme sürecini *yalıtlayıcı etki (isolated effect)* olarak adlandırır.

Kapitalist sisteme özgü yasal-siyasal ideolojinin işlevini şöyle ifade edebiliriz: (a) Hukukun öznelere olarak eşit ve özgür bireyler inşa etmek, (b) emeğin alınıp satılmasına imkân tanımak, (c) özel mülkiyetin yasal ilişkilerini sağlamak, (d) ekonomiye yönelik kavramları genelleştirmek (Poulantzas, 1978: 214; Jessop, 1985: 197).

Yasal-siyasal kertenin egemenliğinde oluşan egemen burjuva ideolojisi sınıf egemenliğini özgül bir biçimde maskeler. Sınıf egemenliğinin modern hukukta ve kapitalist devletin kurumlarında mevcut olmadığı yönündeki inanç ideolojinin etkinliği sayesinde sağlanır. Egemen ideolojik kertenin, ideolojinin diğer kerteleri ve egemen burjuva ideolojisinin siyasal rolü üzerindeki etkisi sadece egemen sınıfın ekonomik çıkarlarını meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda onları ön varsayar, düzenler, bireylerin özgür ve eşit olduğu fikrini topluma empoze eder, sınıflar arasındaki farklılığı ve bireyselliği devletin veya ulusun siyasal evrenselliği ilkesi içinde birleştirir. Dolayısıyla, kitle toplumu veya tüketim toplumundaki ideolojilerin tamamı siyasalın karışımını ifade eder. Kapitalist toplumsal formasyonda sınıf egemenliğinin özgül maskelenişi ideolojinin tutunumu sayesinde, yani egemen ideolojinin diğer ideolojik kerteler üzerinde egemenliğini kurmasıyla sağlanır. (Poulantzas, 1978: 215).

Poulantzas, Gramsci'nin işçi sınıfının siyasal iktidarını kurmaya yönelik geliştirdiği hegemonya kavramını hatalı bulur (1978: 204). Gramsci, egemenlik ve hegemonya kavramları arasında kuramsal bir kırılmadan bahseder. Gramsci, bir sınıfın siyasal açıdan egemen sınıf konumuna yükselmeden önce de topluma yön verebileceğini ve yön vermesi gerektiğini düşünür. Dolayısıyla, Gramsci, bir sınıfın siyasal iktidarı fethetmeden önce de hegemonik sınıf konumuna gelebileceğini söyler. Gramsci, daha 1924'te Batı toplumlarında izlenmesi gereken devrimci stratejinin, Rusya'da izlenenden daha farklı olması gerekliliğine işaret etmişti.

Poulantzas'a göre, Gramsci, yaptığı bu kuramsal çözümlemeleriyle Lenin'in düşüncesinden tamamıyla ayrılır (1978: 204). O'na göre, Lenin'in de çok defa vurguladığı üzere, kapitalizmden sosyalizme geçişte işçi sınıfı siyasal iktidarı tam olarak ele geçirmeden önce ideolojik hegemonyasını kuramaz. Dolayısıyla, Gramsci'ye göre, karşı hegemonya kavramsallaştırması burjuvaziye karşı yürütülen mücadelenin ileri bir evresini ifade ederken; Poulantzas'a göre ise, hegemonyanın inşası devletin baskı aygıtı ile ideolojik aygıtlarının tam anlamıyla ele geçirilmesi ve dönüştürülmesi sonrasındaki daha ileri bir aşamayı anlatır.

2.4. Kapitalist Devlet ve Egemen Sınıflar

Kapitalist üretim tarzına dayalı toplumsal oluşum içinde yer alan siyasal egemenlik düzeyi iktidar blokunu meydana getirir. Bu iktidar bloku, farklı sınıflar veya sınıf fraksiyonlarının bir arada var olmasından oluşur (Poulantzas, 1978: 297). İktidar bloku büyük ölçekli toprak sahipleri ve burjuvazi olmak üzere onların farklı fraksiyonlarından meydana gelir. Mesela, burjuvazi ticari, sanayi, mali fraksiyonlardan oluşurken; büyük ölçekli toprak rantı sahipleri ise, toprak sahibi soylular ve onların fraksiyonlarından meydana gelirler. Kapitalist toplumsal oluşumda farklı sınıfların veya sınıf fraksiyonlarının varlığı farklı üretim tarzlarının bir arada var olmasından kaynaklanır. Kapitalist toplumsal formasyonda yer alan farklı üretim tarzları kapitalist üretim tarzının egemenliği altında eklemlenerek varlığını sürdürürler. Kapitalist üretim tarzının diğer üretim tarzları üzerindeki egemenliği bu sınıfların iktidar bloku içindeki varlığını olanaklı hale getirir (Poulantzas, 1978: 296).

Kapitalist üretim tarzına dayalı bir toplumsal oluşumda yer alan egemen sınıflar arasında ortaya çıkan ilişkinin tipi iktidar blokunu şekillendirir. İktidar blokunu oluşturan sınıflar arasındaki ilişki çelişkisiz bir birlikteliği ifade etmez. İktidar bloku egemen sınıflar veya sınıf fraksiyonlarının çelişkili birliğinden oluşur. Egemen sınıfların çelişkili birliği iktidar blokunu karakterize eden hegemonik

sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında örgütlenir. Hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında oluşan iktidar blokunun çelişkili birliği siyasal açıdan diğer sınıfların veya sınıf fraksiyonlarının çıkarlarını iki zıt kutba böler (Poulantzas, 1978: 257).

Sivil toplumdaki bireylerin biçimsel anlamda özgür ve eşit olmalarına ve devletin bu bireylerin birliğinin üzerinde egemen ve sınıfsız bir uğrak olarak cismleşmesi olmasına rağmen, bu birlik ve tutunumun gerçekleştiği tavır zorunlu olarak sınıf hâkimiyetinin yeniden üretilme ihtiyacıyla üst-belirlenir (Jessop, 2008: 94). Daha açık bir ifadeyle, devlet, kapitalist üretim tarzının egemenliğindeki bir toplumsal oluşumun *birliğini* ve *tutunumunu* sağlarken, bir yandan sınıfları ekonomik sınıf mücadelesinden yalıtlayıp onları eşit ve özgür bireyleri oluşturacak biçimde inşa edip, diğer taraftan da kendisini tüm sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak biçiminde konumlandırır (1978: 136-7, 140-1, 188-9, 287-9; 1976: 97-8, 157-8; 1980: 127, 140-1). Bu durum devletin tüm sınıflar karşısındaki tarafsızlığını pekiştirir.

Bu ikili siyasal görev, ekonomik egemenliği elinde bulunduran belli bir sınıfın veya sınıf fraksiyonunun liderliği altında birleşmiş bir iktidar bloku örgütlenmesiyle ve bu hegemonik sınıfın siyasal çıkarlarının başarılı bir şekilde bütün olarak ulus-halkın çıkarlarıymış gibi sunulmasıyla başarıya ulaşır. Bu da çıkarların istikrarsız bir uzlaşma dengesinde sürekli pazarlık konusu olmasını ve hâkim sınıfların ekonomik korporatif taleplerine tavizler verilmesini gerektirir (1978: 137, 190-1). Böylece devlet, *yalıtlayıcı etki* sayesinde kolaylaştırılan bu süreçle hâkim sınıfın çıkarlarının bireyselleştirilmiş, parçalanmış olan ulus-halkın çıkarlarıyla eklemlmeyi ve devrimci bir partinin liderliğinde örgütlenmiş bir işçi sınıfı ve müttefikleri ile açık bir sınıf savaşımının siyasal tehlikelerinden kaçabilmeyi amaçlar (1978: 175-287, 299; 1974: 308-9, 325; 1980: 258-65). Birincisi, egemen sınıfların çelişkili siyasal birliği tarafından karakterize edilen iktidar bloku içinde geçen hegemonik mücadele, devletin farklı kurumlarının içinde devam eder. Kapitalist devlete tekabül eden sınıf iktidarı devletin kurumlarıyla ilişkili olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, kapitalist devlete tekabül eden sınıf egemenliğinin sürdürülmesi şu ya da bu kişinin devlet kurumlarının şu ya da bu noktasında yer almasına indirgenerek açıklanamaz. İkincisi, devletin, iktidar blokunu örgütlemek ve egemen sınıf veya fraksiyonun hegemonyasını kurma yönündeki işlevi, iktidar bloku ve egemen sınıflar karşındaki görece özerkliği sayesinde yerine getirilir. Devlet ve iktidar bloku arasındaki ilişki doğrudan bir bağımlılık, yani devletin hegemonik sınıf veya fraksiyonun doğrudan bir aygıtı olduğu yönündeki bir özdeşlik durumunu ifade etmez. Çünkü devlet, sınıf çelişkilerinin en yüksek düzeyde yoğunlaş-

tığı bir uğraktır. Üçüncüsü, birden çok egemen sınıf veya fraksiyon bir araya geleerek iktidar blokunu oluştururlar. Onların siyasal birliği hegemonik sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında örgütlenir. Dördüncüsü, iktidar blokunun siyasal açıdan hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında örgütlemesi devletin küresel rolü açısından önemli bir yer tutar (Poulantzas, 1978: 299).

Özetle, devletin esas rolü, hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında iktidar blokunun siyasi birliğini örgütleyici bir faktör olarak ortaya çıkar. Devletin, iktidar blokunu, hegemonik sınıf veya sınıf fraksiyonunun koruması altında örgütlemesi devletin iktidar bloku karşısındaki görece özerkliği temelinde kavranmalıdır. Kapitalist devletin işlevi onun iktidar bloku ve hegemonik sınıf veya fraksiyonu karşısındaki görece özerkliğini belirler. Poulantzas'a göre, devletin bu özerkliği farklı dönemlerde farklı biçimler altında ortaya çıkabilir: Birincisi, devlet, iktidar blokunu oluşturan diğer sınıflarının veya sınıf fraksiyonlarının çıkarlarının hegemonik sınıf veya fraksiyonun çıkarları karşısında siyasal açıdan güvencesini sağlayıcı bir faktör olarak kendini ortaya koyabilir. İkincisi, devlet, blok içindeki sınıflar arasında ortaya çıkan olası bir beraberlik durumunda egemen sınıfları veya sınıf fraksiyonları, hegemonik durumda bulunan sınıfa karşı savunabilir. Fakat devlet bu müdahalesini, hegemonik sınıf veya fraksiyonu örgütleyici işlevi içinde yerine getirir (Poulantzas, 1978: 301).

2.5. Kapitalist Devlet ve Egemen Olmayan Sınıflar

Kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyona bağlı olarak ortaya çıkan kapitalist devletin en önemli özelliği, siyasal ve ekonomik mücadelenin, siyasal ve ekonomik iktidarın, siyasal ve ekonomik sınıf çıkarlarının özgül özerkliğine bağlı olmasıdır (Poulantzas, 1978: 190). Kapitalist devletin özgül niteliğinin anlaşılmasında özerklik nosyonu Poulantzas'ın kuramsal çözümlmeleri içinde hayati derecede önemli bir yer tutar. Hegemonik sınıfın veya fraksiyonun liderliği tarafından karakterize edilen kapitalist devlet doğrudan egemen sınıfların ekonomik çıkarlarını temsil etmez; fakat, egemen sınıfların siyasal çıkarlarını temsil eder. Bir başka ifadeyle, kapitalist devlet, egemen sınıfların siyasal mücadelesinin taşıyıcılarının örgütleyicisi olarak, siyasal iktidarın merkezini oluşturur.

Toplumun genel çıkarının temsilcisi olacak biçimde bir görünüme kavuşmak, devletin işlevinin bir parçasını oluşturur. Devletin bu işlevi toplumsal güçler arasında bir *konsensüs* sağlar. Devletin, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki bu özgül işlevi, egemen olmayan sınıfların rızasının sağlanmasında da

önemli bir yer tutar. Siyasal iktidar, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki devletin özgül işlevinin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal rızanın üzerine kurulur (Poulantzas, 1978: 190). Bir başka ifadeyle, devletin, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarını güvence altına alması sonucu toplumun genel çıkarının temsili görünümüne kavuşması, egemen olmayan sınıfların rızasına dayalı bir iktidar biçimini ortaya çıkarır.

Kapitalist devletin toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki bir kurgunun ortaya çıkması, basit bir ideolojik yanılsama değildir. Devletin, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki ideolojik işlevi, devletin kurumsal faaliyet alanını kapsar ve bu durum bir ölçüde gerçekliği ifade eder. Şöyle ki, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının korunmasına yönelik devlet tarafından verilen bazı güvenceler egemen sınıfların kısa dönemli ekonomik çıkarlarıyla çelişebilir. Fakat unutulmamalıdır ki, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının korunması yönünde verilen sosyal güvenceler egemen sınıfların siyasal çıkarlarıyla ve hegemonik sınıf egemenliğiyle uyum içinde olmak zorundadır (Poulantzas, 1978: 190-91).

Egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının korunmasına yönelik devlet tarafından verilen bazı güvenceler, egemen sınıfın siyasal iktidarını bir ölçüde sınırlandırır. Egemen olmayan sınıfların ekonomik ve siyasal mücadelesinin devlet üzerinde neden olduğu baskılar sonucunda bazı ödünler koparabiliyor oluşu –tekelci devlet kapitalizmini savunanların iddialarında somutlaşan devletin egemen sınıfların basit bir aracı olduğu yönündeki düşüncelerinin tersine- devletin egemen sınıfların basit bir aracı olmadığını gösterir. Devletin egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarını koruma yönünde verdiği bazı güvenceler somut konjonktüre dayanan belli sınırlamalar altında ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, devletin verdiği bu güvenceler, egemen sınıfların siyasal egemenliğini hiçbir zaman tehdit etmez. Çünkü, devletin bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlayıcı küresel rolü her zaman siyasal sınıf egemenliğine tekabül eder.

Devletin kendini sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak olarak somutlaması, siyasal alanın ekonomik alan karşısında özerk bir niteliğe bürünmesiyle mümkün olur. Kapitalist devletin uygun düştüğü toplumsal formasyonlarda siyasal alanın ekonomi karşısındaki özgün özerkliği egemenlik altında bulunan sınıfların çıkarlarının karşılanması için olanak sunar. Kapitalist devlet, sadece ekonomi karşısında değil, aynı zamanda egemen sınıflar karşısında da özerk oluşu, tüm sınıflar karşısında tarafsız bir görünüme kavuşmasına olanak sağlar. Poulantzas'a göre, devletin, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının güvence altına alınma-

sı ve hatta egemen sınıfların kısa dönemli ekonomik iktidarlarının sınırlandırılması egemen sınıfların siyasal iktidarını ve devlet aygıtının sürekliliğini ortadan kaldırmaz (1978: 192).

2.6. Devletin Genel İşlevi

Bir toplumsal oluşumun ve bir üretim tarzının üst yapısı olarak ifade edilen siyasal yapılar, devletin kurumsallaşmış iktidarını meydana getirir (Poulantzas, 1978: 42). Devletin siyasal yapıları bir çatışma noktası ve özgül stratejik hedef olarak ele alındığında bir toplumsal oluşumun birliğini veya dönüşümünü sağlayan bir uğrak olarak kavranmalıdır (1978: 43).

Poulantzas, kapitalist devleti bir toplumsal oluşumu meydana getiren siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeylerin birliğini ve tutunumunu sağlayıcı bir etken olarak özel bir işleve sahip olduğunu düşünür (1978: 44). Siyasal düzeyi oluşturan devlet, toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan global dengeyi düzenleyici faktör olarak bir toplumsal oluşumun örgütleyicisi veya dönüşümünü sağlayıcısı biçiminde kavranmalıdır (1978: 44-5). Poulantzas’a göre, siyasal pratiğin bir nesnesi olan devlet, toplumsal birliğin dönüşümünün sağlayıcısı ve tarihin itici gücünü oluşturmaları açısından önemli bir yere sahiptir (1978: 45). Poulantzas, yaptığı bu açıklamalarla tarihin itici gücünü insanların bilinçli etkinliğiyle açıklayan tarihselci anlayıştan ayrılır. Bir toplumsal oluşumu meydana getiren düzeylerin global dengesi ekonomi tarafından değil, devlet tarafından yerine getirilir. Siyasal pratiğin nesnesi olan devlet toplumun “birliğini” ve “tutunumunu” sağladığı kadar bu birliği ortadan kaldırılabılır de (1978: 45-6). Dolayısıyla, yeni bir tarihsel blokun oluşumunda devlet aktif bir uğrak olarak kavranmalıdır.

Yapısal bütünlüğün sağlayıcı bir ögesi olarak devlet, yapının değişik düzeylerinde ortaya çıkan çelişkileri kendi içinde yoğunlaştığı bir yapı olarak da ifade edilebilir. Bu nedenle devlet, bir yapısal bütünlüğün ve yapısal eklemlenmenin deşifre edilmesini olanaklı kılar (Poulantzas, 1978: 45). Devlet, hem yapısal bütünlüğü sağlayan bir öge, hem de farklı düzeylerin çelişkilerini kendi içinde yoğunlaştığı aktif bir uğraktır. Böylece Poulantzas, sınıf mücadelesinin geçtiği alanı ekonomik alanla sınırlamayıp, üstyapıyı da içine alacak bir biçimde genişletmiş olur.

Kapitalist devletin, toplumun birliğini sağlayıcı rolü ile siyasal sınıf egemenliğini sağlamadaki rolü sahip olduğu küresel rolü gerçekleştirebilme kapasitesine bağlıdır (Poulantzas, 1978: 51). Daha açık bir ifadeyle, devlet bir tarafta sınıf-

lara bölünmüş olan toplumsal oluşumun birliğini sağlarken; aynı zamanda da siyasal sınıf egemenliğini gerçekleştiriyor oluşu onun siyasal rolüne işaret eder. Dolayısıyla, devletin birbirinden bağımsız olarak tekno-ekonomik, ideolojik ve siyasal işlevleri yoktur. Devletin toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan küresel rolü onun siyasal işlevi olarak nitelendirilir.

Poulantzas'a göre, (1) toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlayan bir faktör olarak devletin küresel rolü, bir toplumsal oluşumun çeşitli düzeylerine özgü biçimlenmeler göstererek ortaya çıkar. Daha açık bir ifadeyle, devletin siyasal sınıf çatışmalarındaki küresel rolü siyasal, ideolojik ve ekonomik işlevlere bürünerek ortaya çıkar. (2) Devletin doğrudan siyasal düzeye yönelik olmayanlar da dahil küresel rolü içinde yer alan çeşitli işlevleri kuramsal açıdan kendi iç ilişkileri çerçevesinde kavranmalıdır (1978: 43).

Devletin küresel rolünün siyasal bir niteliğe bürünmesi, sürekliliğini sağladığı bir toplumsal oluşumun farklı düzeyleri arasındaki çelişkilerin siyasal sınıf egemenliğini doğurmasındandır (1978: 54). Bir başka ifadeyle, devletin küresel rolünde ifade bulan toplumun birliğini ve tutunumunu sağlama yönündeki işlevi siyasal sınıf egemenliğini doğurmaktadır. Devletin teknik-ekonomik işlevinin veya ideolojik işlevinin son çözümlemede siyasal sınıf egemenliğini doğuran bir toplumsal oluşumun birliğinin sürekliliğine hizmet ediyor oluşu, devletin siyasal işlevini oluşturur. Dolayısıyla, devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri devletin siyasal işlevleri tarafından üst belirlenmesiyle kavranmalıdır. Devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri egemen sınıfın siyasal çıkarlarına uygun düşer. Bu nedenle devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri onun siyasal işlevine eklemlenerek yerine getirilir. Devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri, sadece emek sürecinin ve eğitimin örgütlenmesi ile siyasal sınıf egemenliği arasında doğrudan ve açık kurulan ilişki açısından değil, aynı zamanda bir toplumsal oluşumun birliğinin ve tutunumunun sağlanmasının bir göstergesi olan sınıf egemenliğinin ortaya çıkarıyor oluşu açısından da siyasal bir nitelik taşımaktadır (1978: 54). Daha açık bir ifadeyle devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri, sadece devletin siyasal işleviyle olan ilişkisi açısından değil, bizzat bu işlevin gerçekleşmesi ve sürekli kılınması açısından da siyasal bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla, devletin ideolojik ve ekonomik işlevleri devletin siyasal işlevi altında gerçekleşir.

Kapitalist devlet, bir toplumsal oluşumu meydana getiren farklı düzeyler arasında ortaya çıkan çelişkilerin yoğunlaştığı bir uğraktır. Bir toplumsal oluşumun yapıları içindeki egemenlik göstergelerinde ortaya çıkan yer değiştirmeler, çelişkilerin yoğunlaştığı yer olan devletin küresel rolü içindeki çeşitli işlevlerin

somut eklemlenmesine yansiyarak ortaya çıkarlar (1978: 54). Devletin bu küresel rolü içinde devletin ekonomik işlevinin egemenliği, genel kural olarak bir toplumsal oluşumu meydana getiren çeşitli düzeylerin eklemlenmesinde egemen rolün siyasal düzeye geçmesine yol açar. Devletin ekonomik işlevinin diğer işlevleri üzerindeki egemenliği devletin egemen rolüyle kaynaşarak yerine getirilir. Bir toplumsal oluşumda tutunumu sağlayıcı işlevde belirleyici olma rolünü elinde bulunduran ekonomik düzey, özgül müdahalesini gerektirmesi bakımından devletin egemen rolüne, yani siyasal olan küresel rolüne bağlanarak gerçekleşir. Daha açık bir ifadeyle, hangi düzeyin egemen olacağına son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenir.

Sonuç

Burjuva düşün dünyasında yer alan, kendini liberal-sol akımın savunucuları olarak nitelendiren ve birbirinden çok farklı kaynaklardan beslenen çeşitli kesimler burjuvazinin temel yönetsel araçlarından hareketle tarihi, devlet ile sivil toplum arasındaki karşıtlık temelinde kuramsallaştırmaya çalışmaktadır. Bu kavrayış çerçevesinden hareketle devlet, özerkliği arttığı ölçüde tarih dışı bir zemine oturan, sivil toplum karşısında sınıf niteliğini yitirmiş basit bir baskı aygıtı konumuna indirgenmiş durumdadır. Sınıfsal niteliğinden tamamıyla soyutlanmış bir devletin, farklı dönemlerde ve farklı koşullar altında toplum üzerinde genişleyen veya azalan baskıcı niteliği siyasal iktidarı elinde bulunduran şu ya da bu kişinin bilinçli iradesine dayalı gelişen tutum ve davranışlarına bağlanmaktadır. Devletin toplum üzerinde genişleyen bu baskıcı niteliğini ortadan kaldıracak olan da, sivil toplum uğrağında yer alan devlet dışı örgütlere bağlı olarak yürütülecek öznelere bilinçli mücadelesi olacaktır. Dolayısıyla, politika da devlet dışı bir alan olarak ifade edilen sivil toplum uğrağında yürütülen sınırlı mücadeleye indirgenmiş durumdadır.

Kuramsal alandaki bu indirgemeci yaklaşımın felsefi plandaki izdüşümü idealizme yol açmaktadır. Bu düşünceleri konumuz açısından önemli kılan yanı, bu düşüncelerin Marksist düşünce ile uyumlu olduklarını iddia edilmiş olmasıdır. Ancak, odak noktasını sivil toplum-devlet karşıtlığının oluşturduğu liberal-sol düşünce, sivil toplum uğrağındaki kapitalist mülkiyet ilişkilerini aşamamış olmakla kalmayıp; bu ilişkilerin bir türevi olarak ortaya çıkan kapitalist devletin sınıfsal niteliğine dolaylı yoldan meşruluk kazandırmış olmaktadır. Böylece, bir tarafta sınıfsal niteliği yadsınmış bir devlet ile diğer tarafta kapitalist mülkiyet ilişkilerinin şekillendirdiği toplumsal ilişkiler örüntüsü yeni bir toplumsal oluşumun ideal görünümü olarak sunulmaktadır.

Poulantzas'ın, devletin son çözümlemede sınıfsal niteliğine vurgu yapması ve sınıf mücadelesinin bu gerçekliğe dayalı olarak sürdürülmesi gerektiği yönündeki düşüncesi, liberal-sol düşünceye karşı ciddi bir itirazı dile getirmektedir. Poulantzas, kapitalist devlet sorunsalını –sivil toplum-devlet karşıtlığına dayalı düşüncenin şekillendirdiği liberal-sol düşünceden farklı olarak- devlet ile ekonomi arasındaki diyalektik ilişki temelinde kavramsallaştırarak, sivil toplumda yer alan tüm kurumları içerecek geniş anlamda devletin dönüşümü temelinde yeni bir tarihsel blokun oluşumunu hedeflemektedir. Sonuç olarak Poulantzas'ın düşünsel matrisi içinde sivil toplum-devlet karşıtlığının aşıldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Avineri, Shlomo ve Walter Kaufmann (1997), *Hegel Üzerine Yorumlar I Hegel Miti ve Yöntemi / Genç Hegel ve Din/Hegel'e Yeniden Bakış*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

Althusser, Louis (2002), *Marx İçin*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İtaki Yayınları.

Bottigelli, Émile (1997), *Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu*, çev. Kenan Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Bridges, Any Beth (1999), “Nicos Poulantzas ve Marksist Devlet Kuramı,” *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, çev. Kemal Saybaşı, Ankara: Bilim ve Toplum Yayınları.

Bobbio, Norberto (2004), “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı,” *Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, ed. John Keane, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara: Yedi Kıta Yayınları.

Bobbio, Norberto ve Jacques Texier (1982), *Gramsci ve Sivil Toplum*, çev. A. İpek ve K. Somer, Ankara: Savaş Yayınları.

Carnoy, Martin (2001), “Gramsci ve Devlet,” çev. Mehmet Yetiş, *Parksis*, (3), 252-277

Cornu, Auguste (1997), “Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi,” *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Cornu, Auguste (1994), “Kutsal Aile,” *Kutsal Aile Ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Callinicos, Alex (2004), *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış*, çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eley, Geoff (2007), *Demokrasiyi Kurmak Avrupa Solunun Tarihi 1950-2000*, çev. Ahmet Yiğit Güney, İstanbul: Doruk Yayınları.

Fedoseyev, P. N. (1995), *Karl Marx Biyografisi*, çev. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul: Sorun Yayınları.

Gramsci, Antonio (1971), *Selections from Prison Notebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, London: Lawrence and Wishart.

Hegel, G. W. Friedrich (2004), *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Jessop, Bob (2008), *Devlet Teorisi Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, çev. Ahmet Özcan, Ankara: Epos Yayınları.

Jessop, Bob (1985), *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, Palgrave Macmillan.

Laclau, Ernesto (1998), *İdeoloji ve Politika*, çev. Hüseyin Sarıca, İstanbul: Belge Yayınları.

Lenin, V. İ. (1995), *Devlet ve Devrim*, çev. Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları.

Miliband, Ralph (1989), *Kapitalist Devlet*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları.

Marx, Karl. Ve Friedrich Engels (2004), *Manifesto of the Communist Party*, çev. Samul Moore, Marx Engels Internet Arşivi: [www. Marxists.org](http://www.Marxists.org).

Marx, Karl (1992a), *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1992b), *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1979), *Grundrisse Ekonomik Politığın Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, Karl (1997), *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1993), *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Poulantzas, Nicos, (1974), *Fascism and Dictatorship*, çev. Judith White, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1978), *Political Power and Social Class*, çev. Timothy O'Hagan, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1978b), "Towards a Democratic Socialism," *New Left Review* I (109): 75-85.

Poulantzas, Nicos (1976), *Classes in Contemporary Capitalism*, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1980), *State, Power, Socializm*, Lomndon: Verso, London.

Thomas, Paul (2000), *Marx ve Anarşistler*, çev. Devrim Evcı, Ankara: Ütopya Yayınları.

Yetiş, Mehmet (2003), "Marx ve Sivil Toplum," *Praksis*, (no.10, Yaz): 35-72.

Yetiş, Mehmet (2009), "Gramsci ve Devletin İki Görünümü," *Mülkiye*, XXXIII (264), 129-153.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN BALKANLAR'DAKİ KÜLTÜREL VE DEMOGRAFİK MİRASI

Caner SANCAKTAR*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar bölgesine yüzyıllar boyunca hakim oldu. Osmanlı hâkimiyeti Balkanlar'ı değişik alanlarda (siyaset, iktisat, kültür, din, toplum, vs...) derinden etkiledi. Bu etkiler, kaçınılmaz olarak değişik düzeylerde ve değişik alanlarda miraslara dönüştü: Siyasal, iktisadi, kültürel, demografik miraslar. Balkan ülkelerinde çok sayıda Osmanlı eseri ve kültür izleri mevcuttur. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kültürel mirası, makale içinde açıklanan altı temel nedenden dolayı Balkanlar'ın yerel kültürlerini değiştirip-dönüştürecek kadar güçlü ve etkili olmadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki demografik mirası, kültürel mirasından daha güçlü ve etkili oldu. Demografik miras, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun vesile olduğu "kitlesel İslamlaşma süreci" ve "kitlesel göç hareketleri" sonucunda meydana geldi. Dolayısıyla, günümüzdeki Balkanlı Türk ve Müslüman topluluklar ve Balkan ülkelerinin heterojen toplumsal yapısı Osmanlı İmparatorluğunun güçlü demografik miraslarıdır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mirası, Balkanlar, Kültürel Miras, Demografik Miras, Balkanlar'da İslamlaşma, Balkanlar'da Göç.

ABSTRACT

Cultural and Demographic Legacy of the Ottoman Empire in the Balkans

The Ottoman Empire ruled the Balkans for centuries and thus affected the Balkans deeply in various fields such as politics, economy, culture, religion, society, etc. These effects unavoidably have turned into legacies in variant levels and in various fields such as political, economic, cultural and demographic legacies. Although there are many Ottoman works and cultural impresses in the contemporary Balkan countries, this cultural legacy of the Ottoman Empire in the Balkans could not transform the autochthonous cultures of the Balkans because of six major reasons that are explained within this article. Demographic legacy of the Ottoman Empire in the region has become stronger and more influential than its cultural legacy. Demographic legacy has emerged as a result of "massive Islamization process" and "mass migrations" which were triggered off by the Ottoman Empire in the Balkans. Consequently, the contemporary Turkish and Muslim communities in the Balkans and the contemporary Balkan countries' heterogeneous social structures are strong demographic legacies of the Ottoman Empire in the Balkans.

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (caner.sancaktar@kocaeli.edu.tr; canersancaktar@hotmail.com)

Keywords: *The Ottoman Legacy, the Balkans, Cultural Legacy, Demographic Legacy, Islamization in the Balkans, Migration in the Balkans.*

1. Giriş

Miras, tarihsel süreklilik olarak geçmişten alınarak bugüne devredilen bir şeydir (Todorova, 1994: 55; Todorova, 2003: 336). Sosyo-kültürel anlamda miras ise, belli bir kültürün modern dünyaya yani şu anki uygarlığa yaptığı etki ve bıraktığı izdir (İnalçık, 1996: 17). Bu anlamda, tarihteki tüm imparatorluklar (Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı, Avusturya, Rusya imparatorlukları gibi) hüküm sürdükler bölgelere, ülkelere ve toplumlara önemli miraslar bırakmışlardır. İmparatorlukların miraslarını “bütüncül” biçimde ele almak yanlış olacaktır. Bunun yerine imparatorluk mirasının “parçalı” olarak incelenmesi daha doğru olur. Yani her hangi bir imparatorluğun mirasını “bölge” (Anadolu’daki miras, Kafkasya’daki miras, Kuzey Afrika’daki miras gibi) ve “alan” (iktisadi miras, siyasi miras, kültürel miras, demografik miras gibi) temelinde incelemek gerekir.

Çünkü imparatorluk, modern milli devlet mantığından çok farklı biçimde örgütlenir ve yönetir. Modern milli devletlerde yasalar merkezi yönetim tarafından alınır ve devletin egemenlik alanının tamamında uygulanır. Oysa imparatorluklarda merkezi yönetim tarafından oluşturulan yasalar veya alınan kararlar imparatorluğun egemenlik alanının tamamında aynı şekilde uygulanmaz. Kararlar/yasalar, imparatorluğun değişik bölgelerinde değişik şekillerde uygulanır, bazı bölgeler ise bu karar ve yasalardan muaf tutulur. Özellikle imparatorluk içinde yer alan özerk bölgeler/eyaletler merkezi yönetimin müdahalelerinden büyük ölçüde uzak dururlar ve böylece kendi geleneksel sosyal, siyasi ve ekonomik yapılarını ve ilişkilerini devam ettirirler. Bu nedenle özerk bölgelerde/eyaletlerde imparatorluk mirası çok daha zayıf olur. Osmanlı İmparatorluğu’nda Eflak, Boğdan, Erdel ve Raguza (Dubrovnik) özerk bölgeleri buna örnektir (Veinstein, 1995: 352-353, 356, 372-373; Stavrianos, 1958: 101-103)

1299’da kurulup 1918’e kadar varlığını sürdürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu bu süre zarfında Balkanlar, Anadolu, Kafkasya, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde hüküm sürüp etkili oldu. Doğal olarak bu büyük imparatorluk –tarihteki diğer büyük imparatorluklar gibi- ele geçirdiği ve yüzyıllar boyu hâkimiyetini kurumsallaştırdığı bu değişik bölgelerde iktisadi, siyasi, kültürel ve demografik miraslar bıraktı.

Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'a yaptığı etkiyi ve bıraktığı izleri yani Balkanlar'daki mirasını iktisadi, siyasal, kültürel ve demografik olarak ayrı ayrı inceleyip değerlendirmek mümkündür. Fakat tüm bu mirasları tek bir makale kapsamında ele almak mümkün olmadığından, burada sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun, kendisinden kopan Balkan ülkelerine ve halklarına bıraktığı “kültürel” ve “demografik” miraslar incelenip açıklanıyor.

2. Kültürel Miras

Osmanlı İmparatorluğu dil, folklor, müzik, mimari, şehir düzenlemesi ve yemek gibi çok çeşitli alanlarda Balkan halklarını etkiledi ve bölgeye inkar edilemez kültürel miraslar bıraktı (İnalçık, 1996: 18; Beldiceanu, 1995: 168-169). Örneğin günümüzde Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova veya Karadağ restoranlarda Osmanlı-Türk yemeklerini bulmak mümkündür. Restoranların menülerinde “pılav”, “kebab”, “musakka”, “dolma”, “çorba” gibi Türk yemek adlarına kolaylıkla rastlıyoruz.

Bu gibi Osmanlı miraslarına daha pek çok alanda tanık oluyoruz. Bunlardan birisi dildir. Yapılan çeşitli sözlük çalışmalarına göre günümüzde Sırp-Hırvat dilinde 8.742, Bulgarca'da 7.427, Makedonca'da 3.404, Arnavutça'da 4.000, Yunanca'da 3.000'in üzerinde, Rumence'de 3.000'e yakın Türkçe kelime mevcuttur. Ayrıca çok sayıda atasözü, deyim, tekerleme, fıkra ve masal da Türkçe'den Balkan dillerine girmiştir. P. Slaveyko, Bulgar dilinde 2.000'den fazla Türk deyimini ve atasözünü tespit etmiştir (Bkz. Yenisoy, 2008: 97-109). Arnavut dilinde de “şerden hayır çıkar”, “dışarıda vezir, içerde rezil”, “zahmetsiz selamet yoktur” gibi çok sayıda Türkçe deyimler ve “görünen köy kılavuz istemez”, “havanda su dövmek”, “minareyi çalan kılıfını hazırlar” gibi sayısız Türk atasözleri mevcuttur (Bkz. Duru, 2010: 386-390). Türk dilinden Boşnakça'ya -ca, -cı, -cık, -lı, -lık, -cak gibi ekler geçmiştir. Ayrıca Farsça'da yer alan -gar, -dar, -hane gibi ekler de Türkçe üzerinde Boşnakça'ya geçmiştir (Bkz. Yıldız, 2010: 503-534).

Tüm bu dilsel etkiler, Osmanlılardan önce bölgeye göç etmiş olan Türk boyları vasıtasıyla Balkan dillerine yerleşmeye başladı. Türkçe'nin Balkan dilleri üzerindeki etkisi tabi ki Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki yaklaşık 550 yıllık hâkimiyeti boyunca iyice arttı ve günümüze kadar bir dilsel miras olarak geldi. Benzer bir etki ve miras müzik alanında da gerçekleşti. Osmanlı hâkimiyeti altında Yunan, Bulgar, Yugoslav (eski Yugoslavya coğrafyası) ve Romen müzikleri ud, bağlama, kanun, darbuka, davul, zurna, kaval ve tambur çalgı aletlerinden, doğaçlama taksim, aksak tartımlar, çiftetelli, zeybek, kasap havası ve karşılama

dans ritimlerinden, rast, hicaz ve nihavent makamlarından ve mehter müziğinden etkilendi. Bir Yunan müzik türü olan “rebetika”nın kaynaklarından birisi Türk müziğidir. Hatta Bizans kilise müziği de 15. yüzyıldan itibaren Türk musikisi etkisinde kalmıştır (Tansuğ, 2010: 378-379). Tabi ki bu etkileşim tek yönlü olmadı. Beş asırlık birliktelik içinde Balkan müzikleri de Türk müziğini etkiledi.

Boşnak müziğinde ve kültüründe çok önemli bir yere sahip olan “*sevdalinka*”lar, Boşnak anonim halk türküleri olup “sevda şarkısı” anlamına gelir. “*Sevdalinka*” müzik türü, adını Türkçe “sevda” kelimesinden alır. Boşnaklar arasında son derece popüler olan bir anonim “*sevdalinka*” şarkısı, ölüme yaklaşan ağır hasta bir Osmanlı Paşası hakkındadır:

U Stambolu na Bosforu bolan pasa lezi (İstanbul’da Boğaziçi’nde hasta paşa yatıyor)

Dusa mu je na izmaku, crnoj zemlji tezi (Ruhu çöküyor, kara toprağı istiyor)

Molitva je njemu sveta (Dua onun için kutsaldır)

Pa mujezin s minareta uci na sav glas (Müezzin minareden tüm sesiyle okuyor)

Allah illallah selam alejkum (Allah illallah selam aleyküm).

“*Oj Djevojko Anadolko*” adlı bir başka anonim sevdalinka şarkısı ise, bir “Anadolulu kıza” ilan-ı aşktır:

Oj djevojko Anadolko (Oy Anadolulu kız)

Budi moja ti (benim ol)

Ja cu tebi sevdalinke pjesme pjevati (sana sevdalinka şarkıları söylerim)

Hranicu te bademima da mi mirises (Badem ile beslerim seni güzel kokasın diye)

Bugünkü Hırvatistan ve Hırvatlar 1918’e kadar yüzyıllar boyunca daha çok Avusturya ve Venedik egemenliği ve etkisi altında yaşadılar. Ama buna rağmen güçlü Osmanlı İmparatorluğu ve medeniyeti Hırvat edebiyatına ve halkına nüfuz etmeyi başardı. Örneğin; 16. yüzyılın başında Şair Marko Marulić, Splitte yapılan Osmanlı-Türk akınları hakkında şiirler yazdı. Bazı Hırvat şairler Osmanlı devlet adamları hakkında önemli ürünler verdi. İvan Gundulić II. Osman hakkında “Osman” adlı şiirini ve Petar Kanavelović Sadrazam Kara Mustafa Paşa hakkında bir şiir yazdı. Stijepo Curcević (ö. 1632) “Derviş” ve “Memişah” adlı şiirlerini Osmanlı Devleti ve Türkler hakkında yazdı. 1846 tarihli İsmail Ağa Çengiç’in Ölümü (Smrt Smail Age Cengica) adlı epik şiirin yazarı Hırvat şair İvan Majuranić’tir. Hırvat halkı arasında Osmanlılar hakkında çok sayıda anonim şiirler ve türküler ortaya çıktı. Bunlar genellikle Osmanlı-Venedik ve Osmanlı-Avusturya savaşlarını, bu savaşlar esnasında gerçekleşen kahramanlıkları ve Hır-

vat köylü halkının çektiği ıstırapları etkili biçimde dile getirdi. Anonim Hırvat şiir ve türkülerinde Osmanlı-Türk-İslam karşıtlığı yoktur. Buna örnek olarak 18. yüzyılda Güney Dalmaçya’da ortaya çıkmış olan “Hasan Ağa’nın Karısı (Hasanaginica)” adlı anonim şiir verilebilir. Ayrıca çok sayıda Hırvat seyyah Osmanlı Devleti ve Anadolu hakkında geniş bilgiler veren yazılar yazdı. Örneğin dokuz yıl Anadolu’da kalmış olan Bartol Curceviç’in yazdıkları 1544’ten itibaren Avrupa’da defalarca basıldı ve Avrupalılar için Osmanlılar hakkında önemli bir kaynak oldu. Antun Verančić ve Bartol Kašić de, 16-17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve Anadolu hakkında yazmış diğer iki ünlü Hırvat seyyahıdır (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 17, 1998: 399-400).

Osmanlı İmparatorluğu Balkan coğrafyasında hüküm sürdüğü asırlar boyunca sayısını tam olarak bilemediğimiz çok çeşitli yapılar inşa etti: Cami, mescit, mektep, külliye, tekke, zaviye, türbe, bedesten, saray, kaplıca, medrese, han, hamam, kervansaray, köprü, çeşme, kütüphane, konak, imaret, tersane, kale, hisar, vs... Örneğin; sadece Kuzey ve Orta Yunanistan bölgelerinde 65 imaret ve 267 zaviye-tekke (çoğunluğu 14-16. yüzyıllarda) inşa edildi (Bkz. Lowry, 2008: 70-73, 95-106). Midilli (Lesvos), Rodos (Rhodes), Sakız (Chios) ve İstanköy (Kos) adalarında ise 117 eser (cami, mescit, türbe, kale, çeşme, medrese, kamu binası, hamam, çeşme, konak) kuruldu (Bkz. Konuk, 2008). Bugünkü Romanya’da 234, Bulgaristan’da 3.339, Yunanistan’da 3.771, Arnavutluk’ta 1.015 ve eski Yugoslavya topraklarında 6.616 adet olmak üzere Osmanlı hâkimiyeti boyunca Balkanlar’da toplam 14.975 eser/yapı inşa edildi (Ayverdi, 2000: 437). Bir başka kaynağa göre bu sayı daha fazladır: 15.787 (Hacımeçliç, 2010: 519).

Fakat bunların büyük çoğunluğu özerklik ve bağımsızlık sonrasında başlatılan “Osmanlılıktan arınma” (*de-Ottomanization*) siyaseti tarafından yok edildi. Hollandalı tarihçi-araştırmacı Machiel Kiel’in araştırmalarına göre, Balkanlar’daki Osmanlı eserlerinin % 98’i yıkıldı ve günümüze ulaşamadı (Konuk, 2010: X). Bunlar 19. yüzyıl ve daha çok 20. yüzyıl içinde planlı biçimde yıkılıp yıkıldı veya bilerek zaman içinde –düşük maliyetli ufak tefek önlemlerle korunabilecek- çürümeye terk edildi veya başka amaçlarla kullanıma sokularak tarihsel-kültürel anlam ve içeriği boşaltıldı.

Her türlü yıkıma rağmen Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’da günümüze kadar gelen önemli bir kültürel mirası mevcuttur. Fakat bu önemli miras, altı temel nedenden dolayı Balkan kültürünü değiştirip-dönüştürecek kadar güçlü olamadı:

Birincisi; Balkan insanı, kendi atalarının yarattığı gelenekleri, görenekleri ve adetleri, Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında –kimi istisnai vakalar hariç– özgürce sürdürebildi. Osmanlı İmparatorluğu’nun etkisiyle Hristiyanlık’tan ayrı- lıp Müslümanlaşmış olan Balkanlı Müslümanlar bile, eski Hristiyan kültürlerin- den tamamen kopmadılar. Balkanlı Müslümanlar, Hristiyanlıktan kalma çeşitli halk inanışlarını, alışkanlıklarını, davranışlarını, değer sistemlerini ve hatta kimi Hristiyan ritüellerini Osmanlı hâkimiyeti altında devam ettirdiler. Örneğin; dö- nemin canlı tanıklarının günümüze aktardıkları notlara göre, bazı Müslüman Ar- navut aileler çocuklarını vaftiz ettirmeye devam ediyorlardı ve Hristiyan Azizler adına düzenlenen çeşitli dini festivallere katılıyorlardı (Stavrianos, 1958: 107). Yani Balkanlar’daki İslamiyet anlayışı ve kültürü, hem Osmanlı İmparatorlu- ğu’nun hâkimiyeti sırasında hem de bağımsızlık sonrasında Anadolu, Arap Yarı- madası, Orta Asya, Kafkasya ve Kuzey Afrika bölgelerindeki İslamiyet anlayışla- rından ve kültürlerinden farklı oldu. Çünkü Balkan insanı, İslamiyet dinini bir Balkan insanı olarak anladı, yorumladı ve yaşadı.

İkincisi; Osmanlı kültüründen kopuş özellikle gayrimüslim seçkinlerin kül- türünde (yüksek kültürde) daha da belirgin oldu. Çünkü Balkanlı gayrimüslim seçkinler Osmanlı kültürünü, düşüncesini ve siyasetini değil, daha çok Batı Avru- pa ve Rusya kültürlerini, düşüncesini ve siyasetini kendilerine örnek aldılar. Gay- rimüslim seçkinler arasında 19. yüzyılın başından itibaren liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizm gibi düşüncelerin ve değerlerin yaygınlaşması buna bir örnektir.

Üçüncüsü; Balkan memleketlerinde Osmanlı kültürünün en önemli temsilci- leri ve taşıyıcıları, Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezi yönetimi (İstanbul) ile işbirliği/çıkar ilişkisi içinde olan Müslüman yöneticiler ve Osmanlıca eserler ve- ren Müslüman aydınlar idi. Osmanlı İmparatorluğu Balkan topraklarından çekil- dikçe ve Balkan ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıkça bu Müslüman yöneticilerin ve aydınların önemli bir bölümü Balkan memleketlerini terk etti (Stavrianos, 1958: 97, 107; Todorova, 2003: 354). Osmanlı kültürünün Balkanlar’daki temsil- cileri ve taşıyıcıları Balkan ülkelerini terk ettikçe buradaki Osmanlı kültürü de zayıfladı.

Dördüncüsü; Osmanlı kültürünün Balkanlar’daki temsilcileri ve taşıyıcıları olan Müslüman yöneticiler ve aydınlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan- lar’daki hâkimiyeti süresince halktan kopuk yaşadılar. Bu nedenle Müslüman yö- netici ve aydınlar, Osmanlı kültürünü Balkanlar’da tabana doğru yaygınlaştırama- dılar. Müslüman seçkinler (yöneticiler ve aydınlar) Osmanlı kültürünü halktan kopuk biçimde yaşarken, Balkanlı halklar da Müslüman seçkinlerden kopuk bi-

çimde kendi yerel geleneksel kültürlerini yaşamaya devam ettiler (Todorova, 1994: 58-60). Böylece Balkanlar'da "Osmanlılık,... geniş halk kitlelerine hiçbir zaman yayılmadı, yayılması da düşünülmedi" (Ortaylı, 2005: 241).

Beşincisi; Osmanlı Devleti, "milli kimliğe ve milliyete" dayalı bir "milli devlet" değildi; Osmanlı Hanedanı'na dayalı çok dinli, çok milletli, çok dilli ve çok kültürlü bir "imparatorluk" idi. Bu nedenle de Balkanlar coğrafyasında yaşayan yerli Müslim ve gayrimüslim halklar üzerinde "kültür emperyalizmi" uygulanmadı. Yani Osmanlı merkezi yönetimi, "Osmanlı-Türk" kültürünü empoze etmeye, yerli kültürleri yok etmeye ve Balkan halklarını "Osmanlılaştırmaya-Türkleştirmeye" çalışmadı (Todorova, 2003: 327-328). Bu nedenle hem Balkanlı halklar hem de imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşayan halklar, kendi kültürel unsurlarını (dil, din, müzik vs.) yaşayıp gelecek nesillere aktarabildiler. Osmanlı hâkimiyeti boyunca korunan ve nesilden nesle aktarılan bu yerel kültürel unsurlar, 19. yüzyılda gelişen milliyetçi hareketlerin/düşüncelerin beslenme kaynaklarından birisi oldu ve böylece imparatorluğun çözülüp parçalanmasında rol oynadı (Bazin, 1995: 386).

Altıncısı; Balkan devletleri hem siyasal hem de kültürel düzeyde "Osmanlılıktan arınma" (*de-Ottomanization*) siyaseti güttüler. Bu milliyetçi yıkıcı siyaset Yunanistan'da 1830'da bağımsızlık kazanıldıktan hemen sonra, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'da sırasıyla 1830, 1856 ve 1878 yıllarında "özerk prenslik" statüsü elde edildikten sonra, Karadağ ve Arnavutluk'ta sırasıyla 1878 ve 1912 yıllarında bağımsızlık kazanıldıktan sonra, Bosna-Hersek'te 1878'de bölge Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kontrolüne geçtikten sonra planlı/sistematik biçimde başlatıldı ve sürdürüldü. Ayrıca 1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda Kosova Sırbistan Krallığı'nın eline geçince bölgedeki Osmanlı mirası yok edilmeye başlandı. Aynı savaş sonucunda imzalanan Bükreş Antlaşması (10 Ağustos 1913) Makedonya topraklarını Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan arasında üçe bölündü. Her biri, kendi payına düşen Makedonya topraklarında Osmanlı eserlerine ve mirasına karşı "kültürel temizlik", Türk-Müslüman ahaliye karşı ise adeta "etnik temizlik" uyguladı. Günümüze kadar gelen bu uzun "Osmanlılıktan arınma" süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki kültürel etkisini ve mirasını sınırlandırdı/ zayıflattı. Çünkü bu süreç, aşağıda ayrıntılı biçimde açıklandığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki kültür kurumlarını, eserlerini ve izlerini önemli ölçüde yıktı. Yıkılanların yerine yerel milli kurumlar veya Batı Avrupa kurumları ikame edildi.

“Osmanlılıktan arınma” siyasetinin amaçları “yabancı” Osmanlı-Türk-İslam mirasından kurtulmak, “orijinal” milli kimliği inşa etmek, “milli devleti” kurmak, “geri” Doğu kültüründen kurtulup “modernleşmek ve Batılaşmak” idi. Bu amaçlar doğrultusunda, Osmanlı etkisiyle yerel milli dillere girip yerleşmiş olan Türkçe-Arapça-Farsça kelimeler, deyimler, atasözleri ve yer adları “dilde öze dönüş” adı altında tasfiye edildi, Türk-Müslüman nüfus göçürüldü ve ayrıca Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma eserler büyük bir yıkıma maruz kaldı (Todorova, 2003: 357-360). Yani “Osmanlılıktan arınma” siyaseti; dil, yerleşim yerleri, yer isimleri ve mimari eserler/yapılar olmak üzere dört alanda gerçekleştirildi.

Balkan devletleri, Osmanlı İmparatorluğu içinde özerklik ve ardından İmparatorluk’tan tam bağımsızlık elde ettikten sonra, kendi dillerine Osmanlı etkisiyle girmiş olan çok sayıda Türkçe-Arapça-Farsça kelime, deyim ve atasözlerini “temizlendiler”. Bu kelimelerin yerine, yerel “milli” dile veya Batı Avrupa dillerine (özellikle İngilizce ve Fransızca’ya) ait kelimeler ikame edildi (Stavrianos, 1958: 107). Böylece “ulus devlete” uygun “milli dil” yaratılmaya çalışıldı. Örneğin 1878’de bağımsızlık elde edildikten itibaren günümüze kadar Sırp makamları ve edebiyatçıları, Sırpça’da yer alan Türkçe kelimelerin yerine Sırpça kelimelerin konması için özel gayret sarf ettiler (Balbay, 1997: 112). Bosna-Hersek’te de 1878’den itibaren (yani bölge Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun kontrolüne geçtikten sonra) ve özellikle 1918’den itibaren (yani bölge Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı’nın kontrolüne geçtikten sonra) Türkçe kelime ve deyimler silinmeye başlandı. Silinenlerin yerine Sırpça-Hırvatça karşılıkları kondu (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992: 303).

Balkan devletleri, özerklik ve akabinde tam bağımsızlık elde edildikten sonra, kendi ülkelerindeki Türk ve diğer Müslüman topluluklara (Boşnak, Pomak, Torbeş, Arnavut) ait “yerleşim yerlerini” boşaltmaya özel gayret saffettiler. Bunu, ya doğrudan öldürerek ya da göçe zorlayarak gerçekleştirdiler. Boşaltılan yerlere “Hristiyan milli ahali” (Bulgar, Rum, Sırp, Romen, Karadağlı vs.) yerleştirildi. Bundaki amaç ülkedeki Türk ve Müslüman nüfusu azaltmak, Hristiyan ve milli nüfusu artırmak, dinsel ve etnik yapıyı homojenleştirmek ve böylece ulus devleti ve ulusu daha çabuk ve daha sağlam biçimde kurmak idi. Ayrıca Türk-Müslüman yerleşim yerlerinin boşaltılması, Osmanlı kültüründen/geçmişinden kurtulmak anlamına da geliyordu. Bu amaçla bazı boşaltılan Türk-Müslüman köylere Hristiyan-milli ahali dahi yerleştirilmedi ve böylece Osmanlı’dan kalma bu yerler tamamen yok edildi. Örneğin; 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93’Harbi) sonrasında kurulan ve Bulgarlar tarafından yönetilen özerk Doğu Rumeli (Şarki Rumeli) Vilayeti’nde 1.942 köyden 316’sı boşaltıldı, tahrip edildi, resmi kayıtlardan silindi

ve böylece tarihe gömüldü. Bugünkü Bulgaristan'ın doğusunda yaşanılmış olan bu korkunç yıkım, 93'Harbi ile başladı ve 1990'a kadar sürdü (Hacısalıhoğlu, 2008: 86-88). Bu gibi yıkımlar Balkanlar'ın diğer ülkelerinde de gerçekleşti.

Her ulus devlet belli bir “ana/asli ulusa” ve “ulusal kimliğe” dayanır. Ana ulus ve ulusal kimlik olmadan ulus devlet kurulamaz, kurulsa bile varlığını uzun süre devam ettiremez. Bunun farkında olan ulusal kurucu aktörler (ulusal burjuvazi, aristokrasi, entelektüeller veya askeri-sivil bürokrasi), sadece ulus devleti değil aynı zamanda ulusu ve ulusal kimliği inşa ederler. Bunun için de ülkede yaşayan değişik etnik, dinsel ve kültürel toplulukları tek bir homojen ulusa ve çeşitli kimlikleri tek bir homojen ulusal kimliğe dönüştürmeye çalışırlar. Bu “homojenleştirme” çalışmalarının önemli bir parçasını, ülkedeki “yabancı yer isimlerinin millileştirilmesi” oluşturur. Bu, 19. ve 20. yüzyıllar boyunca tüm Avrupa'da ve dünyanın daha başka “uluslaşan” ülkelerinde görüldü. Balkan ulus devletleri de, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldıktan sonra kendi uluslarını ve ulusal kimliklerini kurabilmek yani ülkede yaşayan değişik toplulukları ve kimlikleri “homojenleştirme” için Osmanlı döneminden kalma Türkçe yer isimlerini büyük bir gayret ve özenle kendi milli dillerine çevirdiler.

Örneğin; Bulgaristan'da Türkçe ve Yunanca yer isimleri 110 yıl boyunca sürekli Bulgarlaştırıldı. 1878'de özerklik elde edilince 49 köyün ismi değiştirildi. 21 Aralık 1906 tarihli hükümet kararıyla birlikte 1912'ye kadar 423 köy ismi değiştirildi. Ayrıca Türkçe ve Bulgarca çift isim taşıyan 65 köyün Türkçe isimleri resmi kayıtlardan silindi. 14 Ağustos ve 7 Aralık 1934 tarihli hükümet kararlarıyla 1971 ve 1935-1944 arasında 432 yerleşim yerinin ismi Bulgarlaştırıldı. Bu süreç 1945'ten sonra sosyalist rejim döneminde de devam etti. Ama bu sefer, sadece Türkçe ve Yunanca yer isimleri değil, kraliyet dönemini hatırlatan monarşik, feodal ve dini isimler de değiştirildi. 1984-1989 yıllarında ise sadece yer isimleri değil aynı zamanda kişilerin isimleri de “Yeniden Doğu Süreci (Vazroditelskiyat Protse)” adı altında değiştirilmeye başlandı. Bu süreç, Todor Jivkov'un iktidardan indirilmesiyle birlikte 1990'da sona erdi. İsimleri Bulgarlaştırılmış olan Türklere ve diğer Müslümanlara (Pomaklar, Romanlar), 1990'dan itibaren eski isimlerini geri almalarına müsaade edildi. Ama Bulgar makamları, isimleri Bulgarlaştırılmış yerleşim yerlerine eski Türkçe isimlerini halen geri iade etmiş değil (Hacısalıhoğlu, 2008: 150-160).

Yunanistan'da bağımsızlıktan itibaren ve özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra 1940'a kadar Türkçe, Bulgarca, Arnavutça, Makedonca ve Romence yer isimleri Yunanlaştırıldı. Bundaki nihai amaç Yunan ulusunu ve ulusal kimliğini

yabancı unsurlardan temizlemek ve böylece homojen Yunan ulusunu ve ulusal kimliğini kurup geliştirmekti. Benzer siyaset Türkiye’de de uygulandı. Homojen Türk ulusunu ve ulusal kimliğini kurmak/geliştirmek için 1950’lerden 1970’lere kadar 12 bin köyün yabancı ismi Türkçeleştirildi (Hacısalıhoğlu, 2008: 150).

Ve nihayet; “Osmanlılıktan arınma” siyasetinin dördüncüsü “Osmanlı mimari eserleri/yapıları” alanında gerçekleşti. Balkan devletleri, Osmanlı döneminden kalma mimari eserleri/yapıları özerklik veya tam bağımsızlık elde ettikten hemen sonra tasfiye etmeye başladılar. Bu tasfiye, doğrudan eserlerin yıkılıp yıkılması, hiçbir önlem alınmayarak eserlerin çürümeye terk edilmesi veya eserin/yapının başka bir yapıya dönüştürülmesi şeklinde gerçekleştirildi.

Seyyahların (Evliya Çelebi, Jacop Spon, George Wheler) yazdıklarına göre 17. yüzyılın son çeyreğinde Atina’da 5 cami, 7 mescit, 1 medrese, 3 mektep, 2 tekke, 3 hamam ve 2 han vardı. 18. yüzyıl boyunca şehirdeki bu yapıların sayısı arttı. Fakat 1833’te Atina Yunanistan Krallığı’na bırakılınca Osmanlı yapıları yok olup gitti, geriye sadece Fethiye Cami, Hacı Mustafa Cami ve Abdi Efendi Hamamı kaldı (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1992: 75-76). 1906 yılına ait resmi kayıtlarda Selanik’te 36 cami, 24 mescit, 9 medrese, 3 imaret, 9 mektep ve 19 tekke vardı. Fakat şehir Balkan Savaşları sonucunda Yunanistan’ın eline geçtikten sonra bu yapılar hızla yok olmaya başladı. Örneğin, II. Murat’ın tüccarlar için yaptırdığı kervansaray 1920’de yıkılıp yerine bir otel inşa edildi. Ayrıca 36 camiden çoğu yıkıldı, bugüne ancak 7 cami kalabildi (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009: 353, 355-356). Selanik’te Müslümanlara ait vakıfların emlakına ve mallarına 1912-1924 arasında devlet, askerler, yerli Rum halkı ve buraya yeni gelen Rum muhacirler el koydu. Yunan devleti tarafından el konulan emlak ve malların bir kısmı şahıslara satıldı, bir kısmı yıkıldı ve bir kısmı başak amaçlarla kullanıma sokuldu. Çok sayıda vakıf camisi ve okulu kiliseye çevrilirken, bazı vakıf okulları devlet okullarına dönüştürüldü (Bkz. Adıyeke ve Adıyeke, 2010: 18-32).

14.-16. yüzyıllardan kalma Ferecik (Feres)’te Gazi Süleyman Paşa ve Musa Çelebi camileri Panaghia Kosmosoteira ve Agios Nikolaos kiliselerine, Drama’da Yıldırım Bayezid ve Kavala’da İbrahim Paşa camileri Agios Nikolaos kiliselerine, Traianoupolis’te Nefes Sultan/Baba Tekkesi Ayos Yorgos Kilisesi’ne dönüştürüldü (Lowry, 2008: 24-27, 35-38, 234, 240). Rodos’taki tarihi Hurmalı Mescit, Muradiye Cami ve Midilli’deki Sigri Cami Yunan makamları tarafından sırasıyla Aziz George, Saint John ve Azize Triada kiliselerine dönüştürüldü (Konuk, 2008: 41, 55, 64). Rodos’taki Sultan Mustafa Cami günümüzde nikah salonu olarak, Midilli’deki Moliva Cami belediye ofisi olarak, Rodos’taki Şadırvan Cami bir

dükkanın deposu olarak ve Midilli'deki Vezir Hasan Bey Cami tarım malzemeleri satan bir mağaza olarak kullanılıyor (Konuk, 2008: 48, 66, 71, 74). Ayrıca Rodos Adası'nın Salakos Köyü'ndeki tarihi Müslüman Mezarlığı yıkılarak üzerine 1980'lerin ortasında basketbol sahası inşa edildi (Konuk, 2008: 63).

Yanya'da meşhur Bayraklı Cami günümüze ulaşamadı ve şehir meydanı, Osmanlı döneminden kalma tarihi Müslüman Mezarlığı üzerine inşa edildi. Selanik Mevlevihanesi ve Yenişehir (Larissa)'deki Abdü'l-ezel Paşa Türbesi yıkıldı. Karaferye (Veria)'deki Çelebi Sinan Bey Cami ve Selanik'teki İskele (Abdu'rrauf Efendi) Cami özel şahıslara verilerek eve dönüştürüldü (Konuk, 2010: XII-XIII). Florina'da Halveti Tekkesi'nin yerine Yunan Milli Bankası inşa edildi ve 1473 tarihli Yakup Bey Cami yıkıldı. Karaferye'de Sultan Mahmut Cami, Kesriye (Kastoria)'de Ali Bey Cami, Kozana (Kozoni)'de Askeri Hastane, Serez (Serres/Siroz)'de meşhur Şeyh Bedreddin Türbesi ve 20. yüzyılın başında açılan Adliye Binası, Trikala (Tırhala)'da Bayraklı Cami Yunan makamları tarafından yıkıldı (Konuk, 2010: 11, 20-22, 127, 142-143, 173, 245, 327-329, 379).

17. yüzyıl resmi kayıtlarında yer alan 165 medreseden sadece 6-7'si günümüzde mevcut. Orta Yunanistan'daki Eğriboz (Negroponte) Sancakı'nda 1521'de 34 cami, 6 hamam, 10 mektep ve 6 tekke varken 1990'ların başına sadece bir Osmanlı hamamı kaldı (Kiel, 1990: XIV-XV). Sungur Çavuş Bey'in 1430'larda Selanik, Manastır (Bitola) ve Vidin'de yaptırdığı cami, zaviye, mescit ve medrese günümüze ulaşamadı. Serez'deki meşhur Eski Cami, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Yunan yerel yönetimi tarafından başlatılan sözde "yeniden inşa" sürecinde yıkıldı. Balkan Savaşı'nda Yunanistan'ın eline geçen Yenice Vardar'ın ismi Giannitsa olarak değiştirildi ve buradaki camilerin üçte ikisi (14 adet) yakılıp yıkıldı. Tarihi Osmanlı hamamı 1967'ye kadar yaşadı. Ama bu tarihten sonra yıkılan hamamın üzerine büyük bir ev inşa edildi. Batı Trakya'da yer alan Dimetoka (Didymoteichon)'da 1398 yılında inşa edilmiş olan Oruç Paşa Hamamı ve 16. yüzyıldan kalma Feridun Ahmet Bey Cami Balkan Savaşları sırasında yıkıldı. Bir başak Batı Trakya şehri Gümülcine (Komotini)'de 14. yüzyılın son çeyreğinden Gazi Evrenos Bey tarafından inşa edilmiş olan tarihi Osmanlı hamamı 1970 yılında Başbakan Albay Georgios Papadopoulos liderliğindeki askeri yönetim tarafından dinamit patlatılarak yıkıldı (Kiel, 1990: 130, 432-434, 317-319, 134, 146, 124).

Bunlar, Yunanistan'da yok edilen Osmanlı eserlerinden sadece birkaçıdır. Bugünkü Yunanistan coğrafyasında yıkım, Osmanlı Devleti geri çekildikten ve göçler sonucunda Türk nüfus iyice azaldıktan sonra gerçekleşti. Tabii ki "Osman-

lılıktan arınma” siyaseti çerçevesinde mimari eserlerin/yapıların tasfiye edilmesi diğer Balkan ülkelerinde de yaşandı.

Bosnalı Sofu Mehmed Paşa’nın 1548 yılında Sofya’da yaptırdığı cami, Osmanlı kimliğini ve geçmişini silip atmak amacıyla dönemin özerk Bulgaristan Prenslığı yönetimi tarafından, Osmanlı Devleti’nin karşı çıkmasına rağmen, 1903’te Yedi Azizler Kilisesi’ne dönüştürüldü (Bkz. Koyuncu, 2010: 129-146). Tırnova’da tarihi değer taşıyan 40 cami-mescit’ten sadece bir tanesi günümüze kaldı. (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992: 408). 93’Harbi sırasında Tatarpazarcığı ve çevresindeki 182 kadar cami ve medrese ağır biçimde tahrip edildi. Doğu Rumeli Vilayeti’nin Bulgar yönetimi Yanbolu (Yambol)’daki Mustafa Ağa Cami’yi kiliseye dönüştürdü. Vilayet dahilinde kalan dini ve vakıf yapılarının 114’ü yıkıldı, 173’ü yıkıldı ve 469’u kullanılamayacak biçimde tahrip edildi. Vilayetin başkenti Filibe (Plovdiv)’de yıkılan camiler, mezarlıklar ve evlerin enkazları üzerine kışla, havuz, su yolu gibi yeni yapılar inşa edildi (İpek, 1999: 142-143).

Filibe’de Osmanlı döneminde inşa edilmiş 24 büyük cami ve 9 mescitten sadece ikisi ayakta kalabildi. Yanbolu’daki Sofular Cami yok edildi. 19. yüzyılın sonunda Rodop bölgesinde yaklaşık 300 köy camisi vardı. 1878’de Doğu Rumeli Vilayeti kurulduktan sonra buradaki cami sayısı hızla azaldı. Camileri yıkmaya politikası İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlanarak devam etti. Rusçuk’taki 30 camiden ancak dördü 1974 yılına ulaşabildi. Razgrad’taki meşhur Bahram Bey ve İskender Bey mescitleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalist rejim tarafından yıkıldı. Plevne’deki 18 cami, 3 medrese ve 5 tekkeden sadece bir mescit, Eski Cuma (Bulgar dilinde Targovişte)’daki 17 camiden sadece Saat Cami günümüze ulaşabildi. Dupnitsa’da Bulgar tarihçi Biserov’a göre 1867’de 11 cami, 2 medrese, 7 mektep ve 9 tekke vardı. Bu yapılar, kentteki Türklerle birlikte yok oldu. Geriye sadece, Dupnitsa’da kentsel gelişimi başlatmış olan Ahmet Bey Cami kaldı (Kiel, 2000: 16, 18, 29, 37-38, 45-46).

Türk nüfusun yoğun olduğu Kuzey Bulgaristan’daki Şumen’de Osmanlı-Türk-İslam damgasını yok etme çabaları görüldü. 1870’te 40 camiden 1989’da 3 cami kaldı geriye. Eski Zağra (Stara Zagora), Yanbolu ve Zağra Yenicesi (Nova Zagora) 93’Harbi sonucunda Bulgarların kontrolüne geçti. Bu tarihten itibaren bölgede büyük yıkım gerçekleştirildi. Eski Zağra’da 47 cami, 5 imaret ve bir büyük bedestenden geriye sadece Hamza Bey Cami; Yanbolu’da 17 cami, 3 medrese, 3 hamam, 4 han ve bir bedestenden geriye 2 eser (bedesten ve Eski Cami); Zağra Yenicesi’nde 7 cami, 3 han ve bir hamamdan geriye iki eser (hamam ve Sarıca Paşa Cami) kaldı. Karnobat, önce 1828-1829 Savaşı’nda ve ardından

93'Harbi'nde Rus orduları tarafından yakılıp yıkıldı. 1878'de bölgenin yönetimi Bulgarlar'a geçti. Hem buradaki Müslüman-Türk nüfus göçe zorlandı hem de çeşitli Osmanlı eserleri (camiler, mescitler, mektepler, hanlar) yıkıldı. Sinan Bey (Ak) Cami 1910'da yani Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan iki yıl sonra yıkıldı. Çok sayıda Osmanlı eserinden sadece üçü (Kara Cami, Saat Kulesi, Sinan Bey Hamamı) bugüne kaldı (Kiel, 1990: XV, 636, 644-645, 650, 26).

Bulgaristan'da en büyük yıkım (Osmanlılıktan arınma) Sofya'da gerçekleştirildi. Çünkü amaç, Sofya'yı Osmanlı-Türk-Müslüman izlerinden "kurtarmak" ve "milli" Bulgaristan Krallığı'nın "milli başkenti" haline getirmektir. 1876 Nisanında Bulgar bağımsızlık ayaklanması başladığında şehirde 44 cami, 4 medrese ve en az 18 tekke vardı. 93'Harbi sırasında Rus ordusu Sofya'ya girince Türk-Müslüman nüfus şehri terk etmek zorunda kaldı. Türklere ve diğer Müslüman topluluklara ait evler, dini yapılar ve vakıf mülkleri Rus ve Bulgar orduları tarafından yakıldı, yıkıldı ve yağmalandı. 1878'de şehir özerk Bulgaristan Prensliliği'nin başkenti ilan edilince bu vahşi "Osmanlılıktan arınma" süreci iyice hızlandırıldı. 174 adet kıymetli vakıf Sofya Belediyesi tarafından yol açmak-genişletmek, dinlenme ve oyun alanı tesis etmek bahanesiyle yıkıldı. Büyük yıkımdan ancak üç cami kurtulup günümüze ulaşabildi (Kiel, 2000: 54-57; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992: 402).

Dobruca'daki Osmanlı eserleri bölge 1878'de Romanya Krallığı'na geçtikten sonra yok olmaya başladı. Yıkım süreci İkinci Dünya Savaşı sonrasında Romanya Halka Cumhuriyeti kuruluncaya kadar devam etti. Bu tarihten itibaren sosyalist rejim Dobruca'daki tarihi Osmanlı eserlerini bakım altına aldı. Böylece burada az sayıda Osmanlı eseri ayakta kalabildi. Tımaşvar Banat eyaletindeki eserlerin ise tamamı daha önceden krallık döneminde yok edilmişti (Kiel, 1990: 217; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 2008: 172).

Evliya Çelebi, bugünkü Sırbistan'ın başkenti Belgrad'ı 17. yüzyılda ziyaret ettiğinde 217 cami, 13 mescit, 17 tekke, 9 darülhadis, 7 hamam, 8 medrese ve çarşılar ile karşılaştı. İlerleyen yıllarda cami sayısı 250'ye yaklaştı. Oysa 20. yüzyılın başında Sırbistan Krallığı'nın başkentinde sadece 59 cami mevcuttu. İlerleyen yıllarda bu sayı daha da azalarak günümüze sadece Bayraklı Cami kaldı (Baltay, 1997: 109; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1992: 408).

Makedonya Cumhuriyeti'nde yer alan İştip (Stip), Kumanova ve Pirlepe (Prilep) kentleri 1912 Balkan Savaşı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Sırbistan Krallığı'na geçti. Bu tarihten itibaren Sırp yönetim buralardaki Osmanlı

eserlerini ya yıktı ya da çürümeye terk etti. Üç kentte yer alan toplam 36 camiden yalnız üçü günümüze kaldı: Hüsameddin Paşa Cami, Tatar Sinan Bey Cami ve Çarşı Cami (Kiel, 1990: 154-156, 161-162, 167-168). 1945-1990 arasında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC)’ni oluşturan altı federe cumhuriyetten birisi Makedonya Cumhuriyeti idi. Bu dönemde Makedonya’daki Osmanlı eserlerinin önemli bir bölümü yeni “imar planları” çerçevesinde yıkıldı. Örneğin Üsküp’teki tarihi Yelenkapan Cami yıkılıp yerine Üsküp Üniversitesi binası inşa edildi. Kalkandelen ve Gostivar’daki tarihi çarşı camileri aynı akıbete uğradı. Bu yıkım, Eylül 1991’de Makedonya Cumhuriyeti Yugoslavya’dan ayrıldıktan sonra da devam etti. Özellikle 2001 yılında Arnavut ve Makedon paramiliter gruplar arasında yaşanan silahlı çatışmalar sırasında 57 cami ağır biçimde tahrip edildi. Bunlar arasında tarihi değeri yüksek olan Osmanlı eserleri vardı. Örneğin; Pirlepe Çarşı Cami (1475) ve Köprülü’deki Fazıl Ahmed Cami (18. yüzyıl) milliyetçi-Ortodoks Makedon paramiliter güçler tarafından tamamıyla yıkıldı. Ayrıca Manastır’da İshakiye Cami (1506), Hasan Bab Cami (1629), Hamza Bey Cami (18. yüzyıl), Kalkandelen’de Paşa Cami (1495) ve Harabati Baba Tekkesi (16. yüzyıl) ağır biçimde tahrip edildi (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, 2003: 443-444).

Kosova’da 1489-1912 döneminde toplam 532 Osmanlı mimari eseri inşa edilmişti. Bunların 302’si dini, 92’si eğitim, 31’i ticari, 82’si sosyal hizmet, 24’ü askeri, 17’si sivil (konak) ve 6’sı kamusal (hükümet konağı, belediye binası gibi) yapılarıydı. Günümüze kalan eser sayısı 224 olarak tespit edilmiştir. Yani Kosova’daki Osmanlı eserlerinin 308’i yok oldu. Bunları çoğu doğal afetler, bakımsızlık ve zamanın yıpratması sebebiyle yıkıldı. 1912’de bölge Sırbistan Krallığı’nın eline geçtikten sonra yaşanan yıkım ise siyasi nedenlidir (İbrahimgil ve Konuk, 2006: XXV-XXVI). Yani 1912’den sonra Sırp yönetim, bölgedeki Osmanlı-İslam-Türk izlerini/kimliğini silmeye çalıştı. Bu siyaset günümüze kadar devam etti. Sosyalist YSFC parçalandıktan sonra Kosova’da yaşanan savaş sırasında (1998-1999) Sırp silahlı kuvvetleri 218 cami, 4 medrese, 3 tekke, 1 hamam ve 75 dükkanı yakıp yıktı. Bunlardan bazıları Osmanlı döneminden kalma önemli tarihi eserlerdi: İpek’te Çarşı Cami (1470), Defterdar Mehmet Efendi Cami (1570), Kurşunlu Cami (1577), Osmanlı hamamı ve çarşısı, Gjakova’da Hadum Cami ve Kütüphanesi (1529), başkent Priştine’de Ramzaniye Cami (1470) (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, 2002: 221).

Benzer yıkım Bosna-Hersek Savaşı (1992-1995) sırasında gerçekleşti. Bosna-Hersek’te Osmanlı döneminden kalma çok sayıda tarihi eser/yapı aşırı milliyetçi Sırp ve Hırvat güçler tarafından tamamen yakılıp yıkıldı veya ağır biçimde tahrip edildi. Başkent Saraybosna tam 1425 gün kuşatma altında yaşadı. Bu süre

zarfında Sırp silahlı kuvvetlerinin roket ve top ateşleri sadece insanları, evleri değil aynı zamanda Osmanlı döneminden kalma tarihi eserleri hedef aldı. Bunun sonucunda çok sayıda eser yıkıldı veya ağır tahrip gördü. Bu saldırıya rağmen Gazi Hüsrev Bey Cami (1530), Hünkar Cami (1458), Ali Paşa Cami (1561), Ferhad Bey Cami (1562) ve Hünkar Köprüsü (1458) gibi önemli eserler ayakta kalmayı başardı (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009: 131). Ama Mostar Köprüsü bunlar kadar şanslı değildi. 1566'da inşası tamamlanan köprü, ilk defa YSFC döneminde "tarihi eser" kabul edilip koruma altına alındı. Fakat YSFC yıkıldıktan sonra patlak veren Bosna-Hersek Savaşı sırasında Hırvat silahlı kuvvetleri 9 Kasım 1993 günü top ateşiyle bu tarihi eseri yıktı. Savaş sonrasında UNESCO, Bosna-Hersek ve Türkiye'nin ortak çalışması sonucunda köprü, orijinali esas alınarak bir Türk firması tarafından tekrar inşa edilip 23 Temmuz 2004 günü uluslararası törenle hizmete açıldı. Ayrıca Mostar'daki Karagöz, Derviş Paşa, Nasuh Ağa, Çerniça, İbrahim Ağa, Keyvan Kahya, Koski Mehmed Paşa, Sivri Hacı Hasan camileri ile Yavuz Sultan Selim Mescidi ağır tahribata uğradı. Bunlar, savaş sonrasında çeşitli uluslararası örgütlerce restore edilip kurtarıldı (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, 2005: 297-299).

Ayverdi'nin geniş kapsamlı ve ayrıntılı çalışmalarına göre eski Yugoslavya'da 7.000'e yakın eserden 1.025'i geriye kaldı. Yani yaklaşık 6.000 Osmanlı eseri yok edildi. Arnavutluk'taki Osmanlı mimari yapılarının ancak binde 2-3'ü ayakta kalabildi. Bulgaristan'da 2.356'sı cami-mescit olmak üzere toplam 3.339 Osmanlı eseri mevcuttu. Bunlardan sadece 400'e yakını günümüze ulaştı. Macaristan ve Romanya toprakları üzerinde ise yaklaşık 880 Osmanlı eserinden sadece 13 tanesi kurtarılabildi (Ayverdi, 2000: 1, 143, 438; Hacısalıhoğlu, 2008: 155). Bir başka önemli çalışmaya göre Balkan memleketlerinde inşa edilmiş olan ve günümüze ulaşan Osmanlı eserlerinin envanteri aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Balkanlar'da Osmanlı Eserleri

Ülke	Arşiv Kayıtlarında Tespit Edilen Eser Sayısı	Mevcut Eser Sayısı
Kosova	576	222
Makedonya	1.413	484
Hırvatistan	241	52
Sırbistan	909	162
Bulgaristan	3.339	518
Karadağ	222	80-90 civarında
Arnavutluk	1.015	200'ün üzerinde
Bosna-Hersek	3.541	800-900 civarında

Yunanistan	3.771	600-700 civarında
Romanya	291	80-100 civarında

Kaynak: İbrahimgil, 2008: 209-222.

Tüm bu örnekler gösteriyor ki “Osmanlılıktan arınma” siyaseti tüm Balkan ülkelerinde uygulandı. Oysa Osmanlı Devleti, buralara hükmederken yerli Hristiyan halkları, kültürleri ve eserleri/yapıları çok büyük ölçüde muhafaza etmişti, herhangi bir “Hristiyanlıktan arınma” politikası uygulamamıştı. Bosna-Hersek eski Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç 5 Kasım 1994 tarihinde *Sterm* dergisine verdiği röportajında bu gerçeği şöyle ifade etmiştir:

“Örneğin; bu savaş (İkinci Dünya Savaşı) sırasında Bosna’da yüzlerce kilise ve cami yok edildi. Hepsini de “Avrupalılar” yok etti; hiçbirini Müslümanlar yıkmadı. Türk iktidarı öyle parlayan gümüş değildi, ama tüm Hristiyan halklar ve onların en önemli Orta Çağ eserleri 500 yıllık Türk iktidarı döneminde ayakta kalabildi. Belgrad yakınlarındaki meşhur Ortodoks manastırları, Türklerin 300 yıllık iktidarında ayakta kaldı. Fakat Avrupalıların 3 yıllık iktidarı döneminde bunlar ayakta kalamadı. İşte gerçek budur. II. Dünya Savaşı yıllarında yakıldı” (İzzetbegoviç, 2003: 136. Alıntı içinde yer alan parantez bana aittir).

3. Demografik Miras

Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’daki en önemli/güçlü mirası demografik alanda gerçekleşti. Osmanlı’nın bölgedeki demografik mirası, “kitlese İslamlaşma süreci” ve “kitlese göç hareketleri” vasıtasıyla/sonucunda gerçekleşti.

3. 1. İslamlaşma Süreci

İslamiyet dinini Balkanlar’da kitleseleştiren ve kurumsallaştıran Osmanlı İmparatorluğu oldu. Bu sürecin birinci kaynağını Osmanlı İmparatorluğu’nun iskân siyaseti oluşturdu. Osmanlı Devleti Balkanlar’da güvenebileceği ve dayanabileceği bir topluluk oluşturmak ve ayrıca merkezi yönetime karşı ayaklanan göçebe Türkmen boylarını sürmek amacıyla Anadolu’daki Müslüman Türk toplulukların bir kısmını Balkanlar’a yerleştirdi. Böylece Balkanlar’da Müslüman Türk nüfusu gelişmeye başladı.

İskân siyaseti çerçevesinde Balkanlar’a göç ettirilen Müslüman Türk topluluklar, genellikle stratejik bölgelere (askeri ve ticari yolların geçtiği yerlere ve çevresi askeri kuvvetlerle takviye edilmiş yerleşim yerlerine) yerleştirildi. Dolayısıyla stratejik önem arz eden Martisa ve Vardar vadilerine iskân edilen Türk sayısı

çoktur. Anadolu Türkleri Osmanlı Devleti tarafından özellikle bugünkü Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Trakya ve Kuzey Yunanistan topraklarına yerleştirildi. İskân edilen Türk ahali çoğunlukla bulundukları yerlerde müselleme (askeri hizmet karşılığında vergiden bağışık tutulan muhafızlar) olarak görev yaptı (Todorova, 1994: 64-65; Popovic: 185; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1992: 29).

Ayrıca Osmanlı yönetimi, Balkanlar bölgesi içinde de iskân siyaseti uyguladı. Örneğin; II. Murat 1430 yılında 1.000 kadar Türk'ü Yenice Vardar'dan alıp Selanik'e iskân etti (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009: s. 353). Özellikle Arnavutluk ve Makedonya'dan bugünkü Yunanistan topraklarına Müslümanlar getirilip yerleştirildi. Böylece Yunanistan'da Müslüman nüfus arttırıldı. Bu Müslüman nüfus yerli halkın bir kısmını etkileyerek bazı Ortodoks Rum ailelerin İslamlaşmasında etkili oldu (Popovic: 297).

16. yüzyılda fazla iskân yapılmadı. Bu yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Anadolu'dan Balkanlar'a iskânlar sona ermiş bulunuyordu. Fakat Balkanlar'daki Müslüman sayısı, iskân siyaseti sona erdikten sonra da artmaya devam etti. Bu artış, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisiyle Balkanlı gayrimüslimlerin Müslümanlaşması sonucunda gerçekleşti. Din değiştirmeler özellikle 17. yüzyılda çok yaygın oldu (Todorova, 1994: 65).

Yani Balkan coğrafyadaki Müslüman nüfusun büyük kısmını iskân siyaseti çerçevesinde Anadolu'dan getirilip bölgeye yerleştirilen Türkler değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisiyle "Müslümanlaşan Balkanlılar" oluşturdu. Günümüzdeki Boşnaklar, Müslüman Arnavutlar, Müslümanlaşmış Makedonlar olan Torbeşler (Gjorgiev, 2009: 301-306), Müslümanlaşmış Bulgarlar olan Pomaklar (Veinstein, 1995: 359; Stavrianos, 1958: 106) ve Müslüman Romanlar değişik Balkan ülkelerinde yaşayan etnik olarak "Türk olmayan" Müslüman topluluklarıdır.

Balkan halklarının Müslümanlaşmaları sürecinin nasıl gerçekleştiğine ilişkin tartışmalar halen devam etmektedir. Bu konuda literatürde bir mutabakat yoktur. Bulgar tarihçi Nikolai Todorov'a göre Bulgaristan'da ve Charles Sudetik'e göre Arnavutluk'ta Hristiyan halkın Müslümanlaşması baskı ve zor yoluyla gerçekleştirildi (Todorov, 1977: 39-43; Sudetic, 1994: 12-14).

Hırvat tarihçi-sosyolog Aleksandre Popovic ise "Bulgar yazarlarının birçoğu, bu İslamlaşma hareketini bir zorlama ve baskı politikası şeklinde yansıtmaya çalışmışlardır. Halbuki, hızlı bir biçimde yayılan Müslümanlık, bu bölgede

içten gelen bir arzu ve hür iradeyle yapılan bir kabulün ifadesidir” şeklinde yazıyor (Popovic: 69). Halil İnalçık da Müslümanlaşma sürecinin gönüllü bir şekilde işlediğini ve zorlamayı içermediğini iddia ediyor (İnalçık, 1996: 24).

Yunan tarihçi Stavrianos’a göre Osmanlı yönetimi, Balkan Hristiyanları üzerinde “sistematik ve sürekli” İslamlaştırma uygulamadı. İspanya’da Müslümanlara ve Yahudilere uygulanan baskılara ve zulümlere Balkan Hristiyanları Osmanlı hâkimiyeti altında maruz kalmadılar. Osmanlı yönetimi, Balkan halkları için daha az tehlikeliydi; çünkü onların dinlerini, milli kimliklerini ve birlikteliklerini tehdit etmedi. Venedik ise, 1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı’dan aldığı Mora’da ve diğer hakimiyetindeki Yunan adalarında yaşayan Rum Ortodokslara “Katolikleşmeleri” için çeşitli baskılar uyguladı, buralarda yaşayanlardan ağır vergiler topladı, “böl ve yönet” siyaseti uygulayarak Rum milli kimliğini ve birliğini tehdit etti ve Mora’da Osmanlı hâkimiyeti boyunca sahip olunan özgürlükleri yok etti. Mora 1715’te tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçince buradaki Rum Ortodokslar yeniden dinlerini özgürce yaşamaya başladılar ve daha özerk bir yapıya sahip oldular (Stavrianos, 1958: 106-107, 113-114).

Benzer şekilde düşünen bir başka tarihçi şöyle yazıyor:

“Sultanların, Müslüman olmayanları İslamlaştırma gibi bir politikaları olmadı görünüşe göre... Babiali, kitle olarak Türkleştirme ya da zorla İslamlaştırma politikası gütmekle suçlanamaz kuşkusuz... Gerçekten, sultanın Hristiyan kitlelere İslamı kabul ettirmekte çıkarı yoktu; çünkü, İslam’a geçiş, her Hristiyan çiftçinin ödediği – 25 akçelik – bir vergi (ispençe) ile başvergisinin kesilmesi demektir” (Beldiceanu, 1995: 167-168).

Müslümanlaşma sürecinin tamamıyla zor/baskı kullanılarak veya tamamıyla barışçıl yollarla (gönüllü olarak) gerçekleştirildiğini iddia etmek yanlış olur. Balkanlar’da İslamlaşma bazen zor/baskı yoluyla, diğer bazı vakalarda ise barışçıl biçimde (gönüllü olarak) gerçekleşti. Yani Balkan halkları arasında İslamlaşma süreci hem “zoru” hem de “gönüllülüğü” içerdi. Aşağıda sunulan bazı önemli tarihsel vakalar bu söylediğimizi doğruluyor.

Arnavutluk’taki İskender Bey ayaklanması sonrasında isyancılar “zor” yoluyla Müslümanlaştırıldılar ve Müslümanlaşmayı kabul etmeyenler bu bölgeden “zorla” sürüldüler (Bkz. Sudetic, 1994: 9-12; Bozbora, 1997: 65-70, 90-100; Marmullaku, 1975: 10-19). 1649’da Venediklilerle Osmanlı Devleti’ne karşı işbirliği yapan Katolik Arnavut aileler Kosova’dan zorla göçürüldü. Bazı aileler ise göçten muaf tutulmak için İslamiyet dinine geçmek zorunda kaldı. Fakat bunların

birçoğu Hristiyanlığa bağlı kaldı ve bu nedenle kendilerine halk arasında “laramane (alaca inançlı)” deniliyordu. Ayrıca Bektaşî olan Tepedelenli Ali Paşa pek çok Arnavut köye İslam’ı zorla benimsetti (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 1991: 387). 1683 Viyana Kuşatması’nı takip eden savaşlarda gayrimüslim Arnavut kabileler Avusturya’ya destek verdiler ve 1689’da genel bir ayaklanma düzenlediler. Ayaklanma bastırıldıktan sonra asi kabileler zorla İslamlaştırıldı, İslamlaşmayı reddedenler ise ya öldürüldü ya da sürüldü (Veinstein, 1995: 384).

Tüm Balkan coğrafyasında uygulanmış olan devşirme, Hristiyan çocukları “zor” kullanarak ailelerinden koparıp Müslümanlaştırıyordu. Fransız tarihçi Veinstein’e göre “Anadolu’da ve Balkanlarda devşirme uygulaması, İslam yasasının emrettiği hoşgörüye hatırı sayılır tek saygısızlıktı; çünkü devşirilen genç Hristiyanlar, zorunlu olarak sünnet ediliyor ve İslamlaştırılıyorlardı” (Veinstein, 1995: 363). Bu nedenle “devşirme, zorla din değiştirme olarak değerlendirilebilir” (Sugar, 1977: 52). 1395’te Selanik metropoliti verdiği bir vaazda devşirme ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Bir adam düşünün ki babası olduğu ve kendisi yetiştirdiği bir çocuk gözlerinin önünde yabancı eller tarafından birdenbire ve zorla kaçırılsın, kendisine yabancı adetler benimsetilsin, barbar elbiseler giydirilsin, barbar bir dil öğretilsin, dinsizlik¹ ve benzeri murdarlıklarla kirletilsin! Hangi yürek dayanabilir böyle bir acıya?” (Aktaran Imber, 2006: 175).

Devşirme sisteminin “zorlamayı” içermediğini iddia etmek mümkün değildir. Çünkü Hristiyan çocuklar ailelerinden çoğunlukla (her zaman değil) “zorla” koparılıp Osmanlı Padişahı’nın hizmetine sokulmak üzere devşiriliyordu. Kural olarak Müslüman ailelerin çocukları devşirilmiyordu. Bu nedenle çok sayıda Hristiyan aile, çocuklarını kaybetmemek için İslamiyet dinine geçmiştir. Fakat buna rağmen devşirmeyi, “tamamıyla zoraki Müslümanlaşma” olarak yorumlamak da doğru değildir. Çünkü devşirilen çocukların, Osmanlı Devleti içinde görev alma, yükselme ve böylece Sadrazamlık dahil önemli üst mevkilere gelme imkanları vardı. Bu nedenle bazı Hristiyan aileler (ve hatta kural olarak devşirmeden muaf tutulan Müslüman ailelerin bazıları) çocuklarının alınması için resmi görevlilere rüşvetler vermişlerdir (Malcolm, 1999: 93). Dolayısıyla devşirme uygulaması her zaman (tamamıyla) zorla gerçekleştirilmemiş, bazen aileler kendi “rıзалarıyla” çocuklarını Padişah’ın hizmetine sunmuşlardır.

¹ Hristiyan din adamlarına göre İslamiyet dini, Tanrı tarafından gönderilmiş bir din değildir. Dolayısıyla bu metropolite göre İslam, “dinsizlik”; Hristiyan çocukların devşirme yoluyla Müslümanlaştırılması ise, çocukların “dinsizleştirilmesi” demektir.

Bir fetih kuralı olarak Osmanlı askeri, savaş sırasında tutsak düşen Hristiyan askerlere ve fethedilen yerlerde ikamet etmekte olan Hristiyan sivillere “sahip” olabiliyordu. Fakat İslamiyet dinine geçen askerlere ve sivillere “sahip” olunamıyordu. Bu nedenle bazı Hristiyan savaş tutsakları ve siviller, “köleleşmekten” kurtulmak için dinlerinden vazgeçip İslamiyet’e geçiyorlardı (Kinross, 2008: 42-43, 45). “Bizans esirlerinin azad edilmesi, hep bu din değiştirme sayesinde gerçekleşmişti” (Castellan, 1995: 123). Bu da bir çeşit “zoraki” Müslümanlaşma idi. Örneğin; 1494’te Hırvatistan’da 7 bin, 1526 Mohaç Savaşı sonrasında Macaristan ve Slavonya’da 200 bin kişi esir alındı. Bosna-Hersek’in fethi sırasında da düşman askerler ve hatta yerli halktan insanlar esir alındı. Ayrıca fethedilen çevre bölgelerde (Dalmaçya, Slavonya, Sırbistan, Macaristan) esir alınan Gayrimüslimlerin bir bölümü Bosna-Hersek’e getirildi. Bu esirlerin çoğunluğu özgürlüklerine kavuşmak için Müslümanlaştılar. Çünkü özgürlüklerine kavuşmak için İslamiyet’i seçmek dışında başka bir seçenek bırakılmamıştı kendilerine: Ya İslamiyet ya da kölelik! Bu şekilde gerçekleşen Müslümanlaşmalar sonucunda 1528 yılında Saraybosna’da kölelikten azat edilenlerin sayısı toplam nüfusun % 8’ini oluştuyordu (Malcolm, 1999: 124).

Bu gibi zorlama yöntemlerin aksine; cizye (baş vergisi) ve ispenç vergilerinden muaf olmak, daha verimli toprakları işlemek, devlet yönetiminde mevki elde etmek, ulema birliklerine ve lonca teşkilatlarına katılabilmek gibi çeşitli iktisadi ve siyasal çıkarlar sağlamak ve sosyal olarak yükselmek amacıyla çok sayıda insan kendi isteğiyle (herhangi bir baskıya maruz kalmadan) Müslümanlaştı (Veinstein, 1995: 362; Stavrianos, 1958: 106).

Balkanlı Hristiyan Senyörler, iktisadi ve siyasal çıkar sağlamak için İslamiyet dinini seçip Osmanlı Beyleri’ne dönüştükçe, bu senyörlerin topraklarında çalışan/yaşayan köylüler de Müslümanlaşıyorlardı (Castellan, 1995: 123). Örneğin Arnavutluk’ta Buşati Ailesi’nin Müslümanlaşması, bu ailenin kontrolünde yaşayan bölge ahalisinin de Müslümanlaşmasında etkili oldu. Bazı büyük ailelerin reisleri ise, Osmanlı Devleti’yle iyi ilişkiler kurabilmek için en az bir erkek çocuğunu Müslümanlaştırmışlardı. Böylece (özellikle Kosova ve Bosna-Hersek’te) biri Hristiyan diğeri Müslüman olmak üzere iki dini kanadı içeren “Hristiyan-Müslüman” aileler ortaya çıktı (Popovic: 17, 186).

Bosna-Hersek’li Bogomillerin büyük bölümü Osmanlı İmparatorluğu’nun etkisiyle Müslümanlaştı. Müslümanlaşmayanlar ise, Ortodoks ve Katolik kiliselerinden gelen baskılardan dolayı Bosna’yı terk etmek zorunda kaldılar. Gittikleri yerlerde Bogomiller süreç içerisinde asimile oldular. Böylece “tanrı sevgiciliği”

anlamına gelen “Bogomilizm” ortadan kalktı. Günümüze kadar ulaşamamış olan bu dinsel düşünce ve kültür, Balkanlar’daki İslamiyet ve Hristiyanlık dinlerinin halk nezdinde uygulanışını etkiledi.

Bogomiller, Balkanlar’daki diğer dinsel topluluklara göre daha hızlı Müslümanlaştılar. Bunun iki temel nedeni vardır: Birincisi; Bogomilizm, Katolik ve Ortodoks kiliseleri tarafından “sapkın” ilan edildiler ve büyük baskılara ve katliamlara maruz kaldılar. Bu nedenle Bogomiller, Osmanlı Sultanı’nın otoritesi altına girmeyi ve Müslümanlaşmayı, maruz kaldıkları baskı ve katliamlardan kurtulmanın bir yolu olarak gördüler. Bosnalı Bogomillerin kitlesel olarak hızla Müslümanlaşmalarının ikinci önemli nedeni ise, bu Hristiyanlık mezhebi ile İslamiyet dini arasında var olan bazı benzerliklerdir. Örneğin her iki din, teslis inancını, günah çıkarma ritüelini, Tanrı ile kul arasına her hangi bir aracı kurumun veya din adamının girmesini kesin olarak reddeder (Bkz. Malcolm, 1999: 65-69, 70-72; Temren, 1995: 97-105, 256-261; Lampe, 1996: 18-20, 22-23; Schevill: 1991: 163-165).

Bosna-Hersek’te gerçekleşen hızlı kitlesel İslamlaşma, bu yöreyi Balkanlar’daki Osmanlı hâkimiyetinin en önemli dayanağı haline getirdi. (Kut, 2002: 93). Müslümanlaşan Bosnalılar Osmanlı Devleti tarafından “Boşnak” olarak adlandırıldı. Boşnak akademisyen Refik Çatiç bölgedeki İslamlaşma sürecini şöyle özetliyor:

“İslam dini ilk defa büyük şekilde Osmanlılarla birlikte 15. yüzyılda bölgemize yerleşmiştir. İlk başta İslam yavaş yavaş kabul ediliyordu, ancak cami ve tekke-ler inşa edildikten sonra bu işlem daha hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleşmeye başladı. Boşnaklar İslam’ı, Osmanlıların bulundukları diğer Avrupa ülkeleri arasında en çok ve en hızlı bir şekilde kabul etmişlerdir. Bunun en önemli sebebi ise Bosna Kilisesinin o zamanlar bu bölgede çok zayıflaması ve insanların çaresiz kalmasıydı. Ortaçağda Boşnaklar üzerinde hâkimiyet kurmak için Katolik Kilisesi ve Bosna Kilisesi mücadele ediyorlardı. Ancak hiçbirisinin kilise organizasyonları başarılı değildi. Bu nedenle İslam onların dertlerine bir çözüm olarak da gelmiştir” (Catic, 2009: 426).

Otman Baba, Bali Baba, Demir Baba, Akyazılı Sultan, Sarı Saltuk, Gül Baba gibi Anadolu’dan Balkan memleketlerine göç eden sufi şeyhler/ dervişler, değişik yerlerde gelişen Halveti, Bektâşi, Nakşibendi, Kadiri, Rıfati, Mevlevi, Bayrami, Melami, Sa’dîi, Calveti, Şazeli ve Bedevi gibi tarikatlar ve tüm bunların kurdukları tekkeler-zaviyeler ve imaretler İslamiyet’in Balkanlar’da yayılmasında büyük rol oynadı. Osmanlı Devleti Balkan topraklarında bu gibi tarikatların, tek-

ke-zaviyelerin ve imaretlerin kurulmasını bizzat destekledi. Çünkü bunlar bölgede İslamlaşmayı sağlıyor ve böylece Osmanlı hâkimiyetini hem güçlendiriyor hem de kalıcı/sürekli hale getiriyordu (Demirci, 2010: 351-355; Hacımevliç, 2010: 522-523; Kiel, 1990: 205; Lowry, 2008: 258).

Popovic'in tespitine göre Arnavutluk'ta gerçekleşen Müslümanlaşma sürecinde "Sarı Saltuk ve Hacı Bektaşî gibi yarı efsanevi bazı kişiler önderliğindeki çeşitli sufi tarikatların önemi" (Popovic: 17) büyüktür. Makedonya'da ise Mevlevî, Nakşibendi, Kadiri, Rifai, Sa'di, Melami, Bektaşî, Halveti ve bunun bir kolu olan Hayti tarikatları, kurdukları tekkeler ve yaptıkları çalışmalar ile İslamiyet dinini öğretip yaydılar (Salih, 2010: 311-321). Tüm bu vakalar, Balkanlar'da zor/baskı içermeyen "gönüllü Müslümanlaşma" sürecine önemli örneklerdir.

Yani Balkanlar'da İslamlaşma süreci hem zor/baskı yoluyla, hem de barışçıl/gönüllü biçimde gerçekleşti. Bunu gerçekleştiren güç Osmanlı İmparatorluğu'dur. Dolayısıyla günümüzdeki Balkan Müslümanları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye bıraktığı önemli bir demografik mirastır. Çünkü günümüzde geniş bir Müslüman nüfus çeşitli Balkan memleketlerinde mevcuttur. Yaklaşık rakamlarla Arnavutluk'ta 2 milyon (% 70), Bosna-Hersek'te 1,8 milyon (% 40), Kosova'da 1,8 milyon (% 88), Bulgaristan'da 1,3 milyon (% 15), Makedonya'da 615 bin (% 30), Sırbistan'da 235 bin (% 3,2), Yunanistan'da 140 bin (% 1,3), Karadağ'da 120 bin (% 17,7), Romanya'da 110 bin (% 0,5), Hırvatistan'da 58 bin (% 1,3) ve Slovenya'da 48 bin (% 2,4) Müslüman nüfus mevcuttur (İbrahimgil ve Konuk, 2006: XXI; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, 2003: 437; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992: 392-393; <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 12.01.2011). Yani günümüzde tüm Balkan coğrafyasında yaklaşık 8,2 milyon Müslüman yaşamaktadır. Başka bir ifadeyle yaklaşık 65 milyon olan Balkan nüfusunun yaklaşık % 13'ü Müslüman'dır.

YSFC'nin parçalanması sürecinde 1992-1995 yıllarında yaşanan Bosna-Hersek Savaşı'nın üç tarafı vardı: Ortodoks Sırp, Katolik Hırvatlar ve Müslüman Boşnaklar. Sırp ve Hırvat aşırı milliyetçileri, Boşnakları, "bir takım çıkarlar uğruna dinlerini değiştirerek (İslamiyet'e geçerek) kendi ırklarına (Hristiyan Slavlara) ihanet etmiş oportünist hainler" olarak damgaladılar. Sırp aşırı milliyetçiliğine göre Boşnaklar, "Müslümanlaşmış (hain) Sırp", Hırvat aşırı milliyetçiliğine göre ise "Müslümanlaşmış (hain) Hırvatlar" idi. Sırp ve Hırvat silahlı grupların Boşnaklara yönelik uyguladıkları etnik temizlik, bu şekilde meşrulaştırılmaya çalışıldı (Rusinow, 1996: 88, 92).

Hungtington'a göre; Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te yaşanan savaşların ve Yugoslavya'nın parçalanışının sebebi, Yugoslavya içindeki "medeniyetler çatışması"dır. Slovenya'da Katolik Slovenler ile Ortodoks Sırp, Hırvatistan'da Katolik Hırvatlar ile Ortodoks Sırp ve Bosna-Hersek'te Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar arasında "medeniyetler çatışması/savaşları" ortaya çıktı. Böylece Yugoslavya parçalanarak yıkıldı (Huntington, 1993: 33, 37-38). Ayrıca Dennison Rusinow'a göre; Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki ilerleyişi, hâkimiyeti ve geri çekilişi süresince bölgenin etnik, dini, kültürel ve politik haritalarında meydana gelen değişim, Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde yaşanan savaşların ve anlaşmazlıkların temel malzemesidir (Rusinow, 1996: 96).

Dolayısıyla bu iki akademisyene göre Bosna-Hersek Savaşı, bölgeye İslamiyet'i taşımış ve yerleştirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun "acı mirasıdır". Elbette Bosna-Hersek Savaşı'nın bir tarafı olan Müslüman Boşnaklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisiyle Müslümanlaşmışlardır ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye bıraktı önemli/güçlü bir mirastır. Fakat Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde ortaya çıkan anlaşmazlıkların ve savaşların nedenini "sadece" Osmanlı'nın demografik mirasına dayandırmak son derece yanlıştır. Çünkü Bosna-Hersek Savaşı'nın ve diğer "Yugoslavya Savaşları"nın iktisadi ve siyasi nedenlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun her hangi bir mirasına rastlamak mümkün değildir. Bu savaşların temel nedenlerini, bölgedeki dinsel-kültürel farklılıklar değil, çeşitli devletlerin bölgeye yönelik birbirleriyle çelişen / çatışan çıkarları, amaçları ve o dönemki hükümetlerin yayılcı saldırgan siyasetleri oluşturdu (Bkz. Cekic, 2005).

3. 2. Göç Hareketleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki demografik mirasının ikinci kaynağını Osmanlı İmparatorluğu'nun vesile olduğu göç hareketleri oluşturur. Bu göç hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı iskân siyasetinin ve rakip devletler (Macaristan, Venedik, Avusturya, Rusya, Balkan devletleri) ile yaptığı savaşların ürünüdür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı iskân siyaseti sonucunda Anadolu'dan Balkanlar'a Türk göçü ve bu göç sonucunda Balkanlar'da Türk nüfusu oluştu. Bu nüfus, aşağıda açıklandığı gibi, Balkanlar'dan Anadolu'ya göçler sonucunda zamanla azalmış olsa da günümüze kadar varlığını korumayı başardı. Balkanlar bölgesinde Türk nüfusun ülkelere göre dağılımı yaklaşık rakamlarla şu şekildedir: Bulgaristan'da

1,2 milyon (% 13,5), Makedonya’da 82 bin (% 4), Romanya’da 44 bin (% 0,2), Yunanistan’da 110 bin (% 1) ve Kosova’da 50-60 bin (% 2) (İbrahimgil ve Konuk, 2006: XXI; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, 2003: 437; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992: 392-393; Sönmezoğlu, 2005: 128; <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 12.01.2011). Yani günümüzde Balkan ülkelerinde 1,5 milyona yakın Türk yaşamaktadır. Bu Türkler, iskân siyaseti çerçevesinde Anadolu’dan Balkanlar’a taşınmış olan Türklerin torunlarıdır.

Göç hareketlerinde savaşların rolü iskân siyasetinden daha fazla oldu. Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’da ilerlerken ve bölgeden çekilirken rakip devletlerle yaptığı savaşlar kitlesel göçlere neden oldu. Kitlesel göçler ise hem Balkan ülkelerinin hem de bugünkü Türkiye’nin demografik yapısını etkiledi/değiştirdi.

Osmanlı orduları 1385’ten itibaren Arnavutluk topraklarını fethetmeye başlayınca çok sayıda Arnavut bölgeyi terk edip çevreye göç etti. 1443’te İskender Bey (Skanderbeg) Venedik, Napoli ve Karadağ krallarının desteğiyle ayaklanarak bölgedeki Osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattı. İskender Bey, 1468 yılında ölünceye kadar 25 yıl Arnavutluk’a hakim oldu. Bu tarihten sonra Osmanlı orduları tekrar Arnavutluk’u ele geçirmeye başladı. Arnavutluk’un ikinci fethi sırasında çok sayıda Arnavut Güney İtalya, Napoli, Sicilya, Yunanistan, Romanya ve Mısır’a göç etti. 1649’da Osmanlı Devleti’ne karşı Venediklilerle işbirliği yapan Katolik Arnavut aileler Kosova’dan sürüldü. 1687-1690 yıllarında Kuzey Arnavutluk Katolikleri ayaklandılar ve savaş halinde olan Osmanlı Devleti’ne karşı Avusturya’yı desteklediler. Ayaklanma bastırıldıktan sonra Osmanlı Sultanı’na bağlı Peç Paşası Arnavutluk’un kuzeyindeki Katolik köylere baskı uyguladı. Baskılara dayanamayan Arnavut Katolik beyleri ve beylere bağlı aileler, Kosova başta olmak üzere kuzeye doğru göç ettiler (Sudetic, 1994: 9-13; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 1991: 387; Veinstein, 1995: 384; Bozboru, 1997: 65-70, 90-100; Marmullaku, 1975: 10-19).

1526’da Macaristan Krallığı’na karşı Mohaç Savaşı kazanıldıktan sonra Osmanlılar Macar kentlerini peşi sıra fethetti. Bunun üzerine çok sayıda Macar ve Alman Avusturya topraklarına göç etti. Osmanlı yönetimi Buda, Peşte, Peç ve Szeged kentlerine Bosnalı Müslümanları yerleştirdi. Ayrıca Macarların kuzeye doğru göç etmesi ilerleyen yıllarda Voyvodina, Banat, Baranya, Slavonya ve Bacska bölgelerine Sırp göçünü kolaylaştırdı (Veinstein, 1995: 355).

18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşları nedeniyle çok sayıda göç hareketi yaşandı: 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında bir hayli Bulgar ve Gagavuz Rusya'ya, 1806-1812 Savaşı esnasında ise bir kısım Bulgar nüfus Eflak ve Boğdan'a göç ettirildi (İpek, 2006: 269). Kırım Savaşı (Ekim 1853-Mart 1856) sonrasında 1860'ların başlarında 36 Tatar-Çerkez hane Dobruca'ya ve İslimye Sancağı'na yerleştirildi (Hacısalihioğlu, 2008: 40-41).

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus orduları bugünkü Bulgaristan topraklarını işgal etti. İşgal ordularını Bulgar ahali coşkuyla karşıladı ve Rus ordusuna destek verdi. Çünkü amaçları bu savaşta Osmanlı Devleti'ni yenip bağımsızlık elde etmektir. Ama amaçlarına ulaşamadılar. 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşması'yla birlikte Rus ordusu bölgeden çekildi. Rus ordusuyla işbirliği yapmış olan çok sayıda Bulgar aile geri çekilen Rus ordusu ile birlikte evlerini-yurtlarını terk edip Rusya'ya göçtü. Çünkü bölgeyi tekrar geri alan Osmanlı ordusu tarafından öldürülmekten korktular. Ayrıca Osmanlı Devleti, savaş sona erdikten sonra bazı yörelerde Rus ordusuna destek vermiş olan Bulgarları Eflak, Boğdan, Besarabya ve Kırım'a göç ettirdi. Sadece İslimye (Sliven) şehrindeki Bulgarlar'ın % 80'inden fazlası göç etmek zorunda kaldı (Hacısalihioğlu, 2008: 32-33; İpek, 2006: 269).

Kırım Savaşı sonrasında 1861'de Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarından 12 bin (1.561 hane) Bulgar Rusya'ya göç ettirildi. Daha sonradan bunların yaklaşık 8 bini kendilerine tahsis edilen arazileri beğenmedikleri için Balkan topraklarına geri döndü (Hacısalihioğlu, 2008: 35; İpek, 2006: 273-277). 93'Harbi sonrasında Trakya'dan 80 bin Bulgar yeni kurulan Doğu Rumeli Vilayeti'ne göçtü. Ayrıca Batı Makedonya'dan 15 bin, Eflak ve Sırbistan'dan 40 bin Bulgar savaş sonrasında yeni kurulan özerk Bulgaristan Prensliği'ne yerleşti (İpek, 2006: 370).

Osmanlı-Venedik savaşları nedeniyle 17. ve 18. yüzyıllarda çok sayıda Rum evini terk edip Dalmaçya kıyılarına, Venedik'e, Güney İtalya'ya, Korsika, Sicilya ve Malta adalarına, Orta Avrupa ve Rusya kentlerine göç etti. Rumların boşalttığı yerlere (Orta Yunanistan, Mora Yarımadası, Epirus ve ana karaya yakın diğer bazı adalar) Arnavutlar gelip yerleşti. Böylece Yunanistan'da Arnavut nüfus oluşmaya başladı.

Dalmaçya, Hırvatistan, Slavonya, Macaristan ve Transilvanya (Erdel) topraklarında yaşayan Müslümanlar, 1683-1699 ve 1716-1718 yıllarında Avusturya-Venedik ittifakına karşı kaybedilen savaşlar sırasında ve akabinde Osmanlı orduları ile birlikte geri çekildiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun buraları kaybetmesi

nedeniyle Müslümanlar Bosna-Hersek'e ve Sava'nın güney bölgelerine göç etmek zorunda kaldılar. 1683-1687 arasında yaklaşık 30 bin Müslüman Hırvatistan'dan kaçtı. 1699 sonu itibarıyla 130 bin Müslüman Bosna-Hersek'e sığınmış durumdaydı. Ayrıca bu savaşlar sırasında çok sayıda Bulgar, Rum, Romen ve Bosnalı Katolik (bunların çoğunluğu Hırvat'tır) Avusturya'nın eline geçen Slavonya'ya sığındı (Malcolm, 1999: 126-127, 149-152; Popovic: 187-188).

15. yüzyılda Sırbistan toprakları Osmanlıların eline geçmeye başlayınca Macaristan, Dalmaçya, Bosna ve Hırvatistan topraklarına Sırp göçü gerçekleşti. 1521'de Belgrad fethedilince Kanuni Sultan Süleyman buradaki ahalinin önemli bir kısmını (özellikle güvenmediği Sırp Beyleri ve ailelerini) İstanbul'a sürdü. Bu aileler, günümüzde Belgrad Ormanı ve Belgrad Kapısı olarak bilinen yerlere iskân edildiler. (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1992: 408). 1690 ve 1730 tarihlerinde yaşanmış olan büyük Sırp göçleri, Osmanlı-Avusturya savaşlarının ürünü oldu. Sadece 1690 yılı içinde, Habsburg ordularının geri çekilişine bağlı olarak 200 binden fazla Sırp, Peç Patriği'nin öncülüğünde evlerini terk ederek Sava Nehri'nin kuzeyine çekildi. Habsburg yönetimi göçmen Sırları sınır boylarına "paralı sınır muhafızları" olarak yerleştirdi ve onlara bir takım iktisadi, siyasal ve dinsel özerklikler tanıdı. Günümüzde Sırbistan'ın Voyvodina Özerk Eyaleti içinde yer alan Sremski Karlovci (Karlofça), yoğun Sırp göçleri sonucunda önemli bir Sırp merkezi haline geldi. 1766'da Peç'teki Sırp Patrikhanesi Osmanlı Sultanı tarafından lağvedilince Sırp Ortodokslarının merkezi Sremski Karlovci oldu. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca Sırp göçleri genellikle Voyvodina, Macaristan, Hırvatistan, Dalmaçya, Slavonya ve Karadağ topraklarına doğru gerçekleşti (Stavrianos, 1958: 97-98; Veinstein, 1995: 389-393; Wolff, 1967: 64-65).

Günümüzde Hırvatistan, Voyvodina, Bosna-Hersek ve Karadağ bölgelerinde yaşayan Sırların önemli bir bölümü (hepsi değil), 1389 Kosova Savaşı'ndan itibaren Osmanlı ordularından kaçıp göç etmek zorunda kalan Sırların torunlarıdır. Hırvatistan'da Sırp nüfusun yoğun olduğu Srpska Krajina (Sırp Sınırı) ve Slavonya bölgeleri 1690 ve 1730 göçleri sonucunda oluştu. Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde Srpska Krajina ve Slavonya Sırları, bu bölgeleri içeren "Sırp Krajina Cumhuriyeti"ni ilan ettiler (19 Aralık 1991). Böylece Srpska Krajina - Slavonya Sırları ile Hırvat ordusu arasında sert bir savaş yaşandı (Bkz. Sancaktar, 2011: 219-237).

Önce Osmanlı-Sırp ve sonrasında Osmanlı-Avusturya savaşları nedeniyle Sırlar Kosova'yı boşalttı. Sırların boşalttığı Kosova'ya Arnavutlar gelip yerleşti. Bu göçler sonucunda Kosova'da Arnavutlar çoğunluk, Sırlar ise azınlık ko-

numuna geldi. Böylece Sırp lar açısından Kosova’da bir “Arnavut sorunu” oluştu ve bölgede “Sırp-Arnavut çatışması” yaşandı (Rusinow, 1996: 84-85). Bu sorunun üstesinden gelmek için Sırp lar, buradaki Arnavutları Balkan Savaşları sonrasında Arnavutluk’a göçertmeye çalıştı. Bu durum Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında daha da arttı. Benzer siyaseti, Yunanistan Yanya’daki Arnavutlara uyguladı. Kosova ve Yanya’dan göçürülen Müslüman Arnavutların çoğu göç yollarında ölüp gitti (İpek: 2006: 338).

Tüm bu tarihsel veriler gösteriyor ki; Osmanlı İmparatorluğu’nun uyguladığı iskân siyaseti ve daha da önemlisi rakip devletlerle yaptığı savaşlar nedeniyle gerçekleşen göç hareketleri, Balkanlar’da etnik ve dinsel grupların iç içe geçmesinde büyük rol oynadı. Yani Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar’ın etnik-dinsel sosyal haritasını ve ilişkilerini büyük ölçüde değiştirdi (Rusinow, 1996: 79, 81).

Bu değişim Balkanlar’da etnik ve dinsel açıdan son derece heterojen devletleri doğurdu. Günümüzde Bulgaristan nüfusunun % 13’ü ve Romanya’nın % 27’si azınlıklardan oluşuyor. Makedonya’da Arnavutlar toplam nüfusun % 25’ini oluşturuyor. Sırbistan’da Arnavut, Macar, Roman, Boşnak ve Karadağlı; Bulgaristan’da Türk, Roman, Makedon, Ermeni, Tatar ve Pomak; Yunanistan’da Türk, Makedon, Arnavut, Pomak, Torbeş ve Roman; Arnavutluk’ta Yunan, Sırp, Roman, Bulgar, Ulah ve Makedon; Romanya’da Macar, Roman, Ukraynalı, Alman, Rus ve Türk; Kosova’da Sırp, Türk, Boşnak, Gorani, Roman ve Aşkalı; Hırvatistan’da Sırp, Boşnak, Macar, Sloven, Çek ve Roman; Slovenya’da Sırp, Hırvat, Boşnak, Macar, İtalyan, Alman, Avusturyalı ve Roman; Makedonya’da Arnavut, Türk, Roman, Sırp ve Torbeş; Karadağ’da Sırp, Boşnak, Arnavut, Hırvat ve Roman azınlıklar yaşıyor. Bosna-Hersek nüfusu ise Boşnak, Sırp ve Hırvat olmak üzere üç kurucu milletten oluşuyor (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 12.01.2011).

Bu etnik-dinsel topluluklar arasında savaşlara ve uluslararası krizlere varabilen ciddi anlaşmazlıklar yaşanıyor. Balkan ülkelerinde var olan etnik-dinsel heterojenlikte, henüz tamamiyle çözümlenememiş azınlık sorunlarında ve zaman zaman silahlı çatışmalara dönüşen etnik-dinsel anlaşmazlıklarda Osmanlı İmparatorluğu’nun demografik mirasını görebiliyoruz. Ama tabi ki, Balkan ülkelerinde yaşanılmış ve halen yaşanılmakta olan azınlık sorunlarını ve etnik-dinsel anlaşmazlıkları, tamamen bir “Osmanlı mirası” olarak tanımlamak ve açıklamak son derece yanıltıcıdır. Çünkü her ne kadar Balkanlar’da güçlü/etkili bir “Osmanlı demografik mirası” mevcut olsa da, söz konusu azınlık sorunları ve etnik-dinsel anlaşmazlıklar bugüne ait “bileşik sorunlar”dır. Yani bunlar, değişik ulu-

sal/uluslararası nedenlerden kaynaklanan ve çok sayıda ulusal/ uluslararası aktörün içeren sorunlardır.

Osmanlı İmparatorluğu sadece Anadolu'dan Balkanlar'a (iskân siyaseti yoluyla) ve Balkanlar içinde (rakip devletlerle savaşlar yoluyla) göçlere neden olmadı. Bunların yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun rakip devletlerle yaptığı savaşlar neticesinde Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru da kitlesel göçler yaşandı. Osmanlı orduları savaşları kaybedip doğruya doğru çekildikçe beraberinde Balkanlı Müslüman topluluklar da doğruya doğru ve nihayet "son kale" Anadolu'ya göç ettiler:

"Osmanlıların her toprak kaybedişlerinde Müslüman ahali göç dalgalarıyla çal-kalanmıştır. Bu göçler önceleri (17. yüzyıl sonu ile 18. yüzyıl başında) Panonya'dan (özellikle Macaristan, Hırvatistan ve Voyvodina'dan) Sırbistan ve Bosna-Hersek'e doğru ve Hırvatistan'dan (Lika ve Dalmaçya bölgelerinden) Bosna-Hersek'e doğru olmuştur. Daha sonraları ise (19. yüzyılda) Karadağ'dan Bosna-Hersek'e, Sancak'a, Arnavutluk'a, Kosova ve Makedonya'ya, nihayet (1878'den itibaren) Bosna-Hersek'ten (buradaki Müslümanların bir bölümü yerinde kalmıştır) doğruya (Sancak'a, Kosova'ya, Makedonya'ya) ve Türkiye'ye doğru olmuştur" (Popovic: 186-187).

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve bu savaşın sonunda Kırım'ın kaybedilmesi nedeniyle 500 bine yakın insan Anadolu ve Rumeli'nin değişik yerlerine göç etmek zorunda kaldı. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında 200 bin kadar Müslüman muhacir durumuna düştü. Benzer durum 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaşandı. Rus ordusunun girdiği yerlerdeki (özellikle Samakovcuk, Varna, Silistre) Müslümanlar katliamdan kaçmak için evlerini terk ettiler. Kırım Savaşı'ndan sonra ise 1856-1865 döneminde yaklaşık 2 milyon insan değişik yerlere göç etmek zorunda kaldı (Ağanoğlu, 2009: s. 337-338).

1821'de Mora Yarımadası'nda Yunan bağımsızlık ayaklanması başlayınca isyancılar bölgede yaşayan yaklaşık 90 bin kadar Türk nüfusa saldırdı. 1821-1833 arasında Türklerin bir kısmı öldürüldü. Mora, Eğriboz ve Atina bölgelerindeki Türkler hayatta kalabilmek için İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu'ya ve ayrıca Karaferiye, Varna, Filibe, Pazarcık, Yenişehir, Edirne ve Kıbrıs'a göç etti (İpek, 2006: 79-86).

Balkanlar'dan bugünkü Türkiye topraklarına göçler en yoğun şekilde 1875-1879 ve 1912-1945 dönemlerinde gerçekleşti. Bu tarihler anlaşılabileceği gibi sırasıyla Osmanlı-Rus, Balkan, Birinci Dünya, Türkiye-Yunanistan ve İkinci

Dünya savaşlarını kapsıyor. Savaşların sonucunda çok sayıda Müslüman (Türk, Boşnak, Torbeş, Pomak, Arnavut, Tatar, Çerkez, Roman) Anadolu'ya, Doğu Trakya'ya ve İmparatorluğun başkentine göç etmek zorunda kaldı. Göçün temel nedeni, savaşlar sırasında ve sonrasında Türk ve Müslüman topluluklara yapılan baskı, zulüm ve katliamlardır. Bu temel nedenden başka diğer bazı dini, iktisadi ve siyasal nedenler de göçlerin gerçekleşmesinde rol oynadı (Bkz. Ağanoğlu, 2001: 33-44, 61-91).

93'Harbi'nin ilk yılında 90 bin Türk ve Tatar Dobruca'dan bugünkü Türkiye'ye göç etti (Popovic: 124). Aynı savaş nedeniyle yaklaşık 300-400 bin Müslüman öldürüldü ve 1 milyon Müslüman (çoğunluğu Çerkez ve Tatar) 1877-1879 arasında evini terk etmek zorunda kaldı (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1992: 30; McCarthy, 1995: 90). Nedim İpek'in hesaplamasına göre bu sayılar daha fazladır: 1877-1878 yıllarında bugünkü Bulgaristan coğrafyasında yaşamakta olan Türklerin 500 bini savaş sırasında Bulgar ve Rus güçleri tarafından katledildi veya açlıktan ve hastalıktan öldü. Bu katliamdan veya hastalıktan/açlıktan kurtulabilen 1.200.000 Türk göçmen durumuna düştü (İpek, 1999: 40-41; İpek, 2006: 368). Savaş sonrasında 100 bin kadar Müslüman Doğu Bulgaristan'daki evlerine geri döndü. Ama Bulgar yetkililer geri gelenlerin güvenliğini sağlamadı. Savaş sırasında göç eden Müslümanların evlerine, hayvanlarına ve topraklarına el koymuş olan Bulgar ahali geri dönen Müslüman ailelere saldırdı. Bulgar makamları saldırılara göz yumarak daha fazla geri dönüşü engelledi (Hacısalihioğlu, 2008: 54-56).

Savaş sonrasında 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'ne bağlı başkenti Sofya olan özerk Bulgaristan Prensliği (Balkan Dağları'ndan Tuna Nehri'ne kadar uzanan topraklar, eski Tuna Vilayeti) ve başkenti Filibe olan özerk Doğu Rumeli Vilayeti (Balkan Dağları'nın güneyinde bulunan Edirne Vilayeti toprakları) kuruldu. 1885'te Bulgaristan Prensliği savaşmadan Doğu Rumeli'yi ilhak etti. 1908'de Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilan etti (Hacısalihioğlu, 2008: 47-49, 56-58). Bu süre zarfında (1878-1908) bölgede yaşayan Türklere ve diğer Müslüman topluluklara yönelik çeşitli baskılar uygulandı (Bkz. İpek, 1999: 132-149). Baskılardan dolayı 1883'te yaklaşık 50 bin ve 1893-1902 döneminde 72.524 kişi Bulgaristan'dan göç etti. Ayrıca aynı yıllarda Romanya, Bosna-Hersek ve Yunanistan'dan da göçler yaşandı (İpek, 1999: 150-153, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992: 398). Göçmenler İstanbul başta olmak üzere Makedonya, Kosova, Trakya ve Anadolu'nun değişik yerlerine yerleştirildi. Suriye, Trablusgarp, Beyrut ve Filistin'e yerleştirilenler de oldu (Bkz. İpek, 1999: 174-214; İpek, 2006: 97-99).

Berlin Antlaşması'nda Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılınca buradan İmparatorluğun başka yerlerine Boşnak göçleri başladı. 1882-1900 arasında yaklaşık 80 bin ve 1904-1914 arasında 20 bin Boşnak Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ'dan ayrılıp Yenipazar Sancağı, Makedonya, Kosova, İşkodra, İstanbul ve Anadolu'nun değişik bölgelerine (özellikle Eskişehir, İzmit, Ankara, Adapazarı, Biga) yerleşti (İpek, 2006: 119-121; Popovic: 197). Boşnak göçü sonucunda Ankara'da bir "Boşnak Mahallesi", İzmir'de "Yeni Boşnak Köyü", Biga'da "Yeni Bosna Köyü" ve Bursa'da "Boşnak Köyü" kuruldu. Bursa'nın nüfusu, 93'Harbi'nden itibaren otuz yıl içinde Balkanlar'dan gelen göçler sonucunda iki kat arttı (Georgeon, 1995: 175-176; İpek, 2006: 319, 320, 325).

Balkan Savaşları sırasında (1912-1913) 200 bin Balkan Türkü öldürüldü (Şimşir, 1992: 52-53). Katliamdan kurtulabilmek için Batı Trakya ve Makedonya'dan 440 bin Türk Anadolu'ya göç etti. Balkanlar'ın başka yerlerinden gelen diğer Müslümanlarla birlikte bu sayı bir milyona yaklaştı (İpek, 1999: s. 154). İlhan Tekeli'ye göre Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında tüm Balkanlar'dan Türkiye'ye göç eden insan sayısı 640 bindir (Aktaran Ağanoğlu, 2001: 94). Sadece Bulgaristan'dan gelenlerin sayısı ise 115.883'tür (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992: 398). Muhacirler Doğu Trakya, İstanbul, Anadolu ve daha az olmakla birlikte Suriye'ye sığındılar. Ayrıca Mübadele Anlaşması çerçevesinde 1921-1926 arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye 398.849 kişi göç etti (McCarthy, 1995: 161, 177).

Balkanlar'ın değişik yerlerinden Türkiye'ye gerçekleşen göçler – kesin olmamakla birlikte- 1870'lerden 1920'lere kadar 1.445.000, 1923-1939 arasında 815 bin, 1940-1945 arasında ise 21 bindir (Kirişçi, 1995: 61, 63). Nedim İpek'e göre 1877-1911 arasında yaklaşık 1,3 milyon, Balkan Savaşı ve sonrası bir milyon kişi Balkanlar'dan Türk hâkimiyetinde bulunan topraklara göç etti (İpek, 2006: 369). Bir başka araştırmacı, 1912-1941 döneminde yaklaşık 700 bin Balkanlı Müslüman'ın Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldığını yazıyor (Baymak, 2010: 118). Todorova'nın verdiği rakamlara göre ise; 1825-1900 döneminde bir milyondan fazla Müslüman Balkanlar'dan Anadolu'ya ve İmparatorluğun diğer bölgelerine göç ederken, bir milyon Hristiyan da Müslümanların boşalttığı yerlere yerleştirildi. 1912-1922 döneminde yani sadece on yıl içinde Balkanlar'dan (özellikle Yunanistan'dan) Anadolu'ya 500 bin Müslüman ve Anadolu'dan Yunanistan'a 1,5 milyon Ortodoks Hristiyan (büyük çoğunluğu etnik Rum) göç ettirildi. Bunların önemli bir bölümü Atina ve Selanik'e yerleştirildi (Todorova, 2003: 348; Todorova, 1994: 66; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1992: 76).

Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisiyle Müslümanlaşan Balkan insanının Türkiye'ye göçü İkinci Dünya Savaşı sonrasında da devam etti: Kemal Kirişçi'nin hesaplamasına göre 1950-1990 arasında Bulgaristan'dan gelen göçmen sayısı 515.678, 1946-1990 döneminde Yugoslavya ve Romanya'dan gelen göçmen sayıları sırasıyla 186.925 ve 1.225'tir. 1946-1970 arasında Yunanistan'dan göç edenler ise 25.889 kişidir (Kirişçi, 1995: 64, 66, 68, 70). İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren 611.731 kişi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etti. Bu kitlesel göçün yarısından fazlası 1989-1992 yıllarında gerçekleşti (Hacısalihoglu, 2008: 65). 1950-1964 arasında Yugoslavya'nın sadece Sancak bölgesinden 30 bin Boşnak aile Türkiye'ye göç etti. Buna Makedonya ve Kosova bölgelerinden gelen Boşnaklar da eklenince sayı 250 bin kişiyi aştı (Catic, 2009: 422, 425). 1953'te Türkiye ile Yugoslavya arasında imzalanan antlaşma çerçevesinde 1953-1967 döneminde Kosova'dan 412 bin kişi Türkiye'ye göç etti. (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, 2002: 220). Sırp gazetesi *Politik Express*'e göre 1945-1980 döneminde tüm Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 1 milyonu aştı (Gazeteden aktaran Baymak, 2010: 119).

H. Yıldırım Ağanoğlu'nun araştırmasına göre 1934-1960 arasında 23.788 ve 1960-1980 arasında 20 bin Türk Yunanistan'dan Türkiye'ye geldi. 1923-1980 arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam 504.567 kişi, 1989'da ise 310 bin kişi göç etti. 1989'da gelenlerin 65 bini Todor Jivkov'un iktidardan düşmesi ve Türk'lere yönelik baskıların azalması sonucunda Bulgaristan'a geri döndü (Ağanoğlu, 2001: 309, 316, 319). Başka bir kaynağa göre 1989'da Bulgaristan'dan gelenlerin sayısı 340 bin ve 1990 sonrasında geri dönenlerin sayısı 160 bindir (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992: 392). 1952-1967 döneminde Yugoslavya'dan Türkiye'ye 175.392 kişi göç etti. Ayrıca 1992-1995 yıllarında Bosna-Hersek Savaşı'ndan kaçan 20 bin kadar Boşnak Türkiye'ye sığındı. Romanya'dan gelenlerin sayısı ise 1923-1938 döneminde 113.710, 1939-1960 döneminde 7.631'dir. Ayrıca 1991 sonrasında yani sosyalist rejim yıkıldıktan sonra 15 bin civarında Romanyalı Türk'ün turist vizesiyle Türkiye'ye gelip yerleştiği tahmin ediliyor (Ağanoğlu, 2001: 328, 330, 332, 335).

19. yüzyıldan 1990'lara kadar Balkan ülkelerinden Türkiye'ye gerçekleşen tüm bu göçler Balkan ülkelerinin demografik yapısını değiştirdi. Türkiye'ye göç edenler Türk ve Müslüman olduğu için, göç veren Balkan ülkelerindeki Türk ve Müslüman nüfus ciddi biçimde azaldı. Böylece Balkan ülkelerinde "Hristiyanlar ile Müslümanlar", "Slavlar ile Türkler" ve "Rumlar ile Türkler" arasındaki nüfus dengesi birincilerinin lehine değişti. Balkanlı Türkler ve diğer Müslüman topluluklar, Osmanlı orduları ile birlikte doğuya ve nihayet "son kale" Anadolu'ya çe-

kildikçe Balkan kentlerindeki Müslüman ve Türk nüfus azaldı, buna karşılık Hıristiyan Slav ve Rum nüfusun oranı arttı.

Örneğin; günümüzde Bosna-Hersek içinde yer alan Banja Luka'da Hıristiyanların oranı 1655'te sadece % 6 iken 1807'de % 80'e ulaştı (Veinstein, 1995: 391). 1878'de Bosna-Hersek Avusturya'nın eline geçince buradan dışarıya Boşnak göçü başladı. Bosna-Hersek'te Boşnakların boşalttığı yerlere Avusturya yönetimi Katolikleri (çoğunluğu Hırvat) yerleştirdi. Böylece Bosna-Hersek nüfusu içinde Müslümanların oranı azalırken Katoliklerin oranı artış kaydetti 1878 sonrasında (Popovic: 197). Bosna-Hersek'in tarih boyunca en önemli ve en büyük şehri olan Saraybosna'da Katoliklerin sayısı 1851'de sadece 239 idi. şehirdeki Katolik nüfus 1895'te 16.672'ye çıktı (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009: 130). Katolik nüfustaki bu büyük artışın temel nedeni, 1878 sonrasında Avusturya'nın buraya Katolikleri taşıması oldu.

93'Harbi sırasında ve sonrasında gerçekleşen kitlesel katliam ve göç sonucunda Bulgaristan nüfusu içinde Türklerin payı % 19'a gerilerken, Bulgarların payı % 70'e yükseldi. Katliam ve göç neticesinde 1877-1887 arasında Türk nüfus 672.215'e ve 1912'de yarım milyona geriledi. Bugünkü Bulgar başkenti Sofya'da 1530-1570 döneminde nüfusun % 80 ila 70'i Türklerden oluşurken bu oran 1880'de % 2,6'ya düştü (İpek, 2006: 97, 345, 369, 371). Bulgaristan genelinde Türk nüfusun oranı 93'Harbi sonrasında sürekli düşüş kaydetti: 1887'de % 19,2, 1892'de % 17,2, 1900'de % 14,4 ve 1989'da % 13,5. Doğu Rumeli Vilayeti'nde Türk sayısı 93'Harbi sonucunda 250 binden 120 bine indi. Filibe Sancağı'nda 1875'te 300 bin olan Türk nüfus üç yıl sonra 15 bine düştü (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992: 392-393, 398).

Balkan Savaşları öncesinde Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan topraklarında 2.315.293 Müslüman yaşıyordu. Savaş sırasında ve akabinde yaşanan katliamlar ve zoraki göçler sonucunda bu sayı 870.114'e geriledi (İpek, 2006: 345). 1900 yılında Selanik nüfusunun % 47'si Yahudi², % 22'si Türk, % 14'ü Rum ve

² 20. yüzyılın başında Selanik'te Yahudi nüfusun bu kadar çok olmasının temel nedeni, Batı Avrupa'daki baskılardan kaçan Yahudilerin Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren Osmanlı Sultanları tarafından buraya yerleştirilmesidir. Böylece 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selanik'teki Yahudi nüfus sürekli arttı. Ama şehir Yunanistan'ın eline geçtikten sonra Yahudiler çeşitli baskılarla karşılaştılar. Bu baskılar nedeniyle Yahudi nüfus Selanik'i terk etmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan Almanya tarafından işgal edildi. Bu sırada Selanik'te bulunan 49 bin Yahudi'den 45 bini Alman ordusu tarafından katledildi. Katliamdan kurtulabilenler ise şehri terk etti (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009: 353-356). Yani, Osmanlı egemenliği altında gelişip

% 8'i Bulgar idi. Şehir, Balkan Savaşları sonucunda Yunanistan'ın eline geçince buradaki Yahudiler, Türkler ve Bulgarlar göç etmeye başladı. Göçenlerin yerine Trakya ve Batı Anadolu'dan Rumlar getirildi. Nüfus mübadelesi sırasında da 100 bini aşkın Rum Selanik'e yerleştirildi. Böylece Selanik'te Rum nüfusun oranı 1928'de –sadece 28 yıl içinde- % 81'e yükseldi. (*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009: 356).

Yani göçler ve katliamlar sonucunda Türklerin ve diğer Müslüman toplulukların boşalttığı Balkan kentlerini ve köylerini Hristiyan Slavlar ve Rumlar doldurdu. Böylece 19. yüzyılın başından itibaren Balkan ülkelerinde “yeniden Hristiyanlaşma ve Millileşme” yaşandı. Balkan ülkelerinin nüfusu iyice Hristiyanlaştı, Slavlaştı (Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan, Bosna-Hersek) ve Rumlaştı (Yunanistan). Bu durum Balkanlar'da milli devletlerin kurulmasını kolaylaştırdı. Zaten bu amaçla Türk-Müslüman topluluklar, Balkan devletleri tarafından göç ettirildi ve katledildi (İpek, 2006: 339).

Balkanlar'dan (ayrıca Kafkasya ve Kırım'dan) gelen göçler Türkiye'deki Türk ve Müslüman sayısını/oranını arttırdı. 1880-1912 göçleri sonucunda Anadolu'da Müslüman nüfusun oranı % 70'ten % 80'e yükseldi (İpek, 2006: 346). Ayrıca Balkanlar'dan gelen Müslüman Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Torbeşler ve Romanlar Türkiye'nin etnik-kültürel yapısını heterojenleştirdi. Türkiye'ye göç eden Türk olmayan Balkanlı Müslümanlar ile Türkiye'deki Türkler arasında çatışma istisnai oldu. Yıllar geçtikçe karma evlilikler ve iç içe geçişler arttı. Sonuçta etnik-kültürel anlamda bir sentez gelişti. Bu da, Osmanlı İmparatorluğu'nun modern Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı önemli bir demografik miras oldu.

4. Sonuç

1299'da kurulup 1918'e kadar varlığını sürdürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu bu süre zarfında Balkanlar, Anadolu, Kafkasya, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Karadeniz ve Akdeniz coğrafyalarında hüküm sürdü ve etkili oldu. Doğal olarak bu büyük imparatorluk, ele geçirdiği ve yüzyıllar boyu hâkimiyetini kurumsallaştırdığı coğrafyalara/toplumlara değişik alanlarda (iktisat, siyaset, kültür, din, vs.) ve değişik düzeylerde (güçlü veya zayıf) miraslar bıraktı.

büyüyen ve Balkanlar'ın “Yahudi merkezi” haline gelen Selanik'te Yahudi nüfus, 1912'den itibaren Yunan egemenliği altında hızla azaldı ve 1940'ların başında tamamen silinip gitti.

İktisadi, siyasal, bilimsel-teknolojik ve askeri yönden üstün olan bir devlet/medeniyet kaçınılmaz olarak bu alanlarda kendisinden daha zayıf/etkisiz olan devletleri ve toplumları etkiler. Günümüzde buna en güzel örnek Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'dir. En büyük iktisadi, siyasi, bilimsel-teknolojik ve askeri güç olan ABD, diğer devletleri ve toplumları pek çok alanda (iktisat, siyaset, bilim-teknoloji, kültür vs.) etkilemektedir. Dolayısıyla, kendi çağında Balkan devletlerine ve toplumlarına üstünlük sağlamış olan Osmanlı İmparatorluğu kaçınılmaz olarak bölgeyi derinden etkiledi.

1354-1683 döneminde Balkanlar'da ilerleyen, 1683 Viyana Kuşatması sonrasında gerileyen, 1821-1913 döneminde Balkan topraklarından (Doğu Trakya hariç) çekilen ve 1918'de Birinci Dünya Savaşı sonucunda tamamıyla yıkılan Osmanlı İmparatorluğu, bu uzun zaman sürecinde geniş kapsamlı ve köklü siyasal, iktisadi ve sosyo-kültürel kurumsallaşma gerçekleştirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar bölgesine yüzyıllar boyunca hakim olan kurumsal yapısı, bölgeyi değişik alanlarda (siyaset, iktisat, kültür, din, toplum, vs...) etkiledi. Bu etkiler, kaçınılmaz olarak değişik alanlarda değişik düzeylerde miraslara dönüştü: Siyasal, iktisadi, kültürel, demografik miraslar.

Balkan memleketlerinin her birinde günümüzde halen çok sayıda Osmanlı eseri ve çeşitli kültür izleri (dil, edebiyat, müzik, yemek) mevcuttur. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kültürel mirası, makalenin ikinci bölümünde açıkladığım altı temel nedenden dolayı Balkanlar'ın yerel (otokton) kültürlerini değiştirip-dönüştürecek kadar güçlü ve etkili olamadı. Dolayısıyla kültürel miras, demografik mirasa göre daha zayıf ve daha sınırlı kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye bıraktığı demografik miras, kültürel mirasından çok daha güçlü ve etkili oldu. Demografik miras, Balkanlar'daki "kitleleşme süreci" ve "kitleleşme göç hareketleri" vasıtasıyla/sonucunda meydana geldi. Balkanlar'da İslamiyet dininin kitleleşmesi, kurumsallaşması ve böylece Müslüman toplulukların oluşması tamamıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ürünüdür. Dolayısıyla günümüzde Balkan ülkelerinde varlıklarını güçlü biçimde devam ettiren Boşnaklar, Torbeşler, Pomaklar, Müslüman Arnavutlar, Müslüman Romanlar ve tabi ki Balkanlı Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun günümüze kadar ulaşmış olan çok önemli demografik miraslarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da vesile olduğu kitleleşme ve göç hareketleri ayrıca bölgede dinsel ve etnik açıdan heterojen ülkelerin oluşmasında büyük rol oynadı. Yani Balkan ülkelerinin bugünkü heterojen top-

lumsal yapıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki bir diğer önemli demografik mirasıdır.

Bu heterojenlik içinde geçmişte ve günümüzde zaman zaman silahlı çatışmalara kadar varan sorunlar yaşandı ve yaşanıyor. Fakat Balkan ülkeleri içinde ve arasında meydana gelen etnik-dinsel anlaşmazlıkları ve çatışmaları sadece “Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik mirası” olarak görmek/yorumlamak yanlış. Çünkü bu anlaşmazlıkların/çatışmaların asıl (birincil) nedeni, hem Balkan devletlerinin hem de bölge dışı güçlü devletlerin (ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Avusturya, Rusya) Balkanlar'a yönelik birbirleriyle çelişen/çatışan siyasetleri ve çıkarlarıdır. Yani modern Balkanlar'ın modern sorunlarını “doğrudan” ve “sadece” Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü demografik mirasına bağlamak yanlıştır. Çünkü bu sorunlar, çok aktörlü modern uluslararası siyasetin çok aktörlü ve çok nedenli modern bileşik sorunlarıdır.

Dolayısıyla Balkanlar bölgesindeki sorunları incelerken, çözüm üretmeye çalışırken ve bölgeye yönelik dış siyaset stratejileri geliştirirken, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasından hareket etmek yanlış olacaktır. Balkanlar'ı doğru anlayabilmek, halihazırdaki sorunları çözebilmek ve bölgeye yönelik gerçekçi (uygulanabilir) dış siyaset stratejileri geliştirebilmek için, sadece “Osmanlı mirasını” temel almak yeterli olmayacaktır. Bunun yanında ayrıca, Balkanlı devletlerin ve büyük güçlerin bölgeye dönük amaçlarını ve siyasetlerini iyi anlamak gerekir. Ancak bu şekilde doğru/faydalı stratejiler ve çözümler geliştirip doğru/faydalı sonuçlara ulaşabiliriz.

KAYNAKÇA

Adıyeke, A. Nühket ve Adıyeke, Nuri (2010), “1912-1924 Yılları Arasında El Konulan Müslüman Vakıf Emlakı ve Eşyası”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II, Bildiriler*, I. Cilt, ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 18-32.

Ağanoğlu, H. Yıldırım (2001), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul, Kum Saati.

Ağanoğlu, H. Yıldırım (2009), “Rumeli’den Göçler ve Osmanlı Devleti’nin İskan Siyaseti”, *Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arası Etkileşim*, ed. Caner Sancaktar, İstanbul, TASAM Yayınları, s. 335-359.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000), *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*, IV. Cilt, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti.

Balbay, Mustafa (1997), *Balkanlar*, İstanbul, Çağdaş Yayınları.

Baymak, Osman (2010), “Eski Yugoslavya Topraklarından Türkiye’ye Göçler”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II, Bildiriler*, I. Cilt, ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 116-127.

Bazin, Louis (1995), “Osmanlı İmparatorluğunda Düşünce ve Kültür Yaşamı”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 375-415.

Beldiceanu, Nicoara (1995), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Örgütü (XIV-XV. Yüzyıllar)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I: Osmanlı Devletinin doğuşundan XVIII. yüzyılın sonuna*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 145-170.

Bozbora, Nuray (1997), *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk: Arnavut Ulusçuluğu’nun Gelişimi*, İstanbul, Boyut Yayınları.

Castellan, Georges (1995), *Balkanların Tarihi*, çev. Ayşegül Yarman Başbuğu, İstanbul, Milliyet Yayınları.

Catic, Refik (2009), “Bosna Hersek ve Sancak’taki Boşnaklar”, *Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arası Etkileşim*, ed. Caner Sancaktar, İstanbul, TASAM Yayınları, s. 413-427.

Cekic, Smail (2005), *The Aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo, KULT / B.

Demirci, Mehmet (2010), “Gazi Dervişler ve Balkanlar”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II, Bildiriler*, I. Cilt, ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 349-360.

Duru, Necip Fazıl (2010), “Arnavut Atasözleri ve Deyimlerinde Türkçe Unsurlar”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II*, I. Cilt, ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 384-392.

Georgeon, François (1995), “Son Canlanış (1878-1908)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarih-II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 145-216.

Gjorgiev, Dragi (2009), “Osmanlı Mirası Makedon Torbeşleri: Bazı Tarihi İkilemler ve Çağdaş Uyuşmazlıklar Üzerine”, *Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arası Etkileşim*, ed. Caner Sancaktar, İstanbul, TASAM Yayınları, s. 301-306.

Hacımeyliç, Kazım (2010), “Bosna-Hersek’te Tasavvuf”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II, Bildiriler*, I. Cilt, ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 519-543.

Hacısalihoglu, Mehmet (2008), *Doğu Rumeli’de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı’nda 1878’den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Hacısalihoglu, Neriman Ersoy (2008): “Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Bulgaristan’da Türk Vakıfları”, *Uluslararası Sempozyum: Köprüler Kurduk Balkanlara*, ed. H. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, s. 155-161.

Huntington, Samuel P. (1993): “The Clash of Civilization”, *Foreign Affairs*, 72 (3), s. 22-49.

Imber, Colin (2006), *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650: İktidarın Yapısı*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi.

İbrahimgil, Mehmet Zeki (2008), “Balkanlar’da Türk Eserlerinin Bugünkü Durumu ve Köprü Mimarisinden Örnekler”, *Uluslararası Sempozyum: Köprüler Kurduk Balkanlara*, ed. H. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, s. 207-228.

İbrahimgil, Mehmet Z. ve Konuk, Neval (2006), *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri*, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

İnalcık, Halil (1996), “The Meaning of Legacy: The Ottoman Case”, *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint On The Balkans and the Middle East*, ed. L. Carl Brown, New York, Columbio University Press, s. 17-29.

İpek, Nedim (1999), *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

İpek, Nedim (2006), *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon, Serander.

İslam Ansiklopedisi Cilt 3 (1991), Cilt 4-5-6 (1992), Cilt 17 (1998), Cilt 26 (2002), Cilt 27 (2003), Cilt 30 (2005), Cilt 35 (2008), Cilt 36 (2009), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İzzetbegoviç, Aliya (2003), *Bosna Mucizesi*, çev. Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmedoğlu, İstanbul, Yöneliş.

Kiel, Machiel (1900), *Studies on the Otoman Architecture of the Balkans*, Hampshire, Variorum.

Kiel, Machiel (2000), *Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, çev. İlknur Kolay, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kinross, Lord (2008), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükselişi ve Çöküşü*, çev. Meral Gaspıralı, İstanbul, Altın Kitapları.

Kirişçi, Kemal (1995), “Post Second World War Immigration from Balkan Countries to Turkey”, *New Perspectives on Turkey*, 12, s. 61-77.

Konuk, Neval (2008), *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy’de Osmanlı Mimarisi*, Ankara, Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Konuk, Neval (2010), *Yunanistan’da Osmanlı Mimarisi*, I. Cilt, Ankara, Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Koyuncu, Aşkın (2010), “Sofya’daki Sofu Mehmed Paşa Camisi (Kara Cami)’nin Kiliseye Dönüştürülmesi”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II, Bildiriler*, II. Cilt, ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 129-146.

Kut, Metin (2002), “Siyasi Tarih (1300-1600)”, *Türkiye Tarihi-2: Osmanlı Devleti, 1300-1600*, ed. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 23-144.

Lampe, John R. (1996), *Yugoslavia as History*, Cambridge, Cambridge University Press.

Lowry, Heath W. (2008), *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi, 1350-1550: Kuzey Yunanistan’ın Fethi, İskanı ve Altyapı Gelişmeleri*, çev. Ahmet Cermal, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları

Malcolm, Noel (1999), *Bosna*, çev. Aşkın Karadağlı, İstanbul, Om Yayınevi.

Marmullaku, Ramadan (1975), *Albania and the Albanians*, London, Hurst & Company.

McCarthy, Justin (1995), *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims (1821-1922)*, Princeton, Darwin Press.

Ortaylı, İlber (2005), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Popovic, Aleksandre (basım tarihi yok), *Balkanlar’da İslam*, çev. Komisyon, İnsan Yayınları.

Rusinow, Dennison (1996), “The Ottoman Legacy in Yugoslavia’s Disintegration and Civil War”, *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint On The Balkans and the Middle East*, ed. L. Carl Brown, New York, Columbia University Press, s. 78-99.

Salih, Eyüp (2010), “Makedonya’daki Tarikatler, Silsileleri, Maneviyat Büyüklüğünün Hayatları ve Hizmetleri”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II, Bildiriler*, II. Cilt, ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 311-321.

Sancaktar, Caner (2011), *The Serbo-Croat Relations In Yugoslavia: Constructive Cooperation and Destructive Conflict*, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing.

Schevill, Ferdinand (1991), *A History of the Balkans: From the Earliest Times to the Present Day*, New York, Dorsted Press.

Sönmezoğlu, Faruk (2005), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları.

Stavrianos, L. S. (1958), *The Balkans since 1453*, New York, Holt, Rinehart and Winston.

Sudetic, Charles (1994), “Historical Setting”, *Albania: A Country Study*, ed. Raymond Zickel ve Walter R. Iwaskiw, Washington, Federal Research Division, Library of Congress, s. 3-53.

Sugar, Peter (1977), *Southeastern Europe Under Ottoman Rule (1354-1804)*, Seattle, University of Washington Press.

Şimşir, Bilal N. (1992): “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı: Bildiriler*, 7 Haziran 1985, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 47-66.

Tansuğ, Feza (2010), “Balkanlarda Türk Musikisi”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II, Bildiriler*, II. Cilt, ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 378-380.

Temren, Belkıs (1995), *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Todorov, Nikolai (1977), *A Short History of Bulgaria*, Sofia, Sofia Press.

Todorova, Maria (1994), “The Ottoman Legacy in the Balkans”, *Balkans: A Mirror of the New International Order*, ed. Günay Göksu Özdoğan ve Kemal Saybaşılı, İstanbul, Eren Yayıncılık, s. 55-74.

Todorova, Maria (2003), *Balkanlar’ı Tahayyül Etmek*, çev. Dilek Şendil, İstanbul, İletişim Yayınları.

Veinstein, Gilles (1995), “Balkan Eyaletleri (1606-1774)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I: Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 349-413.

Wolff, Robert Lee (1967), *The Balkans In Our Time*, New York, W. W. Norton & Company.

Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu (2008), “Balkan Halklarının Dil ve Folklorunda Türk İzleri”, *Uluslararası Sempozyum: Köprüler Kurduk Balkanlara*, ed. H. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, s. 97-112.

Yıldız, Hüseyin (2010), “Boşnakçanın Söz Varlığında Türkçe Ekler”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II, Bildiriler*, II. Cilt, ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 500-535.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 12.01.2011.

JAPAN'S PRE AND POST 3/11 ENERGY POLICY: DISTRESSING LESSONS AND BLURRED PROSPECTS

Elena SHADRINA*

ABSTRACT

The scale of the challenge Japan is faced with after the triple disaster of March 11, 2011 is enormous. This paper focuses on one sphere - energy policy, which affects the entire socio-economic and political situation at present and is to determine the country's future. The paper seeks to analyze Japan's energy policy before 2011 highlighting the aspects of risk management, assess the socio-economic costs associated with the energy crisis followed after the earthquake and tsunami, examine the options for the nation's future energy policy and discuss potential implications of Japan's changing energy policy for the international energy market.

Keywords: Japan, Energy Policy, Earthquake, Tsunami and Nuclear Crisis.

ÖZET

Japonya'nın 3/11 Öncesi ve Sonrası Enerji Politikası: Sıkıntı Veren Dersler ve Bulanık Olasılıklar

Japonya 11 Mart 2011 de yaşadığı üçlü felaketten sonra devasa boyutlarda bir zorlu mücadele ile karşı karşıya kalmıştır. Bu çalışmanın odak noktasını, günümüz Japonya'sında tüm sosyo-ekonomik ve siyasi durumu etkileyen ve ülkenin geleceğini belirleyecek olan enerji politikası oluşturmaktadır. Çalışma Japonya'nın 2011 öncesi enerji politikasını, risk yönetiminin çeşitli veçhelerini öne çıkararak, deprem ve tsunami sonrası enerji kriziyle birlikte ortaya çıkan sosyo-ekonomik maliyeti değerlendirerek, Japonya'nın gelecekteki enerji politikası seçeneklerini ve Japonya'nın değişen enerji politikasının uluslararası enerji pazarı için olası etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Japonya, Enerji Politikası, Deprem, Tsunami ve Nükleer Kriz.

1. Introduction

March 11, 2011 has become the saddest day in the entire post-war history of Japan. At 14:46, the Great East Japan Earthquake¹ of 9.0-magnitude hit the

* Doç. Dr., Meiji Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Enstitüsü (shadrina@meiji.ac.jp)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. V, No. 2, (Ekim 2012)

archipelago. By seismological measures, the 3-11 Earthquake is the most powerful in Japan's history and one of the world's five strongest since the beginning of the record-keeping in 1900. However, the gigantic physical damage was caused not by the earthquake; the tsunami waves of the heights exceeding 40.5 meters in some areas struck the north-eastern coasts of Japan sweeping away the whole villages and devastating the towns.

Observable immediate consequences of the natural disaster were unbearable hardships of the tens of thousands of brave people of Tohoku region suffering low temperatures, shortages of cooked food and drinking water; demolished and severely destroyed industrial and social infrastructure; ruined manufacturing facilities; disrupted supply chains; etc. Apprehension of much more colossal damage started to appear gradually several days after the quake, when the word "meltdown" became a part of everybody's lexicon and everybody's life started stretching into a new unknown dimension.

Literally, there was no unaffected side in the post-March 11 Japan's life. Not to speak about the disaster's profoundly devastative impact on Japan's industrial sector and businesses, some unthinkable things happened. For instance, Japan's map of hot springs (*onsen*) resorts has changed, because hot springs disappeared in some places winding down the established businesses and started gushing in new locations, sometimes even from the basements of the houses. Geophysical effect of the earthquake is that portions of north-eastern Japan moved 2.4 meters closer to North America. The sport industry had been adjusting to the electricity shortage following the halts of the nuclear power plants (NPPs) in the disaster hit area through the rescheduling and shortening the baseball matches. Sacral for any Japanese *hanami* (cherry blossom festival) in the spring of 2011 has gone almost unnoticed over the people's despair as well as because of the introduced promptly after the disaster *setsuden* (energy saving) measures.

A dreadful price of the earthquake and tsunami, according to February 8, 2012 report by the National Police Agency,² is 15,846 dead, 3,317 missing and 6,011 injured. The material loss is enormous (and yet likely to be revised upward). There are some 128,558 units of property totally and 243,486 units half collapsed; almost 4,000 places of damage on the roads, nearly 80 cases of damage on the bridges, about 30 events of damage on the railways, etc. The

¹ Various names were given to this major disaster; among the most frequently used ones are Tohoku-chihou Taiheiyoku Oki Jishin and Higashi Nihon Dai Shinsai.

² Accessible at: http://www.npa.go.jp/archive/keibi/biki/higaijokyo_e.pdf

disaster, commonly referred to as a triple disaster (combined earthquake, tsunami and nuclear accident), caused the total direct economic losses of 16.9 trillion yen or cost Japan an equivalent of 3.5 % of its GDP, according to the government's June 2011 report.³

By fatal coincidence, one of the natural disaster's victims – Tokyo Electric Power Company (TEPCO) – turned into a monstrous culprit. The earthquake and tsunami consequences for the entire country were tremendously aggravated by the situation on TEPCO's Fukushima NPP. Having lost control over its Dai-Ichi plant, TEPCO caused vast populated and industrialised area surrounding the Fukushima NPP suffer radiation and its wide-ranging appalling effects. Organized by the Cabinet Office the Investigation Committee on TEPCO's Management and Finances, concluded that the amount of compensation to be paid by TEPCO in two years from 2011 would be 4.5 trillion yen, including compensation until the normal situation is restored 1.024,6 trillion yen in 2011 and 897.2 billion later, of which evacuation expenses - 113.9 billion yen, mental distress - 127.6 billion yen, business loss - 191.5 billion yen, damage associated with invalidity and other factors - 264.9 billion yen; also temporary damages are evaluated at 2.618,4 trillion yen, of which damages such as loss of assets - 570.7 billion yen, damages in agriculture, tourism, manufacturing and other industries due to harmful rumours - 1,303.9 trillion yen.

The scale of the challenge Japan is faced with is indeed enormous. As the released in May 2011 report by the Institute for Sustainable Energy policies assesses, "March 11, 2011 is the historic 'third reset' day for Japan, following the Meiji Restoration and the defeat in the Pacific War."⁴

This paper focuses on one particular sphere, which definitely affects the entire socio-economic and political situation at present and is certainly to determine the country's future. The paper seeks to analyze Japan's energy policy before 2011 highlighting the aspects of risk management, assesses the socio-economic costs associated with the energy crisis followed after the Great Tohoku Earthquake and Tsunami and examine the options for the nation's future energy

³ Higashi Nihon Shinsai ni okeru Higaigaku no Suikei ni tsuite [Information on Estimates of the Damages Caused by the Great East Japan Earthquake]. Retrieved from: <http://www.bousai.go.jp/oshirase/h23/110624-1kisya.pdf>

⁴ From "Unplanned Power Outages" towards a "Strategic Energy Shift". A Report on Japan's Energy Shift since March 11th. Institute for Sustainable Energy Policies, Japan. May 6, 2011, p. 22. Retrieved from http://www.isep.or.jp/images/press/ISEP_Strategy%20No1%20Revised.pdf

policy. Also, some potential implications of Japan's changing energy policy for the international community are discussed.

2. Japanese Energy Policy Before 2011

2.1. Energy Policy Review

Beginning from 1967, every two to five years the government published long-term energy supply-demand outlook (*Choki enerugii jukyu mitoshi*), which forecast the most important parameters under different policy scenarios and assumptions. The outlook however did not contain the policy itself. The latter had been informed by various measures of mainly reactive nature. Indeed, the 1970s oil shocks and the international oil market turbulences of 1990s and early 2000s were significantly changing the overall setting for energy policy at the time and the energy planners were confronting unforeseen agenda.

In 2000s, however, Japan has acquired a more systematic approach to energy governance. In June 2002, the Fundamental Law on Energy Policy Measures (*Enerugii seisaku kihon ho*, also known as the Basic Act on Energy Policy),⁵ was approved. The document established three principal goals of energy policy: securing a stable supply of energy, ensuring environmental sustainability and promoting market mechanisms. It also defined the roles of the principal actors and stakeholders in energy policymaking: the central government, local governments, businesses and the general public. The Basic Act specified that the government develops a long-term supply and demand plan every three years and revises it as necessary in line with changing energy policy environment. The METI was made responsible for drafting the basic energy plan, which then had to be approved by the cabinet before reporting it to the Diet.

In October 2003, the first Basic Plan was developed. It emphasised the need for nuclear power development as an important means to ensure the security of energy supply and environmental sustainability. In accordance with Basic Act, the Plan was revised in 2006 and adopted in 2007. In 2006, however, the New National Energy Strategy (*Shin-kokka enerugii senryaku*, or NNES) was prepared by the METI.⁶ The NNES became a very important document that shaped the discussions on the future national energy policy. The NNES reflected the Japanese government's growing concern about rising worldwide resource nationalism and

⁵ Accessible at: http://www.asiaeec-col.eccj.or.jp/eng/pdf/e2101basic_law.pdf

⁶ Accessible at: <http://www.enecho.meti.go.jp/english/report/newnationalenergystrategy2006.pdf>

intensifying international rivalry for the access to energy resource. The document highlighted four key areas for Japan's new energy strategy: 1) optimization of demand-supply structure through the promotion of energy conservation, new types of fuels for transport, R&D in new energy technologies and nuclear energy; 2) strengthening resource diplomacy and international cooperation on energy and environment (especially in the Asian context); 3) enhancement of emergency response via further oil stockpiling, production of indigenous gas, etc.; and 4) addressing common challenges through the advancements of energy technology, sustainable environment policy, etc.

In the following years, despite continuously growing energy prices, the Japanese government was not so much concerned about security of supply. One of the reasons, as the author of this paper used to receive as a traditional answer from the Japanese energy policy making involved officials, was that Japan was rather confident about its financial ability to afford any further rise in oil prices. What visibly started to absorb much greater attention of the policy makers at the time was the environmental sustainability. Indeed, in May 2007, the then Prime Minister Shinzo Abe announced the Cool Earth 50 initiative to reduce GHG emissions in Japan and globally. In July 2008, the cabinet adopted a detailed Action Plan for Achieving a Low-carbon Society. These efforts were continued by the new government led by the Democratic Party of Japan, which shortly after taking the office in September 2009 announced the ambitious goals of reducing GHG emissions by 25 % below the 1990 level by 2020 and by 80 % below 1990 level by 2050, striving to find support of other countries towards a target of at least 50 % cut in global emissions by 2050. A detailed bill of The Basic Act on Global Warming Countermeasures was drafted in 2009, approved by the cabinet in March 2011 and submitted to the Diet.⁷

Meanwhile the economic reasoning has begun looming larger in the government energy policy making. The Japanese industry encountered the global crisis-borne effects of shrunk demand for Japanese exports, extremely unfavourable for the export-oriented business shifts in currency exchange rate and unprecedentedly strengthened competitiveness of the Japanese companies' international contenders. In 2010, burdened by deflation, soft domestic demand and pressured by the industrialised world's biggest debt, Japan lost its number two world's economy status to China. In energy industry too, in 2008, for instance, once the largest in the world solar cells exporter, Japan was surpassed by Germany and China. Furthermore, in December 2009 in a bid for a \$20 billion

⁷ Summary accessible at: http://www.env.go.jp/en/earth/cc/bagwc/overview_bill.pdf

contract to build four nuclear reactors in the UAE, Japanese Hitachi was outstripped by a Korean consortium, which had never had an international contract.

This was the context in which the new Basic Energy Plan was developed in 2010. METI presented a draft to the Basic Energy Planning Committee, a subcommittee of METI's Advisory Committee for Natural Resources and Energy (ACNRE), in March. After a round of deliberations and minor changes, the plan was approved by the cabinet of the then Prime Minister Yukio Hatoyama on June 18, 2010.

The BEP 2010⁸ lays out seven general goals of Japanese energy policy: enhancing overall energy security; strengthening policy to counter global warming; achieving economic growth with energy being a core driver; ensuring the safety of the energy supply; ensuring the efficient functioning of energy markets; restructuring the energy industry and gaining public understanding. The BEP 2010 has more ambitious targets than its predecessors did. Among those, for instance, are doubling Japan's energy independence ratio, doubling the percentage of electricity generated by renewable sources and nuclear power and 30 % reduction in CO2 emissions, all by 2030. The BEP 2010 reveals a favourable attitude to nuclear energy as a power source with 3E advantages (energy safety, environmental sustainability and economic efficiency). The post-March reality has put the reliance on nuclear power in the formerly planned manner out of the question. Consequently, the BEP 2010 is undergoing a revision.

2.2. Nuclear Energy Policy Throughout 2011

By 2011, Japan had one of the most advanced commercial nuclear power programs in the world. The nuclear power industry consist of 54 reactors with the total installed generating capacity of around 49 GW, which makes Japan the third largest (after the U.S. and France) nuclear power generator. Before the 3-11, Japan had two reactors under the construction and 12 others at different planning stages.

Japan started its nuclear research program in 1954. The Atomic Energy Basic Law Strictly limiting the use of nuclear technology to peaceful purposes was introduced in 1955. Three principles –democratic methods, independent

⁸ "The Basic Energy Plan". June 2010. [Enerugii Kihon Keikaku] Retrieved from: <http://www.meti.go.jp/committee/summary/0004657/energy.pdf>

management and transparency- established the basis of nuclear research activities in Japan and the country's international co-operation. In 1956, the Atomic Energy Commission was established. Key governmental agencies and industry began to develop a closed nuclear fuel cycle through reprocessing and recycling the used nuclear fuel from the light water reactors (LWR). In doing so, Japan hoped to decrease dependency on foreign sources. Japan's commitment to closing the nuclear fuel cycle necessitated the development of certain technologies –fast breeder reactor (FBR) and reprocessing to produce the fuel for use in these reactors. The adherence to reprocessing subsequently locked Japan in the need for FBR in order to prevent the stockpiling of the reprocessed material –plutonium– a material usable for nuclear weapons production and therefore subject to stringent safeguards. This strategy, as the history of Japanese nuclear industry illustrates, has engaged the country in a technological path with dubious economic and safety benefits.

The first reactor to produce electricity in Japan was a prototype boiling water reactor (BWR): the Japan Power Demonstration Reactor (JPDR). The JPDR was run during 1963-1976 and produced data valuable for further development of the commercial reactors. Later it also provided the test facilities for reactor decommissioning. Japan imported its first commercial nuclear power reactor from the UK (operated from 1966 to 1998). By the end of the 1970s, however, Japanese Hitachi Co Ltd, Toshiba Co Ltd and Mitsubishi Heavy Industry Co. Ltd. (in cooperation with U.S. companies) had established the domestic nuclear power production capacity. Nowadays, the Japanese companies export the NPP equipment and technologies to East Asia as well as are involved in the development of new reactor designs likely to be used in Europe.

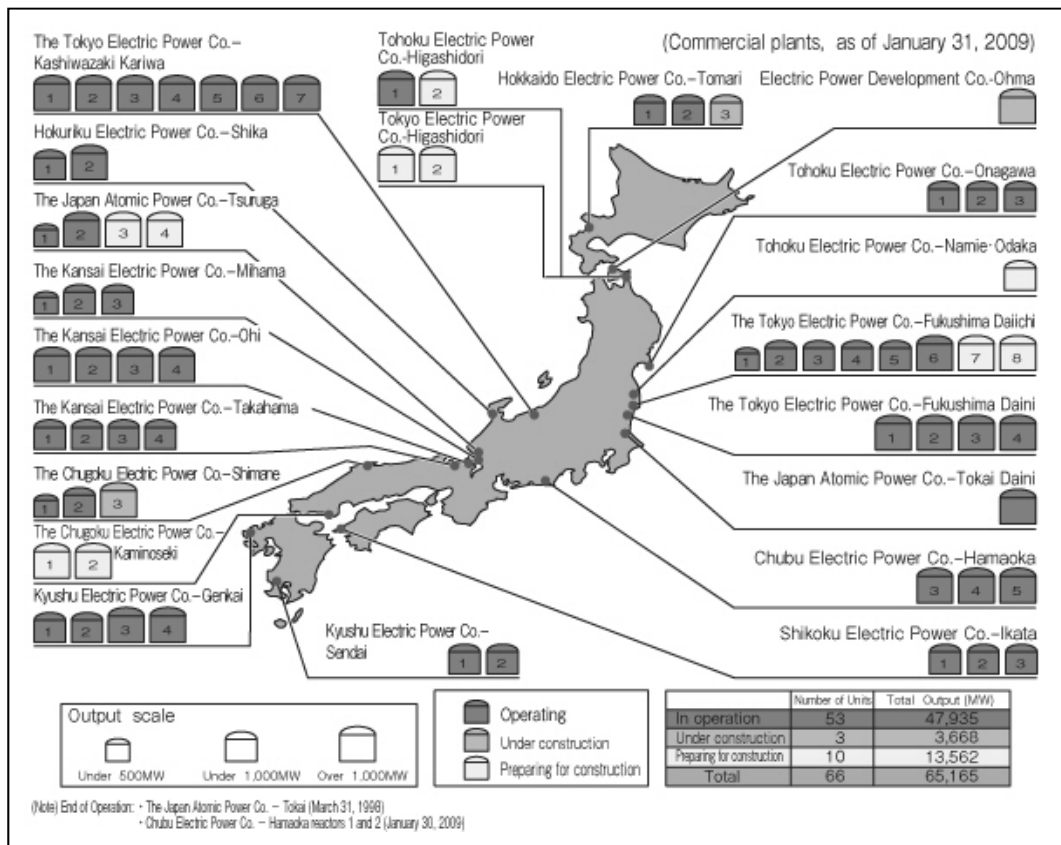
As noted earlier, Japan's recent energy policy has had a clear focus on nuclear power. The main elements of the Japan contemporary nuclear energy policy were to: increase nuclear power capacity as a major element of electricity production; further advance domestic recycling and reprocessing; develop the reactors designs in order to improve the utilization of fuel and promote nuclear energy to the public emphasizing its safety.

In March 2002, the Japanese government announced that it would increase its reliance on nuclear energy to achieve GHG emission reduction goals set by the Kyoto Protocol. In 2008, in Cool Earth 50 energy innovative technology plan, the Japan Atomic Energy Agency (JAEA) has planned a 54 % reduction in CO₂ emissions (from 2000 levels) by 2050 targeting a 90 % reduction by 2100. This

envisioned that nuclear energy would contribute about 60 % of primary energy in 2100 (compared with 10 % at the time).

Before March 2011, Japan had about 32 % of electricity generated by nuclear power plants (NPP) and planned to increase this share to some 50 % by 2030 through the construction of 14 new reactors (Figure 1).⁹

Figure 1: Nuclear Power Plants in Japan

Source: http://nuclearstreet.com/nuclear_power_industry_news/b/nuclear_power_news/archive/2010/04/22/japan-intends-to-build-over-14-new-nuclear-power-plants-by-2030-04225.aspx

⁹ *White Paper on Nuclear Energy. 2009.* Japan Atomic Energy Commission [Genshiryoku Hakusho. Genshiryoku iinkai. 2009] Retrieved from: <http://www.aec.go.jp/jicst/NC/about/hakusho/hakusho2009/index.htm>.

Three main arguments traditionally set forth to advocate nuclear energy use relate to three aspects. The first is what can generally be explained through the notion of energy security. Two other principal considerations for the nuclear power promotion in Japan fall within the areas of economics and environment.

Japan is known for having a very limited stock of domestically available natural resources. As one of the most developed economies, Japan consumes all types of energy resources in great volumes. As a result, the country is the world's third largest importer of oil (after the U.S. and China) and the largest importer of LNG and coal. Meanwhile, self sufficiency ratio for energy resources stands at some 18 % (indigenous sources and nuclear energy) and only at around 4 % when nuclear energy is excluded. Logically, the nuclear energy option has been pursued as one of effective means to diversify Japan's energy resources and fortify the national energy security. Over the years, Japan was gradually establishing the sector.

Speaking on economic account, the cost of unit of electricity generated by NPP has traditionally been estimated as the lowest compared with the costs of electricity produced using all other traditional and renewable sources of energy. Reasonably, for the economy striving to maintain its international competitiveness, the production costs is by far a considerable issue. Although the number of proponents of the nuclear energy cost-efficiency argument has definitely declined after a more precise price of the Fukushima accident became known, there is still some support based upon this very economic reasoning. Less controversial point is that the nuclear energy helps Japan to reduce the financial burden of fossil fuels imports. It is estimated, for instance, that because of the nuclear power, Japan's oil imports is lower by some 440 Mb/y, which means less of the financial resources vitally needed domestically is spent to pay for the increasingly costly resource. This aspect gains an additional importance in the light of Japan's posted in 2011 first trade balance deficit in over three decades. Among various factors (strong yen, shrinking external demand, etc.), larger physical volumes of fuels coupled with their higher prices attributed to Japan's negative balance.

On the environmental front, as a prominent advocate of the climate change policy, Japan has even higher responsibility to abide by the earlier set targets. Meanwhile, for the economy with already advanced level of energy-efficiency and low energy-intensity, it is extremely hard to sustain the economic growth while continuing to toughen the climate change policy parameters. From this angle, the reliance on (relatively) ecologically clean nuclear power is one of the most

practicable solutions. The Federation of Electric Power Companies assesses, for instance, that nuclear power helps Japan to lessen its annual CO₂ emissions by some 14 %.

2.2. 1. Nuclear Energy Safety and Regulation

Public support for nuclear power in Japan has been eroding since the 1990s due to a series of accidents and scandals. The accidents were at the Monju FBR in 1995, at the waste bituminisation facility connected with its reprocessing plant at Tokai-mura in 1997, and the 1999 criticality accident at a private fuel processing company Japan Nuclear Fuel Conversion Co. (JCO) in Tokai-mura.

In 2002, a major scandal erupted over the documentation of equipment inspections at TEPCO's reactors. While the issues were not safety-related (inspection, which was the responsibility of TEPCO, had been contracted out), the industry's reputation was seriously damaged. In May 2002, questions emerged about data falsification and the significance of cracks in reactor shrouds and whether faults were reported to senior management. On August 29, 2002, the government revealed that TEPCO was guilty of false reporting in routine governmental inspection of its nuclear plants and systematic concealment of plant safety incidents. All seventeen of its boiling-water reactors (BWR) were shut down for inspection as a result. TEPCO's chairman, vice-president as well as two advisers stepped-down by September 30, 2002. The utility eventually admitted two hundred occasions over more than two decades between 1977 and 2002 involving the submission of false technical data to authorities. TEPCO's new president issued a public commitment that the company would take all the countermeasures necessary to prevent fraud and restore the nation's confidence. By the end of 2004, TEPCO eventually had all its reactors back on line, but the total cost of this debacle was about 2 billion yen.

In 2004, an eruption of heated steam from a burst pipe at a reactor run by Kansai Electric killed five workers. A government investigation showed this pipe section was omitted from safety checklists and therefore has not been inspected for all the 28 years the plant had been in operation.

In 2007, in pursuit of the safety, the Nuclear and Industrial Safety Agency (NISA) ordered the reactor owners to check their records and uncover the incidents which should have been reported at the time but were not. This revealed other TEPCO's accidents that were not reported in 2002. TEPCO reported about its

Fukushima I-3 BWR's criticality incident that lasted over seven hours during an outage in 1978, when control rods slipped out of position, and at least six emergency stoppages at Dai-Ichi. Kansai Electric, Chubu Electric Power Co., Tohoku Electric Power Co. and Hokuriku Electric Power Co. have also admitted they faked safety records.

Public bewildered and frustration enlarged even further when various falsifications committed not only by the utilities, but their contractors and companies involved, were disclosed. It has been revealed, for instance, about a cover-up of a damage in a production process of a \$250 million steel pressure vessel for TEPCO in 1975. Scrapping the damaged vessel (today it holds the fuel rods in the core of the No. 4 reactor at Fukushima's Dai-Ichi plant), as the law required, would mean Hitachi's bankruptcy. The vessel was eventually reshaped to cover the damage. Mitsuhiro Tanaka, who supervised the work at the time, filed a report on the case years after Chernobyl. However, summoned to clarify the case Hitachi denied any misdoings and the government did not initiate further investigations.

The series of scandals over the electric companies' systematic false reporting and their failures to comply with the safety regulation have increased public criticism, undermined citizens' trust and turned public opinion against the industry.

While the above are examples of negligent safety mismanagement, because of Japan's proneness to various natural disasters, additional and a very close attention is required to risk management. One of the major natural hazards facing Japan is earthquakes. High seismicity demands a particular attention to design and construction of NPP. In May 2007, the revised seismic criteria were announced ordering some reinforcement of older plants. In July 2007, the Niigata Chuetsu Oki earthquake occurred on a fault close to the Kashiwazaki-Kariwa NPP. The earthquake was stronger than the plant was designed for. Although there was no damage to the main parts of the plant, some leakage of the radioactive water has occurred. The 20-member Chuetsu Investigation and Countermeasures Committee acknowledged that the government was responsible for approving construction of the first units in the 1970s in a dangerous proximity to a geological fault line. In October 2008, the NISA presented to the Nuclear Safety Commission (NSC) its evaluation of TEPCO's report on Kashiwazaki Kariwa. It contained the results of TEPCO's inspections and assessments of equipment, buildings and other structures at the plant following the July 2007 earthquake. In 2009, the NSC endorsed NISA's recommendation for the units 6 and 7 to be restarted.

Tsunami is another feature of Japan. Since 1498, there have been 16 tsunamis with the waves' height exceeding 10 metres; these were happening on average once every 30 years. As the Fukushima accident showed, although a new inspection system of nuclear facilities came into effect in 2009 (following deliberations on the matter since November 2005), the tsunami risk was not evaluated appropriately and no preventive measures were undertaken. TEPCO's Fukushima NPP operated on the assumption about the maximum height of tsunami of 5.7 meters (only a few days before the tsunami TEPCO submitted a report where it admitted a possibility of tsunami of up to 10.2 meters). Interestingly, that at the time of construction TEPCO lowered the cliff level by 25 meters to make it easier to deliver the construction materials by the sea. While TEPCO called the 13.1 meter tsunami that hit Dai- Ichi "unforeseeable," geological surveys in the last decades suggest otherwise. From the 1980, a geologist Koji Minoura at Tohoku University has been disseminating the results of his research evidencing that the area had been hit by three giant tsunamis over 3,000 years.¹⁰

Overall, the industry neglected the warnings based on advances in seismology since the 1960s and 1970s when many of Japan's NPPs were built. Katsuhiko Ishibashi, a seismologist and former professor in the Research Centre for Urban Safety and Security at Kobe University, argued that Japan's nuclear accidents origin in overconfidence in plant engineering. As a member of a 2006 Japanese government subcommittee charged with revision of the national guidelines on the NPPs' earthquake-resistance, Ishibashi proposed the amendment of the standards for surveying active faults. His proposed was rejected and Ishibashi resigned claiming that the review process was unscientific and the outcome rigged to suit the interests of the Japan Electric Association, which had 11 out of 19 members in the government subcommittee. Ishibashi pointed that the subcommittee's guide was seriously flawed because it underestimated the earthquake.¹¹

Critically vital elsewhere, in Japan, given the magnitude of natural hazards here, the system of safety regulation of nuclear power sector has an absolute

¹⁰ See Minoura, Koji, Nakaya, Shuyu (1991). "Traces of Tsunami Preserved in Inter-tidal Lacustrine and Marsh Deposits: Some Examples from Northeast Japan". *Journal of Geology*. Vol. 99. No. 2. Retrieved from: <http://www.jstor.org/pss/30081120>; Minoura, Koji (2001). Tsunami saigai wa kurikaesu [Tsunami Disaster Repeats]. Retrieved from: <http://web.bureau.tohoku.ac.jp/manabi/manabi16/mm16-45.html>

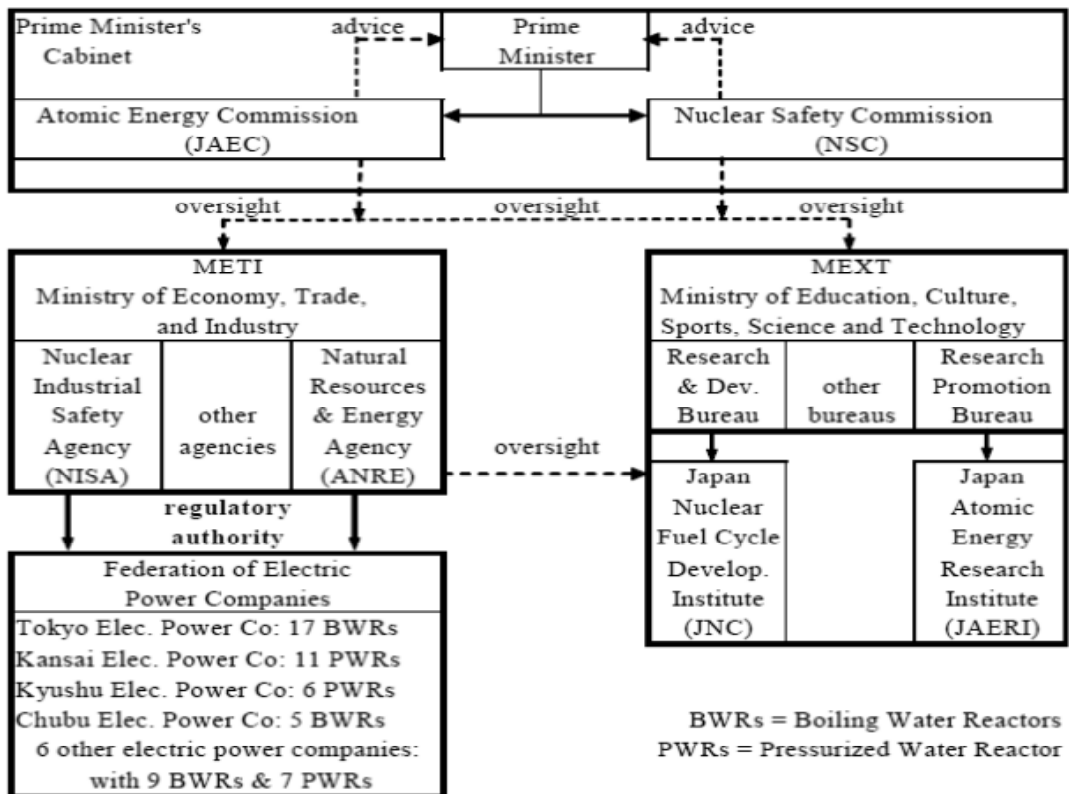
¹¹ Ishibashi Katsuhiko (2007). "Why Worry? Japan's Nuclear Plants at Grave Risk from Quake Damage". *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*. August 11.

significance. Having briefly reviewed the records of safety incidents in the Japanese nuclear power sector, it is worth taking a closer look at organization of safety regulation. The latter, as admitted, suffers numerous deficiencies.

Examination of nuclear policy-making in Japan demands a three-level analysis: intentional, national and regional. In more detail, national and regional aspects are addressed below, while only a few points involved with the international facet of nuclear policy-making in Japan will be touched upon in the latter part.

Before the organizational changes have been undertaken following the March 11, Japan's nuclear policy-making was executed by the agencies within the following structure (Figure 2).

Figure 2: Organization of Nuclear Energy Policy Making (before 2011)

Source: Aoki, Masahiko and Rothwell, Geoffrey (2011). "Organizations under Large Uncertainty: An Analysis of the Fukushima Catastrophe". National Energy Policy Institute. Institute. NEPI Working Papers. October 7. p. 5.

Since its establishment, the nuclear policy in Japan was generated by three key agencies and implemented by industry and a number of public-private corporations with special status.

The Japan Atomic Energy Commission (JAEC, 1956), under the authority of the Prime Minister's Office, sets national nuclear policy (The Long-Term Program for the development and utilization of nuclear energy, LTP), promotes the research, development and implementation of nuclear energy. The Nuclear Safety Commission (NSC) is a more senior government body set up in 1978 under the Atomic Energy Basic Law and is responsible for formulating policy alongside the Atomic Energy Commission. After the 2001 reform, JAEC and NSC are part of the Cabinet Office. The NISA within the METI is responsible for nuclear power regulation, licensing and safety; it conducts regular inspections of safety-related aspects of all power plants.

The METI prepares the long-term vision on energy (*Choki enerugii mitoshi*) and works with the industry to facilitate the implementation of JAEC's LTP. METI is focused on the promotion of industrial policy, including nuclear policy. The Ministry of Culture, Sports, Science and Technology (MEXT), the Ministry of Foreign Affairs (MOFA) and the Ministry of Finance (MoF) also play their respective part in the development of the nuclear power in Japan. As the result of 2001 reform under which the Science and Technology Agency was abolished, the MEXT is tasked with science and technology aspects of the nuclear industry. The MOFA, given the U.S. and other countries involvement in Japan's nuclear sector development, often negotiates critical agreements to ensure the progress of the Japanese nuclear industry. Meanwhile, the MoF is crucial in funding the new projects.

2.2.2. Making Nuclear Energy Policy in Japan: Nemawashi, Nigen Taisei and Other Practices

Numerous agencies, organizations and corporations make up a network that promotes nuclear power; the camp is coined "nuclear village"¹² or *genshiryoku mura*, in Japanese.

¹² "Nuclear Crisis: How it Happened. 'Nuclear Power Village' A Cozy, Closed Community." *Yomiuri Shimibun*. June 16, 2011. Retrieved from: <http://www.yomiuri.co.jp/dy/national/T110615005652.htm>.

The post-March reality is that Japanese civil society, local communities, NGOs, NPOs and even individuals from the nominal actors of nuclear policy making process turned into real ones. This paper does not focus on the analysis of this transition, the addresses the most notorious practices employed in the Japanese energy policy making.

Among the notorious, the most known in the west is *amakudari* (literally “descended from the heavens”), a practice of former bureaucrats taking advisory posts in industries they previously regulated. Common for the entire system of policy making in Japan, the practice is hard to die despite all the severe criticism from within and outside of the government and the government’s regular programmatic pledges to weed it out. Among many examples,¹³ a couple is presented here to pin the point about the government – utilities, in particular, TEPCO connection. According to Yomiuri Shimbun of June 16 2011, since 2000, power companies have sent at least 100 employees to central government bodies for on-loan postings, according to the government. These government bodies include the NSC and other offices involved in safety at NPPs. TEPCO, which has sent 32 workers to the government, had reserved seats at several posts. Meanwhile, 68 former industry ministry officials have moved to postretirement jobs as executive board members or advisers at 12 of the power companies over the past five decades. As of May 2, 2011, there were still 13 former industry ministry officials working at TEPCO and 10 other power companies.

Tokio Kano is credited to be one of the best examples of the system. He joined TEPCO in 1957 and became its executive vice president in 1989. In 1998, Tokio was elected to the parliament backed by Keidanren, where he has been ardently working towards re-formulation of Japan’s national energy policy favouring nuclear energy. After being involved within the political system two times for six-year period, Tokio returned to TEPCO in 2010.

Toru Ishida became an adviser at TEPCO in January 2011, just four months after retiring as the head of the Natural Resources and Energy Agency, the METI organization that promotes the nuclear industry. He was seen as likely to become a TEPCO vice president. After becoming a post-tsunami symbol for *amakudari*, Ishida resigned.

¹³ Pritchard, Justin (2011). “Realistic Safety Debate Not Nuke Sector, Regulator Forte”. *The Japan Times*, May 5, 2011. Retrieved from: <http://www.japantimes.co.jp/text/nn20110505f1.html>.

Traditionally, the Japanese nuclear policy-makers and industry heavily relied on the domestic relations and internal framework for decision-making. An implicit process of subtle negotiations and discussions that occur between key players prior to the official meeting has its Japanese name – *nemawashi* (literally, “digging around the roots of a tree” (before transplanting). The overall (intended) result of such practice is indispensable and invariable consensus despite any underlying conflicts and differing objectives. While for the agencies assigned with one task it could probably be a commendable practice, in case of nuclear policy-making it caused great damage in a form of wasteful financial backing, for instance. The resources were allotted by the MoF for the domestic development of the technologies readily available abroad. The JAEC’s and STA’s safety considerations could be downplayed as the result of intensive consultations with the METI. The rotation of staff between the different agencies, as well as, between the industries, further reinforced the positions of nuclear power. That is, the METI’s *Enerugii choki mitoshi* traditionally coincided with the JAEC’s LTP for nuclear energy development in the principal objectives and targets for energy policy.

Much like the process of intra-government negotiations, there is a pattern of close relationship between the government and industry. The METI is largely credited with creating and maintaining the practice of *nigen taisei*, a complex relationship where the government has no choice but rely on industry for the implementation of its plan. In turn, having no autonomy, the industry abides by the government’s plan. When the conflicts of interests arise, they are resolved within the policy-making system. Under this practice, for instance, the METI has implemented the development of the FBR in Japan. The Monju FBR in Tsuruga and Rokkasho-mura reprocessing plant can also be referred as the examples to the point.

Recently, the continuation of *nigen taisei* has been increasingly difficult because of its sheer contradiction to the government’s and METI’s own declarations about the need for the electric power market deregulation. Moreover, growing costs of reprocessing and overall deteriorating economics of nuclear power in Japan affected the sector’s attractiveness. It became much more a challenge for the government to get the industry engaged in the implementation of the plans it charts.

Other important dimension of nuclear energy policy making in Japan involves local communities. These relationships certainly contributed to the

progress of nuclear power in Japan. Back in 1950s, the government was utterly concerned about the means to revive the devastated by the WWII areas and bring the growth and development to the rural Japan. Development of nuclear energy meant the erection of state-of-the-art infrastructure and creating jobs, all almost missing and all so needed in *inaka* Japan at the time. Also, the locals could enjoy sport and cultural facilities and many more other luxuries, which otherwise could never appear there as unaffordable by the local budgets. Siting a nuclear facility in a certain area has always been exchanged to (or bought by) the flows of government financial packages, subsidies and special programs and private incentives. This boosted the development of the adjacent areas; the phenomena coined a “donut” effect.

The negotiation involves a triad composed of the government, representatives of local communities (more often governors, but also local government officials, fishing and agricultural associations) and industry (utilities). This practice heavily relies on a gentleman’s type of agreements. A crucial stage of negotiation is over the decision on the nuclear facility’s siting. The governor, as the evidences prove, have the ultimate power and can veto any project regardless of the progress already achieved through the negotiation with all other parties concerned. There were only a few cases when the local community called for a referendum and could influence the decision.

Taking case of Fukushima prefecture, it is nicknamed Nuclear Ginza for the highest concentration of the nuclear reactors (ironically, thirteen). Before the natural disaster triggered the human catastrophe with almost 20,000 lives lost and almost 200,000 people evacuated from highly radioactive area, local residents enjoyed higher than average incomes and bigger than average housing. Now, almost one year on, the former residents of the deserted by tsunami and radiation area endure poor housing conditions, high unemployment, serious health complications, etc. It is a dreadful price the local communities and the whole nation have paid and yet to pay for many years to come for the flawed policy making.

3. Problems Revealed by 3-11

3.1. Information, its Price and Cost

Perhaps, one of the most serious issues revealed by the disaster of March 2011 is information or, more precisely, collection of accurate and adequate

information, its dissemination and accessibility. The highest price was paid by those who in their attempts to save their lives were fleeing destroyed houses only to get into radioactive clouds, as nobody guided thousands of people through the area. The disruption of communication in the very first days following the earthquake and tsunami has been felt sharply even at the government agencies level. The government seemed genuinely to be very poorly informed about the post-tsunami situation at Fukushima Dai-Ichi, but TEPCO was purposely withholding the horrible true and playing down the danger spreading over the north-eastern part of Japan. Most of all, commercially-minded TEPCO was concerned about its material losses, willing to safe as much as only possible. That is why, for example, TEPCO postponed pumping the seawater for cooling the reactors despite the government's ordinance to do so.

Going far back prior to this major crisis, an unpleasant picture of nuclear industry is appearing from numerous cases of concealed accidents at the NPPs and ill practices widely employed in nuclear policy making. Often, the information the Japanese society has been given, was carefully filtrated or even counterfeited. There was no, for instance, an impartial examination of the costs of electricity generated by different sources of energy. The approved by the government reports emphasized nuclear energy's by far outstanding cost-efficiency, but they contained no adequate consideration for the associated with nuclear energy safety costs, reprocessing and storage costs, ecological hazards, etc. It is only natural then that the disaster revived and expanded further the camp of anti-nuclear researchers and activists making them more vocal in expressing their professional and civil opinions and bolder in their initiatives.

One of the most seriously debated issues involves earlier addressed question of nuclear energy cost efficiency. The results of previous studies were revisited and the new enquiries have been undertaken. Kenichi Oshima, a professor of environmental economics and policy at Ritsumeikan University, for instance, examined the cost of nuclear energy using the utilities' financial reports. Along with his supported by calculations argument about dubious cost-efficiency of the nuclear energy, the professor's findings disclose an extreme unfeasibility of the spent fuel reprocessing.¹⁴ Why do Oshima's results differ from the official data? The professor took into consideration large government subsidies, estimating that some 70 % of the total amount of subsidies provided by the national government has gone to nuclear; used actual data on operating levels, which are closer to 70 %, not 80 % assumed in government costing; looked at the

¹⁴ Oshima, Kenichi (2010). *Political Economics of Recyclable Energy*, Toyo Keizai Inc.

plant construction and operating costs, which due to the delays in construction and overruns were higher in actuality than in the pro-forma examples often cited; included the costs of nuclear waste management, which were overlooked in the government's estimates; etc.

According to Professor Oshima's calculations between fiscal 1970 and fiscal 2007, the cost for a kilowatt-hour of nuclear-generated power was the most expensive (Table 1).

Table 1: Unit Power Generation Cost by Types of Generating Facilities (based on Oshima, 2010), yen/ kWh

		Nuclear	Fossil	Hydro	Conventional hydro	Pumping-up hydro	Nuclear + pumping-up hydro
1970s	Unit power generation cost	8.85	7.11	3.56	2.72	40.83	11.55
	Unit development cost	4.19	0.00	0.00	0.00	0.00	4.31
	Unit siting cost	0.53	0.03	0.02	0.01	0.36	0.54
	Total unit cost	13.57	7.14	3.58	2.74	41.20	16.40
2000s	Unit power generation cost	7.29	8.90	7.31	3.47	41.81	8.44
	Unit development cost	1.18	0.01	0.10	0.05	0.60	1.21
	Unit siting cost	0.46	0.11	0.10	0.07	0.38	0.47
	Total unit cost	8.93	9.02	7.52	3.59	42.79	10.11
FY 2007	Unit power generation cost	8.05	10.73	7.58	3.58	45.34	9.19
FY 1970-2007 average	Unit power generation cost	8.64	9.80	7.08	3.88	51.87	10.13
	Unit development cost	1.64	0.02	0.12	0.06	0.94	1.68
	Unit siting cost	0.41	0.08	0.06	0.04	0.34	0.42
	Total unit cost	10.68	9.90	7.26	3.98	53.14	12.23

Source: Yuji Matsuo, Yu Nagatomi and Tomoko Murakami, "Thermal and Nuclear Generations Cost Estimates Using Corporate Financial Statements". *IEEJ*. October 2011. p. 4. Retrieved from: <http://eneken.ieej.or.jp/data/4103.pdf>

These results have even been discussed at a meeting of the Atomic Energy Commission in September 2011. Professor Oshima and others' findings¹⁵ pose a question Why is that possible that despite all the economic inefficiency and enormous ecological hazard, nuclear energy has been bestowed such a favourable treatment. In the following, some lines of analysis are offered. Here, it is tempting to assume that it may largely be because so many resources and efforts were funnelled into nuclear sector and so strong forces were involved with the industry

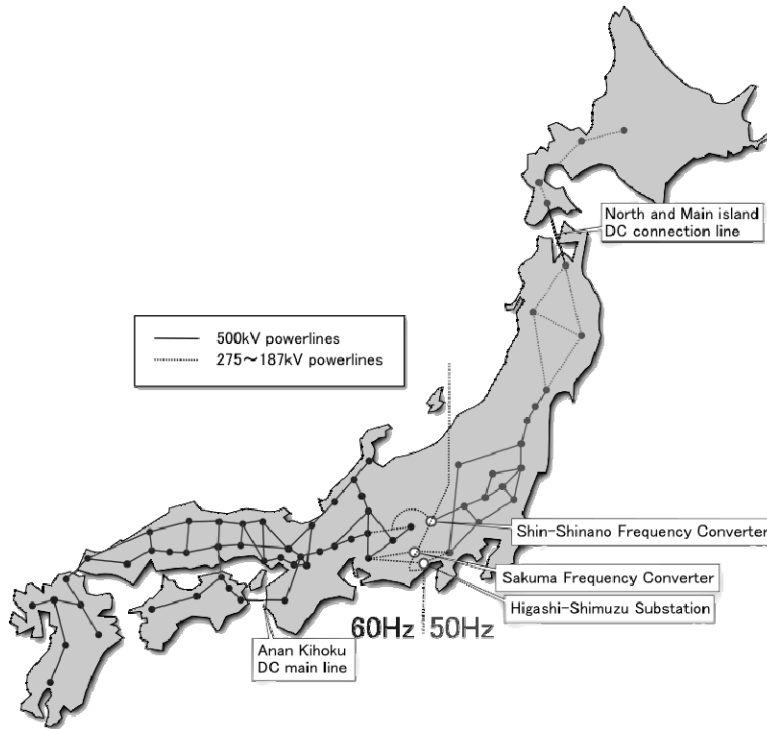
¹⁵ Japan Rode over Summer with Nationwide Power Saving. *Japan Energy Brief*. IEEJ. No. 15, September 2011. Retrieved from: <http://eneken.ieej.or.jp/en/jeb/1109.pdf>. Yuji Matsuo, Yu Nagatomi and Tomoko Murakami, "Thermal and Nuclear Generations Cost Estimates Using Corporate Financial Statements". *IEEJ*. October 2011. Retrieved from: <http://eneken.ieej.or.jp/data/4103.pdf>

that others, first and foremost, renewable energy has been if not altogether neglected then left on its own.

3.2. Connected Along... or Split Across

When following the power failure of TEPCO-run NPPs in Fukushima some 4.9 million people in Tohoku regions and several thousands of users in the regions of Tokyo lost power supply and other densely populated and industrialized areas of Japan faced with the electricity shortage, for many it came as a big surprise that the country's electric grid is not harmonized (Figure 3).

Figure 3: Power Grid in Japan.

Source:http://ja.wikipedia.org/wiki/%E3%83%95%E3%82%A1%E3%82%A4%E3%83%AB:Power_Grid_of_Japan.PNG

Although some electricity generating capacity of the quake-intact regions could have been utilized to ease the power deficit of Tokyo, it turned out to be technically difficult. A peculiarity is that three electric companies in eastern Japan

- Hokkaido Electric Power, Tohoku Electric Power, and Tokyo Electric Power – operate 50 Hz, whereas seven electric companies in western Japan - Chubu Electric Power, Hokuriku Electric Power, Kansai Electric Power, Chugoku Electric Power, Shikoku Electric Power, Kyushu Electric Power, and Okinawa Electric Power - adopt 60 Hz. For power exchange between eastern and western Japan, three frequency converters of total capacity of about 1 GW have been set up by three utilities: J-Power, Tokyo Electric Power, and Chubu Electric Power.

This, by all accounts, paradoxical situation has a long history. The Japanese electricity business started with the foundation of Tokyo Electric Lamp Company in 1883. Later, electric light companies were founded throughout Japan and the pioneering Tokyo Electric Lamp had been installing power generators imported from Germany for other electric lamp companies. Osaka Electric Light Company, which was founded in 1888, took an independent path importing 60 Hz alternating-current generators from the U.S.

Apparently, preserving domestic electrical grid setting as it was initially established by the business rivals adversely impacts Japanese economy, not to speak about all-inclusive issue of national security. It took this major disaster to start serious deliberation of the situation in the national electric power. Along with the discussion about the grid unification, debate about the need for the nation's gas pipeline system has revived. Developments in both directions are likely to be seen before long.

3.3. Forgotten and Abandoned

A peculiarity of Japan is still not so much solidified civil society coupled with strong culture for and rich traditions within the local communities. Before the 3-11, the utilities could relatively easily foster their plans through the provisions of some financial support to the communities in the rural greying areas, where rather limited jobs were mainly in agriculture or fishery. For the places that used to have jobs and enjoy additional financial flows and public facilities comparable to those in the big cities (cultural halls, swimming pools and the like), all brought in by the utilities, it is a hard choice even now to outlaw the NPPs.¹⁶ For the Japanese government faced with rapidly deteriorating budget deficit it seems nearly impossible to take a comparable to former scale care of the areas where the utilities used to reign. The problem of the future development in the

¹⁶ Japanese town's dependence on nuclear plant hushes criticism. *Asahi Shimbun*. January 27, 2012. Retrieved from: http://ajw.asahi.com/article/behind_news/social_affairs/AJ201201270014

areas hosting the NPPs is certainly discussed by the government, but comprehensive policy is yet to be formulated.

4. Energy Policy after March 11

4.1. Whether a Paradigm Shift?

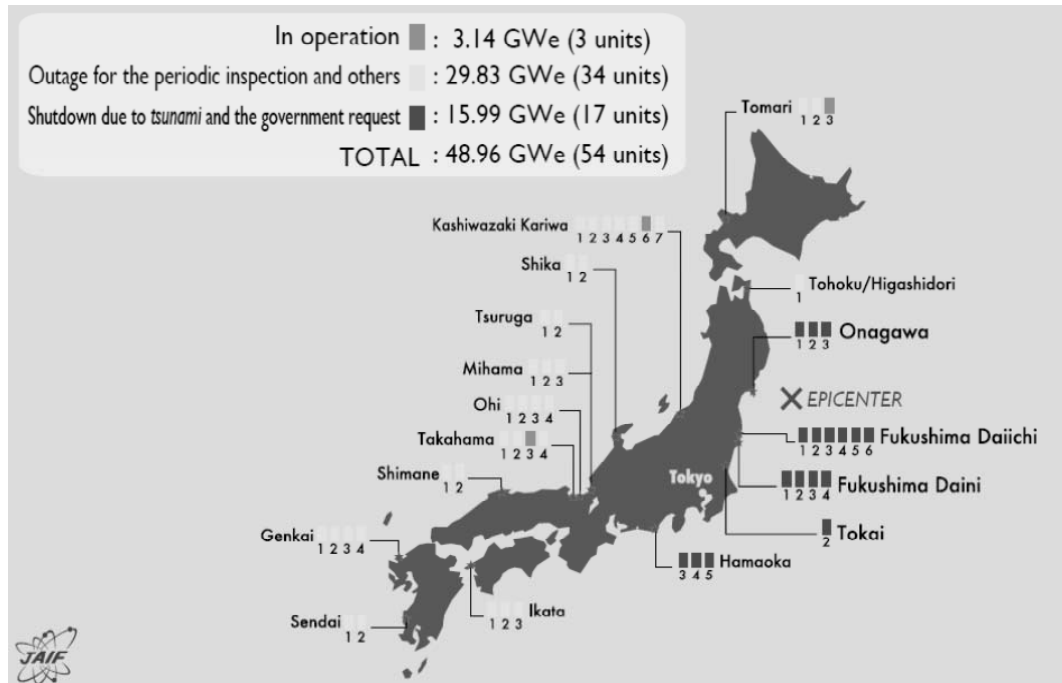
Certainly, the constrained energy supply endangers Japan's economic recovery. According to the Institute of Energy Economics, Japan (IEEJ), in case the nuclear energy is abolished, Japan's GDP growth for 2012 is projected at 0.1 %; if nuclear energy is allowed, the national economy may see some 1.9 % increase in GDP.¹⁷

Japan is forced to formulate a new energy policy, because it simply needs to make-up for that 30 % chunk of electricity previously generated by the NPPs. As of February 2012, only two reactors (at Kashiwazaki-Kariwa and Tomari NPPs) are on-line with a perspective of all 54 reactors being shut down by the end of April 2012.¹⁸

The reactors are being stopped for a periodic check, but it is yet very far from being decided when, if at all, the NPPs can resume operation. One conclusion can be drawn quite definitely: nuclear power's heyday is over in Japan.

¹⁷ *Japan Energy Brief*. No. 17. January 2012. Retrieved from: <http://eneken.ieej.or.jp/en/jeb/1201.pdf>

¹⁸ *The Mainichi Daily News*. February 10, 2012. Retrieved from: <http://mdn.mainichi.jp/mdnnews/news/20120210p2g00m0dm024000c.html>

Figure 4: Japan's NPPs Current Status.

Source: Japan Atomic Industrial Forum, Inc. Retrieved from: http://www.jaif.or.jp/english/news_images/pdf/ENGNEWS02_1327975531P.pdf

Since March 11, 2011, the Japanese government has been making tremendous efforts to solve numerous contingencies, handling which it has never experienced neither practically nor theoretically. March 11, 2011 became a watershed in many aspects for the policy making in Japan. Energy policy stands to be the area undergoing the most profound transition. The changes involve diverse aspects, but their essence can be summarised as centred on enforcement of safety of energy, improvement of economics of energy and protection of environment.

The most principal decision to be made is certainly about the future of nuclear energy in Japan. Whether it must be phased out absolutely or a form of compromise can be achieved. This decision requires a very careful examination of public opinion. Overall, the system of energy policy making needs to be reformed from the policy serving the demands of certain interest groups towards a policy which is transparent and socially fair.

Meanwhile, Japan is living under the three-year Action Plan for Energy Supply-Demand Stabilization. The prime concern of the government is to develop

and implement the policies in order to avoid the electricity shortage and prevent a steep rise in energy tariffs. The government articulates its readiness to activate diverse policy instruments.

In October 2011 the government published the White Paper on Energy Policy¹⁹ confirming that in the medium- to long-range future Japan's dependency on nuclear energy will be reduced as much as possible. The document emphasizes the existing weaknesses of the domestic energy system and analyses some of the relevant issues outside of Japan (such as renewables policy in the EU and U.S. and growing energy demand of China, India, etc.). The document stipulates that a new energy policy will be introduced in 2012.

The Basic Principles of energy policy set forth by the Energy and Environment Council inform the platform for a new energy policy, where considerations of safety (reduction of nuclear power use), efficiency (cost-efficient energy mix) and environment (commitment to climate change policy) are given top priority. Based on these principles, also by spring of 2012 the Japan Atomic Energy Commission in coordination with other concerned entities is expected to present a new nuclear energy policy.²⁰ The Energy and Environment Council is tasked with the development of the Innovative Strategy for Energy and the Environment by spring of 2012.

The ongoing changes in the area of Japan's nuclear policy are characterised in a separate section. Here, other important developments are summarised.

4.1.1. Energy Economics and Climate Change Policy. Focus on Renewables

Economics of energy dictates cost efficiency. As has been discussed earlier, a new wave of research to verify the actual costs of various types of energy is observed. To support policy making with objective analysis, the government established a special body - the Cost Verification Committee within the Energy and Environment Council a subcommittee under the Council on National Strategy and Policy. The Committee has been tasked to examine the cost of unit of electricity generated by different sources. The Committee's findings

¹⁹ *Enerugii hakusho*. 2011. Retrieved from: <http://www.enecho.meti.go.jp/topics/hakusho/2011/index.htm>

²⁰ "Strategy for Rebirth of Japan". National Policy Unit. December 24, 2011. Retrieved from: http://www.npu.go.jp/policy/pdf/20120127/20120127_en1.pdf

proved that electricity generated at the nuclear plants is no longer the cheapest option.²¹ The nuclear power generation cost, which was previously estimated at 5.9 yen/ kWh, is revised to 8.9 yen/ kWh reflecting inflated construction costs, additional safety costs, subsidies extended to the communities hosting the atomic facilities and damages identified by the Fukushima Dai-Ichi nuclear accident. With some other costs added (such as in case of accident, compensation to residents, interim storage and permanent disposal costs for contaminated materials, etc.), the cost of electricity generated at a nuclear plant may even exceed 10 yen/kWh. Costs of electricity produced at coal-, LNG- and oil-fired power plants are also revised upward. CO2 emissions and rising price of the fuels are main drivers. On the other hand, cost of renewable sources is estimated to decline on path with the technological advancements and liberalization of electric power market.

This is a very significant step which may signify the beginning of green energy era in Japan.

Japan has always been a frontrunner in proposing the climate change policy initiatives; it however started to lag behind many developed (and not only) economies in its pursuit of actual implementation of the climate policy tools. Among the dominant reasons of sluggish development were strong anti-renewables lobby in the government, structurally and regionally monopolised electric power industry, etc. The Fukushima accident irreversibly destroyed the image of nuclear power as a safe option and the government had to intensify its efforts to put into action an adequate policy allowing substitution of atomic energy with authentically safe, but yet economically feasible and clean sources of energy. Apparently, the moment for diverse alternatives is about to come.

As it is known, at September 22, 2009 UN Summit on Climate Change in New York the then Prime Minister Hatoyama pledged to introduce a domestic emission trading mechanism and a feed-in tariff for renewable energy, as well as to consider a global warming tax.²² The pledges to reduce GHG emissions by 25 % below the 1990 levels by 2020 were reiterated in Copenhagen Accord. This,

²¹ Report on Cost Verification by the Cost Verification Committee of the Energy and Environment Council [Kosuto-tō kenshō iin kaihōkokusho. Enerugī kankyō kaigi. Kosuto-tō kenshō iinkai] December 19, 2011. Retrieved from: <http://www.aec.go.jp/jicst/NC/tyoki/sakutei/siryo/sakutei10/siryo2-2-3.pdf>

²² Retrieved from: http://www.kantei.go.jp/foreign/hatoyama/statement/200909/ehat_0922_e.html

along with a number of targets set forth in recent energy policy documents, urges the government to introduce appropriate policy mechanisms.

In 2010, renewable energy accounted for 10 % of generated electricity, according to Japan's Agency for Natural Resources and Energy, but new assessments by the METI reveal huge potential for growth.

Recently, there were particularly visible advancements in implementing some of the instruments provided in the bill on the Basic Act on Global Warming Countermeasures.²³ In particular, the carbon tax materialised in the form of 1 yen per litre of petrol introduced in October 2011. As regards emissions trading scheme (ETS), although the respective bill was submitted in 2010 to the Diet is yet to be adopted, there is certain experience gain in the past years. The voluntary ETS, for instance, started in 2005. And in 2008, the experimental introduction of an integrated domestic market of emissions trading was launched.

Especially robust developments are happening with the feed-in-tariff (FIT) for renewable energies. In fact, in 2009 the METI revived subsidies for photovoltaic (PV) power generation and announced the introduction of a PV electricity buyback program that was applied to surplus electricity generated and could reduce the period of initial investment recovery to about 10 years. At first, this program was scheduled to begin in 2010, but it began ahead of schedule on November 1, 2009. This scheme, however, applied solely to PV power generation and did not help promote other renewable energy sources.

On April 1, 2011, the government raised feed-in tariffs for solar power to promote non-residential use of solar from 24 Yen/kWh to 40 yen/kWh. However, as solar power generated from solar panels is relatively expensive, a significant increase in solar power capacity would require a high feed-in tariff, which in turn might entail an increase in higher government expenditure.

In August 2011, the Japanese Diet adopted The Act on Special Measures Concerning the Procurement of Renewable Electric Energy by Operators of Electric Utilities. Under the Act,²⁴ the Japanese electric utility operators are obligated to purchase solar, wind, hydro, geothermal and biomass generated electricity for contractual terms and at prices to be fixed by the FIT price-setting

²³ Summary accessible at: http://www.env.go.jp/en/earth/cc/bagwc/overview_bill.pdf

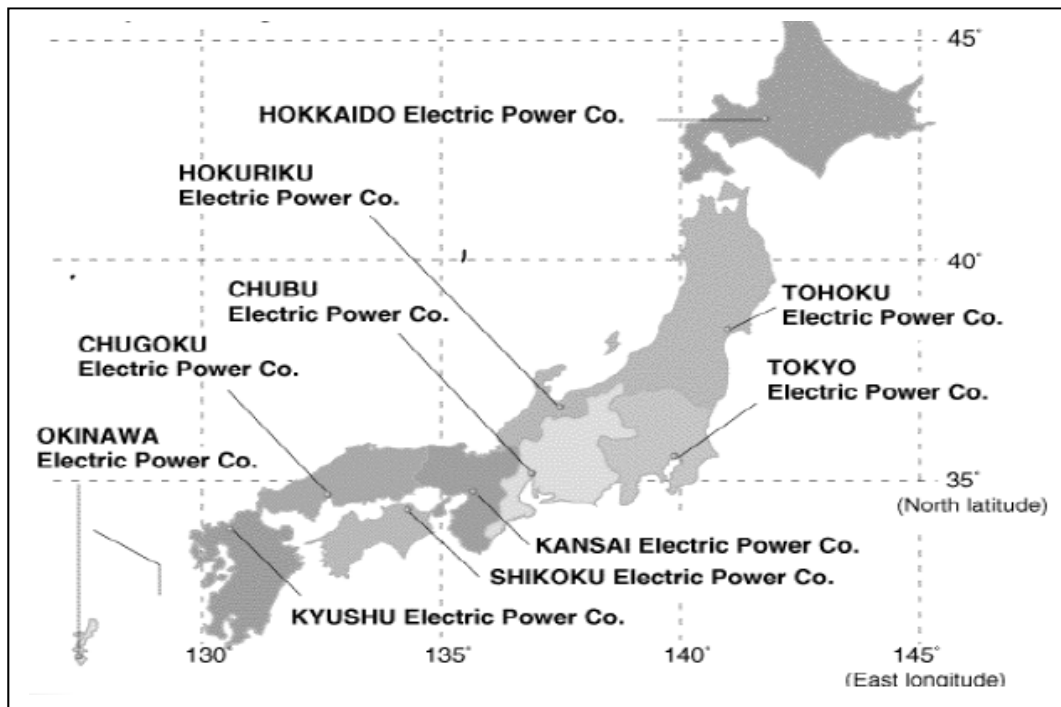
²⁴ Summary accessible at: http://www.meti.go.jp/english/policy/energy_environment/renewable/pdf/summary201109.pdf

council under the METI. Like the existing surplus electricity purchase system, costs required for purchasing will be added to electricity charges in the form of surcharges, which will be borne by the electricity users. The Act takes effect from July 2012 and is to be conducted no longer than through March 31, 2021. The document is stipulated to be revised every three years and in case either of the Basic Act or BEP 2010 undergoes any relevant changes.

4.1.2. Electric Power Market Deregulation

Japan has never had an authentically integrated electricity power market; it instead has all along been divided by the monopolized privately-owned regional electric power companies into ten fives (Figure 5).

Figure 5: Japan's 10 Electricity Generating Utilities.

Source: <http://www.tepco.co.jp/en/news/presen/pdf-1/0406-e.pdf>

Whether there are signs of a more than decade ago proclaimed deregulation? A total of 60 companies have entered the power producers and suppliers (PPS) business since 2000, when sales of electricity for large-lot users was liberalized in 1999 by the Amendment of the Electricity Business Law

(1995). Currently, 50 companies registered with the Natural Resources and energy Agency as PPS, or businesses entitled to sell electricity to large-lot users. However, according to The Yomiuri Shimbun, 24 firms are not operating.²⁵ Many PPS companies are facing difficulties in procuring electricity to sell to large-lot customer. The pace of new entry into the PPS business has slowed: 11 companies in 2009 and 13 in 2010 to seven in 2011. Additionally, according to Fuji Keizai Co., if 2010 saw a three-fold increase in the volume of electricity supplied by PPS firms (19.96 billion kWh), 2011 has revealed no (20.06 billion kWh). Currently, the PPS supplied volume of electricity accounts for about 2 % of the total electricity demand.

Following the announcement of TEPCO's plan to raise the electricity charges to large-lot users by an average of 17 %, many companies and more than half of 49 major local governments, including nine prefectures within TEPCO's jurisdiction and central government ordinance-designated cities, are considering switching to PPS firms instead of conventional electric power companies. The main hindrance, however, is limited electricity supply to PPS by the major electric power companies. Having only two NPPs in operation, the utilities are forced to limit their wholesale sales activity. This leads to an increase in electricity procurement costs for PPS firms. After the March 11 disaster, electricity prices on the electric power exchange, in fact, soared more than threefold to 32.59 yen/kWh on January 31, 2012. In an effort to encourage electricity supply to PPS firms, the government is considering obliging local governments to engage into the open competitive bidding system for public-sector electric power projects, such as hydroelectric power generators owned by local governments.

4.2. Nuclear Power after March 11

4.2.1. Government Response

One of the key concerns – safety management at the NPPs across the country – has been addressed in the immediate aftermath of the disaster. In July 2011, the NISA issued the Comprehensive Assessments for the Safety of Existing Power Reactor Facilities.²⁶ Also in July, the Chief Cabinet Secretary, the METI and the Minister for the Restoration from and Prevention of Nuclear Accident issued a Confirmation of the Safety of Nuclear Power Stations in Japan. This

²⁵ Half of PPS electricity providers no longer in operation. *Yomiuri Shimbun*, February 21, 2012. Retrieved from: <http://www.yomiuri.co.jp/dy/national/T120223007082.htm>

²⁶ Retrieved from: <http://www.nisa.meti.go.jp/english/press/2011/08/en20110831-2-1.pdf>

document explains the procedure of Comprehensive Safety Assessments utilizing the stress tests. The results of the assessments will be confirmed by NISA and their validity will be further confirmed by the NSC. For the technical review of the assessments NISA receives support from the Japanese Nuclear Energy Safety Organization (JNES). In January 2012, the IAEA mission to Japan found the safety measures developed after the March 2011 earthquake satisfactory.²⁷

Also, the government has eventually started to tackle the paradoxical status of METI within the national system of nuclear policy making. Confusion often occurred over the METI's authentic role in nuclear energy policy: is it a promoter or a regulator of the nuclear sector? Most of the analysts argued that it is hard to expect the agency whose mandate is to promote the industry to act as an impartial safety watchdog. The observers noted that a renowned heavyweight who crafted Japan's industrial might METI (MITI, formerly) is directly involved with the nuclear sector regulation for the purpose of utilising technical, technological, etc. advancements of the nuclear sector to trigger the development of other Japanese economy's segments. In other words, safety regulation has become a secondary agenda for METI.

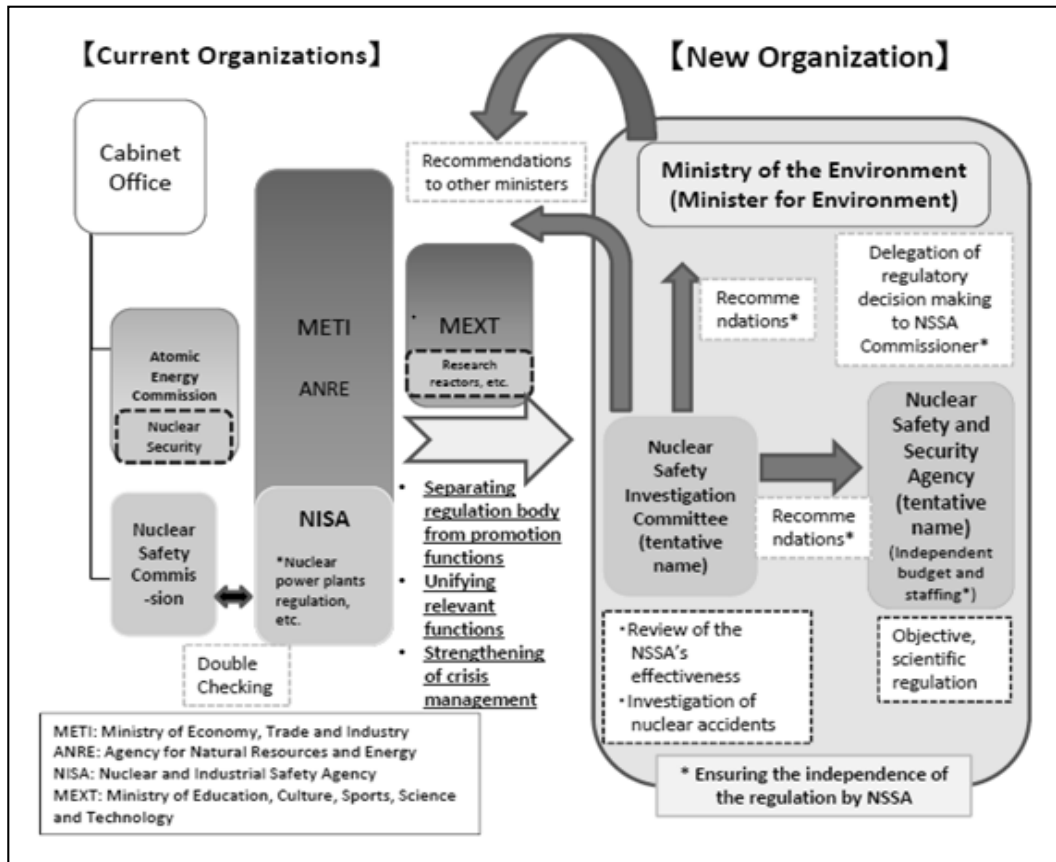
Public belief that had the government been more capable of crisis management, the post-disaster situation could have been coped with more efficiently is strong in Japan. The government admitted that the handling of the nuclear crisis has been poor and strengthened focus on safety and crisis management.

It has been pointed long ago that significant harm is being caused by placing the NISA, an administrative body tasked to regulate nuclear power safety, under the umbrella of the METI, a major promoter of nuclear power. That is why the ongoing structural reform aims to separate nuclear regulation from nuclear promotion and centralize regulatory duties into one agency. On January 31, 2012, the Cabinet adopted a bill envisaging several steps in the direction of safety regulation re-organization. The document reads that NSSA will be established as an agency, an external organ of the Ministry of Environment (MOE) by separating the nuclear safety regulation section of NISA from METI and unifying relevant functions of other ministries. The Nuclear Safety Investigation Committee (NSIC), a council-type third party to be created with NSSA, will review the

²⁷ IAEA mission to review NISA's approach to the "Comprehensive assessments for the safety of existing power reactor facilities" Preliminary summary. Tokyo and Ohi, Japan. 23-31 January 2012. Retrieved from: http://www.iaea.org/newscenter/focus/fukushima/pre_report310112.pdf

effectiveness of regulatory actions taken by NSSA, investigate causes of nuclear accidents and make recommendations to monitor the regulatory independence of NSSA. Crisis management will be one of the most important roles of NSSA, and NSSA will lead the entire government (Figure 6).²⁸

Figure 6: Organization of Nuclear Energy Regulation (before 2011 and in-the making)

Source: Reform of Japan's Nuclear Safety Regulation. METI. January 2012. Retrieved from: http://www.cas.go.jp/jp/genpatsujiko/info/kokusaiws/siryo/reform_of_regulation.pdf

There are nonetheless certain concerns being expressed whether the new agency is not a mere nameplate change and re-dressing. Such concerns are not groundless, because many of the new agencies staff members are likely to be

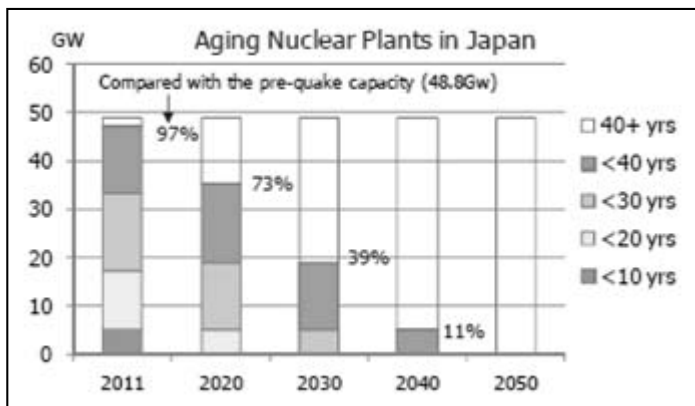
²⁸ "Reform of Japan's Nuclear Safety Regulation". METI. January 2012. Retrieved from: http://www.cas.go.jp/jp/genpatsujiko/info/kokusaiws/siryo/reform_of_regulation.pdf

transferred from the NISA and the NSC. It is important that the newly established bodies were free from the formerly exploited techniques and patterns. Without a doubt, the new system is challenged to re-gain peoples' faith and demonstrate independence from the nuclear village in the matters of nuclear safety and security.

Meanwhile, there are some reasons to question whether the ongoing reform is indeed comprehensive. It appears that some of the important functions have altogether elapsed from the centralization of regulatory responsibilities. That is to say, safety research (formerly, prerogative of the JAEC) and the inspections and other safeguards to prevent the diversion of nuclear material toward the production of nuclear weapons (previously, duties of MEXT) have not been assigned to the jurisdiction of the new regulatory agencies.

A number of other concerns arises from the content of the latest amendments to the Atomic Energy Basic Act and the Nuclear Reactor Regulation Law. Despite all the heated debates continuing for almost one year and very intense discussions held over the last decades about nuclear energy safety, the drafted after 3-11 bills designate a 40-year lifespan for the nuclear reactors and the implementation of "back-fit" measures that would help maintain the existing reactors up to the latest technological standards. Moreover, the bills contain a staggering clause on "special exemptions", under which the reactors may be allowed to operate for up to 60 years. A mere glance at the graph below explains why such propositions have been generated and why they are being deliberated (Figure 7).

Figure 7: Structure of Japanese Nuclear Facilities by Age

Source: Japan Energy Brief. No. 17. January 2012. Japan Energy Economics Institute. Retrieved from: <http://eneken.ieej.or.jp/en/jeb/1201.pdf>

Out of 54 nuclear reactors Japan has, four are being run for 40 or over years, 21 units including four mentioned above are exceeding 30-year period of operation in 2012, which in terms of their generating capacity is equivalent to 32 % of total 48,847 MW capacity of all 54 reactors. By 2030, 18 units 39 % of generating capacity (18,913MW) and by 2050 all nuclear facilities will be older than 40 years. It is, nonetheless, hard, if not altogether impossible to relate these newly drafted provisions to “new energy policy”.

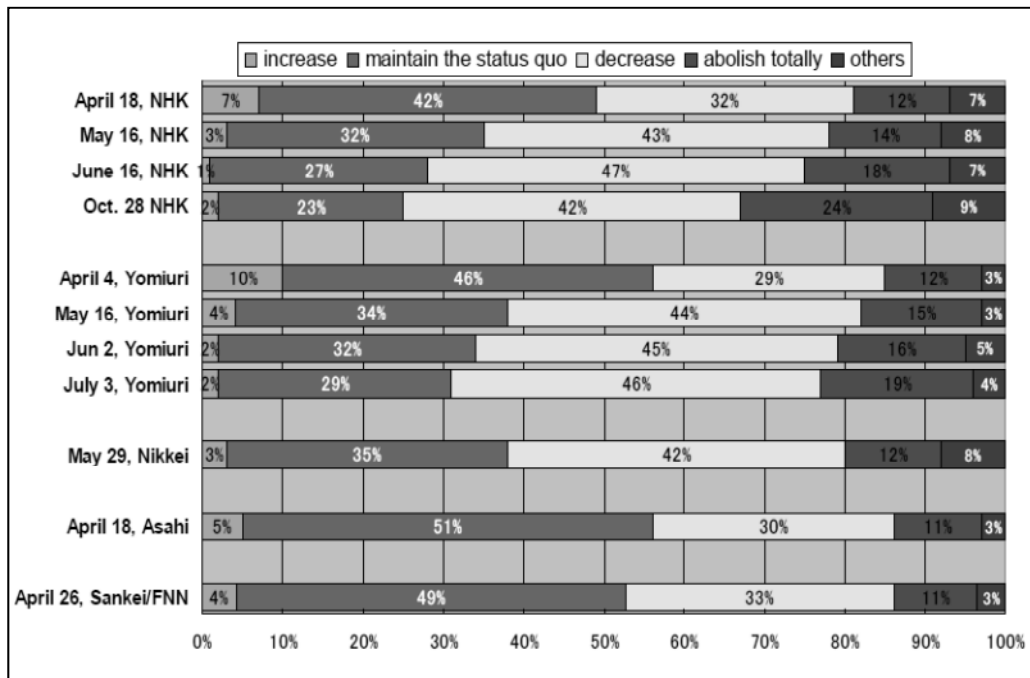
4.2.2. Public Opinion about Nuclear Energy and Anti-Nuclear Initiatives

It would certainly be a mistake to assess even the pre-March 2011 situation in the nuclear energy sector as fully supported by the public. However, in the aftermath of the March 2011 triple disaster, social and political landscape for nuclear energy policy in Japan has dramatically altered. The crisis that revealed the health and environmental hazards of the nuclear power, strengthened scepticism about the government energy policy, cast doubt on the appropriateness of government-business coordination and questioned the corporate ethics. Japanese civil society that has traditionally been seen as nonparticipatory and weak, showed an unprecedented unity and reacted strongly further accelerating the momentum for the energy policy transition and amplifying its magnitude.

Over the last decades, numerous safety failures and safety records’ falsification scandals have contributed to a corrosion of public trust in the nuclear industry. If in late 1980s, for instance, only about 10 % of the respondents opposed the promotion of nuclear power, by the end of 1990s this number more than doubled.²⁹ Undoubtedly, there is much stronger public aversion to nuclear power in the post 3-11 Japan. According to figure below, about 70 % of respondents surveyed by the Japanese media answered that Japan must abandon nuclear energy or decrease reliance on it.

²⁹ Retrieved from: <http://cnic.jp/english/newsletter/pdf/nit73.pdf>

Figure 8: Public Opinion about Nuclear Energy Future; Results of Japanese Media Surveys in 2011

Source: Japan Atomic Industrial Forum, Inc. Retrieved from: http://www.jaif.or.jp/english/news_images/pdf/ENGNEWS02_1320397876P.pdf

Along with unprecedented objection to nuclear power, there is a considerable support by Japanese businesses and civil society for renewable energy promotion. Japanese society became totally intolerant to the relapses of safety measures violations and stands unlikely to grant nuclear power another chance to recover its reputation (as it actually was in 2002). To the contrary, Japanese civil society is increasingly vocal in the pursuit of the rights for clean and safe environment. Importantly, the anti-nuclear protests became better coordinated and organised. For instance, the citizens group called Let's Decide Together/Citizen-initiated National Referendum on Nuclear Power is pushing Tokyo governor Shintaro Ishihara to issue an ordinance to hold a referendum to vote on whether the NPP should be restarted.

Dozens of initiatives on ecologically aware life style, environmentally-friendly local development, environmentally-concerned business practices, etc. are launched across the country. On this wave, the Japan Renewable Energy

Foundation (JREF) was established in September 2011 by SoftBank's CEO Mr. Masayoshi Son.

Ardent anti-nuclear activist Son argues that Japan's renewables ratio can be tripled by 2020. By Son, solar plants installed on 20 % of unused agricultural land in Japan can create the generation capacity of about 50 GW, or almost matching that of TEPCO (who generates 1/3 of the electricity in Japan). Addressing a common argument about Japan's limited land, Son proposes the Solar Belt plan envisaging development of solar farms in Tohoku areas, where the agricultural activity cannot be resumed earlier than in 10 years because of the tsunami-caused salinization of soil.

Son claims that Japan can shift up to 60 % of its power production to renewable over the next two decades with a help of a 2 trillion yen national onshore and offshore transmission network. Son's idea about the 2,000 km of Japanese interconnections (*Japan Super Grid*) being expanded across the entire Asian region (*East Asia Super Grid*, interconnecting Japan, China, Korea and Russia) and further to form a vast network of some 36,000 km linking Japan with China, Korea, Malaysia, Singapore, Philippines, India, Russia etc., coined *Asia Super Grid*,³⁰ not only attracted public attention but a found a certain support. Son admits that the project may take up to 30 years, but he is prepared to invest 1 billion yen of his own capital and pledges investments by SoftBank of 10 to 20 billion yen. With backing of at least 33 of Japan's 47 prefectures, Son seeks the access to transmission networks owned by the 10 utilities and an agreement that they buy electricity generated by renewable sources. The JREF founder ardently promotes wide-ranging initiatives essential to a new energy policy and robustly resists the nuclear village's attempts to preserve the existing policy and policy making system through the implementation of some minor changes. Son advocates a "paradigm shift in energy policy" through "wide deployment of renewables, vitalization of electricity market and enhancement of transmission infrastructure".³¹

5. Conclusion: Scenarios and Implications

One of the most important, though rather generic, lessons any country can learn from Japan's experience is that the government needs a policy-making

³⁰ Accessible at: http://jref.or.jp/images/pdf/20110912_presentation_e.pdf

³¹ Masayoshi son's presentation at the JREF launch: http://jref.or.jp/images/pdf/20110912_presentation_e.pdf

mechanism that is flexible and robust to instantaneously incorporate emerging as well as emergent perspectives and develop appropriate tactics and strategies in the event of drastically divergent from the planned scenario.

More concrete and direct lesson was learnt by a number of nations, such as Germany, Switzerland, Italy and Belgium, who promptly turned to revisiting their nuclear energy programs toward phasing-out the existing facilities and banning the construction of new NPPs. Certainly, many others, France, Russia, South Korea, China and India are among them, made no move to change previously programmed direction. There was a third group composed of those who even activated their efforts to develop the commercial nuclear facilities; these are some Middle Eastern and ASEAN countries. It is yet too early to claim that these decisions are rock solid. The U.S., for instance, has paused for almost one year, but in February 2012 the Nuclear Regulatory Commission approved a construction of the first new U.S. nuclear power plant since 1978.³² Every country faces a specific set of challenges and has a certain vision about and criteria of appropriate and efficient solutions.

While deliberating the fate of its nuclear energy, Japan needs to incorporate various perspectives into the future scenario for nuclear energy. In the following, let us speculate about possible implications of two opposing scenarios.

Suppose, the decision made is to continue nuclear power use. This scenario will require times more generous spending on safety and security and times more scrupulous safety management. Now, how the sector with its ever dubious cost-efficiency, which is now additionally bogged down by tremendous losses and damages caused by the 2011 disaster, can afford all those extras to establish a proper safety management? Whether the Japanese government, which is increasingly busy with finding the sources to solve the deteriorating public finance, will continue its generous support through the diversified means and channels? For an ordinary Japanese citizen the “yes” scenario will certainly mean higher energy bills, heavier tax burden and unending anxiety about the next nuclear disaster. The latter, in a firm belief of many, is only a matter of time, as regular forecasts repeat - the probability of powerful earthquakes in Japan remains high. Moreover, it needs to be understood that even in the “yes” case scenario, Japan’s nuclear power will not be the same – the number of NPPs reaching their 40-year limit will increase. Keeping generating capacity at some stable level will require new enormous investment. A reasonable question here rises: If the already

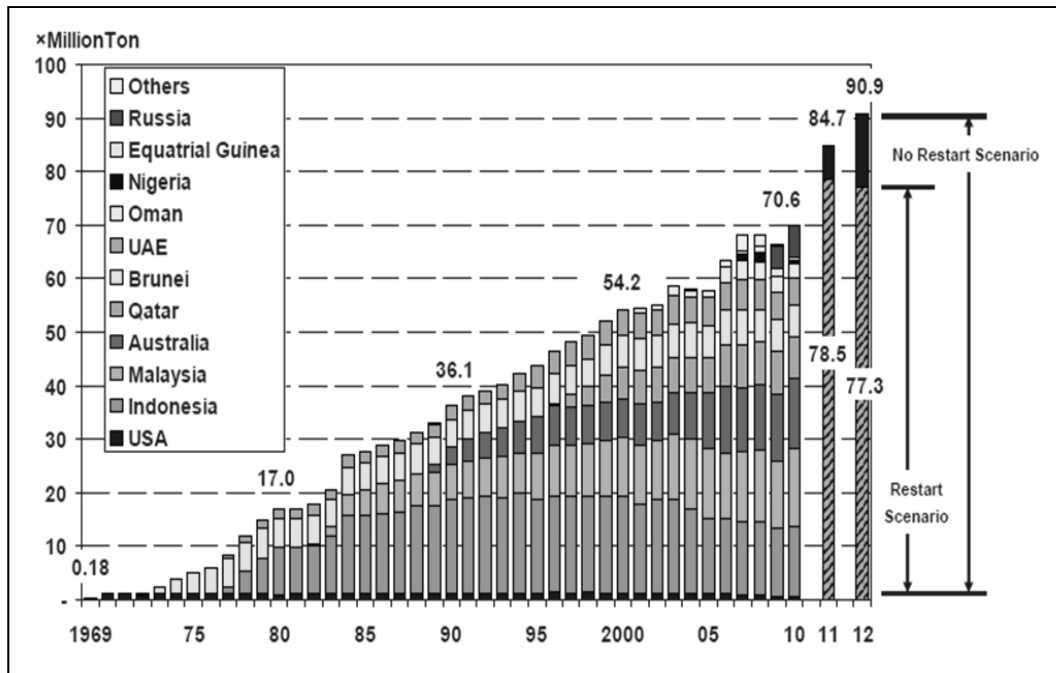
³² Retrieved on February 9, 2012 from: <http://www.eenews.net>

about to end their life NPPs could not demonstrate solid economic benefits for the entire economy (not the utilities' stakeholders), why an ordinary Japanese citizen may yet again be asked to pay for the "yes" scenario continuation.

Looking at the prospects of the future power demand, in over the next 20 years, as projected, Japan may not need as much energy as it needs today. Japan faces shrinking productive-age population, which is forecast to be declining at an annual rate of 0.9 %. Also, Japan's GDP per capita trend growth is assumed at around 1%, while the growth rate for the economy as a whole is predicted to be in the vicinity of zero. Moreover, the increase of net capital stock has already stopped in Japan. Considering these trends together, it seems to be inappropriate to envision excessive power demand in the long-run.

One more important argument against the nuclear future lies with the environmental aspect. The nuclear energy itself might be one of the cleanest options, but this holds true for 100 % risk free nuclear facilities, which is simply impossible. In case of Japan, as has been discussed, safety regulation violations have been nearly a norm in nuclear power industry. Taking into consideration the regularity and extent of the natural hazards Japan is prone to, "yes" option appears a highly irresponsible option. After Fukushima, even a minor probability of a disastrous event to occur must be persuasive enough to dismiss the nuclear scenario.

Now, suppose the decision to phase out all the NPPs and end the era of nuclear power in Japan is made. At what cost this "no" scenario is attainable? The most immediate consequence is an increased fossil fuels import. What are the volumes in question? Are they readily available? As the Institute of Energy Economics, Japan (IEEJ), assesses, with no nuclear power in place, Japan's LNG demand may grow by up to 20.3 million tonne in 2012 over 2010 (Figure 9).

Figure 9: Japan's LNG Import, Million Tonne

Source: <http://www.pecj.or.jp/japanese/overseas/conference/pdf/conference08-07.pdf>

Already in 2011, resulting from the significantly reduced number of operating NPPs, a record 78.5 million tonne (increment of 7 million tonne or 17 %) of LNG and 21.3 % greater in cost terms of crude oil and petroleum were imported to Japan.

Russia was one of the suppliers who provided larger than was initially contracted volumes. In fact, Japan considers Russia as a more significant LNG and oil supplier in the future. In April 2011, the two countries agreed on a second LNG plant (in addition to currently operated under Sakhalin II project) to be built in Vladivostok.

In case of “no” scenario, Japan will also demand more oil. Currently, Russia is the sixth largest oil supplier to Japan following Iran, who provided 9.8 % of Japan's imported oil in 2011. This year, the ranking is likely to change, as amidst the sanctions against Iran, Japan was forced to define its position too and it did so by pledging up to 20 % cuts in imports from Iran. Again, these volumes are easy to make up as the East Siberia Pacific Ocean pipeline oil is readily available in the Russian Far East. Even more to Japan's benefit, it is in direct proximity to Japan (consequently, price competitive) and, compared to the route from Iran, involves no transport

security risks. In short, one of the feasible options for Japan in case nuclear power is decreased or totally abandoned and larger volumes of oil and LNG are required, is closer cooperation with Russia. Increased Japan's imports, especially that of LNG, make the supply situation tighter and additionally contribute to higher prices in the international market.

Less optimistic is the perspective of nuclear security. If Japan chooses to abandon nuclear energy, except the tremendous costs Japan will incur domestically in order to appropriately store spent nuclear fuels and handle the radioactive materials, there will be a higher risk of proliferation. Once Japan opt for stepping down, a very sensitive nuclear business may become easier to enter. Once the established framework of deterrence of nuclear proliferation weakened, the dissemination of dual-use technologies, materials and equipment become easier, which in turn multiplies a proliferation risk. As a number of unstable regimes in Africa and the Middle East are already demonstrating an increasing interest in nuclear, they are most likely to try to seize this opening opportunity. From the point of balance of power in Asia and beyond, China stands to benefit the most from Japan's "no nuclear" move, provided it plans to build 200 nuclear reactors by 2030. South Korea too, will come out a stronger regional power. Apparently, it is the issues of traditional security, including balance of power and non-proliferation, that are the most complicated to solve if abiding by a system of law and international agreements Japan decides to leave a club of nuclear energy countries. It is important to bear in mind, however, that in these matters Japan does not act independently. There certainly will be the bilateral consultations with an attempt to persuade Japan to stay in "business". It is tempting to speculate that the U.S.'s decision to build a new NPP may have been made to demonstrate its international responsibility in an expectation to find the ally's support.

At the same time, having abandoned nuclear energy, Japan, as discussed, would have to activate simultaneously diverse options, including those of international reach. If implemented, expansion of grids in East Asia and greater Asia would improve peace and security environment in the entire region and facilitate cooperation among the economies.

Turning to the climate change policy goals, would "no nuclear" enable Japan to comply with its commitments? A more precise examination of this rather complex theme, though is certainly needed, exceeds the scope of this paper. Having said that, it needs to be pointed that nuclear-free scenario automatically involves drastic development of renewable energy in Japan. While Japan's reality is that the renewables are yet to become cost competitive as compared to traditional sources of

energy, it is only a matter of several years. The studies prove that the most expensive is the initial stage when the renewables are introduced. Once the investment made, technologies accumulated, process scaled up, etc. the cost of unit of energy generated by renewable source decreases by times. Importantly, the development of renewable energy opens ample opportunities for the IT businesses expansion, research and development advancements, small and medium size companies' involvement, etc.

While sketching "yes" and "no" scenarios, the author tends to think that the actual short- to mid-run scenario is most likely to consist of half "yes" and half "no". This scenario appears to be the most realistic and cost-efficient. It is however important not to dwell on it too long, because in this case the two halves will never add up to the whole.

Meanwhile, there is a need for a sober discussion about advantages and disadvantages of various sources of energy. What is currently observed in traumatized by nuclear crisis Japan, however, is almost unanimous opinion that anything else except for nuclear energy is a panacea for solving Japan's energy future. In advocating, in particular, the renewables' benefits their proponents are being deluded by some countries' extraordinary success in this area. Most of the time, Germany is referred to as a country already succeeded in renewables' revolution and therefore must become a model for Japan. Meanwhile, German situation is rather far from being described as the renewables' triumph.³³ This sort of objectivity and precision is essential for Japan, who reached a critical juncture and needs to define a long-term direction.

This paper attempted to reflect the diverse shifts ongoing in Japan's energy policy. Objectively, the progress made within less than one year (as of the time of writing) along each of Japan's energy policy key 3E dimensions is impressive. Despite the need for energy policy reform has been ripe since long ago and some initial steps in that direction have been undertaken, the critical impulse for changes was generated by an external force – natural catastrophe in March 11, 2011. It is important now that the Japanese government keeps the transition momentum so that all feasible undertakings could combine and reinforce each other informing genuinely comprehensive, genuinely coherent, genuinely efficient - new energy policy.

³³“German's Energy Supply Transformation Has Already Failed”. Retrieved from: <http://arabenergyclub.com/site/wp-content/uploads/2012/02/Renewables-in-Germany.pdf>

BIBLIOGRAPHY

“Eastern Japan Paralyzed by Unprecedented Earthquake”. *Japan Energy Brief*. IEEJ. No. 12. March 2011. Retrieved from: <http://eneken.ieej.or.jp/en/jeb/1103.pdf>

“Energy News in Japan and Asia”. *Japan Energy Brief*. IEEJ. No. 13, May, 2011.

From “Unplanned Power Outages” towards a “Strategic Energy Shift”. A Report on Japan’s Energy Shift since March 11th. Institute for Sustainable Energy Policies, Japan. May 6, 2011, p. 22. Retrieved from http://www.iseip.or.jp/images/press/ISEP_Strategy%20No1%20Revised.pdf

Fukao, Mitsuhiro (2011). “The Great East Japan Earthquake and Japan’s Financial Consolidation”. *Japan Economic Currents. A Commentary on Economic and Business Trends*. Keizai Koho Center. Retrieved from: <http://www.kkc.or.jp/english/activities/publications/economic-currents79.pdf>

“Higashi Nihon Shinsai ni okeru Higaigaku no Suikei ni tsuite [Information on Estimates of the Damages Caused by the Great East Japan Earthquake]”. Retrieved from: <http://www.bousai.go.jp/oshirase/h23/110624-1kisya.pdf>

IAEA mission to review NISA’s approach to the “Comprehensive assessments for the safety of existing power reactor facilities” preliminary summary. Tokyo and Ohi, Japan. 23-31 January 2012. Retrieved from: http://www.iaea.org/newscenter/focus/fukushima/pre_report310112.pdf

Ishibashi Katsuhiko (2007). “Why Worry? Japan’s Nuclear Plants at Grave Risk from Quake Damage”. *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*. August 11.

Japan Energy Brief. No. 17. January 2012. Retrieved from: <http://eneken.ieej.or.jp/en/jeb/1201.pdf>

“Japan Rode over Summer with Nationwide Power Saving”. *Japan Energy Brief*. IEEJ. No. 15, September 2011. Retrieved from: <http://eneken.ieej.or.jp/en/jeb/1109.pdf>

Japanese town's dependence on nuclear plant hushes criticism. *Asahi Shimbun*. January 27, 2012. Retrieved from: http://ajw.asahi.com/article/behind_news/social_affairs/AJ201201270014

Johnson, Chalmers (1982). *MITI and Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy*. Stanford: Stanford University Press.

Kaneko, Shuichi (2012). "Nuclear Safety Regulation Reform in Japan". Retrieved from: http://www.oecd-nea.org/nsd/fukushima/documents/workshop_Japan_Task_ForcePresentation.pdf

Kono, Ryutaro (2011). "Future Economic Scenarios for Quake-Hit Japan". *Japan Economic Currents. A Commentary on Economic and Business Trends*. Keizai Koho Center. Retrieved from: <http://www.kkc.or.jp/english/activities/publications/economic-currents78.pdf>

Maeda, Risa (2012). "Insight: Japan's Nuclear Crisis Goes Much Further than Fukushima". *Reuters*. February 23. Retrieved from: <http://www.reuters.com/article/2012/02/24/us-japan-nuclear-waste-idUSTRE81N08P20120224>

Son, Masayoshi (2011). Presentation at the JREF launch. Retrieved from: http://jref.or.jp/images/pdf/20110912_presentation_e.pdf

Minoura, Koji and Nakaya, Shuyu (1991). "Traces of Tsunami Preserved in Intertidal Lacustrine and Marsh Deposits: Some examples from Northeast Japan". *Journal of Geology*. Vol. 99. No. 2 Retrieved from: <http://www.jstor.org/pss/30081120>

Morita, Yuji (2011). "Japan's Issues and Concerns on Energy Supply and Demand after the Great East Japan Earthquake". The Institute of Energy Economics, Japan (IEEJ). Retrieved from: <http://www.pecj.or.jp/japanese/overseas/conference/pdf/conference08-07.pdf>

"Nuclear Crisis: How it Happened. 'Nuclear Power Village' A Cozy, Closed Community. *Yomiuri Shimbun*. June 16, 2011. Retrieved from: <http://www.yomiuri.co.jp/dy/national/T110615005652.htm>

"Nuclear Power in Japan". World Nuclear Organization. Retrieved from: <http://www.world-nuclear.org/info/inf79.html>

Oshima, Kenichi (2010). *Political Economics of Recyclable Energy*, Toyo Keizai Inc.

Pickett, Susan E. (2002). "Japan's Nuclear Energy Policy: From Firm Commitment to Difficult Dilemma Addressing Growing Stocks of Plutonium, Program Delays, Domestic Opposition and International Pressure". *Energy Policy*. 30: 1337-1355.

Pritchard, Justin (2011). Realistic Safety Debate Not Nuke Sector, Regulator Forte. *The Japan Times*. May 5, 2011. Retrieved from: <http://www.japantimes.co.jp/text/nn20110505f1.html>

Report on Cost Verification by the Cost Verification Committee of the Energy and Environment Council [Kosuto-tō kenshō iin kaihōkokusho. Enerugi kankyō kaigi. Kosuto-tō kenshō iinkai] December 19, 2011. Retrieved from: <http://www.aec.go.jp/jicst/NC/tyoki/sakutei/siryo/sakutei10/siryo2-2-3.pdf>

Samuels, Richard J. (1987). *The Business of Japanese State: Energy Markets in Comparative and Historical Perspectives*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Schneider, Mycle, Froggatt, Antony and Thomas, Steve (2011). *Nuclear Power in a Post-Fukushima World. 25 Years after the Chernobyl Accident*. Worldwatch Institute. Mycle Schneider Consulting. Retrieved from: <http://download.arte.tv/permanent/u1/tchernobyl/report2011.pdf>

Strategy for Rebirth of Japan. National Policy Unit. December 24, 2011. Retrieved from: http://www.npu.go.jp/policy/pdf/20120127/20120127_en1.pdf

Takase, Kae and Suzuki, Tatsujiro (2011). "The Japanese Energy Sector: Current Situation and Future Paths". *Energy Policy*. 39: 6731-6744.

The Advanced Energy Revolution. A Sustainable Energy Outlook for Japan. European Renewable Energy Council. 2011. Retrieved from: http://www.greenpeace.org/japan/Global/japan/pdf/er_report.pdf

The Basic Energy Plan. June 2010. [Enerugi Kihon Keikaku] Retrieved from: <http://www.meti.go.jp/committee/summary/0004657/energy.pdf>

The Mainichi Daily News. February 10, 2012. Retrieved from: <http://mdn.mainichi.jp/mdnnews/news/20120210p2g00m0dm024000c.html>

Toyoda, Masakazu (2011). "Energy Policy Agenda after the Great Japan Earthquake". The Institute of Energy Economics, Japan (IEEJ). Retrieved from: <http://eneken.iej.or.jp/data/3897.pdf>

Waldenberger, Franz (2011). "The Japanese Economy after the Tohoku Earthquake". ISPI Analysis. Retrieved from: http://www.ispionline.it/it/documents/Analysis_82_2011.pdf

White Paper on Energy [Enerugii hakusho]. 2011. METI. Retrieved from: <http://www.enecho.meti.go.jp/topics/hakusho/2011/index.htm>

White Paper on Nuclear Energy. 2009. Japan Atomic Energy Commission [Genshiryoku Hakusho. Genshiryoku iinkai . 2009] Retrieved from: <http://www.aec.go.jp/jicst/NC/about/hakusho/hakusho2009/index.htm>

Yuji Matsuo, Yu Nagatomi and Tomoko Murakami (2011). "Thermal and Nuclear Generations Cost Estimates Using Corporate Financial Statements". Institute of Energy Economics, Japan. October. Retrieved from: <http://eneken.iej.or.jp/data/4103.pdf>

HAKİKATİN HAKİKİLİK KRİTERLERİ ZAMAN DÜZLEMİNDE: RETROSPEKTİF YAKLAŞIMLARDA ‘KISIR DÖNGÜ’ SENDİROMU

Evez BAYRAMOV*

*“Sadece teori söyleyebilir ki, biz neleri gözlemliyoruz.
Uygulamada teorini test etmek mümkündür,
fakat uygulamadan teoriyi oluşturmaya giden yol mevcut değildir”
Albert EINSTEIN*

ÖZET

Çalışmanın amacı, hakikatin hakikilik kriterlerinin tarihsel düzlemde değişme, yenilenme sürecinin ve ona yaklaşımların retrospektif anlamda gerçeklik derecesinin sistematik tetkikidir. Araştırmada uygulanan metodoloji eklektik özelliklidir. Metodolojik yaklaşım konsepti postpozitivizm – hermenötika – ritorika üçlüsünün soruna yaklaşımda kısmi uygun tezlerinin sentezi temelinde oluşturulmuştur. Araştırmada hakikatin hakikilik kriterleriyle ilgili sorunlu durumların gerçek içeriği açıklanmış ve hakikatin ortaya çıkarılması yöntemlerinin sistematik şeması oluşturulmuştur. Bununla birlikte araştırma konusunun kendine özgü olması və ortak metodolojik konseptin bulunmaması çalışmaya belli sınırlılık getirmiştir. Çalışmanın özgünlüğü ve bilimsel katkısı metodolojik konseptin özgünlüğü ve araştırma konusuyla ilgili sorunlu durumların kavramsal genelleştirilmesinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hakikat, İnam, Verifikasyon, Felsfikasyon, Kriter, Teorik, Ampirik.

ABSTRACT

Criteria of Validity of Truth in Time Plane: “Vicious Circle” Syndrome in Retrospective Sights

The purpose of the article is to research to changing and renewal of criteria of the validity of truth in time plane and grade of reality of truth in retrospective meaning. Methodology has an eclectic feature. The concept of methodological approach has formed in synthesis of partial adequate theses of trio of postpositivism - hermeneutics – rhetoric. Basic findings of the research are to explain to true content of problematic situations related to criteria of validity of truth and to form systematic scheme of methods of exposing of truth. Research subject is more spesific and common

* Prof. Dr., Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, İktisat Bölümü (e.bayramov@aseu.az;
e.bagirzade@gmail.com)

methodological concept is not existent. Originality of the research is consist of originality of methodological concept and conceptual generalization of problematic situation related to research subject.

Keywords: *Truth, Faith, Verification, Falsification, Criteria, Theoretical, Empirical.*

Giriş

Hakikatin aşkarlanması sorunu günümüzde de metodolojinin merkezi sorunlarından birisi olarak kalmaktadır. Sorunu derinleştiren temel özellik ortak metodolojik yaklaşımın bulunmamasıdır. Çeşitli paradigmatik yaklaşımlar, kendi çeşitlilikleri kadar da kavramsal genellemeler doğurmaktadır. Aynı içerikli olay çeşitli şekilde yorumlanmaktadır. Tabii ki, bu yorum çeşitleri hakikati uygun tasvir etme bakımından biri birinden ayrılmaktadırlar. İlginçtir ki, bu çeşitlilik onların güvenilirlik düzeyine etki yapmamaktadır. Çeşitliliğin “doğallığı” gerçekliğin kendisinin tabiatı ile açıklanmaktadır. Ama, örneğin fen bilimlerinden farklı olarak ekonomik gerçeklik varlık→mutlaklık şemasına tabi olmamaktadır. Gerçeklik anlamında ekonomik olgu hem “teorik”, hem de “zihinsel” yük taşımaktadır. Fikrimizce, oluşan durum daha fazla ‘olay neden başvermektedir?’ sorusunun değil, ‘olay nasıl başvermektedir?’ sorusunun öne çıkarılmasının oluşturduğu durumdur. Yani olayın mahiyeti değil, mevcutluk nedenleri araştırılmaktadır. Böylece de, hakikatin aşkarlanması bir sorun olmak itibarıyla arka plana atılmaktadır. Araştırma konusunun kapsamı aşırı derecede geniştir. Buna göre de bu makalede yalnızca sorunun bugüne kadar mevcut olan bir boyutu – hakikatin aşkarlanmasının kriterleri ile ilgili (metodolojik anlamda) sorunun doğru bir şekilde oluşturulması, onun teorik güncelleştirilmesi ve ilkin varyant gibi çözüm yollarının araştırılması konu edinmiştir.

1. Hakikati Arayış Özgürlüğü: İnam ve ‘Tecavüz’

Aslında hakikate olan inam ve hakikati arayış özgürlüğünün mevcudiyetiyle ilgili bugün yeteri kadar güncel olan sorun – kendi mahiyeti itibarıyla hakikatin belirlenmesi veya hakikilik kriterlerinin bulunmasına kadar olan sorundur. Tabii ki, eğer tek ve evrensel özellik taşıyan hakikatin ‘mevcudiyetinden’ söz ediliyorsa, o zaman hakikati arayış özgürlüğü konusunda konuşmaya bile gerek kalmaz. Evrensel düzeyde oluşan ve mahiyet itibarıyla neoliberal yaklaşımdan kaynaklanan ‘yabancı’ mahiyetli, yani neoliberalizmin dışında ortaya çıkarılan doğru, dürüst bilginin hakikat gibi kabullenilmesi sorunu mevcuttur. Sorunu güncel hale getiren temel mesele her bir toplumun kendi zihinsel özellikleri ve

gelişim önceliklerine uygun hedeflenen amaca değil, küresel güçler tarafından seçilmiş ‘yola’ biat ettirilmesidir. Bu durumda, yani ‘uygar yöntemler’le dayatma durumunda araştırma özgürlüğü olamaz ve olmamaktadır. Diğer taraftan, jeoekonomik kalkınma yöneyinin egemen konumlara sahiplendiği bir dönemde ayrıca ele alınmış bir ülkenin gerçeklik arayışı sürecinde özgür seçim olanakları bulunmamaktadır. Veya seçimin ‘iyi→kötü’ düzleminde değil, ‘kötü→en kötü’ düzleminde yürütmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Böylece, tek ‘doğru yolu’ seçmiş dünyaya entegre olunanların özgür seçim olanakları veya araştırma özgürlüğünden konuşmak anlamsızdır.

Hakikata veya dünyanın (küresel güçlerin) seçmiş olduğu yola inam hakikati arayış özgürlüğü ile fonksiyonel ilişkide olan kavramdır. Aslında, inam – hakikatin düşmanı değil ve bu bakımdan Friedrich Nietzsche ile mutabık kalmak mümkün değildir (Niçşe, 2003). Soruyu tamamen farklı bir şekilde oluşturmak gerekir: kiminse veya kimlerinse kendilerine has olan inamı mevcut olabilir ve hiç kimse bu hakkı onların elinden alamaz. Ama kimlerinse ‘inamının’ herkes tarafından (küresel toplum) benimsenilmesi doğrultusunda yapılan ‘tecavüz’ yalnışlıktır. O, hakikata değil, yalana, yanılmaya ve birçok durumlarda uydurmalara hizmet etmektedir.

İnam, hakikatten kaynaklanan, onunla nedensellik ilişkisinde olan ve sonuç itibarile, hakikatin uygun derkini kendinde ihtiva eden değerdir. İnamsız gelişim yoktur. Fakat, yanılmalara, yalnış değerlendirmelere dayanan inam Friedrich Nietzsche’nin gösterdiği inamdır.

Veya, hakikatin basitleştirilmesine yönelik ‘bilimsel’ tezlere dayanarak yürütülen araştırma sürecinde ortaya çıkarılan hakikata inam, artık patalojiktir, hastalıktır ve her neyse, kavramın gerçek içerği ile ilgili değildir. Örneğin, matematiksel mantığın kesinliğine olan inam yalnızca değindiğimiz türden inamdır. Şöyle ki, ekonomik sürecin rakamlarla ifade edilebilirliği hiçde o anlama gelmemektedir ki, sözügeden bütünlüğü matematiksel “hakikat” terimleri ile ifade etmek mümkün olmaktadır. Şöyle ki, çokyönlü, birbirine ters olan, amansız rekabet mücadelesi yürüten çeşitli amaçların, fikirlerin, menfaatlerin hareket tarzını ‘iki paralel hatt hiçbir zaman kesişemez’ türünden aksiyomatik tesbit çerçevesinde yorumlamak mümkün mü?

Genellikle, mantıksal sonuç → hakikat → inam üçlüsünün doğru biçimde kavranışı bugün de sorun olarak kalmaktadır. Nitekim Françios Bacon’un metodolojik çerçevede uygulanan mantığın formel ve verimsiz rölüyle ilgili söyledikleri

bugün de kendi önemini korumaktadır: “... Şu an kullanılan mantık, hakikilik arayışıyla uğraşmaktan daha fazla, kendi temellerinde mevcut olan yanılgıları korumakta ve daha da güçlendirmektedir” (Bekon, 1972: 5).

Françios Bacon’un muhakeme tarzını devam ettirerek böyle bir sonuca varmak mümkündür ki, hazır teorik yapılar ve mantıksal şemalar malum bilginin (yani, artık mevcut olan) detaylandırılması, somut durumlarda onun yorumu için vasıta olabilir, fakat diğer taraftan yeni bilgi dediğimiz şey herhangi bir ciddi algoritmik temelde elde edilemez, yani, yeni bilgi onun için yenidir ki, onu malum bilgilerden ‘çıkarmak’ mümkünsüzdür.

Değindiğimiz özellik metodoloji ile ilgili ilginç ve ilginç olduğu kadar da yaygın sonuca varmanı kaçınılmaz kılmaktadır. O anlamda ki, bilimsel idrakın istenen metodolojisi mümkün olanlar alanına istinatla tafsiye özellikli ilkeler, genel yasalar v.s şeklinde oluşturulmalı, aynı zamanda, gösterilmelidir ki, metodolojik ilke ve yaklaşımlar bilimsel idrak bakımından genel statüye ve zorunluluğa sahip değildir.

2. Hakikatin ‘Hakikilik’ Olgusu: Mutlak Olana Yükseliş Sorunu

Gerçekten mi hakikat gerçekliğin mutlak mahiyetidir? Bu soruya mevcut yaklaşımlardan hiçbirisi – ne analitik, ne de olgusal paradigma – kesin yanıt veremiyor veya makul yanıt vermekte yetersiz kalmaktadır.

Konuyu karmaşık hale getiren temel özellik ‘su yaştır’ ifadesinin mutlak veya nisbi anlam taşımasıyla ilgili değildir. Bellidir ki, ‘su yaştır’ deyiminin mutlak hakikat olduğunu yeniden kanıtlamaya bile ihtiyaç bulunmamaktadır.

Sorun diğer bir düzlemde daha da karmaşık hale gelmektedir: Mutlak hakikat=mutlak bilgi özdeşliği mevcuttur. Tamamen bilimsel açıdan (özellikle de iktisat bilimi çerçevesinde) baktığımızda ise ‘mutlak bilgi’ denen şeyin mevcut olmadığı da bir gerçektir. İnsan dışında, aynı zamanda da sosyalleşen bireyin kendine özgü öyle bir olgu yoktur ki, sonlu, geçici olmasın. Aynı zamanda bilimsel bilgi her zaman kısıtlıdır, geçicidir ve nisbi özellik taşımaktadır.

Mutlak bilgi veya mutlak hakikat dediğimizde ise bilginin öyle bir içeriği düşünülmektedir ki, o, bilimin gelecek gelişim sürecinde inkar edilmemekte, tam tersine, daha da zenginleşmekte ve uygulamada kendini doğrulamaktadır.

Böylece, bilimde mutlak hakikat kavramı altında objeyle ilgili son haddi de kapsayan bilgiler düşünülmektedir. Bir nevi objeni kavramanın öyle bir optimal sınırına ulaşılır ki, bundan sonra onun dışında kalan bölüm kavramanın zorunluluğu bakımından ya önemsizdir, ya da kavrama için öyle bir şey mevcut değildir. Bize göre, bilginin nisbiliyi hatta o düzeydedir ki, bilim ‘yeni bilgiler üretmekle hakikata gittikçe daha yakın olan sonuçlar elde etmeye yöneliktir’ söylendiği anlamda kabul etmek mümkündür. Tarihsel deneyim göstermektedir ki, formel bilimsel tezlere (ayrı ayrılıkta hakikiliği kanıtlandığı taktirde de) istinat etmekle oluşturulan teorinin mutlak hakikat olduğunu iddia etmek yalnızlıktır.

Hakikiliği kanıtlanmış ayrı ayrı deyimlerin mevcudluğu, o anlama gelmemelidir ki, bu deyimler kavranılması istenen objenin tüm özelliklerini kapsamaktadır. Bu anlamda ‘kapsama’ her zaman kısıtlı özellik taşımakta, her zaman objenin bazı özelliklerinden soyutlanmakla gerçekleştirilmektedir. Bilindiği gibi, değinilen durum ne hakikati, ne de bilgini mutlaklaştırmaya olanak tanımamaktadır. Hem hakikat, hem de bilgi nisbi özellik taşımakla belli zaman kesiminde gerçekliğin değişmesine uygun olarak içerik ve mahiyet değişikliğine maruz kalmaktadır. Tüm bunlarla birlikte mutlak hakikat gibi bilimsel açıdan temeli olan tek bir nesne mevcuttur: bilimin gelişimi hakikati aşkarlama tezliği ile doğrudan ilişki içerisinde. Aslında, bilimin gelişimi de mahiyet itibarıyla hakikatin ortaya çıkarılması anlamında kabul edilmesi gerekir.

Böylece, mutlak hakikatle ilgili kendine has ikilem oluşmaktadır: eğer o mutlak tam ve kesin bilgi gibi ortaya çıkıyorsa, o zaman değinilen anlamda reel bilimsel düşüncenin sınırları dışındadır. Veya, eğer ebedi hakikatlerin toplamı şeklindedirse, o zaman mutlak hakikat kavramının bilimsel bilgilerin temel türleriyle hiç bir alakası yoktur. Soruna tek açıdan yaklaşımın sonucu olarak oluşan ikilemin temelinde nisbi hakikatten ayrılarak herhangi bir bilgi türü ile özdeşleşme dayanmaktadır.

Bize göre, sorunun açıklamasında keskin diferansiyel yaklaşımdan yararlanılmalıdır. Örneğin, anlamsal veya sözdizimsel düzlemde bilimsel bilginin bir aşamadan diğerine, niteliksel olarak daha yüksek aşamaya geçmesi veya eski teorinin yerine yenisinin ortaya çıkması ve o ‘eskinin’ nelerise kendinde ihtiva etmesi hakikatin nisbi olandan mutlak olana yükselişi anlamına gelmemekte ve gelemez de. Genellikle bu deyim ekonomik anlamda bir önemi yoktur. Klassizmin neoklassizme, sonraki dönemlerde neokurumsalcılığa geçişi ekonomik gerçekliğin daha kesin ve detaylı kavranılması açısından ileriye dönük atılmış bir adımdır.

Fakat, bu durum hiç de nisbi hakikatin mutlak olan yaklaştığı veya ‘mutlaklaştığı’ anlamına gelmemektedir. Hakikat bilimin gelişimi sürecinde hiçbir zaman ‘ismi-ni’ değişmemekte ve nisbi kalmaktadır. Nisbilik, belirsizlikle doğrudan ilişki içerisindedir. Bilimin gelişimi belli somut zaman ve mekan çerçevesinde (ekonomide bu uzun vadeyi kapsamamaktadır) belirsizliğin kapsamını kısmi, az veya çok derecede kısıtlayabilir, fakat onu bütünlükte ortadan kaldıramaz. Önceki çıkış noktasına dönelim! Eğer, bilimde mutlak hakikat bilgilerin zaman düzleminde ötürülmesinde kalıtım ilkesine uyulması gibi kabul edilirse, bu artık sorunun çözümü değil, ondan ‘yakayı kurtarmak’ isteği veya ‘gizledilmesidir’.

Onu da hesaba katmak gerekir ki, nisbi hakikat kavramı genellikle bilmsel bilgilerle ilişkilidir. Bu kavramın mutlak anlamda mevcut olan olgularla hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Mutlak hakikat, düşüncede kavram ve objenin aynılığı demektir.

Bilinmesi gerekir ki, ‘mutlak’ terimi bir çok hallerde nisbi hakikate de ait edilmektedir. Nisbi hakikat nitelik itibarile objektiftir, buna göre de somut zaman ve mekan çerçevesinde, yahut da somut anda nitelik bakımından mutlak adlandırılabilir neyse ihtiva etmektedir. Biz bu yorumun altının çizilmesinin ve hatta ‘istenen hakikat mutlak-nisbi nitelik taşımaktadır’ gibi deyimlerin ortaya atılmasına karşıyız. Değinilen bu yaklaşım o kadar yaygınlaşma yönelimi göstermektedir ki, beşeriyetin toplam bilgilerinde ‘mutlak olan’ın payının artması bile konuşulmaya başlanmıştır.

Yalnızlığın ortaya çıkmasını şartlandıran temel neden ‘hakikatin gelişmesi’ deyimine olan inançtan kaynaklanmaktadır. Hakikat gelişmez. Hakikat dinamik bir süreçtir ve doğal olarak, değişime maruz kalmaktadır. Gelişim ise ilkel olandan yüce olana doğru varlığın niteliksel bakımdan yeni bir aşamaya geçişi demektir. Hakikat ise ne ilkesel, ne de yüce değildir.

Diğer taraftan, önceden gösterdiğimiz gibi, kapsamı, yorum olanakları ve öngörüsül fonksiyonlarına göre eski teoriden nitelik bakımından ayrılan yeni teorisinin oluşması hiçte o anlama gelmemektedir ki, hakikat yenilenmekte, gelişmektedir. Hakikat yalnızca değişmekte ve bu ‘değişim’ kavramına eklemlemeler yapmakla onun mana yükünü yapay bir şekilde artırmanın önemi yoktur. Tam tersine, bu hakikat kavramının gerçek anlamına zarar verebilir. Böylece, ‘hakikat gelişmektedir’ gibi tesbitin ne hakikatin kendisiyle, ne de bilimle hiçbir bağlantısı yoktur. Bu yaklaşımı hakikatin objektiv-subjektiv bölgesüne de ait etmek mümkün-

dür. Böylece, mutalk = objektif denklemi bilimsel bilincin katmanları arasında kendi konumlarını hala korumaktadır.

Objektif hakikat kavramının marksist yorumu bilinmektedir. Bununla birlikte bazı ilginç noktalardan da kaçınmanı, onları görmezden gelmeyi taktir etmemekteyiz. Objektif subjektifin ters tarafında dayanmaktadır. Objektif olan subjektif olana bağlı değildir. Gerçek şekilde ve mahiyette mevcut olandır. Aynı zamanda hakikat nesnelerde değildir. Buna rağmen olgusal paradigma, özellikle Haydekker hakikati varlığın şekli, nesnelerin kendinde bulunan gibi taktim etmektedir (Gadamer, 1991; Gusserl, 1999). Özel ayrıntıya varmadan belirtmek isteriz ki, bu türlü yaklaşımların ‘kanıtlanabilme’ sorunu mevcuttur ve genellikle, toplumsal akıla has olanlar arasında gerçek anlam taşımamaktadır.

Demek, subjenin ‘objektifleştirilmesinin’, fikirde bulunanın, obje konusunda tamamen subjektif anlamda ileri sürülen tesbitin objektif hakikat gibi kabül görmesini gözlemlemekteyiz. Bize göre, hakikatin objektif-subjektif ayrımının yapılması yalııştır. Hakikat her zaman subjektiftir. Fakat nesnelleşen, gerçekliğe uyum sağlayan ‘objektifleşen’ subjektifliktir. Bu manada, ‘objektif hakikat’ ifadesi anlaşılabilir kelime yığınının başka bir şey değildir.

3. Hakikat Arayışı: Galilei’nin ‘Faciası’

1607 yılında Keppler ilk defa olarak, Güneşte lekeler olduğunu iddia etti. Sonralar Galilei de bu kanaata gelmiştir. Kilise bunun aleyhine olmuş ve keşişlerden birisi Galilei’e söylemiştir: ‘Oğlum, Aristonun eserlerini oku, büyük ihtimalle o leke ya senin baktığın boruda, ya da gözünde olmuştur’ (İsmayilov, 2007: 9). Sıradan bir keşişin ‘bulunan şey hakikattir mi?’ sorusuna yaklaşımında aslında hakikati aşkarlama sürecinde en az üçlü doğruluktan emin olmanın zorunluluğu ifade edilmiştir. Yani, değinilen süreç düşünce → araç → obje üçlüsünün belirttiğimiz sırayla devam etmesini, aynı zamanda da ters ilişkinin rasyonel yorumu olmasını talep etmektedir. Üçlü arasındaki bağıllık nedensellik bağıllığıdır. Bunun dışına çıkmak belirsizliğe yönelmek demektir. Böylece, yalnızca nedensellik bağlamında ortaya çıkarılan şey hakikat olabilir.

Fonksiyonel nitelikli karşılıklı keşiş, aslında nedenselliğin doğurduğu niteliktir, onun türemesidir ve belirsizliğin bütünlükte sistem düzeyini kapsadığı ortamda onun, yani nedenselliğin ortaya çıkarılmasının görünüş şekli gibidir. Diğer taraftan, son amaca ulaşma üçlünün ilk iki unsurunun, arayışın taleplerine uyguluk derecesi ile doğrudan bağılantılıdır. Yani sağlam düşünce, gerçekliği kanıtlanmış

teorik bilgilere dayanılarak oluşturulan rasyonel düşünme ve arayışı verimli yapabilecek bir araç – metodolojik temelin, aynı zamanda da dayanılan kriterin gerçekliği ciddi önem taşımaktadır. Böylece, düşünme, aracı kullanmakla kavranılması istenen objeyle ilgili gerçekliği aramaktadır. Diğer ifadeyle, objenin gerçek varlığını kendi süzgecinden geçirerek kendine özgü görüş oluşturmaktadır ki, bunu da belli şartların mevcutluğu ortamında gerçeklik gibi kabul etmekteyiz. Aynı zamanda, adigeçen ‘süzgeç’in gerçek durumu veya deliklerinin büyük veya küçük oluşu gerçekliğin süzülerek hakikata dönüşmesinde hiç de az önem taşımamaktadır. Aslında, her birşey ‘süzgeç’in hareket tarzına, zaman bakımından ‘çalışma’ yoğunluğuna, kavranılanı tüm detayları ile kendinden geçirebilme becerisine bağlıdır. Bu anlamda, hakikat olgusunun objeye bağlı olmadığını ve tamamen düşünmenin ürünü gibi ortaya çıktığını görememek, anlayamamak mümkün değildir. Yalnızca bu anlamda önceleri de gösterdiğimiz gibi hakikatin objektif → subjektif ayrımını basit yanılığ gibi gözden geçirmek mümkündür.

4. Hakikilik Kriterleri: Retrospektif Özet

Bilginin hakikiliğini, hakikati yanılığ ve hatalardan ayırmaya olanak tanıyan nedir? Diğer ifadeyle, bilginin gerçeklik derecesinin ölçüm birimi – kriter kavramının anlamı nedir? ‘Kriter’ terimi yunanca ‘kriterion’ sözcüğünden alınmakla, nelerin ise değerlendirilmesi, belirlenmesi veya çeşitlendirilmesini yapmak için kullanılan belirti anlamına gelmektedir.

Gerçeklik kriteri, bilginin gerçekliğini kanıtlayan ölçüttür. Demek, bu açıdan baktığımızda kriterler değişmez, kalıcı anlam taşıyan ölçüt gibi ortaya çıkmaktadır. Ama bu açıdan da ortaya bir çelişki çıkmaktadır. Örneğin, böyle bir durumda diyalektikle ne yapmalı? Veya, Heraklit bile her şeyin aktığını, değiştiğini söylemekteydi. Eğer durum böyle ise, o zaman bilgilerimizin ölçüt birimi nedir?

Eski kuşkucular (skeptikler) bile kriterin bu anlamda kavranılmasının çelişkiye yol açtığını göstermişler. Onlara göre sorunun bu şekilde ele alınması sonsuz regresyon paradoksunu ortaya çıkarmaktadır. Ampirik yazıyordu ki, tesbitin hakikiliğinin kanıtı amacıyla her hangi bir hakikat kriterini kabul etmek zorunludur. Aynı zamanda, o kriterin hakikiliği diğer bir kriterin temelinde kanıtlanmalıdır. Böylece, sonsuza kadar uznan bir aktüel zaman sıralaması ortaya çıkmaktadır.

Aristo, çelişkiyi ortadan kaldırmaya çalışarak, yazıyordu: “Hiç de tüm tasavvurlar hakiki değildir” (Aristotel, 1983: 356). O hakikati yalandan ayırmak için

ise kriter gibi çelişkisizlik yasasından yararlanmaktaydı. Aynı ilişkide ve aynı zaman aralığında inkar ve tastik hem gerçeklik, hem de yalan olamaz. Yani öyle şeyler var ki, onlar aynı zamanda hakikat veya yalan olamazlar.

Diğer bir çelişki – “yalancı çelişki” – de mevcuttur (Epimenid, Evbulid). Çelişkinin kısa özeti şöyle: Ben avukatım ve diyorum ki, tüm avukatlar yalancıdır. Bu hakikattir, yoksa yalan? Eğer, ben avukatımsa ve diyorsam ki, tüm avukatlar yalancıdır, o zaman ben de yalancıyım. Çünkü ben de avukatım. Eğer ben yalancıyımsa, o zaman söylediğim, yani ‘tüm avukatlar yalancıdır’ ifadesi gerçektir. Ama ben avukat gibi gerçeği söylemekteysem, o zaman hiç de tüm avukatların yalancı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Yani, en az ben (tüm avukatların arasından) yalancı değilim. Böylece, “kısır döngü” sendromu ortaya çıkmaktadır: Eğer ben yalan söylemekteysem, o zaman yukarıdaki tez üzere hakikati söylemekteyim. Fakat, eğer ben tez üzere hakikati söylemekteysem, o zaman ben yalan söylemeliğim.

Çelişkinin anlamı odur ki, biz soruna yaklaşımda hakikat kriterini ifadenin kendisinde görmeğe ve böylece de fikrin gerçekliğini o fikrin kendi içeriği ile kanıtlamaya çalışmaktayız. Ama araştırmalarımız göstermektedir ki, “yalancı çelişki” hakikat kriterlerinin tarihsel arayışı sürecinde önemli rol oynamıştır. Çelişki bugün de kendi güncelliğini korumaktadır. Şöyle bir rivayet var ki, Eski Yunan filozoflarından Filit Kosskiy çelişkiyi çözemediğine göre intihar etmiş, diğeri Diodor Kronos ise çelişkiyi çözemediği sürece yemek yemeyeceğine ant içmiş ve açlıktan ölmüştür.

Yeni Çağ felsefesi sorunun ele alışı bu veya diğer dercede Aristonun düşünceleriyle ilişkilendirmektedir. Rene Descartes (Spinoza, Leibniz) yazıyor: “Akıl istenen durumda kullanılabilen evrensel bir araçtır” (Dekart, 1950: 410). Spinoza da yazıyor ki, ışık kendi kendini ve onu çevreleyen karanlığı açığa çıkardığı gibi, hakikat de hem kendi kendinin, hem de yanılmanın ölçütüdür (Spinoza, 1957). Hakikat kriterinin bu sıradan olanlar çerçevesinde anlaşılması genellikle düşünmenin mantıksal gücüne olan inamdan ve onun hakikati doğru anlama imkanından kaynaklanmaktadır. Tabii ki, bu yaklaşım düşünmenin uydurmalar alanında yanılmalarına karşı çok güçlü duruşa sahiptir. Hiss edilenin ve düşünülenin aşıkırlığı hakikatin tesbitinde önemli rol oynamakta, fakat onun tek kriteri rolünü oynamak imkânında değildir. Aşıkırlık ve aydınlık bilincin subjektif hali olmakla daha esaslı bir “şeye” dayanmak zorundadır. Aynı zamanda bu yaklaşım hem de inama bağlıdır. Aydın ve aşıkır düşünülenin gerçek olduğuna bağlı olan inama! Bu anlamda da gösterilen bakış çerçevesinde hakikatten uzaklaşma her an başverebilir. İnam, bilinçli kavramanın subjektifliğinden kaynaklanmakla, çoğu

hallerde yanılmalara yol açmaktadır. Hegel ise “Ne akıllıdır, o gerçektir ve ne gerçekse o akıllıdır” söylemekteydi (Gegel, 1993: 68). Hakikat ve onun kriterleri entellektüel sezgide aktarılmaktadır. Rene Descartes metodunun ilk yasasına göre aydın ve açık şekilde kavranılan ne varsa onu hakikat gibi kabul etmek gerekmektedir. Ve bu kavramada herhangi bir kuşkuyla yer olmaması gerekir. Sezgi (hakikatin kriteri gibi) ise zihinsel açıklığın durumudur. Görüldüğü gibi, yaklaşım tarzı mahiyet itibarıyla “yalancının çelişkisi”nden o kadar da ayrılmamaktadır. Yani çelişkide kriter gibi fikrin kendi içeriği ele alınmakta ise burada akıl ele alınmaktadır. Şöyle ki, o kendi kendinin avukatı gibidir. Yani düşünme ile elde edilen bilginin hakikiliği, düşünmenin kendisi tarafından denetlenmektedir.

Alternatif yaklaşım sensualistler tarafından ortaya atılmıştır. İdealist sensualizm hakikiliğin dört kriterini ileri sürmektedir:

- Hissetmenin parlaklığı veya alacakaranlığı: Bu yönde yapılan dercelendirme tamamen subjektif mahiyettedir ve dayanıklı değildir.
- İntersubjektiflik (aynı zamanda bir kaç insan tarafından aynı içerikli hissetme): Tarihsel deneyim göstermektedir ki, bu kriter de esaslı değildir. Şöyle ki, hatta büyük çoğunluk tarafından kabul görülen şey hakikat olmayabilir.
- Hissetmede mutabık kalınması: İkinci kriterin yetersizliği ile doğrudan ilişkilidir. Eğer, büyük çoğunluk neleri ise hakikat gibi kabullenmişse, demek ortada belli bir mutabakat vardır.
- Üçüncü kriterin devamı gibi ele alınamaktadır: Hiç de çoğu mutabakatlar hakikat olmamakta, yalnızca o mutabakatlar hakikattir ki, onlar basit, gözlemlenebilen ve rahat benimsenilendirler. Bu tez sonralar “düşünmenin kanaat ilkesi” adını almıştır. Böyle “kanaat” iki türde olmaktadır: objektif olarak kanıtlanan ve tamamen subjektif! İlginçtir ki, Georges Berkeley subjektif “kanaatin” taraftarı olmuştur (Berkli, 1978).

Tüm bunlarla birlikte, göstermek gerekir ki, bu kriterlerin temel yetersizliği onların subjektif karakterinde, hakikatin objektif ölçütü gibi hareket edebilme imkanlarının yokluğundadır. Klasik konsepte daha yakın duruş sergileyen Kant (1965) gösteriyor ki, bilginin içeriğine yaklaşımda hakikatin tek kriteri olamaz. Bu bakımdan da o sadece yoktur. Yalnızca bilginin şekline yaklaşımda belli kriterler bulunabilir. Ve bunlar da mantığın zorunlu ve genel yasaları olacaktır. Bu yasalara ters olan ne varsa, hepsi yalandır. İleri sürülen kriterlerin temel noksanı odur ki, mantığın şekillerine uygun gelen öyle bilgi bulunabilir ki, o, kendi kapsamıyla çelişkili olsun. Diğer ifadeyle, mantık belli bir deyim veya tezin yalnız-

ca yalan olduğunu ortaya çıkarabilir, onun hakikiliğini değil. Immanuel Kant’a göre, kriter gibi, aynı zamanda bilimsel tezlerden (kavramlardan) alınan sonuçlar kullanılabilir. Böylece, verilmiş kavramdan elde edilen hakiki sonuçlar ne kadar fazlaysa, onun objektif gerçeklik belirtileri de bir o kadar fazladır.

Ne yazık ki, şuan hakikatin kriterinin belirlenmesi sorunu hala da kendi çözümünü bulamamıştır. Başarısızlığın nedenler toplusunun ana hattı, soruna yaklaşımda sistemlilik açısının arka planda tutulmasından geçmektedir. Şöyle ki, gerçeklik tüm en küçük detayları ile birlikte sistematik karakter taşımaktadır. Gerçekliğin doğru kavranmasına imkan verecek kriter de o sistematiklikten kaynaklanmak zorunda, onunla determine olmak zorundadır ki, olay ve süreçlerin derin katlarında cereyan eden, sonuç itibarıyla kavranılması talep olunan mahiyeti oluşturan “yaratıcı” mekanizmaları ortaya çıkarmak mümkün olabilsin. Bu manada, hakikatin kriteri arayışında, ilk önce şeylerin kendi mahiyetinden hareket etmek, yani ‘gerçeklik şeyin kendindedir’ gibi deyimlere dayanmak yanlıştır. O anlamda ki, o mahiyet kendi kendinin kriteri gibi ortaya çıkmakla yanılmanın kapsamını önemli derecede genişletir. İkincisi ‘hakikat fikre mahsus bir olgudur’ deyiminde ise kriter niteliğinde fikrin (kavrama) kendisi dayanmaktadır. Üçüncüsü, sorunun bilgiler sistemi çerçevesinde, yani tamamen teorik düzeyde çözümüne çalışmak, en az hakikatin dinamik karakteri bakımından yalnışlıktır. Sorun teorik çerçevenin dışına çıkmadan çözülemez. Diğer ifadeyle, hakikatin kriterinin belirlenmesinde konulan “yasak”ları aşağıdaki tezle ifade etmek mümkündür: Neyinse kanıtı sürecinde o “ne isenin” kendinden (fikir, düşünme, şey, teori) yararlanmak yanlışıktır. Araştırmalarımız göstermektedir ki, değinilen “yasaklar”ı aldırılmaz yaklaşım önemsiz sonuçlara, çeşitli paralogizmlere götürür.

Teorik çerçevenin dışına çıkmak, bilgilerimizin “orjinalle” uygunluğunu test etmek yönünde ilkin çaba Alman klasik felsefesinde kendine yer bulmuştur. Hegel ruhun faaliyetinin gerçeklikle ilişkisine dikkati çekmiş, fakat uygulama tamamen ruhi faaliyet gibi değerlendirilmiştir. Ona göre, madde kendi kendine gelişen ruhun yalnızca dışı vurumudur. Immanuel Kant yazıyor ki, hakikatin genel maddi kriterinin olması mümkün değildir, hatta bunu çelişki bile adlandırmak mümkündür. Zira bir objeye yaklaşımda hakiki olan bilgi, diğerine yaklaşımda yalan olabilir. Yani istisnasız tüm şeylere yaklaşımda tesbitin hakikiliğini test etmek mümkün değildir.

Uygulmanın hakikatin kriteri niteliğinde kesin kabulü marksist felsefenin ürünüdür. İnsan yalnızca uygulamada hakikati, yani kendi kavrayışının gerçekliği uygunluğunu kanıtlaması gerekir. Objektif hakikat konusunda marksist bakışın

mahiyetini şöyle ifade etmek mümkündür: Objektif hakikat kavramı insan fikrinin içeriğini ifade etmektedir ki, o da ne subjeye, ne insana, ne de insanlığa bağlı değildir. Ama bu hiçde ‘objektif hakikat objektif dünyanın unsurudur’ anlamına gelmemektedir. İnsan bilgisini ifade etmekle o subjektif şekilde kendini göstermektedir. Fakat o insan bilgisini bu subjektif şekil açısından değil, onun objektif içeriği bakımından ifade etmektedir. Yaklaşımın iç mantığından hareket edersek, o zaman şöyle bir durum ortaya çıkacaktır ki, insan kendinin kavrama faaliyetinde mantıksal yapıları tekce hissi dünyasıyla değil, aynı zamanda onun dışında bulunan objektif dünya ile ilişkilendirmek kabiliyetindedir. Yalnızca bu açıdan uygulama kavramı önemli yer tutmaktadır. Uygulamanın bilgilerin objektif dünya ile kıyaslanması ve birleştirilmesi yönümlü rolü, bir taraftan objektif dünyanın belli özelliklerini ortaya çıkarmak yoluyla kavramanın objektif nesnesini oluşturan maddeyle ilgili faaliyet, diğer taraftan da kavrama subjesini oluşturan faaliyet gibi ortaya çıkmaktadır.

Nesnelerin, madde dünyasının niteliği, onların “ne” olduklarıyla ilgili yürütülen mihakeme yalnızca o özelliklere dayanmaktadır ki, o özelliklerde nesnelerin niteliği kendini göstermektedir. Aynı zamanda her hangi bir nesnenin özelliğini onun diğer nesnelerle karşılıklı etkisiyle ortaya çıkarmak mümkündür. Nesnenin hangi özelliklerinin ortaya çıkarılması da yalnızca bu etkinin özelliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, marksist bakışa göre bilimsel bilginin yalnızca o sonuçları hakikattir ki, onlar uygulamada kendini kanıtlamaktalar. Uygulama bilginin sınırları dışındadır, objektiftir, zira kavramaya, bilince veya subjenin hissi kavramasına bağlı değildir. Uygulama ikili karaktere sahiptir. Bir taraftan, madde dünyasına ait olmakla, onun yasalarına dayanarak faaliyettedir. Diğer taraftan, uygulama, oluşan gerçek dünyayla ilgili bilgi, bu dünyanın yasalarıyla denetlenir.

Uygulamayı marksizmin sunduğu şekilde veya ideal kriter gibi değerlendirmek yalnızdır. Buna göre de, ilk önce uygulama – eğer mutlak kriter gibi değerlendirilirse, o zaman çoğu bilimsel bilgilerin otomatik şekilde “mutlak”laşması ortaya çıkabilirdi. Ve bu durum, tabiat ve toplumun gelişimiyle çelişki oluşturdurdu. Bu manada, uygulama gerçekliğin görece karakterli kriterlerinden biri niteliğinde kabul edilebilir. İkincisi, uygulama zaman itibarıyla sınırlıdır. O, yalnızca “şimdi”nin veya “şimdi”nin her hangi bir “bu anı”nı kapsamak iktidarındadır. Onun ne geçmişe, ne de geleceğe doğrudan aitliği bulunmamaktadır. Üçüncüsü, uygulama bilimsel tezin, hipotezin v.s hakikiliğini, hemen test etmek imkanına sahip değildir. Bunun için belli bir zaman aralığına ihtiyaç vardır. Dördüncüsü, uygulamanın çerçevesine sığmayan (geçmişe veya geleceğe ait olan) öyle bilimsel tezler mevcuttur ki, örneğin insanın yaratılışı veya global metasistemin oluşması

gibi, onun tarafından test edilmesi mümkünsüzdür. Sayısız bu türlü örnekler sırlayabiliriz. Fakat söylenenler tam şekilde kanıtlamaktadır ki, uygulamayı marksist idealleştirme anlamında kriter gibi kabul etmek mümkün değildir. Onu, yani uygulamayı tamamen bilimsel açıdan hakikatin kriteri veya bilimsellik derecesinin kanıtı gibi iki temele dayanmakla açıklamak mümkündür:

- Uygulamanın çelişkisizliği, yani mantıksal kavrama yasalarına uygunluğu;
- Hakikatin kuşku doğurmayan bilimsel olgulara uygunluğu.

Bu iki boyut uygulamanın mutlak objektiflik karakterine (marksist ekolde söylendiği gibi) yeteri kadar “gölge” salmaktadır. Yani uygulamanın teorik bilgilerle sıkı bağılılığı ikincisinin dominantlığı durumunda oluşmaktadır. Bu boyut sosyal bilimlerde, özellikle de iktisatta daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. “Teorik “ yükü olmayan olgu bilimsel olgu olarak ele alınamaz.

Popper yazıyor ki, uygulamada yalnızca singulyar deyimler test edilebilir. Evrensel tezlerin (bunlar bilim yasalarının oluşturulmasında kullanılır) hakikiliğini test etmek uygulamanın olanakları dışındadır. Deneyler teorinin hakikiliğini değil, yalan olmasını ortaya çıkarabilir. Fakat, Lakatos ve Kun kanıtlamışlar ki, teorinin deney sonuçlarıyla kıyaslanması daha karmaşık bir prosedür olmaktadır (yani Popperde o çok basit bir şekilde ele alınmaktadır) (Kun, 1977; Lakatos, 1995). Onlara göre uygulama bazı durumlarda teorinin hatta yalnızlığını bile tesbit edemiyor, çünkü kendi üzerinde daha derin teorik nedenlerin etkisini hissetmektedir.

Böylece, modern bilimsel metodolojide daha bir sorunsal durum oluşmuştur: Bir taraftan, bilimsel bilginin hakikiliğinin kesin kriteri gibi Bekon-Marks yaklaşımı – uygulama ciddi şekilde eleştirilir, diğer taraftan hakikatin diğer şartlarının arayışından imtina edilmektedir.

Buna rağmen bilimsel idrakın gelişim hızına paralel olarak uygulama daima gelişmekte, derinleşmekte ve zenginleşmektedir. Hakikiliği kanıtlanmış ve bilimsel statü taşıyan bilgilerin gelişimi bilim ve uygulamanın ayrılmaz vahdetini ortalığa çıkarmaktadır. Gösterilen kural (eğer böyle söylemek uygunsa) daha çok fen bilimlerine hastır. Bazı yazarlar onu sosyal bilimlere de ait etmektedir (Denisova, 1997: 89). Bize göre, bu kural sosyal bilimlerde yalnızca haller çerçevesinde, diğer ifadeyle kısa zaman aralığında ortaya çıkan yönelim niteliğinde kendini gösterebilir ve göstermektedir. Bu açıdan da hakikat kriterlerinin tüm özeti vermek için diğer yazılarımızda değindiğimiz bazı yaklaşımlar üzerinde yü-

zeysel bakışı uygun hesap etmekteyiz (Bayramov, 2007). Şöyle ki, XX. yüzyılda hakikat kriterleri iki felsefi ekol – neopozitivizm ve postpozitivizm – tarafından önemli sorun niteliğinde ele alınmıştır. Kısaca olarak söyleyebiliriz ki, neopozitivizm hakikatin ikili kavramını ileri sürmektedir:

- Deyimin (tezin) hissi verilere veya “olgu”ya uygunluğu,
- Deyimlerin karşılıklı mantıksal mutabakatına varılması.

“Olgu”nun idraki kategori gibi neopozitivist anlamı şöyledir: Olgu, mantıksal düşünen bilincin konusu olabilecek herşeydir! Olgu, subjenin bilincinin bu veya diğer durumu veya değişmesidir. Olgunun ayrılmaz özelliği, onun onu ifade eden deyimde tasviridir ki, bunu da neopozitivistler “protokol” deyimini adlandırmaktalar. Örneğin, “Tahta biti haşarattır”! Böylece, neopozitivizm objektif olgulardan değil, objektif hakikat gibi kabul gören mantıksal deyimlerden söz etmektedir. Onların varlığı bilinç ve nutukun mevcutluğu ile, yani insanın subjektif kabiliyeti ile belirlenir.

Neopozitivizm kesin bir biçimde verifikasyon ilkesine dayanmaktadır. Nitekim 1929 yılında Viena Derneği değimin önemi verifikasyon metodu ile belirlenir şeklinde yaklaşım ortaya koymuştur. Ayer (1946) “Lisan, hakikat ve mantık” isimli eserinde kesin bir şekilde test edilmesi mümkün olmayan durum manasızdır sonucuna varmıştır. Ona göre durumun, aşağıdakilerden birine uygun olması gerekir:

1. Analitik olma (mantıksal açıdan hakiki veya yalan),
2. Ampirik test edilebilir olma,
3. Manasız olma, yani gerçek olmayan durum, psevdodurum olma.

Burada mantıksal pozitivistin kriterlerinin kendi kendini inkar ettiğini göstermekte de fayda olduğu kanaatindeyiz.

Verifikasyon ilkesi olguları mutlaklaştırmakla, onun bilimsel bilginin diğer unsurlarına yaklaşımda önceliğini aşırı derecede öne çıkarır! Diğer ifadeyle, mantıksal pozitivistin konseptine göre “... subjenin kavrama faaliyetini deforme etme etkisi dışında olan halis uygulama ve ona uygun olan uygulama lisanı mevcuttur. Bu lisanla ifade edilen deyim (tez) uygulamada doğrudan test edilir ve teoriye doğrudan bağlı değildir...” (Mırtınoviç, 1983: 62). Sonraki dönemlerde bu ilke kesin bir şekilde eleştiri odağı olmaya başlamıştır. Aynı zamanda bir çok sorular ortaya çıkmıştır: Örneğin, neden bilimin hiçde çoğu tesbitleri temel karakter taşı-

mamakta, yalnızca bazıları bu anlamda kabul edilmektedir? Onların seçimi hangi kriterlere dayanmaktadır? Onun evristik imkanları ve gnesolojik perspektifleri nasıldır? v.s.

Postpozitivizmin falsifikasyon kriterinin ise kısa içeriği aşağıdakilerden oluşur:

- Bilimde bilgi gibi kabul gören dünyayla ilgili tasavvurlar hakiki değil, zira öyle bir mekanizma yoktur ki, onların hakikiliğini tesbit edebilsin. Fakat, onların yanlış veya yanılma olduğunu belirlemeye imkan veren metodlar mevcuttur.
- Bilimde yalnızca o bilgiler hakikat kriterine uygun gelmektedir ki, falsifikasiya prosedürüne maruz kalabilirler.
- Bilimsel araştırma faaliyetinde “...Test ve yanlışlar metodundan daha rasyonel prosedür mevcut değildir” (Popper, 1983: 268). Milyarlarca tesbit herhangi bir teorini ebedileştiremiyor. Ama, yalnızca bir inkar teorisini ortadan kaldırabilir.

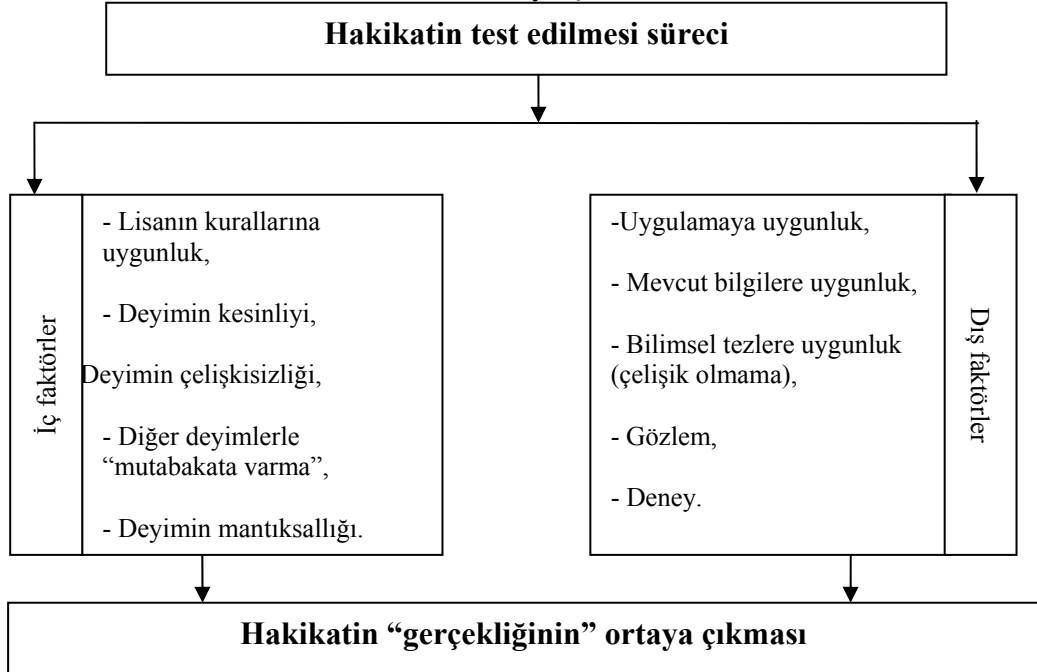
5. Hakikatin Test Edilmesi Prosedürü: Mevcut Durum

Tablo 1’de sunulduğu gibi bugün gerçekliğin test edilmesi süreci birbiriyle karşılıklı ilişki ve etkide olan faktörlerin genel sistem uygunluğu şeklinde yürütülmektedir. Yalnızca bu sınıftan olan yaklaşım tarzı çerçevesinde (adalet için göstermek gerekir ki, modern dönem “yalancı”nın çelişkisinin oluşturduğu dönemden o kadar da ileriye gidememiştir) teorik ve ampirik tezlerin gerçekliği “ortaya çıkarılmaktadır”:

- Ampirik düzeyli deyimın gerçekliği formel karakter taşımaktadır. Bu durumda gerçeklik diğer yönümlü yaklaşımlar veya farklı bakışlar çerçevesinde ileri sürülen deyimlerin uyumlu hale gelebilmesiyle belirlenir. Formel hakikiliğin bilimsel değerliliğini ifade eden tek şey eşanlamlılıktır.
- Teorik deyimlerin hakikiliği bir kural olarak, somut mahtıksal sistem çerçevesinde mantıksal sonuçların tüm kurallarına uymak ve hemin sistem içinde ileri sürülen diğer deyimlerle uyumlu hale gelmesi imkânları teminde belirlenir. Yine de, ortaya çıkarılan hakikilik formel karakter taşımaktadır. Ve daha fazla bu sistem çerçevesinde kendinin gerçek içeriğini veya içeriksizliğini ortaya koymaktadır.
- Teorik ve ampirik deyimlerin uyumu sorunu hem geleneksel yaklaşım çerçevesinde ve hem de onun dışında kavrama rahatsızlığı doğurur. Şöyle

ki, her iki deyimın uyumu, ilk önce, eğer deyimler çeşitli sistemler çerçevesinde söylenmişirse, ikincisi birisi bilimsel teoriye, diğeri hissi deneyime dayanmakla ileri sürülmüşlerse, o zaman nasıl ve hangi rasyonel yorumla elde edilebilir? Yukarıda gösterdiğimiz subjektif faktörün temel faaliyet alanı yalnızca tasvir ettiğimiz durumdur. Hesaba alsak ki, istenen halde gösterilenler arasında uyuma gelinir (tersi durumda ekonomik sistem mevcut olamazdı), demek sadece mutabakat söz konusudur. Ekonomik hakikat = mutabakat! Böyle! Aynı zamanda gösterdiğimiz uyuma gelmede kullanılan mutabakatı taraflar arasında protokol veya iyi niyet mutabakatı gibi anlamak doğru değildir. Bizim ifade ettiğimiz mutabakat kavramının mana yükü doğrudan ve dolaylı olarak gerçeklikle açıklanır. Söz konusu olan genel idrak veya sosyal idrak sürecinin tekceden genele yükseliş yönümlü iç mantığıdır. Bireysel idrak düzeyinde oluşan hipotez genel sosyal bilgilerden yararlanmakla teoriye dönüşmektedir.

Tablo 1. Hakikatin Ortaya Çıkarılması Süreci

Bilgilere yaklaşımda genellikle toplumun “biat” etdikleri ve onunla sıkı temasta oluşan hipotez sonuç olarak teorik ve ampirik deyimlerin formel uyuma gelmesini, onların hakikilik derecesini ifade eden bir süreç halinde mevcuttur.

Sonuç

Araştırmalar göstermektedir ki, bilim tarihinde hakikatin aşkarlanması kriterleri kesintisiz olarak değişime maruz kalmış, hakikat→yanılma ikilisinin diyalektik tabiatının çeşitli tefsirlerinden kaynaklanan metodolojik çeşitlilik sorununun çözüm olanaklarına “öldürücü” etki yapmıştır. Genellikle, ‘sorunla ilgili tam şekilde mahiyet açıklaması mümkün mü?’ sorusuna ne analitik, nede olgusal paradigma kesin yanıt veremiyor veya yanıtı inandırıcı bir şekilde oluşturmakta zorluk çekmektedir. Hakikatin aşkarlanması kriterlerini kavramsal genelleme şeklinde Tablo 1’de sunduğumuz şema, bugün yaygın olarak kullanılmaktadır.

Biz bilinçli olarak, bazı kavramsal yaklaşımları (postmodernizm, postyapısalcılık v.s) araştırma sürecinin dışında tutmaktayız. Şöyle ki, örneğin, postmodern düşünce tarzı gerçek olanın değerlendirilmesi, genellikle gerçeklikle ilgili problematiğe yeteri kadar yüzeysel yaklaşmakla, eğer böyle söylemek uygunsa, zihniyette kaos yaratmaktadır. Postmodern için gerçek olan şey “her türlü şeydir”: arzu ve umut, kesin olmayan bilgi, hatta sanrı bile gerçek olarak kabul edilmektedir.

Gerçekliğe yaklaşımda sergilenen aşırı çoğulculuk ne epistemolojik sorunların (onlar zaten epistemolojini inkar etmektedirler) kavranmasına, ne de hakikati (gözükən şey gerçektir mi?) ortaya çıkarmaya değil, yalnızca pragmatik olanın değerlendirilmesine ve sonuç olarak bilginin sadece pragmatik düzlemde “toplanmasına” yöneltmiştir.

Hakikatin aşkarlanması kriterlerinin gerçek karakter almasıyla (özellikle de ekonomik düzlemde) gerçekliğin uygun teşhisi arasında nedensellik bağıllığı mevcuttur:

- Ekonomik gerçekliğin uygun tasviri ve teşhisi – değişme sürecinin “şimdiki” zamanında ekonomik varlığın yapısı, davranışı ve faaliyetinin veya varlığın “misyonunun” hangi mahiyette karar tutacağına ortaya çıkarılmasıdır.
- Ekonomik gerçekliğin ontolojik düzeyleri (gerçeklik – ekonomik gerçekliğin ontolojik düzeylerinden birisidir) tümüyle göz önüne alınması gerekir. Olgusal düzeyi yalnızca ampirik olanla sınırlandırmak yalnışlıktır.
- Gerçekliğin uygun tasviri bakımından hem bireylerin, hem de yapı ve kurumların dinamiğinde ortaya çıkan değişikliklerin tefsirini verebilecek konsepte ihtiyaç yaranmıştır.

Bizim kanaatimize göre, yukarıda gösterilenler hesaba katılmadığı takdirde hakikati aşkarlamanın gerçek kriterlerini oluşturmak mümkün olmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aristotel (1983). Soç. V 4-ht. Moskova.

Ayer, A. J. (1946). Language, Truth and Logic. 2'nd ed.

Bayramov, E. (2007). İktisad elmi hekiket ahtarışında // *İktisad Elmleri: Nezeriyye ve Praktik Jurnalı*, No. 3-4.

Bekon, F. (1972). Noviy orqanon ili istinnie ykazaniya dlya istolkovaniya prirodi // v 2 t. Moskova.

Berkli, Dj. (1978). Soç. Moskova.

Dekart, R. (1950). Naçalo filosofii. Moskova.

Denisova, L. V. (1997). Usloviya istinnisti znaniy v proçesse razvitiya estestvennih nauk. Omsk.

Gadamer, H. G. (1991). Çto est istina // Logos, N 1.

Gegel G. V. F. (1993). Lekçii po filosofii istorii. SPB.

Gusserl, E. (1999). İdei k çistoy fenomenologii i fenomenologičeskoy filosofii. DİK, Moskova.

İsmayılov, R. (ed.), (2007). Atalar sözü ve meseleler. Bakı.

Kant, İ. (1965). Soç. v 6 t. Moskova.

Kun, T. (1977). Struktura nauçnih revolyuçiy. Moskova.

Lakatos, İ. (1995). Metodologiya nauçno-issledovatel'skix programm // Voprosi filosofii, N4.

Martınoviç, S. F. (1983). Fakt nauki i ego determinaçiya. Saratov.

Niçşe, F. (2003). Po tu storoni dobra i zla // İzbrannıe proizvedeniya, SPB.

Popper K. (1983). Logika i post naučnogo znaniya, Moskova.

Spinoza, B. (1957). İzbrannıe proizvedeniya. TT. 1-2, Moskova.

ETNİK ÇATIŞMALARDA SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ VE BARIŞA YÖNELİK KATKILARI

Muzaffer Ercan YILMAZ*

ÖZET

Bu makale, iç savaş yaşanan ülkelerin barışı tesis sürecinde sivil toplum örgütlerinin rollerini ve bu örgütlerin etkinliğini tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma, sivil toplum örgütlerini tanımlayan, kısa tarihsel geçmişleri ile temel özelliklerine değinen kısa bir bilgi notu ile başlamaktadır. Bunun ardından, çatışma ortamlarında sivil toplum örgütlerinin değişik yapıcı rolleri ayrıntılı bir biçimde irdelenmektedir. Çalışmayı sonlandırırken, sivil toplum örgütlerinin barışın tesisi sürecinde karşılaştıkları çeşitli güçlükler ve sorunlu alanlara da değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sivil Toplum Örgütleri, Etnik Çatışmalar, Barışın Tesisi, İç Savaş, Uyuşmazlık Çözümü, Barış.*

ABSTRACT

Non-Governmental Organizations in Ethnic Conflicts and Their Contributions to Peace

This article discusses the role of non-governmental organizations (NGOs) in peacemaking in war-torn countries and evaluates the efficacy of these organizations. The study starts with an overview of NGOs, defining them, talking about their historic background and basic characteristics. Then various constructive roles that NGOs can play in conflict settings are discussed in detail. Many significant issues and problematic areas that NGOs face in the process of peacemaking are also addressed in concluding the study.

Keywords: *Non-governmental Organizations, Ethnic Conflicts, Peacemaking, Intra-National Conflicts, Conflict Resolution, Peace.*

Giriş

Soğuk Savaş sonrası döneme damgasını vuran temel gelişmelerden biri de, çoğu ulus-devlet sınırları içerisinde gerçekleşen, ancak gerek değişik uluslararası destekler, gerekse yayılma ve örnek etkisi yaratarak ulusal sınırlar ötesine taşma potansiyeline sahip bulunan etnik çatışmalardır. Söz konusu çatışmalar, genel bir

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (muzaffer_ercan@yahoo.com)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. V, No. 2, (Ekim 2012)

tanımlamayla, bir ülke dahilinde, bir ya da birden fazla etnik grubun, diğer etnik gruplara veya bu grupların dominant konumda bulundukları devlet otoritesine karşı geniş ölçekli başkaldırısını ifade eder. Burada geçen “etnik grup” kavramı, ortak soy, ortak tarihsel geçmiş veya ortak dil ve kültür gibi temellerde bir araya gelen ya da örgütlenen bireyler topluluğuna işaret etmektedir. Kan bağı, etnik bilinç ve kimliğin oluşmasında önemli olmakla birlikte, mutlak gerekli bir unsur değildir. Son tahlilde etnik kimlik bir his, bir psikolojik bağ meselesidir ve bu bağ, kişi düzeyinde değişik kriterler temelinde subjektif olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2007b: 3).

Soğuk Savaş sonrası şekillenen yeni uluslararası sistemde bir yandan uluslararası entegrasyon ve karşılıklı işbirliği artarken, dolayısıyla devletler arası çatışma riski azalırken, diğer yandan etnik çatışmalar artma eğilimi göstermektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler (BM) verilerine bakıldığında da, Soğuk Savaş sonrası dönemde BM’nin müdahalede bulunduğu açık uluslararası çatışma sayısı yalnızca 3 iken, bu sayının çoğu etnik kökenli iç savaşlar için şu an itibarıyla 47 olduğu görülmektedir.¹

Bu alarm verici trende rağmen, etnik çatışmaların önlenmeleri veya çözümlenmeleri konusunda uluslararası toplumun pek hazırlıklı olduğu da söylenemez. Çünkü başta BM olmak üzere temel uluslararası ve bölgesel örgütler, tarihsel olarak barışın en büyük tehlike kaynağı olan uluslararası çatışmaları önlemek amacıyla dizayn edilmişlerdir. Öte yandan söz konusu çatışmaların genellikle devlet sınırları dahilinde meydana gelmeleri, konunun öncelikle bir iç hukuk sorunu olarak değerlendirilmesi sonucunu da doğurmaktadır.

Ancak tehlike boyutları giderek artan etnik çatışmalarda barışı tesis etmek, günümüzün hızla globalleşen dünyasında bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir. Çünkü her ne kadar yerel düzeyde cereyan etseler de, bir yandan artan uluslararası bağımlılık, diğer yandan değişik dış destekler nedeniyle, sınır içi etnik çatışmalar hızla uluslararası bir düzeye tırmanabilmektedir.

Etnik çatışmaların önlenmeleri ve özellikle etnik barışın tesisi sürecinde, yasal kaygılar açısından daha esnek hareket edebilen ve doğrudan kar amacı güzetmeyen sivil toplum örgütleri (STÖ) aktif roller oynayabilmektedirler. Bu makalede işte bu rollerin mercek altına alınması ve değişik düzeyde gerçekleşen STÖ katkılarının irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu ana amaç çerçevesinde çalışma,

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations> , 02.01.2012.

öncelikle STÖ'leri tanımlayan, kısa gelişim süreçleri ile temel özellik ve işleyişlerinden bahseden kısa bir bilgi notu ile başlamaktadır. Ardından, çatışma bölgelerinin genel karakteristikleri ile barışın tesisi sürecinde STÖ'lerin ortaya koyabilecekleri katkılar ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Çalışmayı sonlandırırken, STÖ'lerin karşı karşı oldukları bazı ciddi sorunlar ve problemleri alanlara da değinilmektedir.

Sivil Toplum Örgütleri: Kısa Bir Bilgi Notu

STÖ'ler özel olarak örgütlenmiş, çoğu barışçıl amaçları kapsayan özel amaçlara hizmet eden ve özel olarak finanse edilen kuruluşlardır. Kimi STÖ'lerin devletten katkı payları almaları ya da kısmen devletler tarafından finanse edilmeleri söz konusu olabilmektedir. Ancak bu durumda dahi STÖ'ler özel hukuk tüzel kişiliği özelliğini korumaktadırlar (Anderson, 1996: 344).

Genel olarak birey grupları, sendikalar, dini kuruluşlar ve özel fonlar önderliğinde kurulan STÖ'ler, nicel açıdan günümüzde binli rakamlarla ifade edilmektedir. Helmut Anheier v.d. *Global Civil Society* isimli çalışmalarında, uluslararası faaliyet gösteren STÖ'lerin sayılarının 40,000 civarında olduğunu belirtmişlerdir (Anheier v.d., 2010). Ulusal düzeyde faaliyet gösteren STÖ'ler bu rakamın da çok üzerindedir. Kesin rakamlara ulaşmak güç olmakla birlikte, örneğin Rusya'da 400,000, Hindistan'da 1 milyonun üzerinde STÖ olduğu tahmin edilmektedir.²

Uluslararası STÖ'lerin geçmişi 19. yüzyıl ortalarına dayanmaktadır. Bu kuruluşlar, köleliğin yasaklanması, kadın haklarının yaşama geçirilmesi gibi önemli sosyal ve siyasal değişimlerde aktif rol oynamışlardır (Davies, 2006). Ancak "sivil toplum örgütü" konseptinin asıl popülerlik kazanmaya başlaması, BM Şartı'nın 71. maddesi ile STÖ'lere barışın tesisi sürecinde "danışmanlık" rolü (*consultative role*) verilmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece STÖ'ler uluslararası aktörler olarak kabul görmeye başlamışlardır. Bu çerçevede, uluslararası STÖ'ler resmi olarak ilk kez, "uluslararası bir antlaşmaya dayanmayan kuruluşlar" şeklinde, ECOSOC'un (*The UN Economic and Social Council*) 27 Şubat 1950 tarih ve 288 sayılı kararıyla tanımlanmışlardır.³

Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere, uluslararası STÖ'ler normalde uluslararası hukuk sujesi değillerdir. Bunun bir istisnası, Uluslararası Kızıl Haç

² Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Non-governmental_organization, 03.12.2011.

³ Bkz. <http://www.un.org/documents/ecosoc/res/1996/eres1996-31.htm>, 06.12.2011.

Örgütü'dür (*International Red Cross*). Savaş alanında hasta ve yaralıların iyileştirilmesi kapsamında 1964 Cenevre Sözleşmesi ile kurulan bu örgüt, bir uluslararası antlaşma sonucu yapılandırıldığı için uluslararası hukuk normlarına tabidir. Ancak bu istisna dışında, uluslararası STÖ'lerin bir hayli hareket serbestileri vardır ve kural olarak uluslararası düzenlemelerden, hatta büyük ölçüde iç hukuk düzenlemelerinden bağımsızdırlar.

Bununla birlikte bu serbesti, STÖ'lerin hiçbir normla bağlı olmadıkları anlamına gelmez. Bireysel cezai sorumluluk gerektiren uluslararası suçlarda (örneğin terörizm, soykırım, korsanlık, uçak kaçırma, köle ticareti vb.) STÖ'lerin cezai sorumlulukları vardır ve nihai hareket sınırları da genellikle merkezleri bulunan ya da faaliyet gösterdikleri ülkelerdeki ulusal düzenlemelere tabidir. Fakat son tahlilde *non-governmental*, yani "hükümet dışı" olmaları, STÖ'lerin kamu hukukundan büyük ölçüde bağımsız, otonom bir yapı ve işleyişe sahip olmalarına yol açmaktadır.

Bazı STÖ'ler, özellikle uluslararası alanda faaliyet gösterenler STÖ'ler, milyonlarca, hatta milyarlarca dolarlık büyük çaplı bütçelere sahipken, bazıları daha mütevazı bütçelerle amaçlarına hizmet etmeye çalışmaktadırlar. STÖ'lerin gelir kaynakları genellikle üye aidatları, bağışlar, uluslararası kuruluşlardan sağlanan yardımlar ve devlet yardımlarına dayanmaktadır. Kimi zaman STÖ'lerin ekonomik alanda faaliyet göstermeleri ve buna dayalı bir gelir elde etmeleri de söz konusu olabilmektedir. Ancak STÖ'ler gerçekte kar amacı gütmeye kaygısından uzak kuruluşlar oldukları için, ekonomik ve ticari faaliyetleri de sadece fon oluşturma çabası ile sınırlıdır.⁴

STÖ çalışanlarının bazılarını ücretli çalışanlar ya da profesyoneller, bazılarını ise gönüllüler oluşturmaktadır. Fakat "gönüllü çalışma" kavramı aslında tamamen gönüllülük temeline dayanmayabilmekte, gönüllü çalışanlar da iş tecrübesi kazanmak, örgütü tanımak, referans oluşturmak gibi esnek çıkar merkezli motivlerle hareket edebilmektedirler. Bununla birlikte bazı insanlar gerçekten de çalıştıkları STÖ'nün amacına tam inanmış olarak, barış ve uyum kaygısıyla, yani insanlık adına iyi bir şeyler yapmaya çalışma güdüsüyle emeklerini STÖ'lerin hizmetine sunabilmektedirler.⁵

Farklı alanlarda faaliyet gösteren STÖ'lerin birbirleriyle güç, bilgi, deneyim ve hatta maddi kaynak alışverişinde bulunmaları sıkça gözlenen bir

⁴ Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Non-governmental_organization , 03.12.2011.

⁵ Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Non-governmental_organization#_note-definiti, 06.12. 2011.

durumdur. Pek çok STÖ uluslararası yandaşlık ağbağları yardımıyla içinde bulundukları siyasal ve sosyal çevredeki engelleri aşmaya çalışmaktadır (Şahin ve Yıldız, 2009: 41-65).

STÖ'ler değişik açılardan sınıflandırılabilirler. Dünya Bankası'na yapılan bir sınıflandırma, STÖ'leri "operasyonel" (*operational*) ve "danışman" (*consultative*) şeklinde ikiye ayırmaktadır. Buna göre çatışma bölgelerine aktif yardım ileten ve barışın yeniden tesis edilmesinde etkin bir rol oynamaya çalışan STÖ'ler operasyonel kapsamda kategorize edilirken, amacı daha çok politikacılara yön göstermek üzere düşünce üretmek ve bu amaca yönelik olarak "düşünce kuruluşları" (*think tanks*) oluşturmak olan STÖ'ler danışman olarak sınıflandırılmaktadır.⁶

Sıkça kullanılan bir diğer sınıflandırma da, "insani yardım amaçlı" (*relief-oriented*) STÖ ve "gelişme amaçlı" (*development-oriented*) STÖ şeklinde olmalıdır. Bu sınıflandırma da, genellikle STÖ'lerin çatışma bölgelerindeki temel amaçlarına göre şekillenmektedir. Bu bağlamda, yardıma muhtaç gruplara temel ihtiyaç malzemeleri sağlamayı amaç edinen STÖ'ler "insani yardım amaçlı" kapsamda değerlendirilirken, çatışmayı sona erdirip barışın tesisine odaklanan STÖ'ler "gelişme amaçlı" kapsamda değerlendirilmektedir.

STÖ'ler ayrıca, dinsel ya da laik, ulusal ya da uluslararası, bir ya da birden fazla amaca odaklanmış, yeni üyeliğe açık ya da kapalı gibi farklı kriterler temelinde de sınıflandırılabilmektedirler.

Çatışma Bölgelerinde STÖ'lerin Barışa Yönelik Aktiviteleri

Nasıl sınıflandırılırlarsa sınıflandırılınsınlar, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem sayıca, hem de fonksiyonel açıdan son derece gelişme kaydeden STÖ'ler, çatışma bölgelerinde barışın tesisi sürecinin çok önemli unsurları haline gelmişlerdir. Her ne kadar STÖ'lerin her sorunu çözmeleri beklenemezse de, iç savaşa sahne ülkelerde bu kuruluşlar çatışmanın şiddetini azaltma ve barışı tesis adına şu temel fonksiyonları yerine getirmektedirler:

- İnsani yardımların acil yardım gerektiren bölgelere ulaştırılması.
- Siyasal, sosyal ve ekonomik gelişimi hedefleyen rehabilitasyon faaliyetleri.

⁶ Bkz. <http://docs.lib.duke.edu/igo/guides/ngo/define.htm>, 08.12. 2011.

- Erken uyarı ve çatışma önleyici faaliyetler.
- Uyuşmazlık çözümü aktiviteleri.

İnsani Yardımlar

Gerçekte pek çok uluslararası STÖ, çatışma veya savaş tecrübesine sahip olarak ortaya çıkmışlardır. Hatta bu kuruluşların çoğu -ve dünyaca tanınmış olanları- savaşlar sırasında veya savaşların hemen sonrasında kurulmuşlardır. *Red Cross, World Vision, CARE, OXFAM, Save the Children Fund* ve *Catholic Relief Services* bunlardan bazılarıdır. Bu yüzden STÖ'ler kendilerini daha ziyade “hizmet ajanları” (*service agencies*) olarak tanımlamakta, kurumsal kimliklerinde insani yardım boyutunu ön plana çıkarmaya özen göstermektedirler. Bu özen, aynı zamanda, bu kuruluşların Üçüncü Dünya ülkelerince emperyalist amaçlar taşıyan kuruluşlar olarak algılanmamaya özen göstermeleri kaygısından da kaynaklanmaktadır.

Gerçekten de insani yardımlar kapsamına giren yiyecek, giyecek, barınak, tıbbi yardım gibi yardımlar, bir çatışma ortamında en çok ihtiyaç duyulan nesnelerdir. Kongo Cumhuriyeti'nde, Liberya'da, Haiti'de, Doğu Timur'da, Sudan'da ve iç savaşa sahne olmuş pek çok ülkede insan yaşamları bu sayede korunabilmiş, çatışmanın negatif etkileri fiziksel anlamda biraz olsun azaltılabilmektedir. İnsani yardımları alan çok sayıda insan da bu gerçeği teyit etmektedir (Vedder, 2007). Bunun yanı sıra, STÖ insani yardım paketleri, yardım ulaştırılan ülkelerde benzer çabaların oluşmasına veya var olan çabaların kurumsallaşmasına yol açarak sivil toplumun filizlenmesine yönelik önemli bir etki de yapabilmektedir. Dahası, ulaştırılan yardımlar “dallanma” (*spill over*) etkisi yaratarak küçük çaplı işletmelerin oluşmasına katkıda bulunmakta ve bu sayede ekonomik canlanma sürecini başlatabilmektedir. Nihayet STÖ'ler tarafından gerçekleştirilen insani yardımlar yabancı devletleri, hatta BM uzmanlık kuruluşlarını dahi yardımda bulunma yönünde cesaretlendirebilmekte, yardım standartlarının belirlenmesinde aktif bir rol oynayabilmektedir. Değişik kaynaklardan yönelen insani yardımların ihtiyaç sahiplerine güvenle ulaştırılması, yine çoğu kez STÖ'ler aracılığıyla gerçekleşmektedir.

İnsani yardım hedefine odaklanmış STÖ'ler bunu yaparken genellikle tarafsızlık ilkesine uygun davranmaya özen göstermektedirler. Çatışan tarafların etnik kimlikleri ya da çatışma esnasındaki konumları ne olursa olsun, insani yardım alma mecburiyetinde kalmışlar ise, ötesi pek sorgulanmamaktadır. Ancak bu durum zaman zaman STÖ'ler açısından sıkıntılı bir durum da

yaratabilmektedir. Çünkü yapılan insani yardımlar bazen “insani yardım” amacının ötesine taşıp çatışmanın uzamasına yol açabilmektedir. Özellikle STÖ’ler tarafından yiyecek ve tıbbi yardım sağlanan gruplar, bir yerde temel ihtiyaçları karşılandıkları için silah bırakmaya yanaşmayabilmektedirler. Nitekim bu durum, Ruanda’da, Somali’de, Haiti’de ve etnik çatışma yaşanan diğer pek çok ülkede gözlenmiştir.

Gerçekte bu arzu edilmeyen sonucu ortadan kaldırmak mutlak anlamda da pek mümkün değildir. STÖ’ler çatışma ortamında kimin haklı, kimin haksız olduğunu değerlendirebilme durumunda değildirler. Bu tespit yapılabilirse bile, yapılan yardımlar insan yaşamını korumaya yöneliktir ve bu, her şeyin ötesinde etik bir girişimdir. Yani suçlunun dahi insani yardım alma hakkı vardır. Bununla birlikte STÖ’ler, yaptıkları yardımların dolaylı da olsa çatışmayı devam ettirme bağlamında çatışan taraflara bir avantaj sağlamama konusunda giderek daha duyarlı davranma gereği duymaya başlamışlardır.

Rehabilitasyon Faaliyetleri

Etnik çatışma yaşanan ya da bu tür çatışmaları barındıran bir iç savaştan yeni çıkan ülkelerdeki vahim tablo, orijinal amaçları insani yardımda bulunmak olan STÖ’leri dahi giderek artan ölçüde siyasal, sosyal ve ekonomik gelişimi hedefleyen rehabilitasyon faaliyetlerine yönlendirmektedir (Alnoor, 2005). Çünkü yeni bir yapılanma olmadan geniş ölçekli şiddete dönüş, çatışma sonlanmış olsa bile büyük bir olasılıktır. Bu durumu daha iyi anlamak bakımından, iç savaşın yarattığı ortama biraz daha yakından bakmakta yarar vardır.

Her ne kadar iç savaş gerçeği farklı ülke ve ortamlarda farklı düzeylerde cereyan etse de, ortaya koyduğu sonuçlar bakımından büyük benzerlikler gösterir. Öncelikle savaşın ortaya koyduğu büyük yıkım sonucu devlet hemen hemen her sektörde baskın olma eğilimindedir. Ancak gerçekte iç savaş esnasında devlet otoritesi ciddi ölçüde sarsılmıştır ve devlet, toplumun ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tamamen veya kısmen yitirmiştir. Öte yandan var olan devlet otoritesi de meşruiyet açısından sağlam bir konumda değildir. Değişik muhalefet odakları ve hatta çıkar örgütleri devlet otoritesine karşı, onu meşru saymayan bir tutum sergileme trendine girerler. Bunun bir yansıması olarak toplum da genellikle sıkı bir kutuplaşma içerisinde bulunur (Yılmaz, 2007a).

Uzun süreli iç çatışmalar sosyo-ekonomik açıdan da oldukça olumsuz sonuçlar doğurur. Çatışmalardan dolayı ekonomik ve sosyal altyapı çöker ya da

büyük çaplı tahribata uğrar. İletişim ve ulaşım sektörleri, finans ve bankacılık kurumları, eğitim ve sağlık sistemleri çatışmaların doğrudan etkileri veya bakımsızlık yüzünden büyük zarar görür. Diğer yandan çatışmalar sonucu temel üretim girdileri kısmen veya tamamen yok olur. Özellikle kısa vadede en önemli sıkıntı insan kaynaklarında ortaya çıkar. Çünkü doktor, öğretmen, kamu görevlileri gibi eğitilmiş işgücü çatışmalar esnasında sıkça hedef haline gelmiştir. Üstelik çatışmanın etkisiyle çoğu okullar kapalı olduğu için, yok olan eğitilmiş işgücünün ikamesi de hemen mümkün olmaz. Sonuç olarak ülkenin kendi başına toparlanma kapasitesi çöküşe paralel olarak yavaş yavaş yok olur.

Bu yüzden etnik çatışma yaşanan ülkeler hızlı bir biçimde çözüm bekleyen kompleks sorunlarla karşı karşıyalardır ve bu sorunların çözümü çok yönlü dış yardımlar gerektirir. Doğal olarak bu, tek bir aktörün kapasitesini aşar. Uluslararası örgüt ve uzmanlık kuruluşlarından ulus-devletlere, hatta bireylere kadar farklı aktörlerin, kapasiteleri düzeyinde farklı çabalar ortaya koymaları gerekir. Bu bağlamda STÖ'ler son derece yararlı çalışmalar yapabilirler. Özellikle ülke içinde devlet otoritesini yeniden canlandırmak ve kurumsal kapasiteyi artırmak amacıyla gönderilen yardımlar, doğrudan ilgili hükümetlere gönderilmek yerine, STÖ'ler kanalıyla ülkeye ulaştırılabilir. Çünkü dış yardımların doğrudan hükümetlerin eline geçmesi, onların muhalefet karşısında güçlenmelerine neden olabilir, dolayısıyla muhalif grupların baştan baskılanmaları sonucunu doğurabilir. Böylesi bir durum, toplumsal barışı engelleyici bir etki yapar. Fakat STÖ'ler bu konuda daha objektif davranabilirler. STÖ'ler kanalıyla ulaştırılan yardımlar hükümet kanadını güçlendirirken, demokratik kurumların, sivil toplumun ve muhalefetin de buna paralel olarak güçlenmesine, dolayısıyla kamu gücünün dengeli bir biçimde dağılmasına yol açabilir.

İç çatışma ortamından barışa geçiş sürecinde öncelik verilmesi gereken bir başka alan, ekonomik yapılanma ve kalkınmadır. Her ne kadar etnik çatışmalar bir dizi farklı etkenden kaynaklansa da (Yılmaz, 2007b: 7-42), ekonomik boyut yine de çok önemlidir, çünkü yaygın yoksulluğun hakim olduğu ve ulusal gelirin adil dağılım bulmadığı bir ülke, etnik polarizasyona yatkın bir ülkedir. Buna karşın refah düzeyinin yüksekliği ve adil dağılım, farklı etnik grupların sisteme daha sorunsuz adapte olmalarını kolaylaştırıcı bir etki yapar.

Ekonomik yapılanma ve kalkınma amacına yönelik olarak STÖ'ler iç savaştan çıkan ülkelere şu noktalarda yardımcı olabilirler:

- Teknik yardım ve gerektiğinde kurumsal güç oranında sermaye yardımı sağlamak, ya da bu yönde sağlanan dış yardımların güvenle ulaştırılmasına aracılık etmek.
- Temel altyapının (eğitim ve sağlık, su ve kanalizasyon hizmetleri, bankacılık, yollar, köprüler, vb.) yeniden işler hale gelmesine yardımcı olmak.
- Küçük ve orta ölçekli işletmeleri harekete geçirerek işsizliğin önlenmesine, aynı zamanda eski savaşılanların sivil yaşama adapte olmalarına yardımcı olmak.

Elbette tüm bu yoğun çaba gerektiren faaliyetlerin bir anda gerçekleşmesini beklemek realist bir yaklaşım değildir. Ancak Soğuk Savaş sonrası STÖ tecrübeleri ortaya koymaktadır ki, bu yöndeki küçük çaplı girişimler dahi, savaştan çıkan toplumların toparlanmaları sürecinde fitili ateşleyen bir fonksiyona sahiptir. STÖ önderliğinde gerçekleştirilen başlangıçlar toplumlara adeta yön vermekte, mikro-düzey girişimler toplumların kendi iç dinamikleri ile birleşerek zaman içerisinde makro bir boyuta taşınabilmektedir (Jeong, 2005).

Ayrıca rehabilitasyon faaliyetleri kapsamında ön plana çıkan bir diğer husus da, güvenliğin sağlanmasıdır. Güvenlik boyutu oldukça önemlidir, çünkü iç savaştan çıkan ülkelerde savaş esnasında her an öldürülme korkusunu, savaş sonrasında genellikle çete ve mafya saldırılarına maruz kalma, yağmalanma ya da kontrol edilemeyen grupların saldırılarına uğrama korkusu alır. Sözü edilen “kontrol edilemeyen gruplar”, çatışmadan çıkan ülkelerde özellikle kritik bir sorundur. Çünkü geniş ölçekli çatışma sona erse dahi, çatışma sonrasında pek çok grup silahlarını muhafaza eder ve bunların sivil yaşama adapte olma olanakları da başlangıçta son derece kısıtlıdır. Zamanında ve etkin önlemler alınamazsa, bu gruplar kolayca organize suç örgütlerine dönüşebilir. Bu yüzden güvenliği tesis etmek için çatışma sonrası yapılanma, hızlı bir biçimde güvenlik güçleri oluşturmak ve yargı organları kurmak zorundadır. Bu amaca yönelik olarak STÖ’ler danışmanlık, eğitim ve gözetmenlik hizmetleri sunabilirler. Nitekim özellikle güvenlik sorununa odaklanmış pek çok STÖ bu yönde hizmet vermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde STÖ’lerin etnik çatışmalara sahne olan pek çok ülkede rehabilitasyon faaliyetleri bağlamında oldukça başarılı projelere imza attıklarını söylemek mümkündür. Bazı başarı örnekleri aşağıdaki gibidir:

Tacikistan

Tacikistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra, 1990'lı yılların ortalarına kadar devam eden etnik kökenli şiddetli bir iç savaşa sürüklenmiştir. 1995 ortalarında iç savaş büyük ölçüde yatışmış, ancak bu kez de savaştan ağır darbe alan ve büyük ölçüde tahrip olan ülkenin yeniden yapılandırılması sorunu gündeme gelmiştir. Başta BM uzmanlık kuruluşları olmak üzere uluslararası toplum aktörleri Tacikistan'a yardımda bulunmuşlar ve bu yardımlar genellikle uluslararası STÖ'ler kanalıyla ülkeye ulaştırılmıştır. Bu çabalar Tacikistan'da ekonomik ve sosyal altyapının yeniden tesis edilmesine yardımcı olmuş, meşru hükümeti güçlendirirken aynı zamanda demokratik kurumların da filizlenmesini sağlamıştır. 2000'li yılların başlangıcından itibaren ülkenin büyük bir bölümünde barış hâkim olmaya başlamıştır.

Doğu Timur

Etnik olarak farklı Doğu Timurların merkezi Endonezya hükümetine karşı uzun yıllardır devam eden başkaldırıları 1990'lı yıllarla birlikte açık bir çatışmaya dönüşmüştür. 1999 yılında Doğu Timurlar, bağımsız bir devlete uzanacak yönetim yapılanmalarını sağlamak üzere uluslararası toplumdaki yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu çerçevede aynı yıl pek çok uluslararası STÖ, BM Geçiş Yönetimi (*UN Transitional Administration in East Timor - UNTAET*) ile koordineli olarak Doğu Timurlara yardıma yönelmiştir. STÖ'ler özellikle mültecilerin geri dönmelerini sağlayan, çatışma esnasında yıkılan evleri onaran veya yeniden yapan ve genel olarak fiziksel altyapı sorunlarını gidermeye çalışan etkin bir yönetimin oluşturulması konusunda aktif çaba göstermişlerdir. Tesis edilen bu yeni yönetim uluslararası arenada da destek bulmuş ve Endonezya'nın muhalefetine rağmen Doğu Timur 2002 yılında bağımsızlığını elde etmiştir. Bağımsızlığın ardından da uluslararası STÖ'ler Doğu Timur'un ekonomik, sosyal ve siyasal yapılanmasına yardımcı olmaya devam etmektedir.

Kongo Cumhuriyeti

1960 yılında Belçika'dan bağımsızlığını elde etmesinin ardından Kongo Cumhuriyeti uzun süreli etnik bir iç savaşa sürüklenmiştir. Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran süper güç ideolojik çekişmeleri nedeniyle ülkeye etkin uluslararası müdahaleler de 1990'ların başlarına kadar, yani Soğuk Savaş bariz şekliyle sona erene kadar mümkün olamamıştır. Bu dönemde ülkeyi içine

sürüklendiği son derece ciddi açlık felaketinden kurtaran ve insanların temel ihtiyaçlarını belli bir oranda karşılayan uluslararası STÖ'ler olmuştur. Söz konusu STÖ'ler aynı zamanda kabileler arası savaşlarda arabuluculuk rolü üstlenerek çatışmaların şiddetini yer yer azaltmayı da başarmışlardır. Soğuk Savaş sonrasında ise, insani yardım ve arabuluculuk girişimleri daha sistemli rehabilitasyon faaliyetlerine doğru evrilmiş, bu kapsamda ülkenin sosyo-ekonomik ve politik altyapısı stabilize edilmeye başlanmıştır. Günümüzde halen çatışmalar bu yönde devam etmektedir.

Liberya

Siyah Afrika'nın sömürge yönetimi görmemiş tek ülkesi ve kıtanın en eski cumhuriyeti olan Liberya, son dönemde iki iç savaşa sahne olmuştur: Birinci Liberya İç Savaşı (1989-1996) ve İkinci Liberya İç Savaşı (1999-2003). Özellikle ikinci iç savaş, yüz binlerce insanın göçüne ve ülke ekonomisinin büyük darbe almasına neden olmuştur. Bu olumsuz şartlarda ülkenin imdadına BM uzmanlık kuruluşları ile koordineli çalışan uluslararası STÖ'ler yetişmiştir. Anılan STÖ'ler ülkenin tahrip olan iletişim, ulaşım, sağlık ve eğitim hizmetlerinin rehabilitasyon faaliyetlerini üstlenmiş, ülkede demokratik altyapının oluşması yönünde son derece yararlı girişimlerde bulunmuşlardır. Şu anda da STÖ'ler, ülkede sivil yönetim ve meşru bir hükümetin şekillenmesi yönünde aktif bir rol oynamaya devam etmektedirler.

Önleyici Faaliyetler

Çatışmayı önleyici faaliyetler (*conflict prevention activities*), burada kullanılan anlamı itibariyle, uyuşmazlıkların açık çatışma boyutuna varmadan önlenmesini (*violence avoidance*) veya sınırlı çatışmaların topyekün, geniş bir ölçeğe tırmanmasının engellenmesini (*violence containment*) ifade etmektedir. Bu bağlamda STÖ'ler, erken uyarı (*early warning*) konusunda aktif bir rol oynamak suretiyle etkin önleyici faaliyetlerde bulunabilmektedirler. Erken uyarı, STÖ'lerin uyuşmazlık ya da açık çatışma ortamlarını yakın gözetime almaları temeline dayanır. Uyuşmazlığın açık bir çatışmaya dönüşme veya var olan, ancak sınırlı ölçekte cereyan eden çatışmaların tırmanma olasılığı yüksek ise, STÖ'ler hemen uluslararası toplumu uyararak aktif güvenlik önlemlerinin alınmasını sağlayabilirler. Pek fazla bilinmeyen bir gerçek şudur ki, gerçekte etnik çatışma bölgelerine BM barış güçlerinin gönderilmesi ve bu yönde Güvenlik Konseyi kararlarının oluşmasında STÖ uyarılarının büyük payı vardır.

Fakat öte yandan STÖ'lerin resmi bir sıfat taşımamaları, kimi zaman bu örgütlerin uyarılarının yeterince dikkate alınmaması sonucunu doğurabilmektedir. Nitekim 1994 yılında Ruanda'da büyük çaplı bir etnik soykırım yaşanmış ve uluslararası toplum müdahalesi STÖ'lerin tüm uyarılarına rağmen gecikmiştir. Bununla birlikte şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, yaşanan soykırımın ilerleyen yıllarda tekrar etmemesinde STÖ gözetimlerinin büyük payı vardır.

Bosna-Hersek örneğinde de yine STÖ uyarılarının uluslararası toplum tarafından 1990'ların ortalarına kadar yeterince dikkate alınmadığını, bunun da Sırp'ların Müslüman azınlıklara yönelik soykırım faaliyetlerini kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Ancak 1995 yılında Dayton Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından STÖ'lerin ülke çapında oluşturdukları etkin bir erken uyarı sistemi, yaygın insan hakları ihlallerinin yeniden yaşanmamasında ve ulaşılan barışın korunmasında etkin bir rol oynamıştır.

Bazı başarısız örneklerle rağmen, genel olarak STÖ'lerin yapılanmaları erken uyarı sistemine uygundur ve kaydedilen başarılar, başarısızlıkları gölgede bırakacak niteliktedir. Çoğu STÖ'nün faaliyette bulundukları ülkelerde yerel partnerleri, bu partnerlerle istihbarat ilişkileri ve uluslararası bağlantıları vardır. Dolayısıyla bu yapılanma, geniş ölçekli şiddetin daha patlamadan önce tespit edilebilmesine ve bunu önlemeye yönelik uluslararası toplum müdahalelerine olanak sağlayabilmektedir.

Şiddet potansiyelini gözetim altına almanın yanı sıra, STÖ'lerin önleyici faaliyetler kapsamında oynadıkları temel bir rol de, etnik çatışmalarda ulaşılan barış antlaşmalarının uygulanmasına gözetmenlik etmektir. İç savaş yaşanan ülkelerde bin bir güçlük ve arabuluculuk girişimleriyle varılan barış antlaşmaları kısa vadede büyük umutlar doğurur. İlgili toplumlar her türlü sorunun aşılabacağına ilişkin bir beklenti içerisine girerler. Ancak bu beklenti çoğu zaman gerçekleşmez. Çünkü varılan barış antlaşmaları gerçekte kaba bir yol haritasından ibarettir ve büyük ölçüde muğlak bir yapıya sahiptir. Bu muğlak yapı, kimi zaman kasıtlı olarak kaleme alınır, çünkü Fen O. Hampson'un da isabetle belirttiği gibi uzlaşmanın özü biraz da muğlaklıktır (Hampson, 1996: 539). Dolayısıyla barış antlaşmaları devreye girdikten sonra genellikle uygulanmaları ve yorumlanmalarına ilişkin pek çok sorun baş gösterir, ya da önceden öngörülmeyen yeni sorunlar ortaya çıkar.

Bunun yanı sıra, ulaşılan barış antlaşmaları bazı sabotaj girişimlerine de açıktır. Örneğin kimi birey ve gruplar için çatışma, barış ortamında elde

edemeyecekleri liderlik, statü ve gelir aracı olabilir. Özellikle çatışma sürecindeki liderliğin barış ortamına taşınma olasılığı düşük ise, çatışmanın lider çevreleri barışa tepki gösterebilirler. Yine çatışma sürecinde türeyen ve yıllarca bağımsız hareket etmeye, şiddet kullanmaya alışmış değişik terör grupları, barışın gerekli kılacağı uyum ve birlik havasına adapte olmakta güçlük çekebilirler. Kimi zaman da toplumun bazı kesimleri ortaya çıkan barışın koşullarını gerçekten beğenmeyebilir ve kendi amaçları gerçekleşene kadar çatışmayı sürdürme eğilimine girebilirler. Toplumlar arası barış karşılıklı ödün ve uzlaşma gerektirirken, bu grupların uzlaşmaz tavırlarıyla barışa dahil olmaları pek de mümkün olmayabilir. Nihayet uzun bir zaman dilimine yayılan etnik çatışmalar, tüm negatif sonuçlarına rağmen toplumlar üzerinde belli bir alışkanlık yaratabilir ve barışa yaklaştıkça, en azından bazıları sanki bir şeyler kaybediyorlarmış gibi irrasyonel bir algılayma içerisine girebilirler.

İşte tüm bu farklı cephelerden gelebilecek tepkilere ve toplumlar arası barışı sabotaj girişimlerine karşı bir antlaşmanın kağıt üzerinde kabul edilmesinden çok, onun korunması daha fazla önem kazanır. STÖ'ler iç savaş sonrası varılan barış antlaşmalarının korunması konusunda aktif roller oynayabilirler. Örneğin tarafların antlaşma koşullarına uyup uymadıklarına gözetmenlik yapabilirler, ihlal durumunda ilgili uluslararası mercileri veya varsa garantör devletleri uyabilirler. Yine antlaşmaların muğlak kesimlerinin aydınlatılmasında taraflara enformasyon sunabilir, çıkabilecek sorunlarda arabuluculuk yapabilirler. Antlaşma koşullarının revize edilmesi ve durumsal koşullara uygun hale getirilmesi konusunda da taraflara teknik bilgi sunabilirler. Hatta antlaşmaların daha optimum hale getirilmelerinde, öneri sunma şeklinde aktif bir arabuluculuk rolü üstlenebilirler. Kuşkusuz tüm bu katkılar, barışı sağlamlaştırmanın temel taşları olarak fonksiyoneldir.

Uyuşmazlık Çözümü Aktiviteleri

Uzun bir süreye yayılan etnik çatışmalar sadece çatışma yaşanan ülkelere fiziksel anlamda zarar verip ekonomik, sosyal ve siyasal altyapıyı tahrip etmekle kalmaz, sosyo-psikolojik düzeyde de büyük yıkımlara yol açar. Çatışmalar esnasında karşılıklı kayıplar ve büyük acılar yaşayan toplumlar, bunları grup travmalarına dönüştürüp etnik kimliklerine işlerler. Yıllar yılı sorumlulardan veya doğrudan ilgili olmasalar dahi onların devam eden soylarından intikam almak isterler. Bu yüzden yalnızca siyasal düzeyde varılan bir antlaşmanın, halkların desteği olmadan yürütülebilmesi ve kalıcı olması imkânsızdır. Bunun en açık iki örneği, Kıbrıs ve İsrail-Filistin uyuşmazlıklarında görülmüştür. Ne toplumsal

destekten yoksun 1959, 1960 Zürih-Londra Antlaşmaları kalıcı bir Kıbrıs Cumhuriyeti doğurabilmiş, ne de tarihi Oslo Antlaşmaları İsrail-Filistin çatışmasını ortadan kaldıracıdır. Dolayısıyla etnik çatışmalarda kalıcı, gerçek anlamda bir toplumsal barışın yolu, siyasi bir antlaşmanın yanı sıra, ona verilen toplumsal destekten geçmektedir.

Bu bağlamda kullanılabilecek etkin bir yöntem, “toplumlar arası diplomasi” yöntemidir. Toplumlar arası diplomasi (*second-track diplomacy*), ABD Dışışleri Servisi eski çalışanlarından Joseph V. Montville’nin 1982 yılında Uyuşmazlık   z m  (*Conflict Resolution*) literatürüne kazandırdığı bir terimdir. Montville bahsi geçen terimi, birbirlerine düşman grup veya ulus bireyleri arasında, mevcut soruna ilişkin çözüm yolları üretmek amacıyla gerçekleşen resmiyet dışı iletişimler bütünü olarak tanımlamıştır (Montville, 1990: 162). Ancak toplumlar arası diplomasi, özellikle John W. Burton ve Herbert Kelman’ın İsrail-Filistin uyuşmazlığına ilişkin seminer çalışmalarıyla gelişmiş ve Batı dünyasında daha çok bu iki bilim insanıyla özdeşleşmiştir (Burton, 1969, 1984; Kelman, 1996).

Toplumlar arası diplomasi, düşman toplumlar arasında klasik anlamda, resmi görüşmeciler tarafından yürütülen diplomasiye (*track-one diplomacy*) ya da arabuluculuğa bir alternatif değildir. Ancak bu çabaları tamamlayan bir unsurdur. Çünkü yukarıda da değinildiği üzere, siyasi elitler arası görüşmeler başarıya ulaşsa bile, eğer halk desteği yoksa veya halk barış için hazır değilse, ulaşılan çözümün kalıcı olması mümkün değildir. İşte toplumlar arası diplomasi bu açığı gidermeyi, yani görüşmeciler dışında toplumları da barış için hazırlamayı hedefler.

Toplumlar arası diplomasi süreci, tarafların güvenebilecekleri ve ideal olarak arabuluculuk uzmanlığına sahip bir   nc  partinin girişimiyle başlar. Söz konusu   nc  parti, uyuşmazlık taraflarından görüşmeciler davet ederek resmiyet dışı, periyodik problem çözüm toplantıları (*problem-solving workshops*) düzenler. Bu toplantılar, katılımcıların psikolojik bir baskı hissetmemeleri için genellikle tarafsız bir mekânda yapılır. Tarafsız mekan, çoğu kez çatışmaya doğrudan taraf olmayan bir ülke toprağıdır.

 rnek uygulamalar göstermektedir ki, bazı etnik çatışma vakalarında etkileri marjinal kalsa da, toplumlar arası diplomasi özellikle düşman toplumlar arasındaki psikolojik bariyerlerin azaltılmasında ciddi katkılar sağlayabilmektedir. Nitekim 1980’lerden 1990’ların ortalarına kadar İsraililerle Filistinliler arasında

aralıklı olarak problem çözüm toplantıları düzenlemeyi başaran Herbert Kelman, bu toplantıların en azından tarafları birbirlerine biraz olsun yakınlaştırdığını ve her iki tarafın da birbirlerinin sorunlarını daha yakından anlamaları için uygun bir ortam oluşturduğunu gözlemlemiştir. Kelman, aynı zamanda, birkaç gün süre ile devam eden ortak toplantıların, taraflar arasında bir güven atmosferi oluşturduğu fark etmiş ve söz konusu çabaların süreklilik göstermesi halinde toplumlar arası barışa büyük bir katkı sağlayabileceğini ifade etmiştir (Kelman, 1996). Yine 1980’lerde Lübnan ve Sri Lanka’da yaşanan etnik/dinsel kökenli çatışmalarda rakip gruplar arasında bir dizi toplumlar arası diplomasi trafiği yürüten Edward E. Azar, benzer izlenimler edinmiştir. Azar’a göre toplumlar arası diplomasi genel olarak tarafların sorunlarını daha iyi anlamalarına olanak sağlamakta, karşılıklı kabul edilebilir bir çözüm için pek çok öneri doğmasına yol açmakta ve bunun için resmiyet dışı bir işbirliği ağı yaratmaktadır (Azar, 1990). Toplumlar arası diplomasinin geniş çaplı uyumsuzluk çözümüne yönelik faydası, merkezi Washington, D.C.’de bulunan ve bir STÖ olarak bu alanda spesifik olarak çalışan “Çok Yönlü Diplomasi Merkezi” (*The Center for Multi-Track Diplomacy*) tarafından da teyit edilmiştir. Örgütün uygulamalardan kazandığı deneyimler, toplumlar arası diplomasinin özellikle düşman taraflar arasındaki ilişkileri normale döndürmede son derece işlevsel olduğunu göstermektedir (Diamond and McDonald, 1996; McDonald, 2002).

Toplumlar arası diplomasi, genellikle STÖ’lerin aktif rol oynadıkları bir alandır. Bu örgütler düşman toplumlar arasında periyodik olarak problem çözüm toplantıları organize etmekte, ayrıca süreçte arabuluculuk rolü üstlenmektedirler. STÖ’lerin yapılanmaları ve genel felsefeleri de buna çok uygundur (Yılmaz, 2005). Her ne kadar üçüncü taraf müdahalesi toplumlar arası diplomasi sürecinde zorunlu bir unsur olmasa da, çatışan tarafların, ya da çatışmadan henüz çıkan tarafların böylesi bir süreci başlatmaları, çatışmanın duygusal dinamikleri çerçevesinde zordur.

Etnik barışı tesis sürecinde STÖ’ler tarafından izlenen bir diğer sistemsel yöntem de, çatışan taraflar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi geliştirmek ve onları ortak amaçlar çerçevesinde bir araya getirmektir. Çünkü her şeyden önce, ortak bir amaca ulaşma doğrultusunda hareket eden taraflar arasında, asgari düzeyde de olsa bir işbirliği duygusu gelişmektedir. Taraflar birbirlerini daha yakından tanıma olanağına kavuşmakta ve ortak amaç için ortaya konan çok yönlü emek, katılımcıları psikolojik düzeyde birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Buna paralel olarak da taraflar arasındaki düşmanlık hissi zayıflamaktadır. İkinci olarak, ortak amaçlar her iki tarafın da temel çıkar ve ihtiyaçlarına hizmet ettiği için,

kazanca dayalı bir dostluk atmosferi yaratmaktadır. Taraflar ortak kazancın getirilerini tattıkça, düşmanlığın rasyonel olmadığını, hatta anlamsız olduğunu düşünme eğilimine girmektedir. Bu çerçevede, deyim yerindeyse, “geçmişe sünger çekme” ve “geleceğe bakma” anlayışı toplumlar arası ilişkilere egemen olmaya başlamaktadır. Üçüncü olarak, aynı amaç için, aynı grup içerisinde çalışmak, sosyal kimliğin bu grup temelinde, daha geniş bir düzeyde yeniden tanımlanması sonucunu doğurmaktadır. Bu, hemen olmasa bile, artan paylaşım ve azalan düşmanlığa paralel olarak uzun vadede gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda karşı tarafa yönelik negatif hisler barındıran alt etnik kimlik de erozyona uğramaktadır (Pruitt v.d., 2004: 136-137). İşte tüm bu beklentiler çerçevesinde, etnik çatışmadan çıkan ülkelerde STÖ’ler rakip gruplar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisinin oluşturulması veya var olanların geliştirilmesi yönünde aktif çaba sergilemektedirler.

Düşünsel dönüşüm ve toplumlar arası düşmanlıkların giderilmesi bağlamında STÖ’lerin yapıcı rol oynadıkları bir diğer alan da, eğitim kurumunun revize edilmesine yardımcı olmaktır. Bilindiği üzere eğitim, geniş halk kitlelerini istenen yönde sosyalleştirme konusunda kullanılabilecek çok etkin bir araçtır. Herkes hayatının belli bir döneminde resmi eğitim sürecinden geçtiğine göre, bu süreçte insanlara empoze edilen bilgi ve düşünceler, gelecekte onların barış veya çatışmaya yönelik yaklaşımlarını derinden etkileyebilmektedir. Dolayısıyla STÖ’ler, faaliyet gösterdikleri iç savaşa maruz kalmış ülkelerde eğitim kurumunu toplumlar arası barışı teşvik edecek biçimde dizayn ederek veya bu yönde yerel yöneticilere yardımcı olarak toplumsal dönüşüm sürecine çok önemli bir katkıda bulunabilmektedirler.

Nihayet STÖ’ler etnik barışın tesisi sürecinde doğrudan arabulucu olarak da etkin bir rol oynayabilmektedirler. Örneğin *The World Council of Churches* Sudan’daki iç savaşı geçici de olsa sona erdiren 1972 tarihli barış antlaşmasının baş mimarı olmuştur. Benzer biçimde ABD eski başkanlarından Jimmy Carter önderliğinde kurulan *Carter Center*, Nikaragua’da 1980-1988 arası devam eden Miskitoların merkezi hükümete karşı ayaklanmaları sorununda arabuluculuk rolü üstlenmiş ve bu girişim sonucu 1989’da çatışmayı sona erdiren bir barış antlaşması imzalanabilmiştir. Yine 1990’larda merkezi Londra’da bulunan *International Alert* isimli STÖ, güney Afrika bölgesinde çok sayıda etnik sorunun geniş ölçekli çatışma boyutuna varmadan yatışmasında arabulucu olarak temel bir rol oynamıştır.

Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Sorunlu Alanlar

Yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşıldığı üzere, STÖ'ler etnik çatışmaların yatıştırılması ve etnik barışın tesisi sürecinde çok önemli roller üstlenebilmektedirler. Bu yüzden bu örgütler, çok yönlü çaba gerektiren barış girişimlerinin adeta vazgeçilmez unsurları haline gelmişlerdir.

Bununla birlikte STÖ'lerin karşı karşıya oldukları bazı ciddi sorunlar da yok değildir. Bunlardan bazıları STÖ'lerin kurumsal yapısıyla ilgilidir. Daha önceden de belirtildiği gibi, bu örgütlerin kural olarak uluslararası hukuk sujesi olmamaları ve gayri-resmi yapılanmaları, STÖ çabalarının gönüllülük temelinde şekillenmesine neden olmaktadır. İnsani yardımların çatışma bölgelerine ulaştırılması hususunda bir sıkıntı olmamakla birlikte, konu daha çok etki faktörü gerektiren durumlara geldiğinde, çatışma içerisindeki gruplar STÖ'leri yeterince dikkate almayabilmektedirler. Örneğin bir STÖ'nün arabuluculuk girişimi ile güçlü bir ulus-devletin arabuluculuk girişimi kıyaslandığında, ulus-devletinki etki faktörü bakımından, taşıdığı risklere rağmen, daha tercih edilebilir bir opsiyon olabilmektedir. Bu kapsamda yine STÖ uyarılarının, resmi bir nitelik taşımamaları nedeniyle zaman zaman uluslararası toplum tarafından yeterince dikkate alınmadığı sorununa yukarıda değinmiştik. Bunu aşmak için son yıllarda önde gelen uluslararası STÖ'lerin giderek artan ölçüde siyasal lobi faaliyetlerine giriştikleri ve uluslararası örgütler düzeyinde partner arayışına yöneldikleri gözlenmektedir. Ancak genel olarak yine de STÖ'lerin etnik çatışmalarda niyet ve faaliyetlerine paralel bir etki yaptıklarını söylemek güçtür.

İkinci olarak STÖ'lerin etnik çatışma bölgelerindeki faaliyetleri zaman zaman koordinasyondan uzak, dağınık bir görünüm sergilemektedir. Çatışma alanlarına giden STÖ'ler genellikle birden fazla olduğu ve her birinin kendi kurumsal kimliği bulunduğu için, çalışmalar çoğu kez genel bir organizasyondan yoksun yürütülmekte, kimi zaman ortaya adeta kimin ne yaptığı belli olmayan bir tablo çıkmaktadır.

Koordinasyon sıkıntısı sadece STÖ'lerin kendi içlerinde değil, aynı zamanda bu örgütlerin BM barış güçleri ve çatışma bölgelerindeki diğer uluslararası aktörlerle ilişkilerinde de ortaya çıkabilmektedir. STÖ ve diğer aktörlerin birbirinden kopuk çabaları, barışı tesis sürecinin en iyi olasılıkla gecikmesine, kimi zaman da istenmeyen darbeler almasına yol açabilmektedir. Her ne kadar kural olarak çatışma bölgelerinde görev yapan örgütler arasında hiyerarşik bir yapılanma olmasa da, koordinasyon sıkıntısının giderilmesine yönelik etkin önlemler alınmasında büyük yarar vardır. Böylece kaynak ve zaman israfı minimuma indirilebilir.

Üçüncü olarak STÖ'ler sayıca ve fonksiyonel olarak genişlemekle birlikte, yine de bu örgütlerin kapasiteleri ile sayıları hala artma eğilimi gösteren etnik çatışmalar arasında giderek açılan bir fark göze çarpmaktadır. Ocak 2012 başı itibarıyla BM Barış Güçleri Departmanı halen dünyanın çeşitli bölgelerinde aktif olarak 16 barış operasyonu yürütmektedir. Ayrıca bu sayının çok üzerinde, ancak BM'nin müdahalede bulunmadığı, ya da uluslararası toplum tarafından ağırlıklı olarak "iç sorun" şeklinde tanımlanan etnik çatışma vakaları bulunmaktadır (Yılmaz, 2007b: 2). Dolayısıyla STÖ'ler bu gelişmeler karşısında ciddi düzeyde kaynak ve personel sıkıntısı çekmekte, isteseler dahi pek çok soruna müdahalede bulunamamakta, ya da istedikleri düzeyde bulunamamaktadırlar.

Dördüncü olarak STÖ personelinin eğitim ve iletişimleri de bir başka sorunlu alan olarak kendini göstermektedir. Özellikle uluslararası STÖ'ler farklı ülkelerden personel barındırdıkları için, çalışanların eğitim düzeylerinde ve soruna yaklaşımlarında ciddi farklılıklar gözlenebilmektedir. Bu durum bir yandan farklı bakış açıları ve entelektüel bir çeşitlilik yaratsa da, diğer yandan sorunun analizi ile çözümü bağlamında standardizasyon ve koordinasyon güçlükleri doğurabilmektedir.

Beşinci olarak uluslararası STÖ'lerin çatışma yaşanan ülkelere yabancı olmaları, bu örgütlerin istihbarat faaliyetlerini ve yerli halkla ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Her ne kadar uluslararası STÖ'lerin çoğu zaman yerli partnerleri bulunsun da, bu örgütlerin ülke kültürüne belirgin bir biçimde yabancı davranışları halinde, yerel halk tarafından niyetleriyle örtüşmeyen bir biçimde kuşkuyla karşılanmalarına yol açabilmektedir. Hatta bazı STÖ'ler aşırı önyargılarla karşılanıp, "emperyalizm uşaklığı" ya da "düşman işbirlikçileri" gibi yakıştırmalara maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla uluslararası STÖ'lerin kendilerini daha iyi anlatmaları, operasyonel faaliyetlerden önce yerel kültür hakkında bilgi edinmeleri ve buna uygun davranış sergilemeleri, bu örgütlerin niyetlerinin daha iyi anlaşılmasına, dolayısıyla etkinliklerinin artmasına neden olacaktır.

Nihayet STÖ'lerin son bir zayıf noktasını da, bu örgütlerin faaliyetlerinin barış ile adalet arasında kimi zaman kaçınılmaz bir tansiyon yaratması oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bazen STÖ'ler barışı sağlama adına suçlu kesimler lehine ciddi tavizler verilmesini gerektiren durumlar yaratabilmekte, bu ise adalet duygularıyla çelişen bir tablo ortaya koyabilmektedir. Örneğin *Carter Center* adına hareket eden ABD eski başkanlarından Jimmy Carter, Haiti'de, Şili'de ve Orta Afrika'da toplumsal barışı sağlama amacı çerçevesinde yaptığı kimi arabuluculuk girişimlerinde, büyük ölçekli insanlık suçları işlemiş bulunan bazı askeri ve idari personele büyük tavizler verilmesini sağlamış, hatta bunların yeniden yapılandırılan

yönetime dahil edilmelerine ön ayak olmuştur. Ancak böylesi bir temelde tesis edilen barış, ne ölçüde kalıcı ya da kabul edilebilir bir barıştır?

Elbette iç savaş ortamında tarafların sübjektif bir biçimde kendilerini haklı ve masum, karşı tarafı ise tersi sıfatlarla görme eğilimleri yaygın olarak vardır. Fakat kimi zaman gerçekten de taraflardan birinin daha suçlu, diğerinin ise daha masum olduğu durumlar olabilir. İşte böylesi durumlarda tesis edilen bir barışta, suçlunun yaptığı yanına kalabilecek ve masum taraf, masumiyetiyle bağdaşmayan ödünler vermek zorunda kalabilecektir. Nitekim çoğu etnik çatışmada tarafların haklılık oranları değişik olup, STÖ yaklaşımları zaman zaman haklı ile haksız aynı kefeye koyan bir eğilim sergileyebilmektedir.

Öte yandan barış ile adalet arasında doğabilecek bu tür bir tansiyonu ortadan kaldırmak da doğrusu kolay değildir. Hatta bazen işin doğası gereği bunun böyle olması gerekebilir. Bu durum, adeta “barış ilacının” taraflardan birine daha çok dokunan bir yan etkisi gibidir. Ancak diğer yandan da adalete dayanmayan, ya da yeterince dayanmayan bir barışın ne ölçüde barış olarak kabul edilebileceği şüpheye açıktır. Söz konusu bu ikilem, STÖ’lerin kolay yanıt veremedikleri, ancak daha tatminkâr açıklamalar gerektiren bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir.

Sonuç

Yukarıdaki değerlendirme ve tartışmalar ışığında, etnik uyuşmazlık çözümü sürecinde STÖ’lerin, özellikle uluslararası arenada faaliyet gösteren STÖ’lerin son derece yararlı katkılarının olabileceğini, ancak bu örgütlerin aşması gereken bazı önemli sorunların da bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

Fakat yine de ulus-devletler, uluslararası örgütler ve genel olarak diğer üçüncü taraflarla kıyaslandığında, STÖ’ler etnik barışı tesis sürecinde önemli avantajlara sahiptirler. Ulusal hukuk normlarından büyük ölçüde bağımsız hareket edebilmeleri, hatta kural olarak uluslararası hukuk sujesi dahi sayılmamaları, primer olarak kar, ulusal çıkar ya da başka türlü maddi bir beklentiyle hareket etmemeleri, daha ziyade barış ve insani kaygıları ön planda tutmaları, sorunlara yönelik daha esnek bir anlayış sergileyebilmeleri, STÖ’leri barışın inşasında önemli ve vazgeçilmez aktörler kılmaktadır. STÖ’lerin faaliyet kapasitelerini olumsuz yönde etkileyen ya da sınırlandıran mevcut sorunların başarıyla aşılması halinde, bu örgütlerin gelecekte daha da etkin barış araçlarına dönüşebilmeleri mümkündür.

KAYNAKÇA

Anderson, Mary B. (1996). "Humanitarian NGOs in Conflict Intervention", in *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict*. Chester A. Crocker v.d. (eds.), Washington, D. C.: US Institute of Peace.

Anheier, Helmut (2010). *Global Civil Society*. Oxford: Oxford University Press.

Azar, Edward E. (1990). *The Management of Protracted Social Conflict*. Dartmouth: Aldershot.

Burton, John W. (1969). *Conflict and Communication: The Use of Controlled Communication in International Relations*. London: Macmillan.

Burton, John W. (1984). *Global Conflict*. Brighton, UK: Wheatsheaf.

Davies, Thomas R. (2006). "The Rise and Fall of Transnational Civil Society", Paper Presented at the 31th Annual Conference of the British International Studies Association. 18-22 December 2006.

Diamond, Louise and McDonald, John (1996). *Multi-Track Diplomacy: A System Approach to Peace*. Conn.: Kumarian Press, Inc.

Ebrahim, Alnor (2005). *NGOs and Organizational Change*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Hampson, Fen O. (1996). "Why Orphaned Peace Settlements Are More Prone To Failure", in *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict*. Chester A. Crocker v.d. (eds.), Washington, D. C.: US Institute of Peace.

Jeong, Ho-Won (2005). *Peace Building in Post-Conflict Societies*. Boulder, CO: L. Rienner.

Kelman, Herbert (1996). "The Interactive Problem Solving Approach", in *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict*. Chester A. Crocker v.d. (eds.), Washington, D. C.: US Institute of Peace.

McDonald, John (2002). *Kişisel Görüşme*. Washington, D. C., 12 Mayıs 2002.

Montville, Joseph V. (1990). "The Arrow and The Olive Branch: A Case for Track Two Diplomacy", in *The Psychodynamics of International Relationships*. Vamik D. Volkan v.d. (eds.), London: Lexington Books.

Pruitt, Dean G., Kim, Sung H. and Rubin, Jeffrey Z. (2004). *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement*. New York: McGraw-Hill.

Şahin, Bican ve Yıldız, Mete (2009). "Ulusasını Yandaşlık Ağbağları Perspektifinden Türkiye'de Demokratikleşme, İnsan Hakları ve Sivil Toplum Kuruluşları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 21.

Vedder, Anton (2007). *NGO Involvement in International Governance and Policy*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Yılmaz, Muzaffer Ercan (2005). "Interactive Problem-Solving in Intercommunal Conflicts", *Peace Review: A Journal of Social Justice*, Vol. 14, No. 4.

Yılmaz, Muzaffer Ercan (2007a). "Intra-State Conflicts in the Post-Cold War Era", *International Journal on World Peace*, Vol. 24. No. 4.

Yılmaz, Muzaffer Ercan (2007b). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*. Ankara: Nobel.

Yılmaz, Muzaffer Ercan (2009). "Peace Building in War-Torn Societies", *Peace Review: A Journal of Social Justice*, Vol. 21, No. 2.

<http://www.infoplease.com/ipa/A0904550.html>, 18.11.2011.

http://en.wikipedia.org/wiki/Non-governmental_organization, 03.12.2011.

<http://www.un.org/aboutun charter/chapt10.htm>, 05.12.2011.

<http://www.un.org/documents/ecosoc/res/1996/eres1996-31.htm>, 06.12.2011.

http://en.wikipedia.org/wiki/Non-governmental_organization#_note-definiti, 06.12.2011.

<http://docs.lib.duke.edu/igo/guides/ngo/define.htm>, 08.12.2011.

<http://www.un.org/en/peacekeeping/operations>, 02.01.2012.

EGEMENE DİRENİŞ OLARAK ALT KÜLTÜRÜ OKUMAK: ALT KÜLTÜR ÖRÜNTÜSÜ OLARAK ANKARALI ŞARKICILARI ANLAMLANDIRMAYA DAİR BİR DENEME

Serhat KAYMAS*

ÖZET

Bu çalışma; kültürel çalışmalar içerisinde sürdürülen alt kültüre dair bir tartışmayı, yerel bir deneyim alanı bağlamında açmayı amaçlamıştır. Alt kültür ve bu kavramla bileşen gençlik kültürleri, kültürel çalışmalar içerisinde yoğun olarak eleştirilmesine rağmen, alt kültür kavramının söz konusu çalışmalar içerisinde yoğun olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Bu makale, kültürel çalışmalar ve kültürel sosyoloji içerisindeki tartışmalara dayanarak alt kültür tartışmalarına yeniden bir değer biçmektedir. Çalışmanın alan araştırması Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Ankara Oto Sanayi 88 sitesindeki Ankaralılar Grubu işçi sınıfı gençliğini, Hacettepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden oluşan Gececiler ise orta sınıf gençlik kültürünü temsil etmektedir. Her iki odak grup içerisinde derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma gençliğin oluşturduğu alt kültürel biçimlerin, kimliğin kendisini gerçekleştirdiği yollar arasında olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Alt Kültür, Kolektif Kimlik, Kültürel Çalışmalar.

ABSTRACT

Reading a Sub Cultural Formation as a Resistance to the Hegemony: An Attempt to Understand Singers from Ankara as a Sub Cultural Formation

This article aims to open a debate regarding sub culture formation studies, which is an endeavour taking place within the broad perspective of cultural studies, within the context of local experiences. Although sub culture and, as one of its components, youth cultures are being heavily criticised within the framework of the cultural studies, such concepts are being widely used and continues to be used in cultural studies. This article, by referring to the debates taking place in cultural studies and cultural sociology, is revaluating the debates on sub culture. The field work of this study is conducted in Ankara. During the field work, depth interviews were conducted among the members of two different groups. One of which is called "Ankaralılar", whose members working at the industry zone (Ankara Oto Sanayii 88), representing the labour class, the other is called "Gececiler" whose members are students attending Hacettepe Higher Vocational School,

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Hacettepe Meslek Yüksekokulu
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. V, No. 2, (Ekim 2012)

representing the middle-class youth. This study emphasizes that sub cultural formations are effective and one of the means in the actualization of collective identities.

Keywords: *Music, Sub Culture, Collective Identity, Cultural Studies.*

Giriş

Bu çalışma; kültürel çalışmalar içerisinde süre giden alt kültür tartışmalarına yerel bir deneyim alanı, Ankara Oyun Havaları ve kullanım örüntüleri, içerisinden bakarak yeniden bir değer biçmeyi amaçlamıştır. Ankara Oyun Havaları, ya da egemen medya ve ticarileşme kültürünün kendisini gerçekleştirme ve yerelleştirme çabasının bir ürünü olarak “Ankaralı Şarkıcılar”, ile söz konusu müziği dinlemenin ötesine geçerek “yeni kabile”¹ oluşturan üyelerin kullanım örüntüsü, bu çalışma içerisinde alt kültür ve kolektif kimlik pratikleri ekseninde sorgulanacaktır. Çalışmanın soruları; “bir alt kültür deneyimi içerisinde kolektif kimlik ve aidiyet nasıl kurulur?” ve “alt kültür içerisinde ideoloji nasıl işler?” olarak belirlenmiştir. Çalışmanın ilk sorusu, kültürel çalışmalar yaklaşımının hegemonya ve direniş pratikleri içerisinden ele alarak tartıştığı bir kültür sosyolojisinin nasıl kurulabileceğine ilişkin tartışmayı da, en azından başlangıç düzeyinde ve üstü örtülü olarak, içermektedir. Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi’nin 1960’lı yıllardan itibaren başlattığı ve sonraki yıllarında da hegemonya ve ideoloji sorunsalıyla birleştirdiği alt kültür tartışmalarına kültürel sosyoloji içerisinden kapsamlı bir yanıt oluşturabilmek, ancak söz konusu soru ile gerçekleştirilebilir. Çalışmanın ikinci sorusu ise, kültürel sosyoloji ve kültürel çalışmalar yaklaşımlarını birleştirerek alt kültür içerisinde ideolojinin işleyiş biçimlerini tartışmayı amaçlamaktadır.

Alt kültüre dair çalışmaların erken dönemlerinden itibaren “ulusal kültür içerisinde; sınıf, etnik köken, bölge ve kırsal bölge veya kent sakinliği, dini inanç gibi öğelere ayrılabilen toplumsal koşulların birleşiminden oluşan, ama bir araya geldiklerinde o kültürdeki birey üzerinde bütüncül bir etkisi olan işlevsel bir bütün oluşturan bir alt bölüm” olarak tanımlanması (Gordon, 1947: 40’dan aktaran Jenks, 2007: 22), alt kültür kavramının her ne kadar farklılığı yalıtılsa da, farklılık odağındaki ortaklığın açıldığını daha da bir görünür kılmaktadır. Yael Navaro-Yaşın’ın (2002: 229) isabetle belirlediği gibi çoğu kez metalaşma alanı dışarısında

¹ “Yeni Kabile” terimi, Michel Maffesoli’nin (1996: 98) yeni toplumsallık biçimleri üzerine gerçekleştirdiği tartışmaya dayanır. Maffesoli’ye göre yeni kabile, organizasyon biçimlerinin katılığı olmaksızın tanıdık gelen, kendisini yaşam biçimleri ve görünümüleri üzerinden ifade eden akımları ve üyelerini tanımlamaktadır.

kavramsallaştırılan “kültür” kavramına doğru yeniden ziyaret, hem alt kültür tartışmalarını ve hem de söz konusu tartışmalar içerisinde çoğu kez ikincil kalan egemene direniş pratiğini anlamlandırmaktan yoksun bir tutum izlemektedir. Bu çalışma içerisinde; yalnızca alt kültür içerisinde kolektif kimlik ve ideolojinin işlemesi değil bununla birlikte, söz konusu ilişkilerin yapılaştığı ekonomi politik alanı da ele almak amaçlandığı için kültürel çalışmalar ve ekonomi politığe birlikte değer biçilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi: Disiplinlerarası Bir Alan Olarak Alt Kültürü Okumak

Alt kültür tartışmalarının gerek kültürel çalışmalar ve gerekse kültürel sosyoloji içerisinde özel bir gündeme sahip olduğu gözlense de, söz konusu tartışmaların henüz başlangıcından itibaren kendi içerisinde çelişkili bir sürekliliğe sahip olduğu belirtilmelidir. Andy Bennett’in (2008: 419) belirlediği gibi; kültürel sosyolojinin kavramsal alanını oluşturmayı amaçlayan akademik bir çaba, kültürel sosyoloji ve popüler müzik arasındaki ilişkinin nerede başladığına dair anlamlı bir soru(n) ile karşılaşır. Gerçekte böylesi bir soru(n); kültürel sosyolojinin kuramsal sınır(lılık)larının ötesinde, bir disiplin olarak kültürel sosyolojiyi anlamlandırmaya dair bir çabanın izlediği yol haritası üzerinde önemli bir uğrak olarak konumlanmaktadır. Gerçekten de popüler müzik ve kullanım örüntülerinin nasıl anlamlandırılabilceğine ilişkin bir tartışmanın sürdürülebilmesi, kültürel sosyolojinin kuramsal art alanına dair bir sorgulamayı içermek bu yönüyle de, alt kültür ve popüler müzik özelinde bir dikkatin oluşturulmasını gerektirmektedir. Buna rağmen, her ne kadar; sosyolojinin diğer alt alanlarından farklı olarak popüler kültürü anlamlandırabilme çabası daha çok kültürel sosyoloji içerisinde kurulmuş olsa da (Grindstaff; 2008: 206; Bennett, 2008: 419), popüler kültürü ve oluşturduğu formları bir bütün olarak çözümleme kategorilerinin henüz geliştirilmemiş olduğu gözlenir (Bennett; 2008: 420; Grindstaff, 2008: 206). Bu nedenle popüler kültürün kültürel sosyoloji içerisinde anlamlandırılmasına dair çalışmaların, en azından, “izolasyon” içerisinde kurulmuş olduğu belirtilmelidir. Laura Grindstaff’ın (2008: 207) belirlediği gibi, popüler kültür alanının “disiplinler arası” niteliği, tek bir yaklaşımın sınırları içerisinde popüler kültürün anlamlandırılmasını oldukça açık bir biçimde engellemektedir. Bu bağlamda da, popüler kültür ve toplum arasındaki bağın çözümlenmesi disiplinlerin zengin çeşitliliğinin desteğinin aranmasına yol açmıştır. Örneğin Andy Bennett (2008: 430); popüler müzik alanındaki söz konusu “çok disiplinlilik” örneği için 1981 yılında kurulan *IASPM-International*

*Association for the Study of Popular Music*² isimli Birliğin “kritik” bir dönüm noktası olduğunu belirtir. Gerçekten de, popüler kültür alanının giderek toplumsal güç ve iktidar ilişkisinin belirlendiği alana doğru genişlemesi, daha da bir açık söylendiğinde söz konusu alanlar içerisinde yeni mekânlar edinmesi, tek bir disiplinin sınır(lılık)ları içerisinde popüler kültür ve iktidar ilişkisinin anlamlandırılabilmesini olumsuz etkilemektedir.

Bu çalışma; bir yerellik üzerinden kimlik edinen alt kültür ve toplumsal iktidar ilişkisini, neo-Gramsciyan açılımı özelinde çözümleyen kültürel çalışmalar yaklaşımı ve özellikle 1980’lerden itibaren kültürel çalışmalar içerisinde geliştirilen alımlama analizleri, ideoloji ve söylemin gündelik yaşam pratiklerinde “nasıl işlediğine” dair anlamlı bir tartışma olanağı sunmuştur. İen Ang’ın (1990: 240) belirlediği gibi, kültürel çalışmalar yaklaşımının artık bir izleyici grubunun belirli bir konuyu tartıştıkları aktif izleyici çalışmalarının ötesine geçebilecek nitelikte, onları nesnel-öznel, mikro-makro süreçler içerisinde gözlemleyebilecek bir etnografi yaklaşımının geliştirilmesi gerekmektedir. Böylesi bir arayış, metnin söylemi ile izleyicinin söylemini karşılıklı bir mübadele anı üzerinden çözümleme uğraşı üzerinden izleyici araştırmaları gündemi içerisinde yer edinmiştir. Etnografik çalışma yöntemlerini bir araştırma metodolojisi sorunsalı üzerinden değerlendiren Ryan Moore (2007: 442-443), alt kültür çalışmalarının ağırlıklı olarak hegemonya ve ideoloji sorununu, etnografik yöntem kullanmaksızın gerçekleştirdiğini belirler.

Alt kültür özelinde gerçekleştirilen araştırmalar, alt kültürü daha çok gençlik ve gençlik grupları üzerinden bakarak değerlendirdiği için, hegemonya ve ideolojiyi yaşam biçimleri (kıyafetler vb) ile popüler kültür üzerinde daha çok metnin söylemi üzerinden kurulan ideolojiye dair bir çözümleme getirmişlerdir. Andy Bennett’in (1999: 599-600) belirlediği gibi; Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi tarafından bütün bir 1970-1980’li yıllar boyunca gerçekleştirilen çalışmalar boyunca alt kültür, özellikle “gençlik kültürü” içerisinde tartışılmış ve araştırmalar hegemonya-ideoloji sorunsalı içerisinde sürdürülmüştür. Bununla birlikte, kültürel çalışmalar yaklaşımının “tüketici özerkliği” özel bir vurgu getirmesi daha da önemli olarak ideoloji ve hegemonya tartışmasının, kültürel üretimin ekonomi politiğine dair anlamlı açılımı giderek ikincil bırakması yaklaşımın alt kültürün ekonomi politiğine dair

² Uluslararası Popüler Müzik Çalışmaları Birliği. Birlik, popüler müzik çalışmalarını disiplinler arası bir alan olarak değerlendirmekte ve gerçekleştirdiği konferanslar boyunca kültürel çalışmalar, medya çalışmaları, müzik çalışmaları, sosyoloji, psikoloji, etnomüzikoloji, folklor, antropoloji gibi bir dizi disiplinin eklektik birliği üzerinden çalışmalarını sürdürmektedir.

tartışmalar boyunca söylem, ideoloji ve hegemonya dışında yer edin(e)memesine yol açmıştır. Bu nedenle, kültürel çalışmalar ile eleştirel ekonomi politik arasında, en azından temel düzeyde, bir bağın oluşturulabilmesi alt kültüre dair araştırmalar için de bütüncül bir bakış açısının geliştirilebileceği belirtilmelidir. Bu bağlamda Pierre Bourdieu'nun (1993: 41); "kültürel üretim alanı" kuramını yeniden; ancak bir dizi çalışmanın yalnızca ekonomi politik yaklaşıma bir katkı olarak gerçekleştirdiği sınırlı bir okuma yerine, kültürel üretimi ideoloji, hegemonya, sınıf ilişkileri ve ekonomi politik arasında oluşturduğu bağa dikkat ederek, ziyaret etmek oldukça anlamlıdır.³ Bourdieu, kültürel üretim alanında süre giden mücadelenin, egemen ideoloji ve hegemonya mücadelesinden ayrılamayacağını vurgular ve üretim ilişkileri içerisinde, temel düzeyde son kertede, kültürel üretimi göreceli bir özerkliği olduğunu belirtir. Bununla birlikte Bourdieu (1993: 51), üç önemli özerklik biçimini ayırt ettiği çalışmasında kültürel üretimin izleyici ile karşılıklı bir mübadele anı üzerindeki buluşmasında, izleyici tercihlerine göre belirlenen bir anlam mübadelesini oluşturduğunu belirleyerek, gerçekte kültürel çalışmaların "tüketici özerkliğine" tanıdığı özerklik ayrımını yeniden üretmiştir. Ancak böylesi bir yaklaşım, kendi kendisini gerçekleştiremeyen, sabitleyemeyen tek ve bütün bir "kitle" anlayışı yerine, giderek "çoğul kitlelerin" ve bir dizi alt kültürlerin varlığını tartışmaya açması bağlamında dikkat çekmektedir. Gerçekten de, alt kültürün kendi içerisinde ayırt edici nitelikleriyle birlikte kurulan bir dizi biçimi (punk, metal, futbol fanatikleri vb) bulunmakta ve alt kültür biçimlerinin farklı izleyicileri farklı mübadele biçimleri üzerinden meşruiyet edinmektedir. Bunun gibi yalnızca alt kültürlerin değil türlerin de bir dizi ayırt edici biçimi bulunmaktadır (fantezi, romans, dedektif hikâyeleri, gerilim romanları vb). Pierre Bourdieu'nun (1993: 102) belirlediği gibi, kültürel üretim alanı aynı zamanda egemen sınıflar arasındaki mücadelenin de alanını oluşturmaktadır. Ankaralı Şarkıcılar özelinde söz konusu mücadeleyi, söz konusu sınıflar arasındaki mücadele uğrağı olarak özellikle hegemonyanın kurulması ve temsil pratikleri üzerinden çözümlemek amaçlanmıştır. Bu bağlamda, alt kültürün yer edindiği mekânlar ve kullanım örüntüleri üzerinden kendisini gerçekleştirme pratiği,

³ Pierre Bourdieu, çalışmasında her ne kadar alt kültür alanı üzerinden bir tartışma gerçekleştirmiyse de kuramının alt kültüre doğru genişletilebileceği belirtilmelidir. Kullandığı "alan" sözcüğü daha çok birbirinden ayrıştırılamayan ve ortak bir sosyal gerçeklik üzerine inşa edilen ve ekonomi politik ile sosyal çevrenin doğrudan belirleyici olarak yer aldığı alanlardan göreceli olarak özerk alanı tanımlamaktadır. Bu nedenle tartışma daha çok sanat, edebiyat, felsefe ve tiyatro alanlarına yoğunlaşmıştır. Ancak alt kültür alanının da, bu çalışma içerisinde çözümleneceği gibi, göreceli bir özerklik içerisinde olması ve daha da önemlisi sonuçta hiçbir alanın sınıf ilişkileri, iktidar, pazar yapısı, ekonomi politik ilişkilerinden bağımsız olamayacağı alt kültürün yine kültürel üretim alanı içerisinde değerlendirilebileceğine dair anlamlı bir tartışma alanı sağlamaktadır.

toplamda 50 üyeye ulaşan iki ana grup pratiği içerisinde bakarak çözümlenecektir.

Hacettepe Üniversitesi, Hacettepe Meslek Yüksekokulu ikinci öğretim programlarında eğitimini sürdüren ve grup olarak kendilerini “Gececiler” olarak isimlendiren ve 25 üyeden oluşan öğrenci grubu⁴ ile Ankara’da 88 Oto Sanayi bölgesinde çalışan 25 üyeden oluşan “Ankaralılar”⁵ grupları üzerinden alt kültüre aidiyet, hegemonya ve direniş pratikleri tartışılmaktadır. Hacettepe Meslek Yüksekokulu öğrencileri, çalışmanın gerçekleştiği dönem içerisinde “orta sınıf” ailelerden gelen gençlik kesimini temsil etmektedir.⁶ Her ne kadar; Türkiye’de orta sınıfa dair bir tanım geliştirmek, hem toplumsal üretim ilişkileri ötesinde kişilerin kendilerini nasıl tanımladığı ve aidiyet ilişkisini nasıl kurdukları yönündeki unsurların bireysel tercihlerin etkisinde kalması ve hem de, ideolojik açıklamaları yönüyle oldukça zorlu bir süreci oluşturmaktadır (Yılmaz, 2007: 8). Ancak bu çalışma içerisinde “orta sınıf” kavramı, lise ve üzeri eğitime sahip olan, aylık düzenli bir geliri bulunan, ailenin mülkiyetinde olmak üzere en az bir eve ya da otomobile sahip olan aile mensubu olan gençleri işaret etmektedir. Öte yandan, çalışma içerisinde Gececiler Grubu’nun orta sınıf gençlik kitlesi olarak değerlendirilmesi, birbiri ile önemli ölçüde ilgili olan en az iki nedene dayanmaktadır. Çünkü söz konusu Grup, Ankaralı’lar Grubu’na göre örgün yükseköğrenim görmek ve henüz öğrenci statüsünde olmaları nedeniyle

⁴ Ön lisans programlarında ikinci öğretim eğitimleri her ne kadar hafta içi 17:30-22:00 saatleri arasında, hafta sonları ise 09:00-18:00 saatleri arasında sürdürülse de, Gececi olarak kendisini isimlendiren grubun mesai saatleri dikkate alınarak grup isimlerini belirlemediği bu makalenin yazarına özellikle hatırlatılmıştır. Grup ismi, Ankara’da kurulmuş olan Ankara Gücü taraftarlarının, Keçiören, Etlik ve Mamak bölgelerinde ikamet eden taraftarlarının ortak ismi olarak seçilmiştir. Bölgelerin ortak özelliğini, her ne kadar Başbakan’ın ikamet ettiği konutun da Keçiören’de yer almasına rağmen, Ankara’nın varoş bölgeleri olması oluşturmaktadır. Ankaragücü’nün daha geniş bir taraftar grubu ise “Gecekondü” ismini taşımaktadır.

⁵ Ankara’da, İvedik Organize Sanayi Bölgesi’nde (Karşıyaka Mezarlık Bölgesi’nde) kurulu olan Oto Sanayi 88 isimli sanayi sitesinde, Ankara’nın başkent ve büyükşehir nitelikleri de dikkate alındığında, Ankara doğumlu olmayan ve kente iç göç dönemlerinde yerleşen çalışanlarında önemli bir sayıda olduğu belirtilmelidir. Örneğin sanayi bölgesinde sürekli ve geçici olarak istihdam edilen 2300 personel olmasına rağmen, Ankara doğumlular yalnızca 750 kişiden oluşmaktadır. Grubun kendisini Ankaralılar olarak tanımlaması, bir hemşerilik bağı olarak Ankara’nın kullanıldığını ve diğer gruplardan ayrılaşmayı sağlamaktadır.

⁶ Gerçekte, kültürel çalışmalar içerisinde sürdürülen alt kültür tartışmalarının önemli ölçüde sorunlu olduğu belirtilmelidir. Çünkü hem gençlik kültürlerinin zaten henüz başından itibaren tanımlanmasının güçlüğü ve hem de sınıf ilişkilerinin böylesi bir tanımlama çabasına refakat etmesinin bir dizi soruna yol açabileceği oldukça anlaşılabilir. Örneğin Richard Boccok (1993: 22), İngiltere’de II. Dünya Savaşı’nın ardından sınıf ilişkilerinin önemli ölçüde değiştiğini ve bu nedenle toplumsal yapının anlamlandırılmasının giderek güçleştiğini belirler.

ailelerinden maddi destek görmektedirler. Ankaralılar Grubu ise, Gececiler Grubu'na göre hem daha az eğitilmiş, grup üyeleri ağırlıklı olarak çıraklık eğitimi mezunlardır, hem de çoğu grup üyesinde gözlemlendiği gibi ailelerinin geçim kaynakları arasında önemli bir paya sahiptirler. Ankaralılar Grubu üyelerinin, aldıkları yevmiyeler ile ailelerine maddi destekte bulunmaları ve çalışma statüsüne göre işçi olarak değerlendirilmesi söz konusu gençlik kitlesinin “işçi sınıfı” gençliği olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Çalışma içerisinde, bir bakıma “yeni kabile” pratiği olarak da değerlendirilebilen iki grubun, Hacettepe Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin oluşturduğu “Gececiler” ile Oto Sanayi 88 çalışanlarının oluşturduğu “Ankaralılar”, karakteristikleri aşağıdaki tablo 1 içerisinde karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışma İçerisinde Yer Alan Odak Grupların Temel Nitelikleri

<i>Grupların Temel Nitelikleri</i>	<i>Gececiler</i>	<i>Ankaralılar</i>
<i>Üye Sayısı</i>	25 erkek üye	25 erkek üye
<i>Aylık Gelir Düzeyi (kendi gelirleri veya ailede düzenli bir işe sahip olan ve aileyi geçindiren kişi-kişilerin gelirleri)</i>	Hacettepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulu öğrencileri tarafından kurulan grup içerisinde yalnızca 8 üye aile bütçesine destek olmakta iken, diğer üyeler haftalık olarak harçlık almaktadır.	Grup üyeleri, asgari ücret ve haftalık üzerinden gelir elde etmektedir. Ailelerinin, temel gelir kaynağı olan üyeler olduğu gibi (22 üye), eğitimlerini, orta öğretim düzeyi, yarıda bırakarak aile bütçelerine destek olan üyeler de bulunmaktadır.
<i>Siyasal Tutumları</i>	Her iki grubun ortak niteliğini, 22 Temmuz 2007 yılındaki genel seçimlerde ilk kez oy vermeleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte, her iki grup üyelerinin de ortak olarak açıkladıkları gibi merkez sağ partilerine oy vermeleri, her iki grubun diğer ortak niteliğini oluşturmaktadır.	
<i>Grup Üyelerinin, kolektif kimliği inşa etme süreçleri ve örüntüleri</i>	Gececiler grubu içerisinde, grup üyelerinin kolektif kimliğini belirleyen süreçler oldukça zayıf pratikler olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, grup üyelerinin sürekli olarak gittiği ortak mekânlar bulunmamaktadır. Ancak grup üyeleri diğer	Ankaralılar grubu içinde ortak kolektif bağların ve kolektif kimlik inşasının doğrudan ve kesintisiz bir süreç olarak kurulduğu gözlenmektedir. Grup üyelerinin, mesai saatleri dışında da günlerinin önemli bir bölümünü bir

	arkadaşlarından daha çok, grup içerisindeki arkadaşları ile birlikte sosyalleşme ağlarını oluşturmaktadır. Bunun gibi, sosyal medya üzerindeki kullanım örüntüleri de yine birlikte kullanılmaktadır. Örneğin, Facebook üzerindeki okey gruplarına ortak arkadaşları ve ağırlıklı olarak grup üyesi olan arkadaşları ile birlikte katılmaktadırlar. Bunun gibi ortak giyim veya grup içerisinde ortak tutum ve davranışların da zayıf olduğu görülmektedir. Örneğin, bir siyasal parti üyeliği bulunan grup üyeleri, söz konusu parti üyelerinin seçmiş olduğu tokalaşma biçimini okul ve dışında da sürdürmektedir	arada geçirdikleri zaten birbirine yakın veya ortak semtler içerisinde ikamet etmeleri dolayısı ile izin günlerinde de bir arada olmaları dikkat çekmektedir. Grup üyeleri her ne kadar ağırlıklı olarak Ankara doğumlu olsalar da, ailelerinin ilk kuşaklarının geldikleri yerler de grup içerisindeki bağlarını belirlemektedir. Bu yönüyle, Karadeniz bölgesi ağırlıklı bir yere sahiptir.
--	---	---

Çalışma içerisinde, odak gruplarla gerçekleştirilen görüşmeler grup üyelerinin bir arada oldukları ve ortak kamusal uzamı paylaştıkları çevrelerde (okul ve sanayi sitesi) gerçekleşmiş, görüşmeler grup üyelerinin gündelik yaşam rutinleri içerisinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan, derinlemesine görüşmeler katılımcıların olağan çevreleri üzerinde herhangi bir müdahale ya da düzenleme olmaksızın gerçek ve dinamik bir iletişim akışı içerisinde gerçekleşmiştir. Derinlemesine görüşme tekniğinin diğer bir sakıncasını oluşturan, görüşmecinin duygu ve düşüncelerini odak gruplara aktarması ve bu yönüyle görüşmecileri etkilemesiyle nesnel bilgidен uzaklaşılması yönündeki sorun, odak gruplarla gerçekleştirilen görüşmelerin her ne kadar sürenin uzamasına yol açsa da bir “sohbet” ortamında gerçekleşmesiyle aşılmıştır. Bununla birlikte, görüşmelerin planlama aşamasında görüşmenin yapıldığı odak gruplara benzeyen diğer gruplar üzerinde gerçekleştirilmesi yönündeki çalışma, bu makalenin sınırlarının ötesine geçeceği ve araştırmanın amacını saptırabileceği için gerçekleştirilmemiştir. Öte yandan; derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirildiği gruplar ile güven ilişkisi oluşturulması ve dinamik bir iletişim sürecinin kurulması çalışma içerisinde gerçekleştirilmiştir. Böylesi bir yapının kurulması, popüler kültür çalışmaları için

görelî olarak yeni bir alanı oluşturan “kültürel sosyoloji” tartışmalarına anlamlı bir zemin oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Laure Grindstaff’ın (2008: 206-207) isabetle belirlediği gibi; popüler kültür alanının analizi, kültürel çalışmalar ve iletişim medya çalışmaları uğrakları üzerinden kurulan, iki farklı geleneğin birleştirilmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, böylesi bir köprü “neo-Gramsciyan” yaklaşım üzerinden daha bütüncül bir çözümleme kuran Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi tarafından oluşturulmuştur (aktaran van Venrooji ve Schmut; 2010: 397-398; Bennett, 2008: 420; Bennet; 1999: 602; Shepherd, 1994: 129). Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi’nin diğer katkısını David Grazian’ın (2004: 198) açıkladığı gibi, İngiltere’de alt kültüre dair çalışmaların gündelik yaşam pratiklerine doğru genişlemesi ve bu bağlamda etnografinin araştırma gündeminde yer edinmesi oluşturmaktadır. Bu çalışma içerisinde de böylesi bir çaba, kültürel çalışmalar ve ekonomi politik yaklaşımın birlikte kullanılması üzerinden genişleyecektir.

Bir Alt Kültür Pratiğini Melez Desenlerde Okumak: Egemen İdeoloji ve Arabesk Arasında Ankaralı Şarkıcılar

Türkiye’de gençlik kültürleri ve toplumsal yapı arasındaki ilişkinin, özellikle 1980’li yıllardan itibaren önemli bir değişim/dönüşüm sürecinden geçtiği gözlenir. Ülkenin sermaye birikim modelindeki değişimin eşlik ettiği bir yeniden yapılanma, kültürel alanlarındaki yansımaları tam da avamlaştırılmış bir liberalizmin öngördüğü popüler kültür ve giderek ticarileşen bir müzik endüstrisinde bulmuştur. O kadar ki, tepeden inme ideoloji değişiminin eşliğinde iki önemli gelişme Türkiye’de kültürel alanın yeniden biçimlendirilmesinde etkili olmuştur. Bir yandan; sınıf atlama çabalarını, üyesi olmaya çalıştığı kolektif bilincin kültürel kapitalini edinmeden hatta daha ötesinde kültürel değerlerini yer edinmeye çalıştığı yeni sınıfa aktaran bir yeni sermaye sınıfının gelişmesi arabesk ve bileşen müzik türlerinin kamusal alana taşınmasında önemli bir rol oynamıştır.⁷ Ancak hemen öte yandan, Önder Şenyapılı’nın (1985:

⁷ Karl Marks ve Friedrich Engels (1999: 105), felsefî hümanizmin soyut insanı yerine toplumsal ilişkileri ve onların maddi temellerini tartıştıkları eserlerinde, bir toplumun egemen üretim araçlarına sahip olan kesimlerin aynı zamanda o toplumun egemen düş görme biçimlerine-araçlarına da sahip olduğunu belirler. Marks ve Engels’in tezi özellikle geçiş toplumlarında oldukça anlamlıdır. Üretim ilişkileri ve toplumsal yapı arasındaki bağı çözümleyen çalışma, her üretim ilişkisinin onu destekleyen bir toplumsal ağı da biçimlendirdiğini belirler. Böylesi bir dizge içerisinde bakıldığında, egemen üretim araçlarına sahip olan kesimlerin toplumsal iktidar ve hegemonya mücadelesini destekleme unsuru olarak popüler kültürü kullandığı görülür. Yeni sermaye sınıfının, kamusal alanda edindiği yerler ve figürler üzerinden çoğulculaşması ancak kamusal alanda görünür olma ve söz konusu egemenliğini giderek arttırma olarak da ele alınabilir.

46) belirlediği gibi, köyden kente göç unsuru arabesk müziğin giderek kamusal alanda edindiği yeni yerlerin yanı sıra kültürel erozyonun önemli bir boyutu olarak Türkiye’de popüler kültür alanında merkezi bir konum edinmiştir. Şenyapılı’nın belirlediği gibi, arabesk sadece bir müzik ürünü değil kente göçen ve kent yaşamına uyum sağlayamamış, kentlilerin horlamalarına, küçümsemelerine, düşmanca tavır alışlarına ve bütün bunların yanı sıra işsizliğe, ekonomik yetersizliklere maruz kalmış kır kökenli nüfusun kültürünü oluşturmaktadır.⁸ Arabesk ve bileşen kültürel dinamikleri içerisinden bakıldığında, söz konusu “kültürün” popülist politikalar tarafından da önemli bir uzlaşım alanı oluşturarak desteklendiği gözlenir. Örneğin, devletin resmi ideolojisinin taşındığı TRT içerisinde her ne kadar arabesk müziğin yayınlanması yasaklanmışsa da, 1980 askeri darbesinin toplumun kültürel pratiklerini yeniden kurma yönündeki tasarımının bir parçası olarak bu kez devlet eliyle bir “acısız arabesk” müziğin ve bu yönüyle de kolektif bir bilincin inşası öne çıkmıştır. Ülkede 1980’li yıllar boyunca önemli bir potansiyele ulaşan arabesk müziğin kontrol altına alınabilmesi için Kültür Bakanlığı’nın 1988 yılında sipariş verdirerek hazırlattığı şarkı,⁹ arabesk müzik türünü, bir bakıma, arabesk müziğin devletin ideolojik araçlarına taşınmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Meral Özbek’in (1991: 136), Stuart Hall’e dayandığı belirlemesini yeniden ziyaret etmek ve tartışmayı kültürel iktidar-hegemonya ilişkisine doğru genişletmek gerekmektedir. Özbek’in (1991: 36) belirlediği gibi;

“Stuart Hall’un dediği gibi popüler kültür, hakim kültür ve popüler gelenek arasındaki mücadelenin “boyun eğme ve direniş” alanıdır; kültürel iktidar

Üretim araçları ve toplumsal ilişki örüntüleri arasındaki bağ, Türkiye’de popüler kültürün anlamlandırılabilmesi için özel bir anlam taşımaktadır. Çünkü, 1980’li yıllarda yeni liberalizmin, kamusal alana taşınan değerleri üzerinden sürdürülen hegemonya, 2000’li yıllardan itibaren İslamcı aktörlerin kamusal alana taşıdıkları ancak yine de tüketim kültürünün egemen bileşenlerini oluşturan değerlerle yer değiştirmiştir.

⁸ Martin Stokes (1992: 17) arabeskin, şehir için şehirli bir müzik olduğunu söyler. Bu değerlendirme, arabesk müziğin kentlere göç eden kırsal nüfusun hem çevreye uymasının hem de şehir kültürü içerisinde var olabilmek için gereken sabitliği sağladığını belirtir. Stokes’a göre arabesk müzik; kırdaki geleneksel ortamı kente taşıyarak değil aksine toplumsal ilişkiler bağlamında kentlilik bilincinin, usullerinin altında var olabilmek mücadelesinin uğraşını sağlamaktadır. Türkiye’de arabesk müziğin bu bağlamda hem egemen ideolojiye direniş ve hem de hegemonyaya eklemlenme yönünde iki önemli boyutunun olduğu düşünülür.

⁹ Hakkı Bulut tarafından, Kültür Bakanlığı siparişi üzerine hazırlanan şarkı “seven kıskanır” ismini taşıyan ve söz konusu dönemde bir milyon adet satmış olan albümün bir dizi değişiklik geçirilmesinin ardından Kültür Bakanlığı’nca, Atatürk Kültür Merkezi’nde düzenlenen bir basın toplantısı ile sunulur. Kültür Bakanlığı’nın etkinliğinin ardından şarkı bu kez Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu tarafından halka tanıtılır. <http://www.hurriyet.com.tr>, 02.08.2003: “Arabesk Dinlersiniz ya da Dinlemezsiniz ama Onun Varlığını Bilmelisiniz: Hakkı Bulut”. 03.05.2011.

kendisini neyin makbul neyin makbul olmadığına dair çizdiği çizgi ve bu çizgiyi hukukun yanı sıra eğitim ve kültür kurumları aracılığıyla da korumasıyla kendini ortaya koyar. 1980’ler Türkiye’inde arabeskin yaygın olan türleri-hem hegemonyanın işleyişi gereği hem de popüler sınıfların direnmesi sonucu-makbul sınırından içeri alınmıştır” (Özbek, 1991: 136).

Türkiye’de arabeskin kültürel iktidar tarafından makbul sınırlar tarafından içeriye alınması, her ne kadar söz konusu iktidarın arabeskin alternatif biçimlerine dair bir tasarım üzerinden gelişen bir tarihçenin odağında yer almıştır. Ancak; hegemonyanın zaten baskıya değil aksine rızaya dayalı bir niteliğinin olduğu dikkate alındığında,¹⁰ Türkiye’de arabesk müziğin hem bir direniş alanı olarak hem de egemene eklemlenmenin önemli bir göstergesi olarak öne çıktığı görülür. Arabeskin hem direniş ve hem de eklemlenme çizgisi arasında yer alması, Stuart Hall’un kültürel iktidar ve eklemlenme arasındaki ilişkiyi çözümlerken, kültür ve sınıf arasındaki ilişkinin bir “yansıma” ilişkisi değil aksine bir “eklemlenme” olduğunu belirlediği yaklaşım Türkiye örneği içerisinde oldukça anlamlıdır. Çünkü hem Kültür Bakanlığı tarafından devlet eliyle inşa edilen hem de sözü edilen dönemin siyasal iktidarı, Anavatan Partisi, seçkinlerinin eliyle gündelik yaşam pratikleri içerisine alınan arabeskleştirmeyi gözlemlemek olasıdır.

Meral Özbek (1991: 22), siyasal seçkinlerin arabeski sevmelerinin arabeskin bütünsel bir yeni muhafazakâr ideolojiye sahip olduğunu ispat etmeyeceğini söyler. Bu durum aslında egemen ideolojinin işleme pratiklerini öne çıkartmaktadır. Özbek’in isabetle belirlediği gibi; “hâkim siyasal-kültürel ideoloji, ortak duyudaki çelişkilerden yararlanarak, gerçekten aşağıdan gelen ihtiyaç ve zevkleri kendi sistemi içerisinde özümsemişti ve bu öğeleri hegemonik bir ideoloji olarak yeniden kurduğu ölçüde başarılı” olmaktadır. Üstelik tam da böylesi bir yaklaşım içerisinde kalarak bakıldığında, kültürel sermayenin ne tek başına ekonomik yapının belirlediği üretim araçlarına sahip olmakla ve ne de tek başına sermaye sahipliği ile açıklanabileceği görülür. Kültürel sermaye, üretim ilişkileri ve kişinin sahip olduğu sosyal statüden anlamlı ölçüde farklıdır. Ancak; hangi

¹⁰ Hegemonya terimi, belirli toplumsal grupların, sadece zorlama veya egemen fikirlerin doğrudan dayatılmasıyla değil, hakim sınıfların iktidarının hem meşru hem de doğal görünebilmesi için, toplumun genel rızasını kazanarak veya şekillendirerek, topyekun toplumsal otoriteyi diğer tabii gruplara uygulayabildiği bir durumu betimler (Hall, 1977’den aktaran Hebdige, 2004: 22). Bu şekilde hegemonyanın ancak hâkim sınıfların bütün olası tanımları kendi etrafında yapılandırabildiği sürece elde tutulabilir olduğu sürece elde tutulabilir olduğu görülür. Dick Hebdige’ye göre; tabii grupların ise, kontrol edilemese bile, en azından gerçekte ideolojik olmayan bir alan içerisinde sıkıştırılarak tarihin dışına itilmesi ve belirli özel çıkarların dışında tutulması amaçlanır.

biçim altında yapılandırılmış olursa olsun, Türkiye’de arabesk müziğin giderek katı ve tanınabilir alanlar geliştirdikçe alt alanlarına doğru genişlediği alanlar içerisinde kendisini sunması da dikkat çekmektedir. Dick Hebdige (2004: 67); müzik ve onu destekleyen veya üreten alt kültürlerin katı ve tanınabilir kalıplar geliştirdikçe, müzikal biçime denk gelen değişimleri arayan veya üreten yeni alt kültürlerin ortaya çıktığını belirler. Hebdige; rock müziği ve alt kültür formu olarak punk arasındaki ilişkinin tam da böylesi bir örneği oluşturduğunu söyler:

“Bu değişimler, dönemin siyah müziğinden alınan biçim ve temaların mevcut müzikal yapıyı kırdığı (veya “aşırı belirlediği”) ve unsurlarını yeni kombinasyonlara zorladığı anlarda meydana gelir. Örneğin, rockın 60’lı yılların başlarında durağanlaştırılması (bayağı lise bop’u, romantik baladlar ve uydurma enstrümantaller) modların soul ve skaya yönelmesine neden olmuş; bunun ardından, beyaz r&b ve soul gruplarının siyah temaları ve ritimlerini yeniden kullanması, rockın 60’ların ortasında yeniden canlanmasına katkıda bulunmuştur.” (Hebdige, 2004: 67).

Türkiye’de Ankara Oyun Havaları ve müzikal formu içerisinden bakıldığında tam da Dick Hebdige’nin ayırt ettiği gibi, bir alt kültür pratiğinin giderek katı ve tanınabilir kalıplar geliştirdikçe, müzikal biçime denk gelen değişimleri arayan veya üreten yeni alt kültürlerin ortaya çıktığı uğraklar boyunca geliştiği ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle, Ankaralılık imgesi içerisinden bakıldığında her ne kadar kültürel kimliğini yerel bir deneyim alanı içerisinden edinse de, Ankara Oyun Havalalarının bir yandan “arabesk müziğin” öte yandan “oyun havalalarının” melez bileşimi içerisinde oluşturulan bir tür olduğu açıktır. Bu yönüyle Dick Hebdige’in (2003: 189); reagge ve hip-hop arasındaki ilişkiyi çözümlediği yaklaşımını yeniden ziyaret etmek, her ne kadar arabesk ve “Ankara oyun havaları” arasındaki ilişkinin çözümlenmesi için yeterli değilse de önemli bir açılımla sağlayabilecektir. Hebdige’ye göre hip-hop; bir yandan reagge müziğini öte yandan “talk over” ismi verilen formatını bilen ve bunları “ustalıkla” bütünleştiren Kool Herc isminde bir disk-jokeyin çalışmalarına dayanır. Herc, katıldığı ev partilerinde şehrin gündelik yaşam pratiklerine uyum sağlayan zencilerin giderek Karayip müziğinin, reagge gibi, geleneksel formlarını deneyimlemek yerine, birbiri ile uyumlu iki farklı müzik türünü bütünleştirmenin daha doğru olduğunu saptamıştır. Bu yönü ile de iki farklı müzik türünün melez bileşiminden kaynaklanan yeni bir müzik türünün gelişmesi sağlanmıştır.

Ankara oyun havaları deneyimi içerisinden bakıldığında da, arabesk ve daha geleneksel bir form olan oyun havalalarının eklektik bileşimini gözlemlemek olasıdır. O kadar ki, çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıntılı olarak tartışılacağı

gibi, Ankara oyun havalarının çoğu kez daha geleneksel form olan oyun havalarının müzikleri üzerine sözde espri motifleri taşıyan cümlelerle kurulduğu görülür. Ankara oyun havalarının, rap-reage ve hip – hop gibi kentin gecekondu mahallelerinde ortaya çıkmasıdır. Bu yönüyle de Ankara oyun havalarının giderek “şehirli” olmuş ancak şehrin getirdiği kültürel açıklamaları henüz yaşam pratiklerinde anlamlı bütünlükler olarak deneyimlememiş kesimlerin, yeni bir müzik türü üzerinden aidiyet geliştirdiği bileşimler olarak değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Yaşam pratiklerini şehre dair olan yeni değerler ve kültürel açıklamalar üzerinden geliştirmek yerine, geleneksel formların çoğu kez yapı bozuma uğratılmış biçimlerini yeniden üreterek kolektif bağ oluşturan kesim içerisinde bakıldığında Ankara oyun havalarının giderek eğlencenin başat formuna dönüştüğü görülür. O kadar ki; Türkiye’de arabeskin 1960’lardan itibaren izlediği yol haritası içerisinde bakıldığında eğlence sınırları içerisinde değerlendirilmediği tam aksine “acı”, “keder” ve “aşk” gibi temalar üzerinden duyguların oldukça yoğun olarak ifade edildiği yapılanmalara dönüştüğü gözlenir. Ankara oyun havaları ise, bir bakıma, söz konusu duyguların dönüştürüldüğü ve yoğun olmaktan uzaklaştırıldığı gözlenir. Bu yönüyle, Ankara oyun havaları ile rap üzerine kurulan hip-hop müziği arasında paralel bir okuma yapılabilir. Böylesi bir okuma, özellikle şarkı sözleri ve oluşturduğu müzikal form dikkate alındığında daha da bir belirginlik kazanmaktadır. ,

Bir Alt Kültürel Formu, Eklemlenme ve Yansıma Arasında Okumak

Paul Willis (1978’den aktaran Hebdige, 2004: 107); alt kültür çalışmaları içerisinde egemen olarak düşünüldüğünün aksine, alt kültürlerin içyapılarının “aşırı” bir düzenlilikle karakterize edildiğini çözümler. Buna göre, alt kültür içerisinde her bir bölümün diğer bölümlerle önemli bir bağı bulunmakta ve alt kültürün üyesi, bölümler arasındaki söz konusu uyum sayesinde dünyayı anlamlandırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Ankara oyun havalarının söz konusu müzikal formu kullanarak sosyalleşme pratiğini gerçekleştiren kesimler için sınırları belirgin alanlar sunduğu görülür. Simon Frith (aktaran Storey, 2000: 112), Adorno’nun 1941 yılında yayınlanan, “On Popular Music”, makalesine dayanarak popüler müzik ve işleme biçimlerine dair üç önemli öngöründe bulunur. Öngörülerinin ilki, popüler müziğin standartlaştırılmasıdır. Buna göre, her detayın bütünü ifade ettiği nitelikli müziğin sistemli yapısının tersine, popüler müziğin yapısı giderek mekanikleştirilmiştir. Bu doğrultuda ticari başarısı ispatlanmış müzik formlarının yeniden üretilmesi ve popüler müziğin giderek standartlaştırılması pratiği oluşturulmaktadır. Gerçekte popüler müziğin izlediği söz konusu yol, Adorno’nun işaret ettiği gibi “sahte bireyselleştirme” pratiğini

öne çıkartmaktadır. Çünkü her ne kadar popüler müziğin temel başarısı, dinleyicilerin tek tipleştirilmesi üzerinden geçen bir uğrağa sahipken söz konusu tek tipleştirmeye giderek müzik formlarının da aynılaştırılması eşlik eder. Bununla birlikte, şarkıların egemen müzik yapıları farklılaştırılmış olarak sunulur.

Popüler müziğin ikinci temel özelliği, dinleme deneyiminin pasif bir süreci oluşturmastır. Adorno'ya göre, kapitalist sistem altında çalışmak sıkıcı olduğu için çoğunlukla işten kaçma ihtiyacı oluşturur ancak, Adorno'ya göre kapitalist sistem altında çalışmak gerçek kültürel etkinliklere katılmak yerine sığınma amaçlı olarak popüler müziğin kullanılmasına yol açmaktadır. Storey'e göre (2000: 113); "popüler müziğin tüketimi daima pasif ve sonsuz tekrâr içerisindedir ve dünyayı da olduğu gibi ele alır. Nitelikli müzik ise hayal gücünün yarattığı zevk ve keyif doğrultusunda yapılır ve dünyayı nasıl olabileceği bağlamında ele alır". Böylesi bir dinleme pratiğinin, genellikle orta ve ortanın altında gelir düzeyindeki gençler için oldukça önemlidir çünkü çoğu kez popüler müzik deneyimi için özel bir çaba gerekmediği gibi Adorno (aktaran Storey, 2000: 114) popüler müziğin zaten böylesi bir deneyim tarafından biçimlendirildiğini belirler. Bu açıdan bakıldığında, çalışmanın odak grubunu oluşturan gençlerin tam da böylesi "pasif dinleme" konumunu paylaştıkları gözlenmiştir. Örneğin her iki grubun üyeleri, bir kolektif eylem pratiği olarak ancak bir araya geldikleri, eğlence amaçlı özel günlerdeki etkinliklere rağmen, Ankara Oyun Havaları çoğu kez yalnız ve pasif bir dinleme örüntüsü içerisinde tüketilir. Böylesi bir dinleme deneyimi, Dick Hebdige'nin (2004: 95) alt kültür deneyimi için sorduğu iki sorunun yeniden tartışılması bu bağlamda oldukça anlamlıdır. Hebdige, alt kültür çalışmaları için "bir araya getirildiğinde bize bir çeşit paradoks sunan" iki sorunun sorulması gerektiğini belirtir. Bunlar 1) bir alt kültürün üyeleri için nasıl bir anlam ürettiği ve 2) alt kültürün düzensizliği nasıl anlamlı bütünler haline getirdiğidir.

Bu soruların, alt kültürün önemli ölçüde eşlik ettiği kolektif eylem pratiği üzerinden okunması gerektiği açıktır. Böylesi bir açıdan bakıldığında alt kültürün tam da ürettiği bağlamlar boyunca bir düzen sağladığı ve anlamlarını yine kendi içinde ürettiği gözlenir. Örneğin bu çalışmanın odak grupları arasında yer alan Gececiler grubunun bir üyesi (20 yaşında erkek, Meslek Yüksekokulu öğrencisi), Ankara Oyun Havalarının kendisi için içerdiği anlamı şu şekilde açıklamıştır.

"Arkadaşlarla bir araya gelince eğlence düzenliyoruz. Mesela arkadaşlar arasında askere giden olurca ya da sözlenen, evlenen arkadaşlar için eğlenceler yapıyoruz. Kimin kiminle oyuna çıkacağı bellidir. Dügün olur, düzgün olur içilir, oynanır, eğlenilir işte. Benim tek katılma amacım bu. Bir keresinde de pavyona gittim,

orda da konsomasyon yapan kadınların açık arttırma hesabı ile oyuna çıktıklarını gördüm. Burada da, bizim eğlenceler gibi dışarıdan gelen anlamaz ama biz anlarız”

Her ne kadar, Ankaralılar Grubu’na göre daha eğitimli olsa da Meslek Yüksekokulu öğrencisinin yine de kendi kimliğini kolektif bir kimlik edinme süreci içerisinde oluşturması dikkat çekmektedir. Öğrencinin, aidiyet duyduğu gruptan “biz” diye söz etmesinin ötesinde grup değerlerini benimsediğini gösteren “bizim eğlenceleri dışarıdan gelenler anlamaz ama biz anlarız” sözleri tam da kolektif aidiyetin ve kolektif bilincin oluştuğunu gösteren anlamlı örnekleri oluşturmaktadır. Öte yandan grup üyesinin; her ne kadar nedenlerini bütünlüklü olarak açıklayamamış ise de, alt kültürün iki önemli unsurunu vurgulamaktadır. Alt kültürün, üyeleri için sağladığı ilk unsurun kolektif olarak gerçekleştirilen etkinlikler olduğu düşünüldüğünde Ankara oyun havalarının, dinleyicilerini söz konusu kolektif eylem pratiğine hazırlayan önemli bir boyuta sahip olduğu gözlenir. Bireysel aidiyetin, kolektif bilinç içerisinde ele alındığı önemli alanlar arasında yer alan “hemşerilik” (Sarı, 2009: 360, Satılmış, 2009: 339) gibi müzik tercihinin de anlamlı bir aidiyet sağladığı belirtilmelidir. Hemşeriliğin oluşturduğu yapılaşmadan farklı olarak, müziğin belirli bir mekân deneyimi sağlamadığı anlaşılabiliyse de “Ankarılılık” üzerinden yer edinen müziğin tam da böylesi bir mekân deneyimine ulaştığı belirtilmelidir. Patrick Williams’ın (2006: 174) işaret ettiği gibi; müzik, özellikle kültürel çalışmalar içerisinde, kültür ve aidiyeti belirleyen önemli bir sosyolojik terim olarak kullanılmıştır. Kavramın önemli bir boyutunu kolektif eylem pratiği oluşturur ki, kültürel çalışmalar içerisinde alt kültür kavramının yerine giderek “yeni kabile” kavramının alternatif olarak kullanılması tam da böylesi bir kolektif eyleme işaret etmektedir.¹¹ Hewitt’in (2003: 107) belirlediği gibi, “sosyal kimlik, bireylere üyeleri olarak sağladığı yerlerin ötesine geçen ve diğer sosyal kategorilerden önemli ölçüde ayrımlaşan bağlam sunarlar”. Bu yönüyle de bireyin edindiği sosyal kimliklerin toplumun geri kalanından önemli ölçüde ayrımlaştığı ve daha da önemlisi alt kültürün kendi içerisindeki grup değerlerine, kültürüne ve normlarına bağlılık geliştirdiği gözlenir. Ankara Oyun Havaları üyeleri için, toplumun geri kalanından ayrırt

¹¹ Alt kültür kavramı ile bileşen yeni kabile kavramı üzerinden gerçekleştirilecek bir çözümleme, özellikle Ankara Oyun Havaları dinleyen gençlik grupları için oldukça anlamlı sonuçlar üretmektedir. Örneğin “kabile” kavramının niteliğine uygun olarak giyim ve özellikle saç biçimlerinin birbirine oldukça yakın hatta aynı olduğu gözlenir. Örneğin, Ankaralılar Grubu iş saatleri dışında özellikle de çalışmadıkları günlerde genelde birbirine yakın olarak benzeyen çizgili-siyah takım elbise ve manşetli gömlekleri yaygın olarak giyerken, Geceçiler ise daha çok son dönemde “apaçı” olarak isimlendirilen saç kesim biçimlerini kullanmaktadır.

edilebilme oldukça önemlidir. Örneğin, Meslek Yüksekokulu öğrencisi olan Gececiler Grubu’nun bir üyesi bu durumu aşağıdaki gibi ifade etmektedir.

Arkadaşlarla bir araya geldiğimizde yalnızca müzik dinlemiyoruz. Mesela o günkü meseleleri tartışıyoruz. Birbirimizi daha iyi olmamız için uyarıyoruz. Mesela aynı kıza yazan iki arkadaşımız vardı, kendi aramızda tartıştık arkadaşlardan biri vazgeçti. Onun dışında mesela derslerden falan konuşuruz. Gruba üye olmanın benim için sağladığı avantaj ise şimdi önce kendini yalnız hissetmiyorsun, sonra bir sorunun olduğu zaman senin yanında olacak olan arkadaşlarını tanıyorsun. Başın mesela bir derde girdiği zaman yalnız kalmamak çok önemli.

Gececiler grubu üyesinin oldukça keskin bir biçimde grup üyesi olan arkadaşlarını “biz” ve toplumun diğer kesimlerini ise “onlar” olarak ayırt ettiği gözlenir. Böylesi bir durum Patrick Williams’ın (2006: 178) işaret ettiği gibi, alt kültür üyelerinin kendi grupları ile diğer gruplar ya da toplumun geri kalanı arasında anlamlı bir ayırım geliştirdiği gözlenir. Grup değerlerinin oluşabilmesinin yanı sıra, hatta daha da önemli olarak, söz konusu değerlerin bir bakıma korunabilmesi adına “biz” evreninin oluşturulabilmesi oldukça anlamlıdır. Alt kültür içerisinde kontrol mekanizmasının kurulması ve üyelerini yine söz konusu kontrol üzerinden ortak grup değerlerinin, üyeleri arasında grup bilincinin kazandırılmasının yanı sıra sürekli bir iletişim ağının da oluşturulmasını sağlamaktadır. Aynı giyim biçimlerinin, aynı saç kesim biçimlerinin kullanılması hatta üyeleri arasında ortak bir dilin oluşması tam da böylesi bir kontrol mekanizmasına dair örnekler olarak öne çıkmaktadır. Dick Hebdige (2003: 129), “skinhead” grubu üzerinden alt grup değerlerinin oluşması ve sürdürülmesini açıklar. Buna göre; önceleri daha geniş bir alt kültür grubu, rude boy, içerisinde yer alan skinhead sonraki yıllarda ayırt edici niteliklere sahip bir alt kültür grubu haline dönüşmüştür. Grubun daha çok Londra’nın yoksul bölgelerindeki gençler arasında doğması ve alt kültür grupları için geçerli olan ayırt edici bir tarza sahip olması diğer alt kültür grupları gibi değerlendirilmesini sağlar. Ancak, Skinhead grubunu diğer alt kültür gruplarından ayırt eden önemli bir unsur tam da grubun oluşturduğu kontrol mekanizmalarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Örneğin, grubun kasetlerini, daha sonra geniş bir dağıtım ağına ve zincir mağazalara dönüşecek olan, belirli mağazalardan satın alması ya da grup üyelerinin ortak bir dil oluşturması, ortak grup değerlerinin yeniden üretilmesi için, alternatif kültürün önemli kontrol mekanizmalarını oluştururlar (Hebdige, 2003: 131). Ankara Oyun Havaları alt grubu ve grubun oluşturucu değerlerini kontrol mekanizmaları içerisinden bakıldığında, grup kontrollerinin yine söz konusu alt kültür grubu içerisinde gerçekleştiği görülür. O kadar ki, çalışmanın odak grupları

içerisinden bakıldığında grup kontrolünün giderek üyelerin sosyal yaşam alanlarına doğru taşındığı ve sosyal yaşam pratiklerini denetlemeye doğru genişlediği gözlenir. Ankaralılar Grubu içerisinde, 25 yaşında- 6 yıldır oto sanayi sitesinde usta olarak çalışan-erkek, üye grubun kendi sosyal yaşam pratikleri üzerindeki denetim mekanizmasını aşağıdaki gibi açıklamıştır.

Grup içerisinde hepimiz aynı yaşlarda olsak bile, aramızda olayları (*eğlence vb*) düzenleyen, öncülük eden arkadaşlarımız vardır. Daha çok eğlence amaçlı olarak toplanmamızın dışında mesela arkadaşlar arasında bazen kavgalar çıkar, daha büyük ağabeylerimiz bu kavgalara karışır önce kavgayı sakinleştirir sonra da kavga eden arkadaşlar arasında aramızı bulmaya çalışırlar. Bir de arkadaşlar arasında herkes birbirini tanır, damar yapılacak arkadaş vardır bir de ağır takılanlar. Ama bizim grupta sadece eğlence için bir araya gelinmiyor. Genelde iş yerindeki arkadaşlar, iş dışında da görüştüğümüz arkadaşlardır.

Grup üyesinin anlatımı dikkate alındığında, alt kültüre dair diğer gruplarda da olduğu gibi, grup üyelerinin ilişkilerinin sadece belirli etkinliklerle sınırlı olmadığı tam aksine grup üyelerinin sosyal yaşam alanlarına doğru genişlediği hatta grup üyelerinin sosyal yaşam pratiklerinin çoğu kez sözü edilen sosyal ağlar aracılığı ile belirlendiği gözlenir. Bu yönüyle, alt kültürel formun üyeleri için yeni yaşam alanları açtığı ve üyelerinin söz konusu alanlara eklemelendiği hatta bu durumun ötesine geçerek gündelik yaşam pratiklerinde söz konusu eklemelene uğraklarının yansımalarını yeniden ürettikleri gözlenir. Alt kültürel yapılanmanın söz konusu nedenlerden ötürü “eklemelene ve yansıma” arasında kurulan uğraklar boyunca geliştiği belirtilmelidir. Böylesi bir eklemelene ve yansıma ilişkisinin Türkiye’ye dair anlamlı bir yansımaları siyasal iktidar ile arabesk müziğin geliştirdiği hegemonyaya dayalı uzlaşılı ilişkisi oluşturmaktadır.

Alt Kültür ve Üyeleri İçin Sağladığı Yaşam Alanları: Avamlaştırılmış Liberalizmin Kültürel Dinamikleri içerisinde Arabesk ve Ankaralı Şarkıcılar.

Kolektif eylemlerin, üyeleri-takipçileri için yaşam alanları açması (Gidens, 1991: 21) yönündeki yaklaşım içerisinden bakıldığında, alt kültür gruplarının da üyeleri için yeni yaşam yerleri açması ya da yer edindiği yeni mekânlar üzerinden sosyal yaşam alanlarına doğru genişlediği gözlenir. Böylesi bir bağlam içerisinden alt kültürü anlamlandırma çabası, öncelikli olarak “kültürün” yeniden ziyaret edilmesine yol açmaktadır. Stuart Hall’un (aktaran Hebidge; 2004: 77) belirlediği gibi kültür; “...toplumsal grupların, ayrı yaşam kalıpları geliştirdikleri ve kendi toplumsal ve maddi deneyimlerine dışavurumcu bir biçim kazandırdıkları düzey” olarak tanımlanmaktadır. Ancak, alt kültür gruplarının “ayrı yaşam kalıpları”

geliştirmesinin ötesinde söz konusu yaşam kalıplarının yaslandığı, “maddi yaşam deneyimlerini” belirleyen süreç yeniden değerlendirilmelidir.¹² Marx (2005: XIV) henüz on sekizinci yüzyılda, “Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı” isimli kitabının önsözünde, belirlediği gibi; insanın varlığını belirleyen unsur varlıkları değil aksine kendi toplumsal varlıkları olduğunu” belirlemiştir. Bu bağlamda Dick Hebdige’in (2004: 77), söz konusu toplumsal varlığın önce kültüre ardından alt kültürü dönüştüğü dizge içerisinde toplumsal ilişkilerin hiçbir zaman tam anlamı ile “ham” olamayacağını aksine toplumsal ilişkilerin, kendisine özgü bir yaşam ve yine kendisine özgü anlamlar kazanan belirli bir ideolojik alana yerleştirildiği yönündeki öngörüsü yeniden ziyaret edilmelidir. Hebdige’nin (2004: 78) belirlediği gibi, alt kültürel deneyimler aslında belirli bir koşullar dizisi içerisinde yani belirli bir problem ve çelişkiler için bir çözümü temsil etmektedir. Örneğin teddy boy ve mod, geliştikleri kültürel ortamlar içerisinde oluşan kültürel farklılıklara (göçmenler, ana kültür, diğer alt kültürler vb) karşı farklılaşmayı amaçlayan kesimler tarafından ideolojik bir bağlama yerleştirilmiştir. Gerçekten de; Christine Reyna, Mark Brandt ve G. Tendayi Viki’nin (2009: 362) belirlediği gibi, Afrika asıllı Amerikalı (Afro-Amerikan) genç erkeklerle rap müziği arasındaki yakın ilişkinin gerçekte söz konusu kitlenin yaşam pratiklerinden kaynaklanan ideolojik bir bağlam içerisinde ele alınabilir. Örneğin söz konusu yazarlara göre; rap müziğin değerlendirilmesinde; her ne kadar rap müziğin suçu kutsama ya da yüceltme gibi bir işlevinin olmadığını ancak temsil ettiğini bu yönüyle de genç, eğitimsiz siyahî erkeğin sınıf atlama mücadelesini temsil eden bir uğrak olarak konumlanmaktadır. Ankaralı Şarkıcılar ve oluşturduğu alt kültürel örüntü içerisinde bakıldığında tam da böylesi bir farklılaşma modeli içerisinde değerlendirilebilir. Türkiye’de arabesk müziğin giderek ayırt edilebilir sınırlar oluşturması, karşılığını giderek hem devlet hem de popüler müzik alanında bulmuştur. Devletin öncelikle yok saydığı ancak hemen ardından, özellikle avamlaştırılmış liberalleştirme programının yeni bir insan tipine ihtiyaç duyduğu 1980’li yıllarla birlikte, resmi ideolojinin kültürel bağlamının belirlendiği Kültür Bakanlığı eliyle yeni bir arabesk müziğin yapılandırılması devletin bu dönemdeki “popülist” açılımı olarak değerlendirilebilirken müzik sektörü içerisinde de arabesk müzik ve oluşturduğu alt kültür deneyimi alternatif biçimlerini yapılandırmaya başlamıştır. Türkiye’nin popüler kültür deneyiminin anlamlı bir uğrağı olarak, “küçük” şarkıcıların ortaya çıkması görülebilir. 1980 askeri darbesinin ardından, ülkenin yaşamış olduğu kültür erozyonunun önemli bir boyutu olarak arabesk müziğe dayanan ancak bir dizi farklılığı da içeren yeni bir

¹² Bununla birlikte, Pierre Bourdieu ve Louis Wacquant’ın (1992: 94-114) belirlediği gibi, kültürel üretim alanındaki mücadele göreceli özerkliğini korumaya çalışan ile onun özerkliğini sistemin genel bir ekonomi politik mantığı içerisinde “yutmaya çalışan” kesim(ler) arasında gerçekleşir.

müzik türü, gerçekte, arabesk müziğin katı formlarından ayırt edilebilen yeni bir alt kültür oluşmuştur. Dick Hebdige (2004: 68); “müzik ve onu destekleyen veya üreten alt kültürler katı ve tanınabilir kalıplar geliştirdikçe, müzikal biçime denk gelen değişimleri arayan veya üreten yeni alt kültürlerin” geliştiğini belirler. Hebdige rock’n roll müziğin, 1960’lar boyunca durağanlaştırılmasının, alt kültür gruplarının giderek alternatif müzik türlerine, soul ve ska gibi, yönelmesine yol açtığını belirtir. Türkiye’de de arabesk müziğin giderek katılaşmış müzik seçimleri sunması ve sınırlarını oldukça keskin olarak belirlemesinin öncelikle yine aynı müzik türü içerisinde, öncelikle küçük şarkıcılar ve ardından Ankara Oyun Havalarının geliştiği gözlenir. Ankara Oyun Havaları, arabesk formun karamsar ve keskin bir duygu yoğunluğu yerine, arabesk müzik ile ortak bir müzikal forma dayanan hatta çoğu kez arabesk şarkıların sözde bir eğlence motifi ile biçimlendirildiği alt kültürel deneyimi oluşturur. Bu açıdan, alt kültürel formun her ne kadar son uğrakta ticarileşme kültürünün dışında kalamasa da egemen formlara karşı bir duruşu paylaştığı belirtilmelidir (Moore, 2007: 422; Haenfler, 2006: 88; Haenfler, 2004: 406; Frith, 1981: 165). Ancak, müziğin kültür temelli bir ideoloji ekseninde bir bağ kurması kültürel çalışmalar tarafından çoğu kez değerlendirme dizgesi dışında bırakılmıştır (Grossberg, 1992: 120; O’Connor ve Klaus, 2000: 370). Buna rağmen, Ankara oyun havalarının ideolojik açıklamaya, en azından egemene karşı olma ya da bir bakıma egemen olanı dönüştürmeye dair, sahip olduğu belirtilmelidir ki böylesi bir açılım söz konusu müziğin melez yapısı dikkate alındığında daha da bir öne çıkmaktadır.

Ankara Oyun Havaları için, arabesk müziğin yanı sıra, Türk Halk Müziği ürünleri de ortak beste temelini oluşturmaktadır. O kadar ki, Ankara Oyun Havalarını arabesk ve Türk Halk Müziği arasında melez bir müzikal form olarak değerlendirmek gerekir. Bu açıdan, “punk” ve “reage” arasında oluşturulan ideolojik konumlama, Ankara Oyun Havaları ile arabesk ve halk müziği formlarına doğru genişletilebilir. Punk müzik türünün, reage’nin seslendiği kırsal kesimlerin giderek, kentsel kültür ve bilinç anlamında değilse de, şehirleşmiş beyaz etnik kesime seslenmesi ile yerleşik değer ve anlam sistemlerine doğrudan saldırması gibi bir dizi farklılık dışında punk müziğin, reage müziğini içerisine aldığı ya da söz konusu iki müzik türünün bir bakıma birbirinin karşıtı olarak konumlandığı gözlenir (Hebdige, 2004: 66-67). Bu bağlamda da Patrick Williams’ın (2006: 174) belirlediği gibi, kültürel çalışmaların kolektif kimlik ve aidiyete dair açıklamasını vurgulayan yönü daha da bir açığa çıkar. Williams’a göre; gençlik kültürlerinin kendilerini ifadelendirmesindeki anlamlı bir uğrak müzik kültürü aracılığı ile ortaya çıkmaktadır ki, gerçekte söz konusu kültürü bir

arada tutan anlamlı bir bağın müzik aracılığı ile kurulduğu bu yönüyle de, müziğin ideolojik bir boyut kazandığı belirtilmelidir.

Türkiye’de popüler müzik kültürü deneyimi içerisinde bakıldığında, Ankara Oyun Havaları ile arabesk arasında da birbirine yakın bir ideolojik konumlanmanın izi takip edilebilir. Her ne kadar her iki alt kültürel deneyim alanının da yerleşik değerlere ve anlam sistemlerine doğrudan, ya da dolaylı olarak, bir muhalefet gözlenmemektedir. Ancak tam da bu yönüyle egemen ideolojiye eklemlenmiş bir niteliğe sahip olduğu belirtilmelidir. Böylesi bir durum;1980 askeri darbesinin ardından yaşanan kültürel erozyon unsuru ile kısmen açıklanabilir. Bununla birlikte, sürecin bir diğer önemli boyutu Türkiye ekonomisinde uygulanan yeni sermaye birikim modeline koşut olarak tepeden inme ve top yekûn bir ideoloji değişimi ile bileşen, avamlaştırılmış liberal ideoloji ile uyum içerisindeki, küçük hesaplar peşinde, fırsatçı, köşeden dönmeci, yeni bir insan tipinin yaratılmasıdır (Kazgan, 2002: 123). Bu şekilde, Türkiye’de resmi ideolojinin arabesk müzik ile girdiği uzlaşısı tam da ülkenin yeni ekonomi politik dengeleri içerisinde özel bir uğrak olarak kurulmuştur. O kadar ki, dönemin Başbakanı ve ardından Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal ile eşinin, Semra Özal’ın, arabesk şarkıcıları ile geliştirmiş oldukları bir bakıma “arkadaşlık” ilişkileri dönemin magazin basının önemli konuları arasında öne çıkmaktadır.¹³ Bu tarihten sonra da, ülkede siyasi iktidar sahipleri ile arabesk şarkıcıları arasında kurulmuş olan uzlaşının çoğu kez, uzlaşısı sınırlarının ötesinde “dostluk” ilişkisine dönüştüğüne dair örnekler dikkat çekmektedir. O kadar ki, 2010 yılında Başbakan Tayyip Erdoğan’ın sahne alması ile gerçekleştirilen roman açılımı sırasında arabesk şarkıcısı Kibariye’nin sahneye çıkması ve Erdoğan’a övgüler dizmesi bu olayın ardından Kibariye’nin, “sanatçı” kişiliği ile Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı’nın reklam kampanyasına çıkması, Adnan Şenses’in ise Adalet ve Kalkınma Partisi ile özellikle Tayyip Erdoğan ile kurduğu yakın ilişkiler (www.odatv.com.tr), popülist politika sürecinin arabesk ve bileşen alt kültüre dair açtığı yeni yaşam alanlarını öne çıkartmaktadır. Bütün bu yönleri ile arabesk müzik türünün giderek muhalif yönlerini kaybederek ülkenin resmi ideolojisi ve kültür politikaları ile bileşen niteliğini vurgulamaktadır. 1980’li yıllara değin muhalif bir karaktere sahip olan arabesk müziğin bu tarihten sonra egemen

¹³ Örneğin Semra Özal’ın, Türk Kadını Güçlendirme Vakfı ismi altında kurmuş olduğu ve dönemin iş adamlarının eşlerinin üyesi olarak yer aldığı dernek, Papatyalar Vakfı, düzenlediği toplantılara dönemin arabesk şarkıcılarını davet etmektedir. Hasbahçe Geceleri olarak gazetelerde yer almış haberlere bakıldığında İbrahim Tatlıses, Bülent Ersoy gibi şarkıcıların gecelerin önemli konukları olduğu görülmektedir (www.haberturk.com/gundem/148673-hasbahceden-icra-dairesine).

ideoloji ile bütünleşmesinin egemen ideoloji ve iktidar ilişkilerine eklenmiş bir müzik türüne dönüşümünü göstermektedir ki, böylesi bir dönüşümün anlamlı uğrakları olarak arabesk müziğin yeni yaşam alanları edinmesi görülebilir. 1980’li yıllar öncesinde dolmuş durakları ve kahvehanelerde yer edinen arabesk, bu tarihten sonra da, Kültür Bakanlığı eliyle kamu yayın kurumunda, beş yıldızlı otellerde ve siyasal iktidar çevresinde olmak üzere kamusal alanda yeni yaşam alanları edinmiş ve çoğullaşmıştır. Arabesk müziğin, Türkiye popüler müzik deneyimi içerisinde kamusal alanda edindiği yeni mekânlar ve takipçileri için açtığı yeni yaşam alanları üzerinden çoğullaşması Ankara Oyun Havalarının, gündelik yaşam pratikleri içerisinde edindiği yaşam alanlarını daha da anlaşılır kılmaktadır. Bununla birlikte, Ankara Oyun Havalarının takipçileri için kamusal alanda yer edinmesi arabeske göre çok daha kolay olmuştur. 1990’lı yıllar boyunca yeni iletişim araçlarındaki gelişim süreci ve Türkiye medyasının iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak yeni iletişim araçları üzerinden çoğulculuşması, Ankara Oyun Havalarının da çoğullaşması için özel bir uğrak olmuştur. Öte yandan, facebook ve twitter gibi sosyal medya ağlarının, küresel olarak olduğu gibi, Türkiye’de de alt kültür grupları tarafından yoğun olarak kullanılması, Ankara Oyun Havalarının arabesk müzikte olduğunun aksine resmi ideoloji ile çatışmadan takipçileri için yeni yaşam alanlarını açabilmesini olası kılmaktadır. Örneğin, bu çalışmanın odak grupları, “Gececiler” ve “Ankaralılar”, üyelerinin günlerinin önemli bir bölümünü Ankara Oyun Havaları ve arabesk müzik üzerine tematik yayın gerçekleştiren radyo istasyonları ile facebook üzerinde kurmuş oldukları sosyal ağlar içinde geçirdikleri belirlenmiştir. Arabesk müziğin, kamusal alanda yer edindiği yerlere dair anlamlı bir örnek radyo yayıncılığı, özellikle yerel radyo, deneyimi içerisinden verilebilir. Ankara için, mobilya üretiminin yoğun olarak gerçekleştirildiği Siteler bölgesinde, 1990’lı yıllardan itibaren yerel olarak başlayan sonraki dönemlerinde ise ulusal yayın uzamına doğru genişlemiş olan Megasite isimli radyo istasyonu Ankara Oyun Havalarının yer edindiği alanlar arasında anlamlı bir uğrak olarak öne çıkmaktadır. Radyo program dağılımını % 60 arabesk, % 40 Ankara Oyun Havaları olarak belirlemiş, Ankara Oyun Havalarının yayın saatlerinde dinleyicileri ile gerçekleştirdiği telefon bağlantıları üzerinden dinleyicilerinden istek şarkı ve yorum alarak bir bakıma etkileşimli bir yayıncılık gerçekleştirmektedir (www.radyomegasite.com). Bu çalışmanın gerçekleştirildiği dönem içerisinde, Gececiler Grubu’nun bir üyesinin radyo hakkındaki yorumu aşağıdaki gibidir:

Aslında ben öğrenci olduğum için sürekli olarak radyo dinlemiyorum. Ama çalışan arkadaşlarım işyerinde başka da imkan bulamadıkları için radyo dinliyorlar. Ben de bir keresinde kız arkadaşım için istek parça çaldırdım. İnsanın

adını radyoda duyması iyi oluyor sanki artistmişsin gibi. Bazen de arkadaşlarımın istek parçalarını dinliyorum. En çok da Damar Abi Kutluay'ın programlarını dinliyorum, bir keresinde de Kutlay abiyle programa çıktım, o zaman da ne bileyim görüşlerini anlatıyorsun seni dinliyorlar falan güzel bir ortam oluyor, neşeli oluyor.

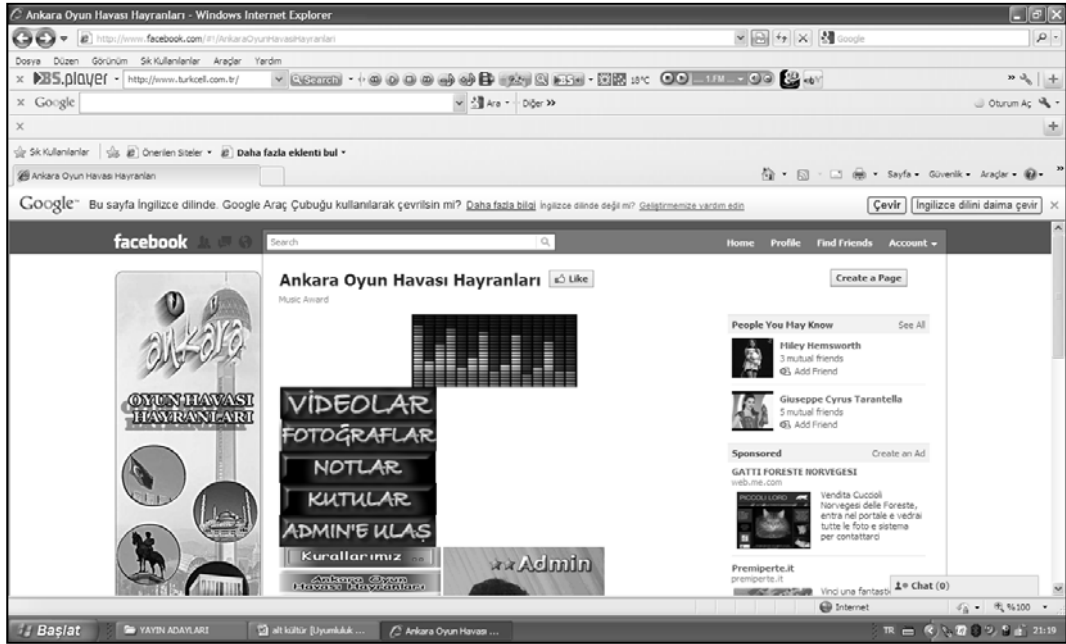
Derinlemesine görüşme yapılan, Gececiler Grubu'nun üyesinin belirlediği gibi, radyo istasyonlarının eğlence için önemli bir zemin oluşturduğu görülmektedir. Siyasi bir duruşa sahip olmayan ve farklı eğlence mekânlarını, çoğu kez parasızlık nedeniyle, kullanamayan gençlik kesimi için radyo istasyonları, sunduğu kaçış olanağı ile önemli dinleyici kitlelerine sahip olmaktadır.

Şekil 1: Radyo Megasite İstasyonunun İnternet Sitesi (www.radyomegasite.com.)

Ankara Oyun Havaları hayran kitlesinin, özellikle 2000'li yılların ardından geleneksel medyanın yanı sıra internet alanına doğru genişlediği görülür. Burada özellikle, 2002 yılında kurulan ve 24.000 kullanıcının üzerinde bir takipçi kitlesine sahip olan "Ankara Oyun Havası Hayranları" isimli facebook sayfası dikkat çekmektedir.

Şekil 2: Facebook Üzerinden Kurulan Ankara Oyun Havaları Sayfası (www.facebook.com/ Ankara Oyun Havası Hayranları)

Ankara Oyun Havaları Hayranları isimli sayfa; takipçileri için özellikle doğrudan katılım olanağı sunması ve grup üyeleri arasında iletişim zinciri kurması ile ayırt edilebilmektedir. Bu açıdan özellikle “notlar” bölümü isimli kısım dikkat çekmektedir. Bu alt kısımda, hayatını kaybeden sanatçılar (özellikle Kıvrıkcık Ali ve yerel radyo istasyonunda DJ olarak çalışan Reco Baba) duyurulmakta, sayfanın kullanıcıları için gerçekleştirilen ortak duyurularda kolektif eylem veya eğlence ilanları yer almaktadır. Bu şekilde, çalışmanın önceki kısımlarında da belirtildiği gibi, alt kültür üyelerinin takipçileri için bir bakıma kontrol mekanizması oluşturduğu gözlenmektedir. Sosyal ağ üzerinden gerçekleşen bir diğer kontrol mekanizması ise, ağ kullanıcılarının kolektif eyleme dönüşen etkinliklerinin yine aynı sayfa üzerinden planlanmasıdır. Örneğin, Kıvrıkcık Ali isimli sanatçının trafik kazası sonucunda hayatını kaybetmesi, Ankara Oyun Havaları Hayranları isimli sayfanın takipçilerinin, Ankara’da örgütlenerek trafiği kesmeleri ve protesto eylemlerine dönüşebilmiştir.

Alt kültürün önemli bir diğer boyutu ise, üyeleri sunduğu kolektif eylem olanakları olduğu kadar sunduğu yaşam pratikleri ve takipçileri için sunduğu ideolojik konumlanma stratejileri oluşturmaktadır. Ankara Oyun Havaları için

böyle bir tartışma, sözü edilen müzik biçiminin dil ve söyleminin araştırılması üzerinden değerlendirilebilir.

Alt Kültürün Dili ve Söylemi: Ankara Oyun Havaları Örneğinde Alt Kültür ve İdeolojik Konumlanma

Kolektif aidiyet, kimlik, kültür ve dil arasında anlamlı bir bağ olduğunu vurgulayan Volesinov'un belirlediği gibi (aktaran Stevenson, 2008: 175), kimlik dil içerisinde inşa edilmektedir. Bu bağlamda Ankara Oyun Havalarının dil ve söylemi içerisinde yapılacak bir sorgulama, işçi sınıfı ve Meslek Yüksekokulu öğrencileri özelinde, bir alt kültürel deneyimin ideolojik konumlanma pratiğini görünür kılmaktadır. Çalışmanın daha önceki kısımlarında da belirtildiği gibi, arabesk ve Türk Halk Müziği arasındaki bir melezlemeyi oluşturan Ankara Oyun Havaları, müzikal yapısı itibarı ile Türk Halk Müziğinin başat besteleri üzerine arabesk sözlerin yer alması ile oluşturulmaktadır. Bununla birlikte, sözlerin çoğu kez sözde bir eğlence ve sözde bir mizah içerdiği görülür. Örneğin, “fıdayda” ve “misket” olmak üzere Ankara'nın yerel müziklerinin besteleri Ankara Oyun Havaları içerisinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Ankara Oyun Havalarının şarkı sözleri ise ağırlıklı olarak cinsellik ve kadına yönelen bir şiddeti içermektedir. Örneğin aşağıdaki şarkı sözleri anlam kaymaları ve metoforlar dikkate alındığında “ucuz” bir pornografi sunmaktadır.

Yakacaksın Sobayı, Isıtacan Odayı
Saat beşe gelince de göreceksin pompayı
Arabada 5, evde onbeş
Hoşuma da giderse bedava
Arabada 5, evde 15
Hoşuma da giderse bendensin

Buna rağmen, kültürel erozyon yaşamış bir ülkenin dinleme pratikleri içerisinde, ucuzlaştırılmış cinsellik ve kadına yönelik şiddet çoğu kez ikincil planda kaldığı için Ankara Oyun Havaları ve şarkıcıları, ulusal televizyon kanallarının üstelik “prime time” kuşağında yer bulabilmektedir. O kadar ki, ulusal bir televizyon kanalı neredeyse tüm yayın saatlerini Ankara Oyun Havaları ve şarkıcıları ile doldurmaktadır. Alt kültürel deneyimin, egemen medya pratikleri içerisinde kullanılmasını, “yutma” ve “evcilleştirme” olarak açıklayan Thornton'un belirlediği gibi (aktaran Bennett, 1999: 605), alt kültürün yaygınlaştırılması ve ideolojik konumunu kaybetmesine yol açmaktadır. Bu açıdan, Amerika Birleşik Devletleri'nde başlangıç döneminde zenci gençliğin,

sonraki döneminde ise bir bakıma küresel müzik endüstrisinin etkisiyle dönüşen “rap” ve “hip-hop” müziği ile Ankara Oyun Havaları arasında paralel bir anlatı oluşturulabileceği belirtilmelidir. Amerika Birleşik Devletleri’nde kırsal alanlardan giderek şehirlerin varoş bölümlerine yerleşen zenci gençliğin, ağırlıklı olarak boş zaman faaliyetini oluşturan “rap” müzik formu çoğu kez kadın düşmanlığı yaptığı gerekçesi ile eleştirilerin odağında yer almıştır. Rap şarkılarına paralel olarak Ankara Oyun Havaları sözlerine dair eleştirel bir söylem analizi gerçekleştirildiğinde de, cinsel temaların yaygın olarak kullanıldığı görülür. Aşağıdaki tabloda, cinsel temaların üstü örtülü olarak nasıl kullanıldığına dair bir örnek yer almaktadır.

Yoldan geçti bir fıstık
Kafadan biraz kırık
Fazla kıvrırma kızım
Bak Yakalarsam Tık Tık

Sana nenni dinletirim
İnim İnim İnletirim
Üfletirim Gümletirim
Bak Yakalarsam Tık Tık

Şarkı sözlerinin cinsel içerikli olmasının ötesinde, şarkı isimlerinden itibaren tüm sürecin ucuz bir cinsel içerik taşıdığı ve hatta amacın zaten böylesi bir üstü kapalı cinsellik üzerinden “haz” arama olduğu görülür. Örneğin, “vekilime kaymak lazım”, “bak yakalarsam tık tık”, “arabada beş evde onbeş”, “bu kimin donu” gibi şarkı isimlerinin oldukça yaygın olması dikkat çekmektedir. Kültür erozyonunu üstelik bir dizi örneğinde gözlemlendiği gibi “popülist siyaset” eliyle yaşayan bir ülkede ticari başarısı ispatlanmış ucuzlaştırılmış temalar üzerinden gerçekleştirilen müzik üretimi oldukça anlaşılabilir. Bununla birlikte, gerçekte endüstriyelendirilmiş bir müzik deneyimi için tanınabilir ve sınırları keskin olarak ayırt edilebilir üretimin işlevselliği oldukça açıktır. Rosselson’un (aktaran Storey, 2000: 116) belirlediği gibi; müzik endüstrisi dinleyiciye ondan dinlemesini istetmek istediğini verir. Aslında bu görüşe göre, üretimin ekonomi politiği ile ideolojisi arasında oldukça yakın bir ilişki bulunmaktadır, üretimin gerçekleştirilme biçimi onun tüketim biçimini de oluşturur.

Müzik çalışmalarının, her ne kadar Ortodoks Marksizmin alt yapının kaçınılmaz olarak üst yapı üzerinde belirleyici olduğu yönündeki, tartışmalarına eklemlendiği gözlenirse de müzik dinleme deneyiminin kendisi bu denli

mekanikleştirilmiş bir belirlenime olanak tanımaz. O kadar ki, müzik endüstrisinin daima pasif bir pazara dayatmada bulunmadığı tam aksine dinleyicilerinin müzik zevklerini kontrol etmekte giderek zorlandığı belirtilmelidir. Çünkü ürünün değişim değeri (ekonomik değeri) ile kullanım değeri (kültürel değeri) arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Endüstriyel müzik; her ne kadar, üretimin ekonomik değerini belirleyebilme gücüne sahipse de, üretimin kültürel değerini belirleyen gücün onun tüketicileri olduğu dikkate alınmalıdır. Bu özellikle Ankara Oyun Havaları ve onun tüketim pratikleri içerisinde özel bir anlam taşımaktadır.

Türkiye’de arabesk müziğin bütün bir 1960 ve 1970’li yıllar boyunca giderek keskin sınırlar oluşturarak kökleşmesi her ne kadar Kültür Bakanlığı eliyle “acısız arabesk” gibi resmi ideolojinin biçimlendirdiği bir müzik formu karşısında bir bakıma yeniden yapılanmasına yol açtığı gözlenir. Ancak, arabesk karşısında sektör tarafından biçimlendirilen önemli bir alternatif Ankara Oyun Havaları ile atıldığı belirtilmelidir. Bu bağlamda, Terry Lovell’in (aktaran Storey, 2000: 117) belirlemesi oldukça anlamlıdır: “İnsanların bu insan yapımı kültürel ürünleri satın almadaki amaçları, burjuva ideolojisine mahkûm olmak değil, çeşitli istek ve arzularını doyurmaktır; bu istek ve arzuların varlığı ancak analiz ve inceleme işlemlerinin yokluğunda tahmin edilebilir. Kültürel üretimin tüketicisi için, kullanım değerinin bir burjuva ideolojisi olarak kapitalizme faydalarıyla beraber var olabilmesinin bile garantisi yoktur”. Kültür endüstrisinin, kapitalizmle olan bağının her ne kadar doğrudan bir nedensellik içerisinde değerlendirilemeyeceği açıksa da, ideolojik bağlamı içinden bakarak kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki konumu oldukça anlaşılabilir. Kültür endüstrilerinin özel bir parçası olarak müzik sektörünün ideolojik konumlanması ve söylemi dikkat çekicidir. Dick Hebdige (2003: 64), Karayip müziği ile kültür ve kimlik arasındaki bağı çözümlediği çalışmasında, müziğin gerçekte kamusal yaşamın merkezi bir unsuru olarak konumlandığını açıklar. Hebdige’nin örneği, sonraki yıllarında küresel müzik endüstrisinin egemen biçimine dönüşecek olan köle müziğinin köle isyanları ve dinsel inançlarıyla olan ilişkisi üzerinedir. Karayip müziğinin henüz küresel müzik endüstrisi tarafından keşfedilmesinin öncesinde dini törenlerin müziği olarak kullanılan, Karayip müziği sonraki yıllarında özellikle göçmenler tarafından Batı dünyasına ve küresel müzik endüstrisine eklenmiştir. Hebdige’nin (2003: 125) belirlediği gibi, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından İngiltere’ye yapılan göç, her ne kadar İngiltere’nin istihdam gücü ile birleşen ihtiyaçlarına yönelik çözümler oluşturmuşsa da, sonraki yıllarında gelen göçmenlerin İngiltere’ye yalnızca iş güçlerini değil eş anlı olarak kültürlerini getirdikleri gözlenmiştir. O kadar ki, 1950’li yıllar boyunca Londra’da kalabalık grupların eğlendiği özel kulüpler açılmıştır (Hebdige, 2003: 126).

Ankara Oyun Havaları deneyimi içerisinde bakıldığında da, göç olgusunun arabesk ve bileşen müzik türlerinin şehirlerde kökleşmesi üzerine anlamlı bir etkisinin olduğu görülür. Türkiye’de 1950’li yıllardan bu yana gelişen göç (Sağlam, 2006: 34), her ne kadar ülkenin sanayileşmesi ve köylerde yaşanan istihdam sorununa ilişkin boyutları ile öne çıksa da bir yandan da kırsal yaşamın çelişkili bir süreklilik içerisinde şehirlere taşınmasına yol açmıştır. Gecekondulaşma ve kırsal geleneklerin şehirlerde yeni yaşam alanları edinmesi, kırsal geleneklerin de giderek şehir merkezlerinde kökleşmesine yol açmıştır. Örneğin arabesk müziğin şehrin kamusal alanı içerisinde yeni mekânlar edinmesi ile köyden-kente göç arasında anlamlı bir süreklilik bulunmaktadır. Yalçın Çetinkaya (2011: 11); “medeniyetten medeniyete göç, bizde bir zevk ve estetik kırılmasına yol açtı. Arabesk, bu kırılmanın ortaya çıkarttığı bir müzik biçimi olabilir ancak”. Bununla birlikte, arabesk müzik ve türevlerinin bir bakıma, üstü örtülü devlet politikaları içinden desteklendiği ve derinleştirildiği belirtilmelidir. Her ne kadar; 1980 askeri darbe döneminde örneğin arabesk müziğin kamu kanalında yayınlanması yasaklanmışsa da darbenin ardından Türkiye’de yeni bir sermaye birikim modelinin uygulamaya konulması, yeni bir insan tipinin yaratılması ihtiyacıyla bütünleşince resmi kültür politikalarının giderek arabesk müziği desteklediği gözlenmiştir. Öte yandan, kırsal geleneklerin oluşturduğu sosyal ağlar ve mekânların, söz konusu dönemler boyunca şehirlerde yer edindiği görülür. Bu şekilde, kırsal alandan şehirlere taşınan bir toplumsal ilişkiler ağına dönüşümünün belirtildiği görülmektedir. Bütün bu süreç içerisinde müzik; söz konusu ilişki ağının üretimi ve yeniden üretimi için anlamlı bir uğrak oluşturmaktadır. Bu çalışmanın odak gruplarını oluşturan, Ankaralılar ve Gececiler üyeleri ile yapılan görüşmelerde de daha da bir gözlemlendiği gibi Ankara Oyun Havalarının, üyeler için önemli bir sosyalleşme olanağının yanı sıra grup üyeleri arasındaki kimlik ve aidiyetin biçimlendirilmesine dair anlamlı uğrakları oluşturduğu gözlenmektedir.

Sonuç ve Gençliğin Oluşturduğu Alt Kültür Üzerine Genel Değerlendirme

Kültürel çalışmalar içerisinde sürdürülen “alt kültür” tartışmalarını; kimlik ve aidiyete dair boyutları üzerinden yeniden değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışma, Türkiye’de yerel bir deneyim olarak başlayan bununla birlikte, ulusal medyanın etkisiyle, giderek ulusal kültüre doğru genişleyen Ankara Oyun Havaları ve kullanım örüntüleri ekseninde kimlik ve aidiyetin biçimlenme pratiklerini yeniden ziyaret etmiştir. Bu bağlamda Ankara Oyun Havaları ve gençlik kültürleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi, en azından iki nedenden ötürü, oldukça anlamlıdır. Çünkü Ankara Oyun Havalara dair böylesi bir

sorgulama, gençlik kültürlerine paralel bir anlatı içerisinde Türkiye’de egemen kültür politikalarının da yeniden sorgulanmasına yol açmaktadır. O kadar ki, yeni bir sermaye birikim modelinin ihtiyaç duyduğu “yeni” insan tipi oluşturma amacıyla uyum sağlayan müzik türü olarak arabesk anlamlı bir uğrak olarak öne çıkmaktadır ki Türkiye için egemen ideolojinin nasıl işlediğine dair anlamlı veriler sunmaktadır. Meral Özbek’in (1992: 22) belirlediği gibi, “Anap üyelerinin arabeski sevmeleri, arabeskin bütünsel bir yeni-muhafazakâr ideolojiye sahip olduğunu ispat etmez. Bu olsa olsa hakim ideolojinin nasıl işlediğini ortaya koyabilir: Yani, hakim siyasal-kültürel ideoloji, ortak duyudaki çelişkilerden yararlanarak, gerçekten aşağıdan gelen ihtiyaç ve zevkleri kendi sistemi içerisinde özümselediği ve bu öğeleri hegemonik bir ideoloji olarak yeniden kurduğu ölçüde başarılı olur”.

Egemen ideolojinin, aykırı olanı içerisine alması ve dönüştürmesi, arabesk örneğinde resmi ideolojinin kültür politikaları eliyle gerçekleşmiştir. Örneğin, Kültür Bakanlığı’nın “acısız arabesk müzik” siparişi ile daha önce yasaklanmış olmasına rağmen 1980’li yıllar boyunca kamu hizmeti yayın kurumu eliyle yayınlanması, Özbek’in belirlediği gibi egemen ideolojinin hegemonik bir ideoloji olarak kendi sistemini yeniden oluşturmaya dair örneği oluşturmaktadır. Ankara Oyun Havalarının ise egemen ideoloji ile hegemonik bir uzlaşının oluşturulması gerekmemiştir çünkü zaten böylesi bir uzlaşının arabesk döneminden itibaren oluşturulmuş olduğu artık bilinmektedir. Öte yandan, Ankara Oyun Havaları Türkiye’de ticari yayıncılığın gelişimine paralel olarak, ticari başarısı ölçüsünde kamusal alanda sahip olduğu yeri genişletebilmiştir. O kadar ki Ankara Oyun Havalarının, yalnızca türkü barlarda değil bununla birlikte radyo istasyonları ve televizyon kanalları üzerinden popüler kültür deneyimi içerisinde özel bir yere sahip olduğu gözlenir.

Egemen kültürün, alt kültürü içerisine alma (dâhil etme) pratikleri için Ankara Oyun Havalarının bu anlamda da değerlendirilmesi gerekir. Stuart Hall (aktaran Özbek, 1992: 43), kültür ve sınıf arasında bir yansıma ilişkisi değil aksine bir eklemlenme ilişkisi olduğunu belirtir. Bu açıdan bakıldığında; egemen yapıya eklemlenmek, alt kültür için hem egemen tarafından kabul edilebilir sınır içerisinde kalmak ve hem de egemene eklemlenmenin kabul edilme ve tanınma olanağı sunması alt kültürün, egemen form ile giderek melez yapılar oluşturmalarını sağlamaktadır. Örneğin, arabesk müziğin keskin sınırlar oluşturmalarının ötesine geçerek halk müziği ve arabesk arasında melez yapı oluşturan Ankara Oyun Havaları tam da böylesi bir eklemlenmenin özel türünü oluşturmaktadır. Bu şekilde, kırsal alandan şehirlere göç eden, Meral Özbek’in daha doğru

ifadelendirmesiyle geleneksel olandan moderne doğru genişleme sürecini temsil eden, arabesk müziğin ötesine geçerek bu kez kentin varoşlarında yerleşen kesimlerin müziği haline dönüşmüştür. Bununla birlikte, kültürel kimliğin bir bakıma bireyin kendisini tanımlaması, ifade etmesi için kullandığı “sabitlenme” uğrağı olarak konumlandığı ve aidiyet sağladığı düşünüldüğünde, Ankara Oyun Havalarının arabesk kültüre hem eklemlenen hem de ondan farklılaşan niteliği ile bir alt kültürel form olarak önemi daha da bir öne çıkmaktadır. Gönül Demez’in (2009: 329), John Fiske’den alıntılıdığı gibi, gençlik alt kültürleri genellikle “göçebe öznellik”¹⁴ formunu taşımaktadır. Birden fazla kimliğin iç-içe geçmesiyle (aslında bütün bu kimliklerin ortak sınır alanında) kurulan göçebe öznellik tam da toplumun bir yanıyla “en savunmasız” öte yanıyla “kendisini yeniden üretme” ihtiyacı hisseden kesimler, özellikle gençler, için kimlik inşa pratiklerinde önemli bir uğrak olarak öne çıkmaktadır. Demez’e (2009: 330) göre, kültürler arasında kalarak var olma pratiği özellikle gençler için “onlara dayatıldığı varsayılan, evrensel ya da egemen popüler kültürü” hiç de sanıldığı gibi edilgen olarak almadıklarını, boyun eğmediklerini tam aksine sözü edilen kültürleri yeniden üreterek bir bakıma baş kaldırdıklarını ortaya çıkartmaktadır. Ankara Oyun Havaları içerisinde bakıldığında da söz konusu “kültürler arasında var olma” pratiğinin özel bir örneği gözlenmektedir. Bir yanıyla arabesk müziğin öte yanıyla Türk Halk Müziği’nin tam da sınırlarında, üstelik çoğu kez melezlenerek, arada kalan yeni formlar oluşturması tam da egemene karşı bir başkaldırıyı örneklendirmektedir. Çünkü söz konusu müziği dinleyen gençlik kültürü içerisinde “haz aracı” olarak konumlanan Ankara Oyun Havaları, bir yandan tam da egemene ait sınırlar içerisinde kalarak yeni bir form üretmekte daha da önemlisi egemen tarafından kabul edilebilir sınırlar içerisinde kalarak tanınmaktadır. Öte yandan ise, egemeni kendine dair yollarla yeniden üreterek gerçekte boyun eğmek yerine, kendisine yeni yaşam alanları açmaktadır. Bu yönüyle ise, Ankara Oyun Havalarının kentle bütünleşme yerine kırsal değerlerini kente taşıyan kesimler için yaşam alanı sunmakta ve gündelik yaşam pratiklerine doğru genişlemektedir. Ankara Oyun Havalarının; söz konusu yönleriyle hem bir aidiyet formu oluşturduğu ve hem de, egemenin sınırları içerisinde kalarak kendisine özgü yeni bir alan açtığı gözlenir. Böylesi bir deneyim alanının açılması aslında kimliğin gerçekte çok temel bir boyutunun,¹⁵ Ankara Oyun Havaları

¹⁴ Fiske’ye göre; gündelik yaşamın sorunlarını karmaşık, oldukça gelişmiş bir toplumsal yapı içerisinde tartışma zorunluluğu, bu örüntü (yani gelişmiş, karmaşık ve sürekli değişen, toplumsal dayanışmalar ortamı) çerçevesinde dolaşabilen, halk oluşumlarıyla toplumsal dayanışmalarının anın zorunluluklarına bağlı olarak yeniden kurabilen göçebe öznelliklerin oluşmasına yol açmıştır (aktaran, Demez, 2009: 329).

¹⁵ Kimliğin çok temel bir boyutu bireysel aidiyetler sağlaması ve bireyin de kendisini söz konusu aidiyetler içerisinde ifade edebilmesidir.

hayranları için özel bir öneme sahip olduğu söylenmelidir. Çünkü bu araştırma boyunca görüşülen odak grup üyelerinin (hem Oto Sanayi 88 hem de Hacettepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulu öğrencileri) ortak olarak ifade ettiği gibi kendilerini ifade etme kanalları olarak tarz oluşturmaları yönünde oyun havaları gündelik yaşam pratiklerine girmiştir. Bir bakıma, farklı bir açıdan bakıldığında, gençlerin sosyalleşme pratiklerinin önemli bir tamamlayıcısı olarak öne çıkan bir müzik deneyimi bulunmaktadır ki, Dick Hebdige'nin (2004: 130) belirlediği gibi, "tarz" ve "tarzın anlamı" gerçekte bireyin aidiyetini ortaya çıkartmaktadır. Hebdige'ye göre; gençlerin yaşadıkları çok aidiyetli ortamlar içerisinde bir yandan kendi seçtikleri diğer yandan nesnelere yükledikleri anlamlarla hem kendilerini yeniden üretmekte (kimliklerini inşa etmekte) hem de bir bakıma "haz aracı" olarak kullandıkları tarzlar üzerinden de egemene karşı koyma pratikleri gerçekleşmektedir. Bu yönüyle, tarz yoluyla kendisini ifade etme biçimi yeni bir aidiyet ve kimliğin oluşmasına yol açmaktadır. Ancak tam da böylesi bir duruşun, egemen kültür tarafından da giderek "egemen anlamlar" çerçevesine yerleştirilen bir alt kültür olgusunu gündeme getirmektedir. Stuart Hall (aktaran Hebdige, 2004: 131) medyanın işlevlerini tartışırken, egemen tarafından alt kültürü biçimlendirme yollarından birisinin de ideolojik biçim tarafından etiketlenip bu yönüyle de yeniden tanımlama çabası olduğuna işaret eder. Gerçekte bu durum; egemen tarafından kendisine ilişkin bir tehdit olarak gördüğü alt kültürü tanınabilir ve kabul edilebilir sınırlar içerisine alma yöntemini bir bakıma "evcilleştirme" pratiğini oluşturur. Egemen tarafından kabul edilebilir sınırlar içerisinde kalan alt kültürel form için giderek anlamlı bir metalaştırma sürecini içermektedir. Bu şekilde, muhalefet pratiğinden öncelikle egemen tarafından tanınma ve ardından metalaştırmaya geçiş süreci alt kültürel biçim için anlamlı bir döngüyü oluşturur. Ankara Oyun Havalarının da söz konusu döngünün dışında kalmadığı belirtilmelidir. Bununla birlikte, çalışmanın gerçekleştiği odak gruplar içerisinde bakarak, aidiyet oluşturdıkları alt kültürün egemen değerlere karşı bir muhalefet oluşturmadığı, belki de bu nedenle egemen medya tarafından içselleştirilebildiği de, en azından geçerken, belirtilmelidir. Çalışma ile ilgili olarak yapılması gereken bir diğer değerlendirme ise, araştırma kapsamındaki odak grup üyeleri için gerçekleştirilmelidir. Her ne kadar, Ankara Oyun Havalarının kendilerinden önceki kuşakların müziğini oluşturan Arabesk karşısında bir çıkışı oluşturduğunu belirtse de söz konusu muhalefetin yalnızca müzik tercihlerinde olduğu ve gündelik yaşam pratiklerine ya da değerlerine yansımadağı belirtilmelidir. Grup üyelerinin sosyal yaşam pratiklerine dair soruların cevaplandırılmasında "ailemden böyle gördüm" cümlesini sıkça kullanması ya da kadın-erkek ilişkilerini çoğu kez gelenekselleşmiş yöntemlerle değerlendirmesi böylesi bir yapıyı daha da bir görünür kılmaktadır. Geleneksel

değerlerini yeniden üreten gençlerin alt kültürel kimliklerinin tam da tercih ettikleri müzik türü gibi “sınırdan” olması müzik ve yaşam tercihlerinde yönlendirilmeleri gerektiğini öne çıkartmaktadır. Bununla birlikte, her ne kadar egemen değerlere karşı bir duruş olsa da alt kültür biçimlerinin giderek egemenle bütünleşen formlar oluşturması ve ticarileşme kültürünün alternatiflerini üretememesi, bu çalışmanın odağındaki Ankaralı şarkıcılar ve kullanım örüntülerinin hayata dair bir karşı duruşa sahip olamadığını da göstermektedir.

KAYNAKÇA

ANG, Ien (1990). "Culture and Communication: Towards an Ethnographic Critique of Media Consumption in the Transnational Media System". *European Journal of Communication*. Vol: 5(2). 239-260.

BENNETT, Andy (1999). "Subcultures or Neo-Tribes: Rethinking the Relationship Between Youth, Style and Musical Taste". *Sociology*. Vol:33(3). 599-617.

BENNETT, Andy (2008). "Towards a Cultural Sociology of Popular Music". *Journal of Sociology*. Vol: 44(4). 419-432.

BOCOCK, Richard (1993). *Consumption*. London: Routledge Press.

BOURDIEU, Pierre (1993). *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. New York: Colombia University Press.

BOURDIEU, Pierre ve WACQUANT, Louis J. (1992). *An Invitation to Critique Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

ÇETİNKAYA, Yalçın (2011). "Arabesk Müzik, Bir Zevksizliğin Sonucudur". <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2000/nisan/08/ycetinkaya.html>, 14.09.2011.

DEMEZ, Gönül (2009). "Ergen Kimliğinde Düşler ve Kabuslar: Taksim-Beyoğlu Civarında Yaşayan Gençlikte Kimlik ve Melezlik". *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili*. Der: Gönül Pultar. Ankara: ODTÜ Yayıncılık. 323-337.

FRITH, Simon (1981). *Sound Effects: Youth, Leisure and the Politics of Rock'n'Roll*. New York: Pantheon Press.

GIDENS, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity*. Stanford: Stanford University Press.

GRAZIAN, David (2004). "Opportunities for Ethnography in the Sociology of the Music". *Poetics*. Vol: 32. 197-210.

GRINSTAFF, Laura (2008). "Culture and Popular Culture: A Case for Sociology". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol:619. 206-222.

GROSSBERG, Lawrance (1992). *We Gotta Get Out of this Place: Popular Conservatism and Post Modern Culture*. London: Routledge.

Habertürk (30.01.2011). "Anane gibi giyinip çay partisi düzenliyorlar". 30.01.2001,

Habertürk Pazar Eki. Shf: 8

HAENFLER, Ross (2004). "Rethinking Subcultural Resistance: Core Values of the Staight Edge Movement". *Journal of Contemporary Ethnography*. Vol: 22(4). 406-436.

HAENFLER, Ross (2006). *Straight Edge: Clean-Living Youth, Hard Core Punk and Social Change*. New Burnswick, New Jersey ve London: Rutgers University Press.

HEBDIGE, Dick (2003). *Kes Yapıştır: Kültür, Kimlik ve Karayip Müziği*. Çev: Çağatay Gülabioğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HEBDIGE, Dick (2004). *Alt Kültür*. Çev: Sinan Nişancı. İstanbul: Babil Yayınları.

HEWITT, J.P (2003). *Self and Society: A Symbolic Interactionist Perspective*. Boston: Allyn&Bacon Press.

<http://www.facebook.com>: "Ankara Oyun Havası Hayranları". 11.08.2011.

<http://www.facebook.com>-Ankaralı Turgut.

<http://www.haberturk.com.tr>: "Hasbahçe'den İcra Dairesine". 10.08.2011.

<http://www.hurriyet.com.tr>.02.03.2003: "Arabesk Dinlersiniz ya da Dinlemezsiniz Ama Onun Varlığını Bilmelisiniz". 03.05.2011.

<http://www.odatv.com>: “Benzin İstasyonuna Ruhsat Alamayınca Atatürkçü Oldu”. 10.08.2011.

<http://www.radyomegasite.com>, 11.08.2011.

JENKS, Chris (2007). *Alt Kültür: Toplumsalın Parçalanışı*. Çev: Nihal Demirkol. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

KAZGAN, Gülten (2002). *Tanzimattan 21. Yüzyıla: Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

MAFFESOLI, Michel (1996). *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Routledge Press.

MARKS, Karl ve ENGELS, Friedrich (1999). *Alman İdeolojisi*. Çev: Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları.

MARX, Karl (2005). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. Çev: Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları.

MOORE, Ryan (2007). “Friends Don’t Let Friends Listen to Corporate Rock: Punk as a Field of Cultural Production”. *Journal of Contemporary Ethnography*. Vol: 36(4). 438-474.

O’CONNOR, Barbara ve KLAUS, Elisabeth (2000). “Pleasure and Meaningful Discourse: An Overview of Research Issues”. *International Journal of Cultural Studies*. Vol: 3(3). 369-387.

ÖZBEK, Meral (1991). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*. İstanbul: İletişim Yayınları.

REYNA, Christine, BRANDT, Mark ve VIKI, G. Tendayi (2009). “Blame it on Hip-Hop: Anti Rap Attitudes as a Proxy for Prejudice”. *Group Process&Intergroup Relations*. Vol:12(3). 361-380.

SAĞLAM, Serdar (2006). “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”. *Türkiyat Araştırmaları*. Vol: 6(5). 32-44.

SARI, Engin (2009). “Kentlileşme Ortamında Kimlik Olarak Hemşerilik ya da Bir Hemşeri İlişki Ağı Etnoğrafisinin Düşündürdükleri”. *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* içinde. Der: Gönül Pultar. Ankara: ODTÜ Yayıncılık. 349-373.

SATILMIŞ, Demet (2009). “35.5 ya da Karşıyakalı Olmak: Kimlik Oluşumunda Aidiyet Eksenini”. *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* içinde. Der: Gönül Pultar. Ankara: ODTÜ Yayıncılık. 337-349.

STEPHERD, John (1994). “Music, Culture and Interdisciplinary: Reflections on Relationships”. *Popular Music*. Vol: 13. 127-141.

STEVENSON, Nick (2008). *Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*. Çev: Barış Engin Atasoy. Ankara: Ütopya Yayınevi.

STOKES, Martin (1992). *Türkiye’de Arabesk Olayı*. Çev: Hale Eryılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları.

STOREY, John (2000). *Popüler Kültür Çalışmaları*. Çev: Koray Karaşahin. İstanbul: Babil Yayınları.

ŞENYAPILI, Önder (1985). *Müzik Ansiklopedisi*. Cilt I. Ankara: Uzak Ofset.

VENROOIJ, van Alex ve SCHMUTZ, Vaughn (2010). “The Evolution of Popular Music in the United States, Germany and the Netherlands: A Comparison of the Use of High Art and Popular Aesthetic”. *Cultural Sociology*. Vol: 4(3). 395-421.

WILLIAMS, J. Patrick (2006). “Authentic Identities: Straightedge Subculture, Music and the Internet”. *Journal of Contemporary Ethnography*. Vol: 35(2). 173-200.

YAŞIN, Yael Navaro (2002). “Kimlik Piyasası: Metalar, İslamcılık, Laiklik”. *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat* içinde. Der: Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber. İstanbul: Metis Yayınları. 229-259.

YILMAZ, Hakan (2007). *Türkiye’de Orta Sınıfı Tanımlamak*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

KENT(Lİ)LEŞME PRATIĞİNDE YENİ BİR OLGU: TAZİYE EVLERİ ve FARKLILAŞAN SOSYO-KÜLTÜREL PRATİKLER

Suvat PARİN*
Ahmet Emre BİLGİLİ**
Zekeriya MENAK***

ÖZET

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kentleşme süreciyle birlikte toplumsal yaşamın birçok alanında yapısal farklılaşmalar gerçekleşmektedir. Modernleşmenin belirgin bir yüzünü temsil eden kentleşme dinamiği, kırsal yaşamın aurasında şekillenen yaşam pratiklerini kendine özgü normlar çerçevesinde yeniden biçimlendirmektedir. Kente taş(ın)an nüfus, kentin normatif düzeni içinde ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel ve dinsel alanlarda kente tutunma anlamında farklı stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda ekonomik yaşam, siyasal tercih, sosyalleşme biçimi, kadın-erkek ilişkileri, aidiyetler, dinsel tutum ve pratikler gibi birçok alanda belirgin bir biçimde yeni tarzlar oluşmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde geleneksel yaşam kalıpları içinde yerleşik bir karakter kazanmış bir sosyo-dinsel ritüelde, taziye geleneğinde, kentleşme süreciyle birlikte gerçekleşen aşınmaları ve yine kentleşme mantığının bir sonucu olarak ortaya çıkan “taziye evleri” oluşumunu sosyolojik açıdan analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Taziye Evi, Kentlileşme, Taziye Geleneği, Kentleşme, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi.

ABSTRACT

**A New Fact in the Urbanisation Practice: Condolence Houses and
Differentiating Socio-Cultural Practices**

As in the whole world, structural differentiation is taking place in a lot of realms of social life in Turkey too, together with the urbanisation process. Urbanisation dynamics, which represents an

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü (suatparin@hotmail.com; sparin@yyu.edu.tr)

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

*** Sosyolog

apparent face of modernisation, is reshaping living practices shaped within the aura of rural life, in the framework of unique norms. The population moving (in other words, overflowing) to the city is trying to develop different strategies in economic, political, cultural and religious areas within the normative order of the city, to survive in the city. In this context, new styles are markedly emerging in many areas such as economic life, political choice, socialisation pattern, intersexual relations, belongings, religious attitude and practices.

In this respect, the purpose of this study is to analyse, from a sociological perspective, the erosion in a religious ritual, the tradition of condolence, which has earned a fundamental character in the traditional living patterns in the Eastern and Southeastern Anatolian Region, brought about by the urbanisation process, and the Condolence Houses which again emerge as a consequence of the urbanisation dialectics.

Keywords: *Condolence Houses, Urbanity, Condolence Tradition, Urbanization, Eastern and Southeastern Anatolia.*

I. Giriş

Ontolojik ve metafizik boyutları hususunda felsefi ve dini tartışmaların yapıldığı “ölüm” (Sezer, Kalaycı ve Ateşoğlu, 2009) dünyevi yaşam pratiğinin sona ermesi yönüyle bireyi ilgilendiren, fakat aynı zamanda biyolojik yaşamı son bulan bireyin toplumsal yaşamda kurduğu ilişkiler ağının son bulmasının yarattığı etkileri yansıtan seremonik yönüyle de toplumun algı sahasına giren sosyolojik bir olgudur (Tanhan ve İnci, 2009: 6-7). Ölümün sosyolojik veçhesi geniş bir alan oluşturmaktadır (Örnek, 1971). Ölüm biçimleri (trafik kazası, hastalık, açlık, savaş, intihar v.s), cenaze törenleri, yas tutma ritüelleri, mezarlık seremonileri, ağıtlar, cenaze cemaatleri, ölümün algılanış çerçevesi, ölümle harekete geçen ya da aksayan sosyal dinamikler, ölüm oranı, ölümlülük oranı (Marshall, 1999: 557-559) ölümün sosyolojik yelpazesi içinde ön plana çıkan belli başlı konu kataloglarını oluşturmaktadır.

Toplumsal evrende gerçekleşen eylemlerin özel ya da mahrem alanın sınırlarında mı yoksa kamusal yaşamın geniş coğrafyasında akustik bir tarzda mı hayatiyet ve anlam bulacak bir tarzda yansıtılacağı, kolektif hafızada unutulmaya mahal vermeyecek şekilde kodlanmıştır (Connerton, 1999). Ölüm seremonileri de bu anlamda toplumsal aklın, özel alanın dışına çıkardığı bir davranış setini oluşturmaktadır. Ölümün kamusal düzlemde seremonik bir ritüele dönüşmesinde, sosyal hayatın karmaşık ilişkiler ağı içinde yaşamış olan bireyin ekonomik, sosyal, dinsel, kültürel ve siyasal yapılarla kurduğu ilişki belirleyici olmaktadır. Başka bir ifade ile bireyin ölümü, sosyal yaşama ait akışkan hat üzerinde sınırlı da olsa toplumsal yaşamdaki akışı bozacak bir kısa devreye sebebiyet vermektedir.

Bu durum ölüme ilişkin pratiklerin toplumsal düzlemde algılanma ve görünürlük sınırlarını artıran temel belirleyici olmaktadır.

Tarihsel süreçte bütün toplumsal pratiklerde ölüm etrafında farklı biçimlerde yürütülen törensel formların var olduğu görülmektedir (Mumford, 2007: 17). Toplumsal alanın aktif öznesi olma konumunu yitiren birey için yapılan bu tören; kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik ve dinsel vurguları barındıran kompozisyonu zengin bir örüntü özelliği göstermektedir. Ölümün törensel boyut kazanan çerçevesi en genel anlamda, kişinin ölüm anının yaklaştığı ya da yaşamının son bulduğu andan başlayarak devam eden ritüelleri içermektedir. Ölüm düşüncesinin algılanma biçimine bağlı olarak şekillenen merasimlerin adlandırılması, terminolojisi,¹ içeriği, kapsamı, bileşenleri ve yoğunluğu toplumsal dünyada farklılıklarıyla geniş ve yaygın bir alana karşılık gelmektedir. Ölüm etrafında şekillenen söz konusu törensel şemanın önemli bir kesitini “taziye” adı altında sürdürülen pratikler oluşturmaktadır.

Taziye ya da taziyet kelimesi lügatte “felaketli hallerde, üzüntüyü azaltacak sözler söyleme, yakını ölen kimseyi teselli etme, başsağlığı dileme” (Doğan, 2001: 1275) olarak tanımlanmaktadır. Taziyenin İslam dinindeki soy kütüğü Hz. Muhammed’in ölenin ardından üç güne kadar yas tutmayı öğütleyen uygulamalarına dayandırılmaktadır. Ölen kişinin yakınlarını teskin, teselli ve sabırlı olmaya teşvik etmeyi hedefleyen ve toplumsal uygulamada taziye olarak formüle edilen olgu çok sayıda davranış setini barındıran sosyolojik açıdan geniş bir art alana sahiptir. Ölümün gerçekleşmesiyle başlayan mezarlıkta yer tayini, mezar kazılması, cenazenin defnedilmesi ve baş sağlığı ziyaretleri gibi pratiklerle devam eden taziye olgusu sosyal, kültürel ve dinsel tutum ve anlayışlarla biçimlenen, içerimleri zengin bir ritüel özelliği göstermektedir.

II. Araştırmanın Evreni ve Yöntem

Taziye geleneğindeki değişim ve dönüşümü merkeze alan bu çalışmanın evrenini Türkiye’nin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri

¹ İslam geleneğinde ölüm olgusuna ilişkin yerleşik bir terminoloji bulunmaktadır. *Cenaze*, ölü anlamına geldiği gibi, *tabut* veya *teneşir* anlamına da gelir. Son nefesine yaklaşmış ve ölmek üzere olan kişiye *muhtazar*, ölen kişiye *meyyit* (çoğulu *mevta*), ölü için genel olarak yapılması gereken hazırlıklara *teçhiz*, ölünün yıkanmasına *gasil*, kefenlenmesine *tekfin*, tabuta konulup musallaya yani namazın kılınacağı yere ve namazdan sonra kabristana taşınmasına *teşyi* ve kabre konulmasına *defin* denir. *Telkin*, muhtazarın yanında kelime-i tevhid ve kelime-i şehadet okumaya denildiği gibi definden sonra, İslam inancına göre sorulması muhtemel soruları ve cevapları ölüye hatırlatma konuşmasına da denilir. Bkz. Apaydın, 2002: 355.

oluşturmaktadır. Kentleşme öncesi geleneksel taziye pratiğine ilişkin ana çerçeve, çoğunluğunu Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin oluşturduğu bir grup tarafından Van, Diyarbakır, Batman, Siirt, Muş, Hakkâri, Kars, Bitlis ve Şanlıurfa illerinde kaynak kişilerle yapılan görüşmelere ve taziye törenlerinin gözlemlenmesiyle elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Örnekleme dâhil olan Van, Diyarbakır, Batman, Siirt, Muş, Hakkâri, Kars, Bitlis ve Şanlıurfa kentleri amaca uygun olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede söz konusu illerde, 50 yaş üzeri 15 erkek ve 10 kadın ile 25 görüşme yapılmıştır.

Kentleşme ile birlikte yaygınlaşan taziye evlerinin ve taziye çadırlarının yapısını ve yarattığı düzlemi tespit etmek için amaçsal olarak belirlenen Van, Diyarbakır, Siirt ve Batman kent merkezlerinde bulunan taziye evlerinde gözlemler yapılmış, taziyenin değişen mekânına ve farklılaşan ritüellerine ilişkin olarak taziye sahipleriyle 10, taziye evlerinin idaresini sağlayanlarla da 5 olmak üzere toplam 15 görüşme yapılmıştır. Taziye evlerinde erkeklerin söz konusu olduğu görüşmeler erkeklerle yapılmıştır. Bununla birlikte hem geleneksel olarak evde sürdürüldüğü döneme ait hem de kentleşme sürecinde konut alanından bağımsız taziye evlerinde sürdürülen mekâna ait anekdotlar, kişisel aile albümlerinde yer alan fotoğraflar derlenmiş, taziye evlerinin değişen fiziksel yapısı birçok açıdan fotoğraflanmış ve bunların çözümlemesi yapılmıştır.

III. Ölümün Sosyolojik Bir Yüzü: Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde Taziye Geleneği

Sosyal yaşam döngüsü içinde süreklilik kazanmış taziye ritüelinin biçimsel formunun kent(li)leşme süreçlerinin etkisiyle değişen yönünü ve farklılaşan boyutlarını ortaya koymak; tarihsel, kültürel ve toplumsal bir birikime yaslanan geleneksel taziye biçiminin barındırdığı anlam kodlarını, davranış kalıplarını ve ilişki ağlarını sosyolojik açıdan betimlemekle mümkündür. Bu açıdan farklılaşan taziye olgusunun Doğu ve Güney Doğu Anadolu evreninde geçirdiği dönüşümü anlama ve anlamlandırma noktasında taziyenin geleneksel formuna müracaat etmek yerinde bir girişim olacaktır.

Taziye töreni, geleneksel yapıdan devşirdiği dinamiklerin etkisiyle varlık bulduğu yoğun kentleşme öncesi evrede nasıl bir örüntüye sahiptir? Taziyenin mekânsal ve toplumsal portresi ne tür özellikler göstermektedir? Taziye pratiğinde ön plana çıkan toplumsal roller ve dayanışma tipi nasıl izah edilebilir? Geleneksel taziye töreninin ana gövdesinde yer alan pratikler nelerdir? Taziye yerinin sosyo-

psikolojik bağlamı nasıl bir anlam halesiyle örülmüştür? Bu ve benzeri sorgulamaların yanıtları bize kentleşme öncesi geleneksel taziye merasiminin ana hatları hakkında yeterli bir çerçeve sunmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da toplumsal yaşamda önemsenen taziye pratiği,² cami hoparlörlerinden yankılanan selanın³ akabinde “ölen kişinin kimliği, akrabalık bağları, nerede ve ne zaman toprağa verileceği bilgilerini” içeren ve genellikle üç kez seslendirilen bir anonsla başlar. Ölüm haberinin verildiği söz konusu anonsun muhtevası ve seslendirildiği mekânın kent merkezindeki konumu önemli vurgular içermektedir. Taziye törenine davet anlamına gelen bu anonsta genellikle ölen kişinin kimliği ve aidiyetleri, ataerkilliğe gönderme yapan bir formülasyonla sunulmaktadır. Ölen kişinin kadın olması ve baba, kardeş, ağabey gibi erkek yakınlarının olmaması durumunda ön plana çıkan temsil kategorileri yine koca, dayı ve amca gibi eril kategoriler olmaktadır. Ölümün duyurulduğu caminin kent içindeki konumu ölenin sosyal pozisyonuna dair işaretler taşımaktadır. Kent merkez camilerinde yapılan ölüm anonsları her kesimin duyması için yapılmıştır ve bu ölenin sosyal çevresinin genişliğini göstermektedir. Çevre mahalle camilerinde yapılan anonslar ise daha dar bir sosyal muhiti haberdar etmeye yöneliktir. Bu açıdan aidiyet, sosyal statü ve akrabalık bağlarının ortak bileşeni ile yankı bulan anons, taziye törenine davetin bir tebligatı olmanın yanında sosyolojik vurguları ön plana çıkaran bir ses perdesi olarak anlam bulmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da geleneksel taziye töreni ana hatlarıyla iki aşamalı olarak gerçekleşmektedir. Ölümün yarattığı sarsıcı etkilerin yoğun yaşandığı, tabiri caizse ölüm olayı sıcaklığını korurken ölen kişinin ailesine, yakınlarına psikolojik destek vermek amacıyla başlayan ve mezarlıktaki defin

² Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yeknesak bir taziye töreninden söz etmek mümkün değildir. Taziye törenleri yerleşim birimlerin toplumsal, kültürel, dinsel ve ekonomik yapılarına bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Bu konuda örnek bir çalışma için bkz. (Eren, 2010). Dolayısıyla bu çalışmada Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da taziyelerin ana hatlarıyla benzerlikler gösteren yönleri üzerinde durulmuştur.

³ Sala/Sela kavramı dinsel terminolojide dua, namaz ve ahiret anlamlarına gelmektedir. Sala, özü itibarıyla Hz. Muhammed’e Allah’tan selam ve esenlik dileyen dualardır. Salanın tarihi ezana göre oldukça yenidir. Sala okumak, İslamiyet’in ilk dönemlerinde görülen bir uygulama değildir. Cuma namazından önce sala verilmesi usulü ilk defa 1300 yılında Mısır hükümdarı Melik Nasır Kalavun’un emriyle uygulamaya konulmuştur. Sala eskiden çeşitli vesilelerle daha sık verilirken günümüzde Cuma, bayram ve zaman zaman da sabah namazlarından önce ve cenaze için kılınacak namazı haber vermek amacıyla verilir. Günümüzde ölen kişinin yakınlarının talep etmesi durumunda herkes için merkezi sistemle verilen cenaze salası, daha önceleri sadece sosyo-ekonomik açıdan güçlü, statüsü yüksek, hatırı sayılır kişiler için yankılanırdı (<http://islamiyetimiz.blogcu.com>).

işlemleriyle neticelenen birinci aşama. Halk arasında ilk destek çağrısı olarak da algılanan bu evrede ölüm olayını duyan, ölen kişiyle bir biçimde bağı olan herkes taziye yerine koşmakta, taziye için gerekli hazırlıklara iştirak etmektedir. Taziye töreninin bu aşamasında gündelik yaşamın merkezini oluşturan iş ve uğraşların rijit bir çıkışla devre dışına itildiği, taziye seremonisine ait kolektif hafızada yer edinmiş şablonun yönlendirmesiyle gergef gibi işleyen biz temelli bir dayanışma konseptinin adım adım devreye girdiği görülmektedir. Ölenin yakınlarını teskin ve teselli etme, kefenleme, tabuta koyma, cenaze namazı, mezarlık işlemleri, defin gibi basit görünen; fakat elbirliği olmaksızın yerine getirilmesi zor olan bu süreç; taziye töreninin omurgasını oluşturan dayanışma ruhu ile görev, sorumluluk hatta bir zorunluluk şeklinde algılanarak aşılmaktadır.

Taziyenin psikolojik destek ve dinsel vecibelerle yoğunluk kazanmış ilk aşamasında mezarlıkta gerçekleşenler önemli bir boyut oluşturmaktadır. Mezar, mezar taşları, mezarlık ziyaretleri, mezarlıklarda belirginleşen sınıfsal, etnik ve kültürel aidiyetlere bağlı kümelenmeler başlı başına ayrı birer çalışma konusu oluşturmaktadır. Modern yaşam, bireyin gündelik yaşamında sarsıcı etkiler bırakabileceği ihtimali karşısında ölümü doğrudan çağrıştıran mezarlıkları yaşam alanlarının çeperlerine itmiştir. Oysa ki eski kent planlarında mezarlıklar kentsel yaşamla iç içe bir görüntü oluşturmaktadır. Araştırma evreni içinde yer alan mezarlıkların büyük bir kısmı halen kent merkezlerinde ya da merkeze yakın noktalarda yer almaktadır.

Mezarlıkta ilk hareketlilik defin yerinin tespiti ve mezarı açmakla başlamaktadır. Mezar açma görevini yürütenler bu işlerde tecrübe sahibi olanlardır. Mezarın boyu, eni ve derinliği için gerekli veriler ölen kişinin sosyal ve fiziksel özelliklerini içeren silik de olsa zihinlerde yerleşmiş fotoğraftan elde edilmekte ve mezarlık ona göre açılmaktadır. Ölüm haberinin duyulması ile hareket geçen dayanışma içinde mezar kazılırken eş zamanlı olarak, mezarın biçimsel yapısını oluşturmak üzere mezarlığa taş, tuğla veya briket gibi malzemeler taşınmaktadır. Üst sınıflarda büyük mermer taşlarıyla örülmüş gösterişli mezarlıklar ölüyü beklerken; alt sınıflarda ise ölü, mezarlıkta gelişi güzel belirlenen yerde el yordamıyla kazılacak mezarı bekler.

Ölünün mezarlıkta defnedileceği yerin pusulasını, yazısız-işaretlenmiş/boyanmış- ve üzerine sosyal aidiyetler (aile, aşiret, kent, köy) kazılmış mezar taşları oluşturmaktadır. Mezarlıklardaki yerleşme örüntüsü köy, ilçe ya da kent mezarlığında farklı yörüngeler izlemektedir. Genellikle köy mezarlıklarında aile; kent mezarlıklarında ise aile, akraba, aşiret ve hemşerilik kalıpları yerleşim

örüntüsünü şekillendiren belirleyici çizgiler olmaktadır (Bilgili, 2004: 127-149). Mezarlıklar bu anlamda sosyolojik açıdan, sosyal ya da sınıfsal farklılıklar temelinde, kümelenmelerin olduğu bir düzlem olarak da okunabilir (Tuna, 1987: 95-96).

Hukuki ya da kamusal bir işlem yapma zorunluluğu bulunmuyorsa cenaze, dinsel gereklilikler yerine getirildikten hemen sonra defnedilir. Geleneksel kodlar içinde anlam kazanmış bu durum yaşlı bir erkeğe sorulduğunda şu cevap alınmıştır: “Cenaze bekletilmeye gelmez. Çünkü toprak cenazeyi beklemektedir. Onu beklediği yere acele götürmek gerekir”. Doğu ve Güneydoğu’da ölen bir kişinin cenazesinin bekletilmesi, istisnalar dışında, görülen bir uygulama değildir.

Cenaze namazını müteakip bazen elde bazen cenaze aracında taşınan tabutun arkasından gelen kortej, ölenin sosyal konumunu yansıtan göstergelerden birini oluşturmaktadır. Ölenin total anlamdaki “sosyal, kültürel ve ekonomik sermayesine” (Bourdieu, 1997: 52) göndermeler yapan cenaze cemaati, kortej ya da cenaze konvoyu aynı zamanda bir güç göstergesidir. Cenaze cemaatine ve sonra devam eden taziye ziyaretine katılımın kemiyet ve keyfiyeti bir taraftan ölenin toplumdaki sosyo-ekonomik pozisyonuna diğer taraftan ölenin yakınları için anılarla destekli bir güç unsuruna dönüşecek bir bağlam oluşturmaktadır.

Cenaze defnedildikten sonra geleneğin şekillendirdiği ve rotasını çizdiği kurallar taziye formatına uygun bir biçimde işlemeye devam etmektedir. Cenazenin, yerine göre evden hastaneden veya olay yerinden camiye taşınması, yıkanması, cenaze namazı ve defin işlemlerini içeren ve birkaç saat süren kısa süreli ilk evresinden sonra günlerce bazen haftalarca devam eden ikinci evre başlamaktadır. Ölüm sonrasında ortaya çıkan ritüellerin yerine getirilmesini kolaylaştıran ve psikolojik destek de içeren, yakın akraba ve komşulara dayanan destek ve dayanışma halkası ikinci aşamada demografik, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik açıdan kompozisyonu zengin ve geniş bir sosyal örüntüyle devam etmektedir. Taziyenin ilk evresi ev, cami ve mezarlık olmak üzeri parçalı mekânsal bir zemin üzerinde cereyan ederken; taziyenin ikinci kısmı taziye sona erinceye kadar evde (ölenin ya da yakınlarının evinde) sür(dürül)mektedir.

Taziye yeri, taziye süresince tedavülde kalacak rol setlerinin izin verdiği kodlamalar eşliğinde tasarımlanmaktadır. Taziye ziyaretlerine mihmandarlık yapan “ev” bu süreçte temelde iki ana alana ayrılmaktadır. Evin ön bölgesi, arka kısmı ya da bahçesi gibi geniş ve kamuya açık yüzleri taziye geleneğinde erkeklere tahsis edilmektedir. Kadınlar ise evin iç taraflarında görece daha dar bir mekânda

taziyedeki yerlerini almaktadır. Taziye bütünüyle evin iç kısmında gerçekleştiği durumlarda büyük oturma salonları erkeklerle, diğer küçük üniteler kadınlara ayrılan alanlar olmaktadır. Kadının ağıtı ve çılgılığı ile belirginleşen duygusallığı hem cinsleri içinde; erkeğin sabırlı ve metanetli duruşu ise erkekler arasında vücut bulan davranışlardır. Bu davranışlar taziye ziyaretinde bulunanların dağılmasıyla aile modunda iç içe geçmekte ve kamusal ortamdaki görüntüsü kaybolmaktadır.

Erkeklerle ayrılmış alanı örten çadır, yan yana dizilmiş sandalyeler, masalar/sehpalar ve masaların üzerine konulmuş çay tabakları taziye ortamının önemli bir karesini yansıtmaktadır. Bu açıdan söz konusu tablo ölüye verilen değeri, katılımın yoğunluğunu, ziyarette bulunanları en iyi şekilde karşılamaya dönük anlamlar taşımaktadır. Taziye yerinin erkekler kısmında, din görevlisi ve ölen kişinin yakın akrabaları zamansal olarak ucu açık merasimin sabiteleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölen kişinin birinci dereceden yakın erkek akrabaları taziye alanın girişinde otururlar. Çünkü taziye ziyaretine gelenleri karşılamak ve ayrılanları uğurlamak için en uygun yer burasıdır. Taziye ziyaretine gelen her kişi ya da grubun katılımı ve ayrılmasıyla birlikte imam tarafından ölenin ruhuna Fatihalar okunmakta, taziye yerinde bulunan cemaat bu ayinsel forma her seferinde iştirak etmektedir.

Geleneksel taziye ritüeli kadın ve erkek tarafından farklı şekillerde temsil edilmektedir. Kadın ağlayan, ağıt yakan duygusal bir cephede, erkek ise metanetli olmaya çalışan bir davranış dizisiyle kendini göstermektedir. Taziye merasiminde kadınların vezinli-vezinsiz terennüm ettikleri, kulakları sağır eden bir nidayla seslendirdikleri ağıtlar ölenin sözcüklerle çizilen toplumsal portresini yansıtmaktadır. Sözlü kültürün önemli bir figürü olan ağıt yakma ölen kişiyle yaşanan özel anılarla örülmüş, ölenin olumlu özelliklerinin ön plana çıkarıldığı bir temaya ve dile sahiptir. Taziye ile özdeşleşmiş bir motif olan ve bir deşarj işlevi de gören ağıt yakma geleneği Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da bugün çoğunlukla okuma yazma bilmeyen yaşlı kadınlar tarafından devam ettirilmektedir.

Taziye süresi, taziye alanın büyüklüğü ve tasarım biçimi ölen kişinin sosyal ve ekonomik sermayesini yansıtan önemli göstergelerdir. Alt sınırı üç gün olan taziye ritüelinin üst sınırı için –ölenin statüsüne bağlı olarak bazen kırk günü bulmaktadır- Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir zaman aralığı sınırlaması koymak oldukça zordur (Cihan, 2006: 6). Sosyo-ekonomik açıdan güçlü, siyasette etkili ve nüfuzu yüksek aşiret mensupları ile bölgede var olan dinsel yapının itibarlı ve güçlü din âlimlerinin (Subaşı, 2001: 95-126) taziye yerleri yoğunluk ve süre açısından farklılık göstermektedir. Bunun gibi ölenin kadın, çocuk, yaşlı ya da genç

olması taziyenin bütün aşamalarında kendini göstermektedir. Bu paralellik, taziyenin toplumsal yaşamın egemen eğilim, perspektif ve normlarından bağımsız olmadığı anlamına gelmektedir. Taziye pratiği aslında renk tonlarıyla toplumsal yaşamın mikro bir modelini oluşturmaktadır. Toplumsal desende kadına, yaşlıya, gence, çocuğa, din adamına biçilen değer ve anlam ağırlığını, istikametini ve hızını kaybetmeden taziye süresince de devam etmektedir. Bu perspektiften bakıldığında taziye törenlerinin toplumsal yapıda egemen algılama ve tutumları yansıtan kısa metrajlı birer seremoni olduğunu söylemek mümkündür.

Taziye töreni süresince sürdürülen tüketim kalıpları içerisinde çay çok önemli bir yer tutmaktadır. Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da gündelik yaşamda çokça tüketilen kıtlama çay⁴ taziyelerin de vazgeçilmez ikramıdır. Masa, sandalye, çay ocağı, bardak, şekerlik (küp ya da kesme şekerlerin konulduğu küçük kapalı tabaklar) ve sehpa söz konusu tüketimin bileşenleri olarak taziye merasiminde yer almaktadır. Karşılama ve uğurlamanın kusursuz olmasına özen gösterildiği bu törene katılan herkese çay ikram edilmektedir. Çay, şeker, şekerlik, bardak gibi ihtiyaçları karşılamaya dönük olarak kırsal yaşamın iç organizasyonunda yer etmiş bir fon bulunmaktadır. Kırsal yaşam biçiminin şekillendirdiği söz konusu törensel fon (Wolf, 2000: 23-38), hem taziye sahipleri, hem de taziye ziyaretinde bulunanlar için bir zorunluluk olarak kendini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda örneğin Van’da taziye ziyaretinde bulunan kişilerin bireysel olarak ya da gruplar halinde, söz konusu masrafları karşılamaya yönelik olarak taziye yerine çay, kesme şeker (25 veya 50 kg’lık torbalar halinde) veya nakdi yardımda bulunduğu görülmektedir.

Taziye ile birlikte seküler bir uğraş olarak algılanan ekonomik yaşam kısa süreli de olsa kesintiye uğramaktadır. Ölenin birinci dereceden yakınları taziye süresince sosyal yaşamdaki rollerinden geçici olarak uzaklaşmaktadırlar. İşyerlerinin kapalı olduğu,⁵ kadınların ev işlerini yapmadığı, çocukların okula gitmediği bu zaman dilimi toplumsal ve ekonomik açıdan bir durgunluk evresidir.

Teknolojik araçlar bu zaman dilimi içinde ölümün oluşturduğu atmosferin simetrik kutbunu oluşturduğu için devre dışı kalan başka bir unsur olarak gözlenmektedir. Radyo, televizyon, müzik, renkli kostümler gibi seküler yaşamı simgeleyen davranış ve göstergeler algılandıkları bağlam itibarıyla taziye süresince

⁴ Kıtlama, daha çok Doğu Anadolu’da yaygın olan bir çay içme tarzıdır. Şekerin çayda eritilerek değil, kesme ya da küp biçimindeki şekerin ağızda tutularak içilmesi şeklindeki bir beslenme pratiğini ifade etmektedir. Bir çay bardağıyla ortalama 1-3 arası şeker alınmaktadır.

⁵ Esnaf, hem neden kapalı olduklarını belirtmek hem de örtük olarak taziyeden haberdar etmek amacıyla iş yerlerine “taziye nedeniyle kapalıyız” ibaresi yazılı yazılar asmaktadır.

gündelik hayatın akışından kaldırılmaktadır. Tatil, düğün, sünnet, nişan benzeri sosyal yaşamın haz ve eğlenceye dönük yüzü bu süreçte sürekli ötelenmektedir. Bu sadece seküler hayatın araçlarına ve eylemlerine yönelik bir tavır alışıdır. Ölümün ardından gelen ilk dini bayram (Kurban Bayramı ya da Ramazan Bayramı) “kara bayram” olarak adlandırılmakta ve dini bayramların oluşturduğu atmosfer yerini hüznün, gözyaşı ve kedere bırakmaktadır.

Taziye ziyaretlerine katılımı engelleyecek mazeretler çok geçerli sebeplere dayanmadığı sürece kolektif bilinçte onaylanmamaktadır. İlişkilerin ya da sosyal mesafenin test edildiği bir alan özelliği gösteren taziyeler aksayan, gevşeyen veya kopmuş toplumsal ilişkileri revize eden bir işleve de sahiptir. Bu açıdan taziyelerin bölgede akrabalık bağlarının pekişmesine ya da yeniden yapılanmasına olanak tanıyan bir yönü de bulunmaktadır.

Dinsel, kültürel ve toplumsal birçok davranış kalıbını istihdam eden geleneksel taziye olgusu Doğu ve Güney Doğu’da 1990’lardan sonra hızlanan mekânsal ve toplumsal dönüşümün beraberinde getirdiği yeni bir havzada yeni kavram, kostüm ve davranış setleriyle farklılaşmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Taziye töreni, kentleşme ve kentlileşme deneyiminin yoğunlaşmasıyla ile birlikte geleneksel yapıdaki mekânının dışına çık(arıl)ma durumuyla karşılaşmıştır. Geleneksel yapıda ekseriyetle müstakil, tek katlı, önü açık ya da bahçeli ev alanı içinde sürdürülen taziyeler, kentleşme mantığı ve dinamikleri içinde kendilerini yeniden ve yeni bir alanda üreterek devam etmektedir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da 1990’lar sonrasında başlayan ve günümüzde hızla yaygınlaşan, ölen kişinin evinden bağımsız, anonim “taziye evleri” ve taşınabilir “taziye çadırları” bu sürecin somut göstergelerini oluşturmaktadır.

IV. Kent(li)leşme Sürecinde Yeni Bir Olgu: Taziye Evi/Yas Evi⁶

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kent nüfusunun oransal olarak kırsal nüfusu aştığı dönemin başlangıcı 1990 ve sonrası yıllara tekabül etmektedir (Yıldız ve Bayram, 2008: 319). 1980’lerde başlayan ve 1990’larda hızlanan zorunlu göç hareketleri, doğurganlık hızıyla birlikte söz konusu demografik büyümenin en önemli dinamiklerini oluşturmuştur. Bu dönemde gerçekleşen kentsel demografik büyüme, nüfusun salt yatay düzlemdeki bir yer değişikliğine

⁶ “Taziye evi” ve “yas evi” benzer bir mekânsal yapıya işaret etmekle birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun değişik yerleşim birimlerinde söz konusu yerler için bazen *taziye evi* bazen *yas evi* adlandırması kullanılmaktadır. Örneğin Van’da genellikle *taziye evi*, Diyarbakır’da ise daha çok *yas evi* adlandırması tercih edilmektedir.

indirgenemeyecek derecede çok boyutlu bir olgu özelliği göstermektedir. Nüfusun kente taşınması dinsel, kültürel, sosyal ve ekonomik yaşam pratiklerinin de kent ortamına aktarılması anlamına gelmektedir. Kente yerleşen bireylerin ya da grupların yaşam tarzında kök salmış davranış kalıpları, kırsal yaşam alanında sahip olduğu koşulları ve hareket menzilini kentin normatif düzeni içinde bulamadığı durumlarda, varlığını sürdürmek amacıyla, yeni arayışlara yönelmektedir. Doğu ve G.Doğu Anadolu'nun kentsel alanlarında yaygınlaşan taziye evleri söz konusu arayışın zorunlu bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernliğin ve Batılılaşmanın sembolü olan apartmanlaşma (Öncü, 1999: 32) olgusu ile birlikte yeni bir biçim kazanan ev yaşamı, müstakil konut tipinin sunduğu olanakları tümüyle ortadan kaldırmış veya minimize etmiştir. Genelde kentleşme özelde ise apartmanlaşma olgusu sadece müstakil ev yaşamının değil sosyal hayatın birçok bileşenini ya aşındırmış ya da devre dışı bırakmıştır (Öncü, 1999: 33). Toplumsal yaşamın yerleşik norm ve değerlerinin kodladığı birtakım pratikler; toplumsal, demografik ve mekânsal dönüşümün boyutları ne olursa olsun güçlü bir biçimde devam etme eğilimi taşımaktadır. Kolektif belleğin inşa ettiği gelenek, görenek gibi davranış setlerinin yaşatılması zorunluluğu kentin kendine özgü akışı içinde oranı değişen düzenlemelere maruz kalmaktadır. Söz konusu düzenlemeleri ve daha fazlasını modernleşmenin bir diktesi olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla modernleşen kentsel akıl, geleneğin pratiklerini kentsel yaşamın dekoru ve işleyişiyle uyumlu bir bağlamda yeniden üretme yönünde güçlü bir irade ortaya koymaktadır. Özgün bir yapı olarak beliren taziye evlerinin kent topografyasına monte edilmesini modern kent düzeninin gelenekle karşılaşmasının revize edici bir yansıması olarak değerlendirmek olası görünmektedir.

Taziye evleri, demografik kentleşme ile kültürel kentleşme sürecinin birlikte şekillendirdiği her yönüyle yeni bir mekânsal yapı ve farklılaşan seremonik ilişkiler biçimine işaret etmektedir. Taziye evi, kentleşme deneyimi sonucu bireyleşen aktörlerin yaşam bagajlarına yerleştirdikleri, kolektif bir zeminde icra edilmesi zorunluluğu bulunan ölüm törenine kentli davranış kalıbıyla cevap veren yeni bir mekânsal form özelliği göstermektedir. Geleneksel kalıplar içinde anlam bulan “taziye yeri” ölen bireyin evini adres gösterirken, “taziye evi” ise seremoni için özel olarak tanzim edilmiş yeni bir sosyo-mekânsal gerçeklik anlamına gelmektedir.

Bugün başta Diyarbakır,⁷ Van, Urfa ve Batman olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun değişik kent merkezlerinde sayıları hızla artan taziye

⁷ 2000'li yıllarla birlikte Diyarbakır kent merkezinde kurulan ve yaygınlaşan “yas evleri” örnek olarak gösterilebilir. Diyarbakır'daki yas evleri Dicle Yasevi, Kulp Yasevi, Hanililer Yasevi gibi

evlerinin tarihsel olarak ortaya çıkışları; bölgede kentsel nüfusun arttığı ve konut tipinin farklılaştığı dönem sonrasına rast gelmektedir. Çok katlı apartmanların bodrum ya da zemin katlarında toplantı, düğün, nişan, sünnet gibi sosyo-kültürel etkinlikler için ayrılmış yerler bu bölgede taziye evlerine giden yolda ilk adımı oluşturmuştur. Toplu konut ya da site yaşamı ile birlikte ortaya çıkan görece mekânsal daralma, davranış kalıplarında ve toplumsal ilişkilerde düzenleyici bir mekanizma işlevi görmüştür. Kente yerleşen ve kentleşme sürecine giren bireyin sosyolojik bagajı, bağlantıları ve ilişkileri yaşam dünyasında gerçekleştirdiği mekânsal düzlemdeki değişikliklerle aynı hıza sahip değildir. Dolayısıyla bireylerin yaşam alanlarında görülen mekânsal farklılaşmaların istihdam edemediği ritüeller ve yaşam pratikleri ciddi bir gerilim yaratmıştır. Örneğin evinde eskisi kadar çok sayıda misafiri bir arada ağırlamak isteyen, günlerce süren düğün eğlencesini süregelen tarzda gerçekleştirmek arzusunda olan birey, kent ve apartman yaşamının dayattığı kurallar çerçevesinde bir düzenlemeye gitmek zorunda kalmıştır. Ölen kişinin toplumsal uzamdaki yerine bağlı olarak 1000–3000 kişinin iştirak ettiği taziye törenleri de konut tipinde görülen farklılaşma ile birlikte, bir zorunluluk olarak, “evin dışında fakat evden bütünüyle kopmamış bir alanda”, apartmanların bodrum ya da zemin katlarında kendine yer bulmaya başlamıştır.

Doğu ve G. Doğu Anadolu’da ekseriyetle çok katlı evlerin ve site bloklarının zemin katlarında düğün, nişan, taziye gibi kamusal etkinlikler için ayrılmış yerler bulunmaktadır. Apartmanlarda görülen söz konusu ortak yaşam ünitelerinin buralarda yaşayanların görece homojenliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Büyük kentlere göç etmiş benzer sosyolojik profillere sahip grupların yaşadıkları apartman ya da sitelerde bu tür yapıları oluşturamamış olmaları da bu gerçeği yansıtmaktadır. Çünkü büyük kentin heterojenliği buna imkân tanımamaktadır. Buna karşılık İstanbul, Ankara, İzmir gibi kentlerin heterojen dokusu içinde kendini konumlandırmaya çalışan söz konusu gruplar, taziye gibi kendileri için önem arz eden bir geleneği, hemşehri dernekleri çatısı altında sürdürerek farklı bir tutunma stratejisini devreye koymaktadırlar.

Ölen kişinin ya da yakınlarının “evinde” sürdürülen geleneksel taziye töreni, “evle ilişkisi sınırlı” geçiş evresinden sonra “evden bütünüyle kopuk yeni bir alanda” varlığını sürdürmektedir. Sosyo-kültürel ve dinsel bileşenlere sahip taziye törenine kent coğrafyasında yeni bir birim olarak ev sahipliği rolünü üstlenen taziye evleri hem müstakil, hem de apartman tipi konut alanından uzaklaşmış -bağımsız

ve anonim- bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanenin dışına çık(arıl)an taziye törenlerinin kent dekoru içindeki yeni yerleşkeleri kişiye ait olmayan taziye evleridir. Bazen camilerle bitişik bazen mahallelerin ara sokaklarında karşılaşılan taziye evleri daha çok kentin konut bölgelerinin değişik noktalarında boy göstermektedirler. Taziye evlerinin yapımı ve donatılması hayırsever vatandaşlar, mahalle sakinleri, sivil toplum kuruluşları ve son dönemde bu halkaya dâhil olan belediyeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Taziye evlerinin iç mimari tablosu ziyarete gelenlerin oturabilecekleri geniş bir salon ile çay ve yemek hizmetlerini karşılamaya dönük bir mutfaktan oluşmaktadır. Cami ile bitişik ya da iç içe (zemin katlarda) olmayan taziye evlerinde bunlara ek olarak bir de tuvalet bulunmaktadır. Taziye evleri 100 ile 200 kişi arasında değişen bir kapasiteye sahiptir. Sandalye ve masalarla donatılmış⁸ mekânın iç dizaynı ve oturma planı geleneksel taziye düzenini andırmaktadır. Taziye evi mutfağı ise ziyarette bulunan herkese çay servisi yapmak üzere düzenlenmiş mini bir kahvehane özelliği göstermektedir. Taziye evi mutfak bölümü aynı zamanda yemek fabrikası, fırın veya lokantalardan sipariş edilen öğün (öğlen ve akşam) yemeklerinin o an salonda hazır bulunan ziyaretçilere servis edildiği yerdir. Mutfaktaki hizmetler, ölen kişinin yakını gençler tarafından sağlanmaktadır. Taziye evlerinde; çay ocağının başında bekleyenler, bardakları yıkayanlar, şeker tabaklarını dolduranlar ve kaç kişinin geldiğini, nereye oturduğunu çay servisi yapacak olanlara gösterenler şeklinde bir iş bölümü varlığını hissettirmektedir.

Taziye evlerinin elektrik, su, ısınma, temizlik, çay, şeker ve yemek gibi gider kalemleri ile taziye süresince sunulan hizmetin maliyeti geleneksel taziyede olduğu gibi gönüllüler tarafından karşılanmaktadır. Taziye süresince yapılan harcamaların finansman listesi, ölenin yakın aile çevresinden başlayarak genişleyen ve yakınlık derecesine göre katkı kat sayısının arttığı bir yörünge izlemektedir.

Taziye geleneğinin kentleşme süreciyle birlikte tanıştığı diğer bir oluşum ise “taziye çadırı”dır. Özellikle yerel yönetimlerin bir hizmet olarak sunduğu taşınabilir taziye çadırlarının ilk örneklerini veya gelişmemiş versiyonlarını kıl çadırları oluşturmaktadır. Kırsalın geniş katılımlı taziye geleneği içinde, ev içi alanın yetersizliği ve güneş, yağmur, kar gibi hava koşullarından korunmak gibi nedenlerle geliştirdiği kıl çadırları, kentsel yaşam alanında modernize edilmiş bir şekilde taziye geleneği içindeki varlığını sürdürmektedir. Yerel yöneticiler tarafından taziye sahiplerine üç günlüğüne teslim edilen, profesyonel bir grup tarafından kurulan

⁸ Bazı taziye evlerinde sandalye masa yerine geleneksel oturma düzeni içinde minder, döşek ve yastıklar yer almaktadır.

çadırların istiap haddi 100 kişinin üzerindedir. Taziye çadırları daha çok taziye evlerinin olmadığı muhitlerde kullanılmaktadır. Taziye evlerinin bulunduğu yerleşim birimlerinde ise çadır kadınlar için kurulmaktadır.

V. Sonuç: Taziye Geleneğinde Değişen Sosyo-Kültürel Örüntüler

Doğum, ölüm ve evlilik gibi kamusal görünürlük gerekliliği ağır basan ritüellerin biçimi, süresi ve sınırları toplumsal, kültürel, dinsel ve ekonomik ve mekânsal bileşenlerin etkileşimiyle şekillenmektedir. İlk insan topluluklarından günümüz modern toplum yaşamına değin toplumsalın canlı tuttuğu söz konusu eylemler, ritüeller (Kottak: 2001: 57-58) koşullara bağlı olarak değişmekte, farklılaşmakta, varlığını sürdürme yönünde yeni stratejiler geliştirmektedir.

Toplumsal yaşamda yerleşik bir pozisyon kazanmış taziye töreninin geleneksel kodlarla örülmüş omurgasında toplumsal değişme sürecine paralel belirgin farklılaşmalar olmuştur. Taziye törenlerinde yaşanan değişimlerde özellikle doksanlı yıllardan sonra bölge genelinde ortaya çıkan ve güçlü bir dalga özelliği gösteren kentleşme olgusu etkili olmuştur. Taziye merasimlerinin mekânı olan “kişiye ait evler” yerini kentleşme ve kentsel normların içselleştirilmesi süreçleriyle birlikte “yerleşik ve bağımsız taziye evlerine” ve “mobil taziye çadırlarına” bırakmıştır. Doğu ve G.Doğu Anadolu evreninde taziye ve bununla ilintili sosyo-kültürel pratiklerde görülen diğer farklılaşmaları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Kentin normatif dizgesi, taziye törenlerinin icra edildiği mekânı “özele ait evden” “anonim olan eve” taşımıştır. Bundan böyle taziyeler, ölen kişiyle bir şekilde bağlantılı konut alanlarında değil, bu iş için özel olarak düzenlenmiş taziye evlerinde ve taziye çadırlarında gerçekleştirilmektedir.
- Taziye, geleneksel doku içinde “evde” devam ettirilen, süresi belirsiz bir formattan, kentleşme ve kentleşme süreçleriyle birlikte “taziye evlerinde” sürdürülen, üç günle sınırlı bir seremoniye dönüşmüştür.
- “Taziye evlerinde” sürdürülen törenler eril bir karakter taşımaktadır. Son dönemde çok yaygın olmamakla beraber kadınlar için de ayrı “taziye evlerinin” yapıldığı görülmektedir. Geleneksel taziye ritüelinde kamusal görünürlüğü sınırlı olmasına rağmen taziye alanında kadın ve erkek birlikte yer alırken modern taziye evleri kadınların ve çocukların törendeki rol setlerini ve görünürlüklerini tasfiye etmiş durumdadır.

Dolayısıyla bir bütün olarak devam ettirilen taziye geleneği, taziye evleri ile birlikte bölünmüş ve parçalı bir seremoniye dönüşmüştür.

- Mekânsal dönüşüm beraberinde algı, düşünce ve ilişkilerde de derin farklılaşmalar getirmiştir. Ölenin evinde sürdürülen taziyenin matem havası duygusallığı ağır bir çizgide seyrederken, taziye evlerinde yumuşak ya da daha tesirsiz bir atmosfer hâkimdir. Çünkü taziye evlerinde ölen kişiyle ilişkisi kurulabilecek ya da ölen kişiyi çağrıştıracak çocuk, mekân, kadın gibi imgeler ve simgesel unsurlar bulunmamaktadır. Toplumsal hafızanın “tabula rasa” olduğu bir mekândır artık.
- Taziye evlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte taziye olgusunun yeri, biçimi, süresi gibi özel ve özgün yönleri kaybolmuş, taziye törenleri tek tipleşmiştir. Özel olana ait hiçbir unsuru barındırmayan taziye evleri; kentsel yaşamda karşılaşılan bir tren istasyonundan, bir düğün salonundan, bir alışveriş merkezinden farklı değildir. Taziye evleri bu anlamda anonim mekânlardır.
- Kentleşme öncesi taziye pratiğinin her aşamasında maddi ve manevi dayanışma hâkim olurken (komşuların yemek hazırlaması, mezarın kazılması, taziye alanının düzenlenmesi gibi), taziye evleri ile birlikte bu ilişkiler yerini profesyonel ve bürokratik yönü ağır basan, kapitalist ekonomik ilişkilerin de dâhil olduğu bir yapıya devretmiştir.
- Geleneksel taziye geleneğinde ölüm raporu ve defin izin belgesinin alınması gibi birkaç işlemde karşımıza çıkarken yerel yönetimler ve bürokratik işleyiş; kentleşme süreci ile birlikte dönüşen taziye seremonisinde bunların yanı sıra mezarlıkların kazılması, cenaze aracının tahsisi, taziye evinin inşası, taziye çadırı ve ulaşım gibi geniş bir alanda sürece dâhil olmuş bir aktör konumundadır.

Şekil-1: Batman'da bir taziye evi

Şekil-2: Batman'da bir taziye çadırı

Şekil-3: Diyarbakır'da bayan taziye evi

Şekil-4: Van'da geleneksel bir taziye töreni

Şekil-5: Diyarbakır'da bir yas evi

Şekil-6: Taziye evinin içten bir görünümü

KAYNAKÇA

Bilgili, Ahmet E. (2004). “Mezarlarda Aidiyet ve Kentlileşme Sorunları”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 9. Sayı, s. 127-149.

Bourdieu, Pierre (1997). *Toplumbilim Sorunları*, çev. Işık Ergüden, Kesit Yay., İstanbul.

Cihan, Ahmet (2006). “Diyarbakır’da Ölüm Sonrasında Gerçekleştirilen Taziye Geleneği ve Seremoniler”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı: 7, Yıl: IV, s. 1-23.

Connerton, Paul (1999). *Toplular Nasıl Anımsar?*, Çev. A. Şenel, Ayrıntı Yay., İstanbul.

Doğan, D. Mehmet (2001). *Büyük Türkçe Sözlük*, Gerçek Hayat Yay., İstanbul.

Eren, Metin (2010). *Van Gölü Havzası Ölüm Gelenekleri ve Türk Kültür Ekolojisi İçindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Kottak, Conrad P. (2001). *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, çev. B. A. Şafak vd., Ütopya Yay., Ankara.

Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara.

Mumford, Lewis (2007). *Tarih Boyunca Kent*, çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun, Ayrıntı Yay., İstanbul.

Öncü, Ayşe (1999). “‘İdealinizdeki Ev’ Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul’a Ulaştı”, *Birikim*, Sayı: 123, s. 26-34.

Örnek, Sedat Veyis (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara.

Sezer, Devrim ve Kalaycıoğlu, Nazile ve Ateşgoğlu, Güçlü (2009). “Heidegger, Varlık ve Zaman ve Ölüm Üzerine Düşünceler”, *Baykuş*, Sayı: 5, s. 13-29.

Subaşı, Necdet (2001). “Dinsel İtibarın Göstergeleri-Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi Örneğinde Bir Yaklaşım”, *Avrupa Günlüğü*, Sayı: 1, s. 95-126.

Tanhan, Fuat ve İnci, Figen Arı (2009). *Ölüm Eğitimi*, Pegem Akademi Yay., Ankara.

Tuna, Korkut (1987). *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Wolf, Eric (2000). *Köylüler*, çev. Abdulkerim Sönmez, İmge Kitabevi, Ankara.

Yıldız, Zeydin ve Bayram, Süreyya (2008). “GAP Bölgesinde Kentleşme Hareketleri (1927-2000)”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 19, s. 301-324.

YAZARLARA NOTLAR

1. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, hakemli bir dergidir ve Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.
2. Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir.
3. Dergide yayımlanan tüm yazıların yayın hakları Yakın Doğu Üniversitesine devredilmiş olur. Dergide yayımlanan her türlü yazıdan yapılacak alıntılarda kaynak gösterilmesi zorunludur.
4. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'ne gönderilen yazılar özgün olmalı, başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Gönderilen yazının bir başka biçimi yayımlanmak üzere incelenmek için bir başka yayımcıya gönderilmiş, ya da yayımlanmış, yada yayımlanacak ise yazar bunu yazısını dergiye gönderdiğinde açıkça belirtmelidir.
5. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından ilk değerlendirmesi yapıldıktan sonra hakemlere gönderilir. Hakemden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, yazardan makalesinde düzeltme istenmesine ya da basılmamasına yayın kurulu karar verir. Yayın kararı yazara (birden çok yazar varsa, adı ilk belirtilmiş olana) en kısa zamanda bildirilir. Yayımlanmayan makaleler yazarlara geri gönderilmez.
6. Hakem değerlendirmesinin tarafsızlığını sağlamak için hakemlere gönderilen yazıda yazarın kimliğine ilişkin herhangi bir bilgi olmamalıdır. Yazarlar makalelerinin başlığını, ad, soyadı, unvan, bağlı bulundukları kurum adı, posta adresi, telefon ve e-posta adreslerini ayrı bir kâğıda yazarak bir kapak sayfası hazırlayıp makaleleri ile birlikte göndermelidir. Hakemlere gönderilecek metinde makalenin başlığı, makale metni, Türkçe ve İngilizce özetler bulunmalı, kimlik bilgileri yer almamalıdır.
7. Dergide yayımlanması istenilen metinler MS Word dokümanı olarak elektronik ortamda e-mail eki olarak ya da CD olarak aşağıdaki adreste doğrudan Editör'e gönderilmelidir. Yazarlar isterlerse buna ek olarak metnin yazılı kopyasını da gönderebilirler. Yazılı metinler A4 kağıdın bir tarafına 2 aralıkla yazılmalı ve bütün sayfalara birbirini izleyen numaralar verilmelidir.
8. Ana dili İngilizce olmayan yazarlar, İngilizce yazdıkları metinleri göndermeden önce ana dili İngilizce olan bir uzmana okutup gerekli düzeltmeleri yaptırmalıdır.

9. Yazılara yayımlanan yazarlara yayımlanan makalenin 20 adet ayrı basımı ve bir adet dergi bedelsiz olarak gönderilir.
10. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'ne gönderilen makalelerin yazım ve biçim koşulları bakımından son denetimlerinin yazar tarafından yapıldığı, yazarın makalenin disketteki ya da CD'deki biçimiyle basılmasına onay verdiği kabul edilir. Makale dergi editörlüğüne teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için yazara geri gönderilmez. YDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi yazım ve biçim kurallarına uygun olmayan makaleler hakeme gönderilmez ve basılmaz.
11. Gönderilen metnin tamamı daktilo harfleri ile tek aralıklı, A4 kâğıdın alt ve üstünde 5cm, yanlarda 4 cm boşluk kalacak şekilde yazılmış olmalıdır.
12. Makaleler için belirlenmiş standart bir uzunluk söz konusu olmamakla beraber 9000–10000 kelime hedeflenmelidir. 10000 kelimedenden fazla olan metinler ancak özel koşullarda kabul edilir.
13. Makale, italik harflerle ve içerden yazılmış yaklaşık 100 kelimedenden oluşan, temel savını ve varılan sonucu betimleyen bir özet ile başlamalıdır. Özete makale içeriğini karakterize eden 6 anahtar sözcük veya deyim eşlik etmelidir.
14. Metin 12 punto büyüklükte Times New Roman yazı tipi ile yazılmalıdır. Makale başlığı ve ana alt başlıklar 14 punto, Times New Roman yazı tipi, bold ve ana metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıkların altındaki alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve italik olmalı ve paragrafın ilk cümlesinin başında yer almalı ve bir nokta ile sonlanmalıdır.
15. Bütün çizelge, grafik ve diyagramlara şekil denilmeli ve birbirini izleyen numaralar verilmelidir. Tablolar olanaklar elverdiği ölçüde az sayıda olmalı ve sadece çok gerekli bilgiler içermelidir. Her şekil ve tabloya Arap rakamları ile bir numara verilmeli ve numaradan sonra başlığı yazılmalıdır ve metin içinde atıf yapılmalıdır.
16. Kaynaklara gönderiler dipnot biçiminde olmamalı, ilgili kaynak(lar) metinde araç içine alınarak (yazar soyadı, yayım yılı: -gerekiyorsa- sayfa numarası/ ya da ilgili sayfalar/bölüm) biçiminde gösterilmelidir.
17. Metin içindeki gönderiler ve metne ilişkin ek açıklamalar sırayla numaralandırılmalı ve metnin sonunda, kısaltma ve sembol listesinden önce “Notlar” başlığı altında yer almalıdır.

18. Metinde gönderi yapılan kaynakların tümü, makalenin en sonuna yerleştirilecek bir kaynakçada yer almalı, gönderi yapılmayan kaynaklar bu listeye konulmamalıdır. Dergi, kitap, derleme, sempozyum adları açık olarak ve italik (ya da koyu renkte) yazılmalıdır.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Yakın Doğu Üniversitesi

Lefkoşa/ KIBRIS

e-posta: apolatoglu@neu.edu.tr

Fax: 0(392) 675 1051

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. *NEU Journal of Social Sciences* is a refereed journal published twice a year, April and October.
2. Manuscripts should be written in Turkish or English.
3. Copyrights of the articles appearing in the *NEU Journal of Social Sciences* belong to the Near East University. Authors may use the article elsewhere after publication provided that permission is obtained from Near East University.
4. Articles submitted to *NEU Journal of Social Sciences* should be original contributions and should not be published elsewhere or should not be under consideration for any publication at the same time. If another version of the article is under consideration by another publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should clearly indicate this at the time of submission.
5. Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.
6. The reviewing of manuscripts is based on the anonymity of the author and the confidentiality of readers' and editors' reports. To guaranty the anonymity in the review process, authors should include a separate title page with their name, institutional affiliation, full address and other detailed contact information. The title of the article alone should appear on the top of the first page of the manuscript.
7. Complete manuscripts should be submitted to the editor, as an MS Word document, either electronically via e-mail attachment, or on a high density 3.5-inch diskette, or CD at the address shown below. Authors may submit additional hardcopies, if so desired. These should be typewritten on A4/Letter paper, on one side only, double spaced and with ample margins. All pages (including those containing only diagrams and tables) should be numbered consecutively.

8. For English written articles, authors whose first language is not English should ensure that a draft of their article has been read and corrected by a competent person whose first language is English.
9. Authors whose articles published in the journal are entitled to 20 free off prints and a copy of the issue in which their article appears.
10. Authors are responsible for ensuring that their manuscripts conform to the journal style. The editors will not undertake retyping of manuscripts before publication.
11. All parts of the manuscript should be typewritten, single spaced, with margins of 5 cm at the top and bottom, and 4 cm on left and right sides of an A4 / paper.
12. There is no standard length for articles, but 9000-10000 words is a useful target. Articles longer than 10.000 words will be accepted only in exceptional cases.
13. The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 6 key words or phrases that characterise the content of the article.
14. All material should be 12-point, Times New Roman type. Article title and principal subheads should be 14-point Times New Roman type, bold and set on a line separate from the text. Secondary subheads should be 12-point Times New Roman, bold and set on a line separate from the text. Sub-subheads 12-point Times New Roman type, bold and italic, run-in at the beginning of the paragraph, and followed by a period.
15. All diagrams, charts and graphs should be referred as figures and consecutively numbered. Tables should be kept to a minimum and contain only essential data. Each figure and table must be given an Arabic numeral, followed by a heading, and be referred to in the text.
16. To cite the works you used in developing your article, use the author-date system. For each work to which you refer, give the author's last (family) name, date of publication of the work cited, a page number(s) if needed.
17. Please do not use footnotes. Use endnotes to elaborate or comment on material in the text and place them at the end of the text under the subhead "Notes". Notes should be numbered consecutively through the article with a numeral corresponding to the list of notes placed at the end.

18. List of references (the bibliography) that follows the endnotes should be given in alphabetical order. Only works actually cited in the text should be included in the references.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

NEU Journal of Social Sciences

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Near East University

Lefkoşa/ KIBRIS

e-mail: apolatoglu@neu.edu.tr

Fax: 0(392) 675 1051